НАУКОВИЙ ВІСНИК

МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА
У ЛЬВОВІ

Випуск
3

ЛЬВІВ • 2003

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ЛЬВІВСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА

НАУКОВИЙ ВІСНИК

МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА
У ЛЬВОВІ

3
Випуск

Львів
КАМЕНЯР
2003

ББК 83.3(2УКР)л6
Н34

Видання випущено за фінансової підтримки Львівської обласної організації Соціал-демократичної партії України (об'єднаної)

Друкується за ухвалою Науково-методичної ради Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка

Редакційна колегія:
доктор філологічних наук, професор **Р. Гром'як**, доктор філологічних наук, професор **І. Денисюк**, доктор філологічних наук, професор **М. Ільницький**, доктор філологічних наук, професор **О. Мишанич**, доктор філологічних наук, професор **Т. Салига**

Відповідальний за випуск **Петро Зозуляк**

Наукове видання

Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ**

Випуск 3

Редактор і коректор *Софія Чичкевич*
Художній редактор *Ігор Шутурма*
Технічний редактор *Леся Пелехата*

Здано на складання 20. 10. 2002. Підписано до друку 20. 05. 2003.
Формат 84x108 1/32. Папір офсетн. № 1. Гарнітура Times. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 19,11 + 16 вкл. Умов. фарбовідб. 20,37. Обл.-вид. арк.22,45 + 0,85 вкл.
Видавництво «Каменяр». 79000, Львів, МСП, Підвальна, 3.
Свідоцтво Держ. реєстру: серія ДК, № 462.
Виготовлення оригінал-макетів діапозитивів у друкарні ПП Хабаль О. І. (м. Львів).

БІБЛІОТЕКА
Інституту
франкознавства

Уф0578

Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: Випуск 3 /
Н34 Редколегія: Р. Гром'як, І. Денисюк, М. Ільницький та ін.; Відповід. за вип. П. Зозуляк. – Львів: Каменяр, 2003. – 364 с., 20 арк. іл.
ISBN 5-7745-0971-0

У черговому випуску "Наукового вісника Музею Івана Франка у Львові", започаткованого у 2000 році з нагоди 60-річчя музею, публікуються наукові праці співробітників музею, спогади сучасників Івана Франка та колишніх працівників музею. Продовжується публікація листів до Івана Франка. Окремий розділ відтворює хроніку діяльності музею за 2001 рік.

**Н 4603020100-22 Замовне
2003**
ISBN 5-7745-0971-0

© Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2003
© Зеновія Юськів, художнє оформлення, 2000

Дорогі читачі!

Вважаю собі за честь спричинитися до випуску цього видання, в якому відображено нові здобутки в галузі франкознавства. Деякі з вміщених у книзі повідомлень вводяться у науковий обіг уперше.

Для нас дорогою є кожна деталь, що стосується життя та творчості Івана Франка. Саме вони роблять зрозумілішою для нинішнього покоління його справу. Нехай праця Великого Каменяра залишиться для нас цінним скарбом, з якого ми ще довго зможемо користати.

Підтримуючи випуск "Наукового вісника...", ми схиляємо голову перед Великим Українцем – Іваном Франком, його Словом, яке утвердило нас у всьому світі.

Від імені об'єднаних соціал-демократів Львівщини

Ігор ШУРМА,
народний депутат України

Так виглядав Львівський музей Івана Франка в 1946 році

РОМАН ГОРАК

КРИВДА

Про "творчу дружбу та взаємини" Івана Франка та Дениса Січинського вже написано чимало, хоча здебільшого про них говорять на основі того, що деякі з віршів Івана Франка Денис Січинський поклав на музику. 1901 року окремими відбитками вийшли ноти "Даремне пусте" (з циклу "Зів'яле листя") для чоловічого хору а капела і того ж року – "Як почуєш вночі " (на один голос у супроводі фортепіано). Останній твір має авторську позначку, що написаний 30. 07. 1901 року. 1902 року у видавництві "Станіславського Боян-на" вийшла "Пісне моя" для мішаного хору а капела (написано в грудні 1900 р.), а 1908 року "Непереглядною юрбою" для чоловічого хору а капела. Д. Січинський зазначив, що твір написано 10. 11. 1903 року. Опісля тих декілька творів на слова Івана Франка перевидавались у різних видавництвах і їх час від часу включали у свій репертуар різні виконавці.

Збереглося два листи, писані Денисом Січинським 1902 року до Івана Франка, і вони досі неопубліковані.

Навряд чи Денис Січинський зі своїм богемним та бурлацьким способом життя міг належати до тих людей, з якими Іван Франко підтримував зв'язок протягом довшого часу. Деяка співпраця між Іваном Франком та Денисом Січинським могла виникнути, коли 1894 року у Львові була спроба створити комітет для збирання та публікації народних пісень. Вся справа була в тім, що в основному збирались тексти до пісень, а от записувати музику не було кому. Тоді й було вирішено ліквідувати даний недолік створенням такого комітету, до котрого увійшли І. Франко, М. Павлик, С. Яричевський, О. Роздольський, Д. Січинський, О. Нижанківський та Ф. Колесса, однак далі заяви про створення комітету, яка була надрукована, справа не пішла.

Окрім цього, Денис Січинський був автором обробки пісні "Не пора", якій судилось стати національним гімном. Хто був автором музики до неї – невідомо, і з того приводу висувались різні версії.

З легкої руки Ярослава Галана Денис Січинський в нашій культурі представлявся людиною, "обікраденою старим лихоліттям", і вже завданням музикознавців було показати на конкретних фактах, хто обкрадав "проле-

тарського" композитора, а тому не дивно, що дуже швидко той винуватець був знайдений, і на нього посипались всі можливі і неможливі звинувачення. Ним виявився отець Лев Джулинський, який також знався з Іваном Франком, але аж ніяк не належав до його друзів чи товаришів навіть такого рангу, як Денис Січинський. Єдине, що в'язало їх в один вузол, було те, що всі ноти пісень Дениса Січинського на слова Івана Франка друкувались в друкарні Джулинського в Перемишлі. Там, до речі, були й надруковані ноти до "Не пора" для мішаного хору в супроводі фортепіано та чоловічого хору а капела (липень 1902 р.).

З часом стараннями наших дослідників образ о. Льва Джулинського був спотворений до розмірів злочинця, і про злочин, який він вчинив перед українською культурою і українською музикою можна було дізнатись з будь-якого підручника з історії музики. Про той злочин ще й сьогодні з пафосом оповідають учням музичних шкіл, рельєфно виписують у монографіях, статтях, дослідженнях та соковито оповідають на конференціях. Всюди, де тільки було потрібно показати злочинну діяльність церкви, а особливо уніатської, тобто греко-католицької, бо саме її слугою був о. Джулинський, кращого прикладу, ніж діяльність шановного отця, бути не могло.

Його ім'я обпльовувалось, остервеніло обливалось болотом, в той час, коли саме йому, а не комусь іншому потрібно було зробити поклін за те, що він зробив для української "культури взагалі та музики зокрема", як любили колись писати колишні "наші" газети. Ніхто навіть не думав вибачитись перед його нащадками, нікому навіть в голову не приходила думка сказати правду про те, чому такі довгі десятиліття зневажали самого отця Джулинського. Ні, не зроблено жодного кроку в тому напрямі. Ні, не промовлено жодного слова вибачення. Ну як розкриється рот сказати правду про якогось там отця (ні, в нас люблять в таких випадках казати – єгомостя) із зацофаного села, який для того, щоб нарешті й українська культура, яка постійно звеличує себе своєю музикальністю та Богом дарованим талантом співу, збагатила себе оперою, замовив її у композитора, котрий гинув на очах усього суспільства, і доля якого тому суспільству була байдужа. Ні, той священик, який зробив цю добру справу, й надалі мав залишатись сіячем неуцтва, тьми, як і в радянські часи...

1998 року внук Л. Джулинського Б. Служинський передав Львівському літературно-меморіальному музеєві Івана Франка архів свого діда та спогади родини про нього, фотографії (навіть фотографію друкарні, в якій були видрукувані ноти "Не пора"), документи, що й зобов'язало написати дослідження про Льва Джулинського, його рід, а також кривду, яку вони, будучи невинними, понесли.

...Одного дня 1907 року Лев Джулинський привів у Лапшин, де віддавна працював парохом, хворого і безпритульного, в одному благенькому костюмі, без копійки за душею, Дениса Січинського. Композитор перебивався випадковими заробітками. Провінційні священики брали його вчителем музики на село до своїх дочок, які, згідно етикету, мали вміти грати на фортепіано, перш ніж вийти заміж. Найчастіше брали за мізерну платню та харч. Але й це урвалося. Без житла, без засобів до життя, Денис Січинський був того 1907 року зневірений у всьому. Не було жодних перспектив, ніхто не хотів його брати учителем музики. Він пив... Пив чорно... Батьки не хотіли через це брати його учителем для своїх доньок.

Познайомився о. Лев Джулинський з Денисом Січинським у Кізлові Бережанського повіту, де працював лікарем Яків Луцик, котрий був рідним братом Теодора Луцика, пароха Мільно. Той Теодор Луцик був одружений із двоюрідною сестрою Маркіяна Шашкевича – Юлією. Батько Лева Джулинського, Теодор, був у гарних стосунках з мільнівським парохом та його братом Яковом, до котрого часто за лікарською допомогою звертався Денис Січинський. У кізлівського лікаря Якова Луцика був син Ієронім, 1870 року народження. В літературі він відомий ще під псевдонімом Р. Сурмач. Великим успіхом користувалися написані ним п'єси, які виставлялися як аматорськими, так і професійними колективами, а багато його віршів було покладено на музику О. Нижанківським, В. Матюком та М. Копком. Окрім того, Ієронім Луцик був автором тритомної "Народної історії руської церкви", був москвофілом за переконанням, а також був зятем приятеля Івана Франка – Йосипа Данилюка, офіційного редактора польської соціалістичної газети "Праця", з якою довгий час співпрацьовував Іван Франко, і саме в тій газеті він вперше надрукував свого "Вічного революціонера" латинськими буквами. Дружина Ієроніма Луцика втекла від нього з якимось польським вусатим офіцером, і зраджений супруг з розпуки вступив у василіанський монастир, але через конфлікт з управою монастиря, виїхав в Америку, де й помер. Саме до Ієроніма Луцика звернувся з проханням написати лібрето опери "Роксоляна" отець Джулинський. Про таку оперу і з таким сюжетом отець давно мріяв. Він звертався з проханням написати лібрето цієї опери до багатьох тодішніх поетів, але нічого з того не вийшло. Ніхто не хотів братися за цю безперспективну роботу, і коли о. Л. Джулинський звертався з таким проханням, то йому просто сміялись в обличчя: бач, чого захотілось! Ієронім Луцик виконав

прохання о. Л. Джулинського, написав лібрето, дістав за нього скромний гонорар від отця, якого вистачило на дорогу до Америки, а відтак при кінці 1907 року й виїхав за океан.

Маючи лібрето опери, о. Джулинський відшукав Дениса Січинського, відірвав його від волоцюг та пияків, з якими зв'язався композитор, і привіз у своє село, звідки справді було важко вирватись. Отець хотів, щоб Денис Січинський не марнував свого таланту і взявся за гідну працю. Про неї він вів розмову з Денисом Січинським давно, але той постійно знаходив привід відмовитись. Їхати на село, залишитись без звичного товариства, яке нищило його талант і здоров'я, він не хотів.

Врешті о. Л. Джулинський вирвав майже безпритомного, тяжко хворого композитора з пияцької компанії і привіз додому.

Свіже повітря, здоровий харч, увага з боку господарів швидко поставили Дениса Січинського на ноги і між ним та о. Л. Джулинським було укладено усну домовленість про те, що він, Денис Січинський, буде працювати над оперою "Роксоляна", а зате дістане їжу, прислугу, добрий лікарський догляд, одяг і все необхідне для творчої праці. Від Дениса Січинського вимагалось не втікати з Лапшина без чийогось супроводу. Зрозуміло, що ніякого "паперу" з того приводу не було підписано, термін роботи над оперою не обумовлювався, а тим більше не обумовлювався термін проживання. Отець пропонував Денисові Січинському залишитись в селі назавжди, та щоб той не чув себе скутим, пропонував йому жити в окремому будинкові. Отець Джулинський тішив себе, що зробив добру справу, врятував від погибелі людину, а також спричинився до того, що наша українська культура, крім єдиної поки що опери Н. Вахнянина "Купала" збагатиться на ще одну оперу.

Все опісля буде спотворене. Навіть те, що автором лібрето був не Ієронім Луцик – монах і до того ж василіянин, а Володимир Луцик – людина світська і навіть явно симпатична радянській ідеології, бо був Володимир Луцик ярим і войовничим москвофілом і всю свого їдь на українців постійно виливав у таких форпостах п'ятої колони в Галичині, як часописах "Галичанин", "Новий Пролом", "Страхопуд", часто ховаючись за псевдонім "Бодак Музика". Сучасна російська критика вважає його класиком російського письменства в діаспорі. Був, проте, племінником монаху Ієроніму Луцику, але про це не писалось, на цьому не акцентувалось.

Спотворенню підпала сама ідея написання опери і умови її написання, котрі "створив" для композитора Дениса Січинського о. Лев

Джулинський. "Угоду з Січинським, – стверджує монографія про композитора (Київ, "Музична Україна", 1980 р.), – Джулинський уклав на кабальних умовах, обіцявши заплатити за готову оперу (в партитурі й клавірі) мізерний гонорар, він не забезпечив йому ніякої матеріальної субсидії під час роботи над оперою, лише запропонував жити у себе, в селі Лапшині під Бережанами. Позбавлений будь-яких заробітків, композитор змушений був погодитись на ці умови.

Півтора року перебування Січинського в Лапшині, протягом яких композитор писав оперу, були для нього справжньою мукою. Він був зовсім відрубаний від світу, від діяльного життя, не слухав улюблених концертів. Бажання вирватись з цієї неволі, з глухої провінції проривалися майже в кожному його листі, писаному в цей період. Гнітючий настрій посилювала хвороба (рак горла), яка незабаром призвела до смерті.

Протягом усього цього часу композитор намагався визволитися з-під так званої опіки. До самої смерті він не підписав контракту про продаж опери Джулинському і прагнув укласти умови на видання твору з будь-яким музичним товариством, але на Західній Україні не було тоді музичної організації, яка б могла взяти на себе витрати по виданню". Ну, а далі справи були ще гірші: "Не зважаючи, – твердить ця ж монографія, – на всі труднощі, "Роксоляна" була написана за дуже короткий час – з кінця жовтня 1907 року до квітня 1908 року. Закінчивши її в клавірі, Січинський не міг більше терпіти деспотизму Л. Джулинського, остаточно порвав з ним і переїхав до Бережан, де від квітня 1908 до березня 1909 року продовжував роботу над інструментуванням опери. Єдиним джерелом заробітку там були два чи три приватні уроки, і він потрапив у борги до лихварів. Ті позичали охоче, але, побоюючись за свої гроші, не дозволяли виїздити з Бережан. Січинський, як і в Лапшині, жив, немов у тюрмі. Однак, існуючи впроголодь, він усе ж був задоволений своїм життям більше, ніж у глухому селі Джулинського".

От тобі, попе, маєш! Не треба мені твоєї їжі, з голоду здохну, але під твою деспотію не піду, і не хочу йти в твоє глухе село!

Відразу варто зауважити, що, згідно із заповітом самого Д. Січинського, складеного в тих же Бережанах, композитор робив своїм розпорядником Я. Ярославенка (Дмитра Вінцковського), і той вважав за потрібне, перш за все, повернути Л. Джулинському оперу "Роксоляна", вважаючи, що тільки він один має право нею розпорядитися. Л. Джулинський і розпорядився – передав Науковому Товариству

ім. Т. Шевченка. Свій вчинок Я. Ярославенко пояснював тим, що тільки за сприянням Л. Джулинського та опера і була написана. Отець створював композиторові добрі умови для праці, дбав про його здоров'я, оплачував лікарів, одягав і взував композитора і навіть завдяки Л. Джулинському була зроблена єдина фотографія композитора. В ті часи фотографія коштувала чимало.

З подібних тверджень та самої історії написання опери "Роксоляна" може скластись враження, що справді Лев Джулинський був людиною рангу графа, мав чимало грошей і, подібно німецьким чи італійським графам та баронам, замовляв для свого домашнього театру оперу, як звично замовляли симфонію чи реквієм у відомих композиторів. Правда, був цей ніби граф Джулинський людиною вельми дивною, бо жив не в місті з театрами та карнавалами, а в глухій провінції, яка була нестерпною навіть такому босякові як Денис Січинський.

Не був Лев Джулинський багачем. Всі його щорічні прибутки відомі. Згідно шематизмів (щорічних довідників) про священиків Львівської архидієцизії, мав у тимчасовому користуванні від громади села Лапшин один морг городу, 62,5 морги орного поля та 22 морги сіножатей. Податкова комісія підрахувала і засвідчила, що має шановний отець з того поля прибутку в розмірі 421 корони 32 сотиків. Отець Джулинський рахувався бідним священиком, а тому саме в тому році, коли в дому шановного отця мешкав Денис Січинський, присудила йому допомогу в розмірі 988 корон в рік, з чого податкова інспекція вирахувала 153 корони податку.

Якщо ж говорити про реальні доходи отця Джулинського, то куди багатшими від нього були його сусіди, достатньо глянути в той же шематизм. Але вони не замовляли опер, і опісля їх імен ніхто не обкидував болотом.

На жаль, майже ніякої епістолярної спадщини Дениса Січинського не залишилось, і єдиним джерелом, на основі якого можна судити про "духовну неволю" композитора в отця Джулинського, є декілька листів, писаних до Я. Ярославенка, опублікованих у "Записках Наукового Товариства імені Т. Шевченка" (т. 126, Праці музикознавчої комісії, Львів, 1993 р.). "Тепер моціюсь над оркестров до II акту "Роксоляни", – писав Д. Січинський з Лапшина 1 січня 1901 р., – і десь коло 20-го січня с. р. відішлю партитуру (162 сторін) і всі орхестрові голоси Будзиновському. Я і не мав нагоди подякувати Тобі за гостину, бо виїхав так нагло зі Львова, тому, що мій о. Джу-

линський того самого дня мусів вертати. Тож тепер сердечно дякую". У цьому ж листі є дописка: "На латинські свята був-єм в Станиславові 3 дни. Всі патріоти і патріотки а ля Маня, Анеля, Кунегунда – здоровлять Тебе сердечно".

Отже, про яку неволю йде мова? Їхав о. Джулинський до Львова – то й бере з собою "у культурний світ" і на "концерти" Дениса Січинського. Та міг їхати Д. Січинський і сам. От як до Станіславова аж на три дні, де патріотки типу Мані, Анелії і Кунегунди. А от лист з Лапшина від 13 лютого 1908 року. "На твою картку, – писав до Я. Ярославенка, – не відписував-єм, бо надіяв-єм ся, що ся на днях сам до Львова виберу! Але що ж! – від суботи (8/2) ми ізольовані від культурного світа! Почти не дістаємо, бо колеї позавівало, з хати годі рушитись, бо жадної дороги ні ледом, ні землев нема, а бальони в нас ще не впроваджені, – тож сиджу в хаті та кажусь, бо робота ніяка не береться мене! Потребую конче виїхати кудись на пару день між людей, щоб обновити фантазію, – а тут ніяково! З нудьги переписав-єм давно написану річ – і посилаю єї Тобі... Хочу на днях конче бути в Станіславові і там маю багато важних орудок. До Львова приїду аж по карнавалі, бо аж тогди піде "Роксоляна". Всі ноти відіслав-єм Альфредови; варто аби-сь зобачив орхестральну партитуру. Спішусь, бо післанець йде на почту, але як він, сиротисько, зайде? – бігме не знаю."

До того треба додати, що Альфред, про якого йде мова в листі, – це Альфред Будзиновський (1871–1942), що був на той час головою "Сокола", диригував оркестром і мав намір поставити оперу "Роксоляна", однак вона виявилась надто технічно складною для аматорського оркестру та співаків, а тому здійснити її постановку не вдалось. "Обновлення фантазій" означало безперервну пиятику з "кумпанами" протягом декількох днів. Звичайно вона закінчувалась тим, що за Денисом Січинським вимушений був їхати о. Джулинський і забирати його додому, що не було річчю з приємних для обидвох. Денис Січинський клявся, що більше того не повториться, але минав час і все повторювалось від початку.

З даних листів, а також зі спогадів Я. Ярославенка аж ніяк не можна зробити висновку, який введений у наші підручники, що Денис Січинський терпів від деспота Льва Джулинського, уніатського священика, і що той обмежував його свободу, необхідну митцеві... Чи, наприклад, винен уніатський священик Л. Джулинський в тому, що в селі замело дороги і відти для "обновлення фантазії" важко вибратися Денисові Січинському?

Не любив Денис Січинський сидіти на селі і займатись спокійно творчістю. Це беззаперечний факт. "Мимо того, – писав він Я. Ярославенку 26. 04. 1908 р., – рад би-м якнайскорше тут розв'язатись і вирватись куда-небудь, бо на селі здичіти можна!"

Його тут усе дратує: то сьогодні чогось не падав сніг, а він хотів, а от вчора випало його забагато і позамітало стежки й дороги. То були свята і його дуже кормили м'ясом, аж остогидло його їсти. То подавали якусь страву, підсмажену на німецькій олії, але та олія не сподобалась його шлунку, а от до індика подали не таку мінеральну воду, яку він не хотів. Знову не вгодили з десертом. Здичіти на тому селі можна. От в ресторації – що хочеш, то й замовиш!

То знову невигода: його заповсілися загодувати... Він забув, що пару місяців тому, покинутий всіма "кумпанами", Анельками та Кунегундами, він жаден був кусника хліба. А от тепер по перебуванню в Лапшині в ньому проснувся правдивий гурман: та страва переперчена, ось та недоперчена, а ось та не має такого шляхетного запаху, якого він сподівався.

Боже, як йому остогидло це кляте село! Скоріше б дописати ту нікому не потрібну оперу і втекти звідси. До людей, у світ. От хоч би до Бережан! Там музика, там товариство, там тобі ніхто не загляне до келішка, скільки випив: маєш гроші – пий, а не маєш – то не пий!

Та й хто розуміється на опері?! Її і так нігде не поставлять. Українці занадто бідні, аби дозволити собі таку розкіш. От, нехай тішиться отець Джулинський, що сповнив свій обов'язок...

"І моя хвороба, – писав Д. Січинський Я. Ярославенку 26. 04. 1908 року, – багато мені злого наробила: чоловік лежав 20 день у ліжку безчинно, опісля 10 день міг о лісці (паличка. – *Р. Г.*) ходити, але сидіти міг лише з витягненов навздовж ногов, через що годі було свобідно писати, а на третє, що-м наслідком монотонного життя так вичерпався, що-м часами був впрост неспосібним до праці." Та хвороба не дала можливості вирватись між люди! "Коб так до завтрішнього дня діждатись, – рішучо постановляє Д. Січинський, – так обвину ногу ватов та сильно обандажую і піду до Бережан, хотяй би крок за кроком". Хвороба отцеві обійшлась дорого. "Курація ноги, – писав Д. Січинський Я. Ярославенку, – мене дорого коштує: приміром, лікар (а був 4 рази!) по 20 кор. за візиту, і то лише по знайомості, бо на таку погану погоду, як тогди була, то би інший ані за 200 корон не поїхав; дальше – фірманки по і з лікарем, а вкінци аптика! Храни Господи! Дотепер видав-єм на дурну ногу около 150 ко-

рон, але се ще не конець, бо треба дати смарувати яковсь холеров ногу, поки біль цілковито не устане...".

Врешті, о. Джулинський запропонував як гонорар за оперу 3000 корон і хотів скласти про це договір. Денису Січинському видалося, що це замало, і він вирішив взяти за "Роксоляну" більше, на що отець Джулинський не погодився. Отця дратує неделікатність в даній ситуації Дениса Січинського. Опера ж не для нього, не для його домашнього театру і не для постановок у Лапшині, чи навіть в Бережанах, куди так постійно "обновити фантазію" тягне Дениса Січинського. Опера – для всіх. Для українців, для української культури.

Ні, як так далі піде, то Денис Січинський готовий продати свою оперу полякам. "Майже два роки, – переконував він Я. Ярославенка, – давали мені поляки зарібок, і я міг найти у них всегда і на будуче настілько, щоб пережити, та все виходив-єм з ними якось до ладу. А тепер? Тепер буде справа тяжча, а на русинів числити нема що!" Окрім того, ще й "підвів" Дениса Січинського однофамілець Мирослав Січинський, який вбив Андрія Потоцького за знущання над українським народом. Всі думають, що Мирослав Січинський є родичем Дениса Січинського, а тому про заробіток та продаж опери полякам не може бути мови.

Опера не була поставлена. І не через Мирослава Січинського. Музикознавець С. Павлишин у своїй монографії про Дениса Січинського вважає, що якщо не головною, то дуже важливою причиною "неповодження" опери було те, що лібрето "Роксоляни" було написане галицьким поетом-дилетантом І. Луциком, та ще в тому лібрето "викривлено подається основна ідея та образ героїні". Зрозуміло, що ще причиною тому була мова, тобто так зване язичіє. Правда, пізніше вже не поет-дилетант (в Галичині, крім Івана Франка, не було жодного поета-професіонала, якщо під останнім розуміти основний спосіб заробітку для життя), а С. Чарнецький переробив лібрето українською та польською мовами, але опера як не мала успіху, такою і залишилась.

У нас якось дивно повелось виправдовувати когось за рахунок іншого, причому того іншого дозволяється змішувати з болотом, бо на його захист вже не стане ніхто. Ну хто осмілився би стати на захист попа-уніата? Ніхто не хотів бачити у вчинку отця Джулинського безумовне благородство, і ніхто не осмілився знайти істинну причину неуспіху "Роксоляни". А вони очевидні. І найбільша: тема "Роксоляни" не хвилювала композитора. Вона була для нього замовленням і

не більше. Тема ця хвилювала отця Джулинського. Денис Січинський не горів нею, роботу робив, як з-під палки. Окрім того, дисципліна була йому, типовому галицькому богемісту, справою чужою. Його дратувало все навколо, особливо обмеження його свободи, оте трикляте писання на замовлення. Писав оперу і губив написане. Вимушений був починати від початку. Знову втікав у Бережани, як казав о. Джулинському – щоб показати написане друзям і почути їх думку, і надовго пропадав. Отець відривався від щоденної роботи, яку мусив сповняти, запрягати коні і їхати шукати зниклого Дениса Січинського. Знаходив майже непритомного і без нот. Привозив додому.

Отець Джулинський терпів, бо хотів врятувати душу. І це було для нього найголовніше. Його боліло, коли поляки тикали пальцем і казали, що українці не вміють шанувати своїх визначних митців і дати їм прожиття.

Врешті з великою авантурою Денис Січинський вирвався з Лапшина і втік до Бережан. Але й тут з нього не спускав ока отець Джулинський. Благав знайомих і родину, щоб опікувалися Денисом Січинським. Вмовляв знайомих отців, щоб взяли його учителем музики для своїх дочок. Опінію в тому відношенні Денис Січинський між отцями мав жахливу, бо всіляке навчання закінчувалось скандалом: вчитель "мав манерію" чіплятись до своїх учениць та в додаток – і до їх мам.

Свого часу отець Джулинський написав комедію і попросив Січинського написати до окремих номерів її музику. Денис Січинський загубив рукопис Льва Джулинського. "Се мене вразило, – писав Л. Джулинський в листі до О. Левицького, відомого бібліографа, – і я більше вже не писав, хіба щось дрібного, о чім і не варто згадувати. Вишукую тільки писателів і заохочую. В тім хіба маю заслуги." (лист від 29. 12. 1896 року, відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, фонд О. Левицького).

Для створення нормальних умов праці Л. Джулинський відремонтував для Дениса Січинського стару плебанію, в котрій народився сам Л. Джулинський та його брати й сестри, а опісля і діти Л. Джулинського; приставив до композитора слуг, аби той не мав у нічім невигоди. Поїхав до Львова фірами і спеціально купив фортепіано... Наївний отець вважав, що все це заохотить композитора до роботи. Однак все видалося марним. Хата отця видалась композиторові кліткою і при першій нагоді він втікав з неї на волю. Таким вже був Денис Січинський, і мало чим відрізнявся від інших, дуже часто незапотребованих суспільством митців.

Благородний вчинок отця Джулинського опісля був зганьблений і доведений майже до рівня злочину. Такій же оцінці піддавалась і вся його робота на ниві духовності нашого народу. Він був загальновизнаним організатором українського життя на Бережанщині. Він першим у Лапшині організував "Народну читальню", і за її зразком організовувались на Бережанщині аналогічні читальні. Він був проповідником терпимості до інших вір. Він випустив книгу "Талмуд або наука о жидівській вірі", яка мала за мету познайомити людей з основами іудейської віри, їх звичаями та обрядами. З цією ж метою він випустив книжку про Коран. З його ініціативи було засновано "Головний склад всякого дрібного краму" з філіями в селах Болотня та Розгадів. Лапшин став центром розповсюдження релігійної літератури на всю округу.

Лев Джулинський був редактором і видавцем двотижневика "Посланник", який друкувався в Бережанах, Тернополі, Львові та Перемишлі, та іменував себе "письмом церковно-народним". Виходив часопис з 1889 по 1911 рік, і своєю ідейністю та скеруванням він не сподобався Іванові Франкові, котрий вважав його надто ультрамонтанським, тобто таким, який відстоював ідею необмеженої не тільки духовної, але й світської влади Папи Римського, хоча сам Л. Джулинський заперечував цей закид І. Франка і твердив, що його часопис виконує заповіт, за який молимось у символі віри про єдність церков: "В єдину соборну апостольську церкву".

Часопис, попри все, містив дуже цінній інформативний матеріал про життя церкви, окремих парафій та деканатів, дуже вміло оповідав про наші обряди, друкував духовні вірші високого штибу, проповіді з нагоди того чи іншого свята, чимало оповідав про святих. Часопис мав добру автуру та краєзнавців і друкував дуже цінні, переважно на сьогоднішній день втрачені документи з історії церкви та окремих парафій. Останнє надавало часопису наукової вартості.

Кожного року часопис у вигляді додатку випускав календар, що користувався великим успіхом. Та особливо велику популярність принесли отцю Джулинському так звані "Місійні книжечки", які виходили з 1892 по 1911 рік. Невеликі за форматом, ці книжечки мали 32 сторінки, були гарно ілюстровані, обов'язково містили духовні вірші, переклади українською мовою Святого Письма, а також проповіді. Для останньої справи отець Джулинський зумів залучити найкращих проповідників. Залучив і композиторів, які клали на музику окремі духовні вірші. Багато з тих пісень виконуються і зараз у церкві, і ніхто навіть не здогадується, хто був їх автором. Наприклад, мало

хто знає, що дуже популярна "Вірую, Господи, і визнаю", яку співають під час причастя, написана парохом Белзця Іваном Дуцьком. Про це вже зовсім не згадують теперішні укладачі церковних пісень. Подібні пісні були друковані постійно "Місійними книжечками", а їх авторами були Сильвестр та Богдан Лепкі, Ієронім Луцик, Іван Озаркевич, Василь Чернецький, Юліан Насальський та інші. Особливо цінними були в тих книжечках оповіді з тої чи іншої церкви, каплички та пам'ятних місць з появи Святих. Книжки коштували дуже дешево, і вони були майже в кожній християнській хаті. Вони й на теперішній час є зразком релігійної літератури для народу, чого не хочуть знати і розуміти наші видавництва.

1899 року о. Джулинський своїм накладом випустив "Біблію старого і нового завіту", про яку "Православна Буковина" писала, що дане видання, безумовно, принесе велику духовну їжу "нашому буковинському селянству і шкільній молоді, але артистично відтворені ілюстрації причиняться до поширення артистичного смаку широких мас нашого населення" ("Православна Буковина", ч. 22–23, 1899 р.). Лев Джулинський вперше для ілюстрації Біблії використав широковідомі картини західноєвропейських художників, які досі не використовувались у подібних виданнях.

1901 року Лев Джулинський розпочав здійснювати новий проект – видавництво збірників гумористичних віршів. В Галичині це було новинкою і гарно було зустрінуто пресою.

Новинкою було і видання листівок на теми українських пісень. Ці дивовижно добрі листівки і сьогодні високо ціняться колекціонерами подібних видань.

1897 року Крайовий Сейм, бачачи корисність видань отця Джулинського, підтримав його видавництво 3 тисячами золотих, а також підтримав його за впровадження фонетичного правопису. Цього ж року о. Л. Джулинський розпочав видавати серію церковно-народних пісень в обробці В. Матюка та О. Нижанківського.

Був отець Джулинський ініціатором створення товариства реставрації церков, що є загальновизнаними пам'ятками архітектури, а також побудови нових церков. Відомості про такі пам'ятки вперше почали друкувати видання о. Л. Джулинського.

Міг жити спокійніше й смирно, як інші священики. Що мала його обходити світська чи церковна література, фонетика чи етимологія, листівки чи книжки для народу? Що мала обходити його опера чи лібрето для неї, подальша її доля? Нічого в нагороду не дістав від

нащадків, як і, зрештою, від сучасників. Для останніх був диваком, який замість того, щоб розбудовувати своє власне господарство, витрачав гроші на якісь "загальні" чи "народні" справи, а для перших був лише сіячем "опіуму", "попом", який уславився тим, що так жорстоко "поступив" з "нашим" композитором Денисом Січинським.

Лев Джулинський був скромним сільським парохом і чесно виконував свої обов'язки перед паствою, ввіреною йому церквою, та перед українським народом, якому вірно служив, як вірно може служити лише відданий син.

Родинний переказ доносить, що предки Л. Джулинського походять з містечка Підгайці на Тернопільщині, і були звичайними міщанами. Ця ж родинна легенда твердить, що дід Л. Джулинського мав одинадцятеро дітей, яких разом з батьками забрала пошесть холери 1831 року. В живих залишився тільки Теодор Джулинський, батько Лева Джулинського, якого взяли на виховання родичі, а подальшою його освітою зайнявся місцевий дідич Гонсевський, який послав хлопця до шкіл у Львові, а відтак віддав вчитись у Львівську духовну семінарію, а опісля, коли став священиком, то сприяв йому в одержанні презент на добрі парафії. Чогось Теодор Джулинський, коли виписував метрики народження своїм дітям, всупереч вимогам, не ставив імені ні свого батька, ні своєї матері, а тому й з тих джерел дізнатись дещо про діда та бабу Лева Джулинського є даремною справою. Допомогли дізнатись про це класні журнали Львівської духовної семінарії, в якій вчився Теодор Джулинський у 1825–1828 роках і в якій висвятився у священичий сан 1828 року. В даних справах, які зберігаються у фондах Державного архіву Львівської області (фонд 26, опис 15, справи 1035–1039) чітко вказано, (як, наприклад, у справі 1039 на сторінці 71), що Теодор Джулинський народився 1799 року в Підгайцях, а батько його – Стефан, міщанин Підгаєць.

1828 року, напередодні висвячення, Теодор Джулинський одружився з Гонораторою Завальницькою, дочкою Йосифа Завальницького, пароха церкви Рождества Христового, збудованої 1784 року, в Козівці Козлівського деканату. Згідно шематизмів Львівської архидієцизії, котрі почали виходити з 1832 року, о. Теодор Джулинський значиться адміністратором при церкві Миколая в селі Потутори, котре було власністю графа Олександра Потоцького, однак цього не підтверджують метричні книги даного села. Прізвище о. Теодора Джулинського як адміністратора Потутор значиться в шематизмах аж до 1836 року, бо з 1836 року він вже значиться як парох церкви Миколи-Чудотворця в селі Лапшині (котре ще в старих довідниках значиться

БІБЛІОТЕКА
Інституту
мінознавства

під назвою Лабшин), котре було також власністю Олександра Потоцького і що справді підтверджується документальними даними та метричними книгами, які дійшли до нас. Допомогли вияснити питання знову таки журнали Львівської духовної семінарії того часу, коли в ній навчався найстарший син о. Теодора Джулинського – Іван, та котрі зберігаються у Державному архіві Львівської області. В справі 1050 фонду 26, опису 15 на сторінці 12 вказано, що Джулинський Іван, син о. Теодора Джулинського народився 1830 року в Козівці. Родинний переказ твердив, що після закінчення семінарії о. Теодор Джулинський працював в селі Розгадів коло Поручина, але це не підтвердилось метричними книгами села. Чи працював він у Потуторах, підтвердити також важко, бо не збереглось з того часу метричних книг. Як би там не було, але фактом є те, що найстарший син о. Теодора Джулинського, Іван, народився в домі свого діда о. Йосифа Завальницького. З села Козівки збереглась тільки одна метрична книга того часу, яка охоплює події з 1836 по 1866 рік (ЦДІА України, м. Львів, фонд 201,опис 4а, справа 2534). Ця книга виявилась надзвичайно цінною для вияснення багатьох питань родоводу не тільки Джулинських, але й багатьох інших діячів того часу. На дев'ятій сторінці цієї книги зафіксовано, що 12 лютого 1836 року випускник Львівської духовної семінарії Йосиф Макогонський, котрому було 28 років, син пароха Нуще Оліївського деканату – Теодора Макогонського, одружився з Теофілією, дочкою пароха Козівки Йосифа Завальницького, котрій було 19 років. Неважко підрахувати, що була Теофілія з 1817 року. Вона була молодшою сестрою Гонорати Завальницької, дружини отця Теодора Джулинського, котра була з 1813 року. Шлюб давав бережанський декан Михайло Павликів. Опісля в 1840 році о. Йосиф Макогонський стане парохом в церкві Великомучениці Варвари тодішнього Бережанського деканату. Йосиф Макогонський був парохом тієї церкви до самої смерті, яка сталася 4 березня 1879 року. 1880 року Львівська консисторія скерувала на його місце молодого випускника Ізидора Кисілевського (народився 1848 року, висвятився 1876 року), з яким у 1880 році помінявся парафіями Сильвестр Лепкий, батько Богдана Лепкого. Ізидор Кисілевський пішов працювати парохом в село Крогулець Гусятинського деканату, де до того часу працював Сильвестр Лепкий, і де народився в селі Кривенькому, що належало пізніше до Ягольницького деканату, Богдан Лепкий, по метриці народження – Теодор-Нестор Лепкий.

Отець Йосиф Завальницький помер 12 грудня 1845 року на 65 році життя (там же, справа 2584, арк. 47а).

На його місце став молодий отець Станіслав Яринович. Він був одружений з Юлією Джулинською, дочкою Теодора Джулинського, пароха Лапшина. Метрична книга села Козівки зафіксувала, що 12 липня 1849 року (там же, арк. 53) народилась їх дочка Емілія, яку охрестив парох Ценеви о. Іван Мойсейович. 26 січня 1851 року (там же, арк. 69) народилась дочка Гонората, яку охрестив її дідусь, парох села Бище Іван Яримович. Правда, прожити Гонораті судилось мало. Вона померла 3. 12. 1857 року (там же, арк. 86). За Гонораторою народився син Порфирій. Сталось це 10. 03. 1852 року. 10. 03. 1855 року (там же, арк. 78) народилась дочка Євгенія, і її хрестив о. Йосиф Макогонський з Поручина. 27. 04. 1856 року (там же, арк. 82) народилась дочка Амалія, яка померла наступного року 23 вересня (там же, арк. 87).

9 грудня 1857 року померла дружина отця Станіслава Яриновича Юлія, дочка Теодора Джулинського. Їй, як записано в метриці смерті (там же, арк. 8), було тільки 25 років. Неважко вирахувати, що була вона з 1832 року, народилась по своему братові Іванові і, очевидно, як і він, народилась в Козівці. 1862 року о. Станіслав Яринович покинув Козівку і пішов на іншу парохію...

З 1836 року о. Теодор Джулинський дістав парохію при церкві Миколая в селі Лапшині Бережанського повіту та Бережанського деканату. Властиво і Бережани, і Лапшин колись лежали на березі одного бережанського ставу, оспіваного в народних піснях, стрілецьких піснях і поезіях та в творах легендарного поета і письменника Богдана Лепкого. Стави тягнулись аж до Урманя... Немає тепер їх.

У 1950-х роках якісь мудрі претенденти на звання кандидатів і докторів технічних та біологічних наук заявили про некомпетентність наших предків і тих, хто споруджував Бережанський став, бо воду випускали зі ставу шлюзами внизу. Тому була проведена реконструкція, щоб воду випускати зверху. Окрім того, вирішено було зробити зі ставу окремі вигодувальниці мальків. Словом, став був повністю знищений і залишив доживати своє коло самих Бережан. Користь з тих наукових нововведень у рибне господарство лише та, що тепер на колишньому дні ставу сіють кукурудзу, вирощують петрушку і моркву. Бульба не хоче родити...

Метричні книги села Лапшина збереглись з 1835 року (ЦДІА України м. Львів, ф. 201, оп. 4а, справа 2 857 та справа 2858, яка охоплює 1851–65 роки).

В Лапшині народився син Павло (справа 2857, арк. 9) 17. 04. 1836 року. Його охрестив парох Вербова о. Іван Квасницький. Дім

отця Теодора Джулинського мав у селі конскрипційний номер 45 і знаходився в десяти хвилинах ходу від церкви. В метриці народження сказано, що батьками новонародженого є Теодор Джулинський, парох Лапшина, та Гонората, дочка Йосифа Завальницького, пароха Козівки. 21 травня 1837 року народилась дочка Емілія (там же, арк. 24). Її хрестив дідусь, отець Йосиф Завальницький, парох Козівки. 24 жовтня 1837 року в дім отця Теодора прийшов смуток. Помер син Павло, який мав півтора року (там же, арк. 31). Його хоронив парох Шибалина о. Михайло Ліхновський.

15 червня 1839 року народився син Микола (арк. 46), його також хрестив дідусь з Козівки, отець Йосиф Завальницький. В метриці зазначено, що саме 1839 року він святкував 30 років свого священства, тобто був висвячений у священичий сан о. Йосиф у 1809 році. В цій же метриці зазначено, що хресними батьками новонародженого були Михайло Несторович, церковний співак з Козівки, та Анна, вдова по Андрію Перфецькому, декану Бережанському та пароху Лапшина. Анна була наймолодшою дочкою годівського пароха Івана Шашкевича, про долю її досі не було відомо нічого. Миколі, правда, не судився довгий вік. Він помер 19 липня 1839 року (там же, арк. 52).

15 серпня 1840 року народився син Олександр (там же, арк. 55), якого 17 серпня охрестили парох Вербова о. Іван Квасницький та парох Поручина о. Йосиф Макогонський.

Через чотири роки по народженню Олександра, 28 жовтня 1844 року (там же, арк. 79) народилась сьома з черги дитина – дівчинка, яку назвали Марією. Охрестив її о. Йосиф Макогонський з Поручина в присутності пароха Рибник отця Василя Целевича.

Восьмою дитиною в родині і був Лев Джулинський. Тільки завдяки цій метричній книзі (справа 2857, арк. 107) тепер відомо, що Лев Джулинський народився 3 березня 1847 року, а наступного дня, 4 березня, був охрещений парохом Поручина о. Йосифом Макогонським спільно з парохом Жукова Стефаном Лежогубським. Стефан Лежогубський помер 11 жовтня 1852 року і похоронений коло церкви села Жукова. На його місце прийде на деякий час Еміль Грабович (нар. 1826 року, висвятився 1852 р.), але 1857 року піде на парафію в село Бачів Нараївського деканату. На його місце з Бачева в Жуків перейде працювати о. Йосиф Лужницький, котрий був 1821 року народження і висвятився в священичий сан 1847 року. Він буде працювати в церкві Святого Миколая до самої смерті. У 1888 році стане деканом і помре 23 лютого 1891 року. Його пам'ятник зберігся і стоїть зліва на подвір'ї при вході до Жуківської церкви, невеличкої, про яку

напис на стіні твердить, що збудував її один парубок з села Шумлян. Деякий час на парохії в Жукові буде о. Еміліян Король (нар. 1865 року, висвятився 1890 року). 1893 року тут стане парохом Сильвестр Лепкий, батько Богдана Лепкого. Через деякий час, 1895 року сюди приїде Іван Франко, і між Сильвестром Лепким та Іваном Франком виникне суперечка стосовно поеми та образу Мойсея Корнила Устияновича. Поема подобалась Сильвестру Лепкому, а Іванові Франкові – не дуже. В розпалі суперечки Іван Франко обіцяв написати свою поему "Мойсей". І написав. Написав безсмертного свого "Мойсея", вершину нашої української літератури. Світ дуже тісний, особливо, коли події відбуваються на Бережанщині. 5 червня 1901 року Сильвестр Лепкий помер. Його поховали на цвинтарі, а не коло церкви, як попередніх парохів. Лев Джулинський, вже на той час парох Лапшина, попросив свого парафіянина – народного майстра Миколу Бідулу, і той з каменю виготовив прекрасний пам'ятник Сильвестрові Лепкому: свічка, що стоїть на могилі великого просвітителя.

Згідно метричного запису, хресними батьками Лева Джулинського були парох Дубще Іван Левицький та дружина нараївського пароха Василя Дудинського Юліанна.

Після Лева Джулинського народився Теофіл. Сталось це 13 червня 1850 року (справа 2958, арк. 2). Охрестив дитину о. Йосиф Макогонський, а кумами, тобто хресними батьками новонародженого, були пан Гнат Лімроз, економ Лапшина, та Теофілія, дружина Йосифа Макогонського, тітка новонародженого. Теофіл був останньою дитиною в сім'ї Теодора Джулинського.

Теодор Джулинський уславився тим, що був прекрасним проповідником, і його запрошували на всілякі місії до різних церков. З родинних спогадів, які зберігаються у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка, відомо, що це був здоровий чоловік, який ніколи не хворував і захворів тільки перед смертю, де ходив, там молився. Був дуже всіма шанований священик не тільки в колі своїх священиків-колег, а й серед латинських ксьондзів. Особливо його шанував бережанський декан Лянцкоронський, нащадок могутніх Лянцкоронських. Він часто приїздив з візитом до Лапшина, щоб поговорити з розумною людиною. Він товаришував зі своїм семінарським товаришем о. Михайлом Глібовицьким, бережанським парохом, дідусем Богдана Лепкого, в якого той жив, коли вчився у бережанській гімназії. Він довгі роки був парохом Лапшина, але після того, як його син Лев закінчив Львівську духовну семінарію, деякий час пропрацював з батьком у Лапшині, а відтак 1877 року дістав ске-

рування від Львівської консисторії в село Турівку в церкву Василія Великого Скалатського деканату, отець Теодор попросив дозволу у власника села, графа Станіслава Потоцького помінятись парафіями з сином. 1881 року цей обмін здійснився. Отець Теодор Джулинський став парохом у селі Турівці, патроном села Турівки був на той час вже Едвард Розвадовський, відомий своїм україножерством. Свої душпастирські обов'язки отець Теодор сповняв майже до самої смерті. Його хворого, разом з мамою, забрав до себе в село Болотню Нараївського деканату найстарший син о. Іван Джулинський. Помер о. Теодор Джулинський 5 липня 1887 року. Йому як відомій в цілому повіті особі і заслуженому духівникові була надана честь бути похороненим коло церкви в селі Болотні. Пам'ятник той зберігся. На ньому напис: "Феодоръ Джулынскій приходник Лапшина. Рожд. 1799 г. - + 3/7 1887 г."

41-й номер газети "Галичанин" за 1898 рік повідомив: "Гонората Джулинская, рожд. Завальницкая, вдова по отцу Федору Джулинском, приходнику в Лапшине, женщина высоких свойств ума и характера, воспитавшая численную семью в страсе Божем и в любви к народу, упокоилась дня 1 н. ст. марта 1898 г. на 85 году жизни у своего сына о. Иоанна Джулинского в Болотне. Вечная ей память!"

Сином Теодора Джулинського був Омелян, який народився в Марковій і був одружений з Вандою Строїнською, дочкою дідича Сянок Францішка Строїнського. Був Омелян Джулинський капітаном, полк якого стояв у Турці. Відомо ще про нього, що 8. 03. 1877 року в нього народилась дочка Гелена-Ольга, яку охрестив Теодор Джулинський (Державний архів Тернопільської області, ф. 487, справа 5, арк. 22).

Син отця Теодора, Іван Джулинський 1851 року поступив у Львівську греко-католицьку духовну семінарію, яку закінчив із висвяченням у 1854 році. Перед висвяченням він одружився з Емілією Горонович, дочкою священика Константина Гороновича, пароха Зубри, та Анни Зарицької. 12 липня 1854 року о. Іван Джулинський став працювати в селі Маркові Підгаєцького деканату Бережанського округу.

Тут 7 травня 1858 року, на плебанії, яка мала орієнтаційний номер в селі 20, народився син, якого охрестили Модестом (справа 2111, арк. 71). Хресними батьками новонародженого були Ладіслав Коссовський, парох римо-католицького обряду в Маркові та вдова Йосифа Руцінська. Хрестив же Модеста дідусь – о. Константин Гороно-

вич, який з тої нагоди приїхав фірою аж з-під Львова, де був парохом в Зубрі. Асистував йому при цьому отець Гнат Михалевич, парох Товстобаб.

Первістку о. Івана Джулинського не судився довгий вік. Він помер через тиждень після народження 14 травня 1858 р. (там же, арк. 77). Хоронив його о. Дмитро Гузар з Ярославля.

14 червня 1859 року народився наступний син, якого охрестили Віктором (там же, арк. 82). 4 листопада 1861 року (там же, арк. 109) народився син Константин-Клим, якого хрестив дідусь о. Йосиф Горонович, а хресними батьками були Яків Кершка, ксьондз Маркова та Францішка Глінська, дружина посесора в Маркові.

8 вересня 1864 року народився син Роман (там же, арк. 132). Хресні ті ж. Хрестив дитину о. Константин Горонович в присутності о. Теодора Джулинського. Роман був четвертою дитиною в сім'ї, і останнім, який народився в Марковій. 1865 року о. Іван Джулинський дістав презенту на село Болотню Нараївського деканату. Патроном села був Станіслав Гонсевський, який колись виховував і допомагав здобувати освіту о. Теодору Джулинському.

Село Болотня належало до Перемишлянського повіту, але Нараївського деканату, і повністю відповідало своїй назві, бо болото на дорозі не просихало навіть у спеку, а в сльотаві дні було чистою Божою карою. Воно лежить якраз по найкоротшій дорозі зі Львова на Бережани, і є останнім селом Львівської області, відтак починається Тернопільська область. Болота починаються вже за Янчином, але біля Болотні стають непрохідними. Покладений асфальт за декілька років перетворюється у суцільні ями, в яких стоїть вода. В останні роки дорогу вдалось опанувати і привести до більш-менш нормального стану. Треба ж так, щоб ті роботи велись саме під керівництвом правнука Лева Джулинського – Стефана Служинського.

Від Перемишлян до Болотні – 17 кілометрів, від Янчина – 4,5 кілометра, найближча залізнична станція – у Волкові.

Старої церкви Святого отця Миколая вже нема. На її місці збудована 1910 року нова, посвячена цьому ж святому. Сказати, що село належало до багатих парафій, не можна було, як і не можна б було сказати, що належало до бідних, бо давало священикові півтора моргу городів, 40 моргів орного поля, 15 моргів сіножатей, 15 моргів лісу. Окрім того, священик мав право вільного млива у млині, тобто не платив з цього нічого за роботу, як інші. Прискіплива податкова інспекція вирахувала, що священик у врожайний рік має доходів з поля 279 корон. Конгруї побирав отець в рік 1058 корони і за це платив податок в розмірі 92 корон.

Дім далеко від церкви, дерев'яний, і вже майже за селом, як їхати на Бережани. Мав орієнтаційний номер 13. Належало село панам Гонсевським, а при кінці позаминулого віку – їх нащадку Станіславу Гонсевському.

Метричні книги села збереглись з 1784 року, тобто від початку австрійської окупації. На їх основі вдалось встановити і тих парохів, які працювали в селі і про яких неможливо нічого дізнатись з шематизмів, які почали систематично виходити, починаючи з 1830 року. Отже, з 1784 по 1796 рік був парохом Василь Земковський. На основі метрики його смерті, яка сталась 8. 02. 1796 року (ЦДІА України, м. Львів, ф. 201, оп. 4а, справа 399, арк. 15) на 55 році життя, неважко визначити, що був з 1741 року. Метрика зазначає, що був він в селі з 1763 року, а помер на 33 році душпастирства, тобто висвятився він 1763 року. По ньому в село прийшов о. Іван Теліховський, який помер у віці 42 літ 10 жовтня 1804 року, тобто був 1762 року народження. В січні 1805 року прийшов на парафію в Болотню отець Михайло Філіповський. Отцю Михайлу Філіповському судився довгий вік. Він помер у 86-річному віці 28 квітня 1864 року, тобто був отець 1778 року народження. На його місце прийшов син Микола, але вже з 11 вересня 1865 року на парафію в Болотню прийшов о. Іван Джулинський.

Прихід о. Івана Джулинського відзначився не вельми щасливо. 13 травня 1866 року він похоронив сина Станіслава (там же, справа 405, арк. 25), котрому було 8 тижнів.

25 грудня 1869 року (справа 6268, арк. 22) народилась Ольга, яку охрестив о. Константин Горонович, дідусь новонародженої, та другий дідусь – о. Теодор Джулинський. Хресними батьками новонародженої були Євгенія Яримович та Теофіл Джулинський, наймолодший син о. Теодора Джулинського. На той час він працював економом в Журавно.

28 січня 1872 року (там же, арк. 32) народився син Іван, а 1 лютого 1874 (справа 6268, арк. 41) народилась дочка Амалія.

Помер отець Іван Джулинський 9 жовтня 1909 року, як твердять шематизми. Його похоронили на сільському цвинтарі, що за церквою. Тодішні газети, що повідомили про смерть Івана Джулинського, зазначали, що в його особі Бережанщина втратила одного з найкращих проповідників округи. Як виявилось, о. Іван Джулинський писав духовні вірші, які друкував в часописі "Галицький Сіон", що був дієцизальним часописом, головним редактором якого був тодішній префект духовної семінарії д-р Йосиф Мельницький. В тому ж часо-

писі він друкував свої проповіді. Активно співпрацював о. Іван Джулинський і з іншим часописом "Русскій Сіон", головним редактором якого був Т. Сембратович. Про долю дітей отця Івана невідомо нічого. Всіх їх порозкидала доля по світі, і родинні зв'язки втратились.

Значно більше відомо про нащадків Лева Джулинського. 1868 року Л. Джулинський поступив у Львівську духовну семінарію, яку закінчив 1872 року і в цей час десь одружився, а відтак і цього ж 1872 року висвятився у священичий сан. Деякий час він працював приватним сотрудником при своєму батькові в церкві села Лапшина, а з 1877 року дістав самостійну парафію в селі Турівці Скалатського деканату, а 1880 року помінявся парафіями з батьком Теодором, який пішов на його місце, а Лев Джулинський перейшов в Лапшин.

Метричні книги того часу потрапили на зберігання в Тернопільський обласний архів, у фонд 487. Згідно справи 5, 1 березня 1876 року народилась дочка Юліанна (арк. 16). В її метриці народження про батька вказано, що був ним Лев Джулинський, син пароха Лапшина Теодора Джулинського та Гонорати Завальницької. Про маму новонародженої сказано, що була нею Павліна, дочка Андрія Іневича, адміністратора в Розвадові коло Потутор і Неоніли Ляхович.

Хресними батьками було запрошено о. Івана Іванечка, пароха з Вербова та Теофілію, дружину Йосифа Макогонського, пароха Поручина.

15 серпня 1882 року народилась дочка Зеновія (там же, арк. 62). Хресними батьками новонародженої були Євгенія Макогонецька, дружина пароха в Стриганцях та Михайло Глібовецький, парох Бережан, дідусь Богдана Лепкого...

25 травня 1889 року (там же, арк. 66) народився син Кирило, котрого охрестив Андрій Іневич, дідусь, що на той час вже був парохом Іванівки коло Збруча, а хресними батьками були о. Іван Джулинський, парох Болотні, та Олена Насальська, дружина Юлія Насальського, професора Бережанської гімназії, великого опікуна молоді та пізнішого видавця книг для молоді (так звана бібліотека Ю. Насальського).

15 травня народився син Іван (там же, арк. 86), котрого, як вже увійшло в традицію, охрестив дідусь Андрій Іневич. Цього року, коли народився син Іван, Львівська консисторія дала йому дозвіл переїхати на працю у Тернопіль, і про це оголосили газети, зокрема "Діло", щиро вітаючи о. Лева Джулинського, доброго організатора та патріота, який може організувати життя громади міста і зробити цю громаду однією з найдіяльніших в краю.

Однак, проти цього виступили сили, які не хотіли бачити в місті Лева Джулинського, і організували йому через пресу бойкот. Лев Джулинський категорично відмовився від назначення і до смерті залишався в Лапшині.

На жаль, інші метричні книги не збереглись, а тому і не вдалось віднайти метрики народження інших дітей, які, очевидно, народились у селі Турівці, де працював о. Лев. Згідно родинних переказів, найстаршим сином був Микола, а після нього був син Платон.

Микола опісля став власником друкарні в Перемишлі, в якій друкувались "Місійні книжечки", "Посланник", "Шематизми" та інша продукція, яка виходила з-під пера Лева Джулинського. На превеликий жаль, ця сторінка діяльності перемишльської друкарні, яка зіграла велику роль у церковному та громадському житті Галичини, повністю не вивчена. Тільки завдяки газеті "Галичанин" (№ 79 за 1901 р.) відомо, що Микола Джулинський помер на 28 році життя 11(24) квітня 1901 року.

Про Платона Джулинського, який народився між 1873-1876 роками, відомо, що його син Андрій загинув на фронтах Другої світової війни, а дочка Моніка живе в Бельгії.

Кирило Джулинський залишив по собі сина Юрка, який жив у Відні, та дочку Ніну, яка жила у Львові.

Син Іван Джулинський залишив по собі дочок Зою та Оксану, які вже повмирали.

23 жовтня 1897 року (Державний архів Тернопільської області, ф. 487, справа 6) дочка Лева Джулинського Зеновія, котрій ледве виповнилось 17 років і тато, Лев Джулинський, змушений був давати на шлюб дозвіл, вийшла заміж за Василя Кушніра, випускника Львівської духовної академії, сина Івана Кушніра і Анни Кутної, селян з Вовкова, котрому було вже 24 роки. Свідчили даний шлюб Кирило Сілецький, парох Жужеля та Іполит Макогонський, парох Стриганців. Давав шлюб Андрій Іневич, парох Іванівки, дідусь нареченої.

Згідно запису на стор. 108 даної метричної книги, 14. 12. 1898 року у дочки Лева Джулинського Зеновії народився син Стефан-Мирон.

Його охрестив о. Лев Джулинський, а хресними батьками були Тома Бородайкевич, парох Шишковець Бродівського повіту, чоловік сестри Зеновії – Юлії, а також Амалія, дружина Михайла Горчинського, священика-еоператора в Болотні.

Наступна дитина, Марія, народилась 24 серпня 1900 року (там же, арк. 142). Василь Кушнір (нар. 1872, висв. 1898) 1903 року дістає

скерування в село Лісники коло Бережан в церкву Воскресіння Господнього, де працював до 1909 року, а відтак дістає скерування в церкву Успення Пресвятої Діви Марії, збудованої 1815 року. Власником села був Яків Потоцький, а парафія належала до багатих на Бережанщині.

Ще до сьогодні в селі Вербовій можна почути оповіді про колишнього пароха Василя Кушніра. Був всеціло поглинутий справами громади. Всі свої гроші віддавав на громадські справи. Домашніми справами відала дружина. На початку Першої світової війни забрали один великий дзвін австріяки. Тоді, оповідають в селі, винарядило село свого посланця до Відня, аби той дзвін цісар повернув. Цісар змилосердився над селянином і наказав повернути дзвін. Дзвін повернули, але коли піднімали на дзвінницю, то не втримали, і той впав та надтріс. При відступі москалів було забрано дзвони решта... В шематизмі про цей рік і село Вербова сказано, що при відступі москалів було знищено кілька хат та будинків. В одній хаті граната убила матір і четверо дітей. У будинку пароха понищені двері, вікна, підлога. В селі була холера, яка забрала 70 людей. На час окупації москалями парох з сім'єю покинули село і відступили з австрійською армією. Після війни о. Кушнір заходився будувати нову церкву, в яку вклав усе своє майно. Церква була збудована у 1936–1938 роках. Її висвятив преосвящений Йоан Бучко. Церква надзвичайно імпозантна і велична. Біля неї сім могил священиків, які правили в церкві. Друга від початку є могилою священика Івана Квасницького, який хрестив дітей отця Теодора Джулинського. В цьому ряді вже не знайшлося місця для отця Василя Кушніра, який помер 1 січня 1944 року. Його могила – на цвинтарі, що далеко за селом, у ніг могили Січових стрільців та повстанців. На могилі напис: "По трудах своїх спочив в Бозі о. Кушнір Василь, декан і парох Вербова. 1873 – 1945".

Перед війною збудував отець Василь Кушнір і дім. Великий і показний, з широкими воротами, які приймали гостей з довколишніх сіл, бо з 1828 року був отець Кушнір деканом. Привіз до тієї хати і фортепіано, на котрому колись грав Денис Січинський і написав на ньому оперу "Роксоляна".

У Вербовій народилися сини о. Василя Кушніра – Орест (помер 3. 07. 1977 р. у Львові) та Олександр, який живе тепер в Польщі.

Зеновія Джулинська-Кушнір значно пережила свого чоловіка. Вона померла 1 березня 1954 року в селі Подусільній Перемишлянського району і похована на місцевому цвинтарі поруч з могилами Емілія Грабовича, про якого вже говорилось, пароха цього села, та його дружини Юлії з Громницьких, яка прожила всього 24 роки і

упокоїлась в Бозі 7 березня 1860 року разом зі своїм дволітнім сином Мелетієм.

У Подусільну Зеновія Джулинська-Кушнір переїхала жити до свого зятя Миколи Служинського, який народився 25. 12. 1899 року, закінчив 1926 року Львівську духовну семінарію і дістав 1929 року скерування на парохію в Подусільну до церкви Святої Параскеви, яку збудували 1912 року на місці старої. В парафію входила також церква Богоявлення Господнього. Ще перед висвяченням Микола Служинський одружився з дочкою Василя Кушніра Марією. Бог був щедрий до молодої пари і нагородив їх четвіркою дітей: Дарія (нар. 6. 06. 1926 року), яка зараз живе у Дрогобичі і носить прізвище Куновська; Богдан (нар. 3. 03. 1928 р.), Роман (нар. 29. 11. 1929 р.) та Стефан (нар. 4. 10. 1931 р.). Отець Микола Служинський помер 12. 10. 1982 року, залишившись чи не єдиним священиком на той час у Львівській дієцезії, якому вдалось пропрацювати на своїй парафії від початку висвячення аж до смерті. Його похоронили вже на новому цвинтарі, який він сам подарував громаді, врізавши своє поле для потреб загалу. На цьому новому, ним освяченому цвинтарі спочиває він, його дружина Марія з Кушнірів Служинська, а також їх невістка, дружина наймолодшого сина Стефана – Леонтина Служинська (22. 04. 1932 – 19. 12. 1995 рр.).

В Подусільну і було привезене як віно для Марії Кушнір фортепіано, на якому колись грав Денис Січинський, на котрому була написана опера "Роксоляна" і цілий цикл інших творів.

У Дарії Служинської, яка замужем за Богданом Куновським, двоє синів: Юрко та Андрій. В Юрка двоє синів також: Адріан та Роман.

Син Богдан став відомим конструктором автобусів на Львівському автобусному заводі. Його дружина Зиновія-Лариса Білинська (нар. 19. 02. 1936 р.) – відомий біолог-генетик, доцент Львівського медичного університету, автор багатьох підручників з біології, а також цілого ряду книжок з питань генеалогії. В них двоє дочок: старша Олександра (нар. 28. 02. 1958 р.), яка працює лікарем-гінекологом, є кандидатом медичних наук і замужем за Васильєвим Андрієм, дід якого – відомий художник В. Сорохтей. За спеціальністю Андрій – інженер-машинобудівник. Мають двох дітей: Марту (нар. 6. 07. 1981 р.), студентка медичного університету у Львові та Остапа (нар. 23. 06. 1985 р.), який ще навчається у школі. Молодша – Служинська Мар'яна (нар. 20. 01. 1967 р.), за фахом – лікар-дерматовенеролог. Разом з сестрою Олександрою, вони ініціатори створення у Львові організації по боротьбі зі СНІДом. Одружена з Грушинським Андрієм (нар.

28. 11. 1953 р.), який за освітою є економістом. В них двоє дітей: Олександра (нар. 23. 03. 1990 р.) та Адріана (нар. 2. 04. 1996 р.).

Роман Служинський, третій з дітей о. Миколи Служинського, за професією – геолог. Одружений з Дарією Гарух (1931 р.). Мають двох дітей, які також геологи. Пішли слідами батька. Ірина (нар. 1955 р.) одружилась з Володимиром Білоусом (нар. 1953 р.). Мають троє дітей: Ореста (нар. 1982 р.), Оксану (нар. 1986 р.) та Мар'яну (нар. 1987 р.). Син Романа Служинського Ростислав народився 1958 року. В нього є син Роман (нар. 1983 р.) та дочка Уляна (нар. 1989 р.).

Дарія Куновська живе у Дрогобичі, Богдан Служинський живе у Львові, Роман Служинський живе в Івано-Франківську. Наймолодший – Степан залишився на батьківщині. Після смерті батька залишив плебанію, де все було зроблено і облюбовано їх батьками, і залишив те старе фортепіано, яке стояло в салоні. Прийшов новий власник. Степан купив хатину поруч, пліт в пліт. І замешкав там. Був одружений з Леонтиною Гриндус (22. 04. 1932 – 19. 12. 1995 рр.). Його дочка Марія одружена з Миколою Сімо. В них син Дарій (нар. 1985 р.). Син Маркіян ще неодружений.

В Подусільній на Першу пречисту, в день іменин Матері Марії з'їжджаються усі Служинські.

Третьою дитиною о. Василя Кушніра був син Орест, котрий народився 1904 року і помер у Львові 3. 07. 1977 року. Він був одружений з Марією Рожанківською (нар. 1909 р.) і мав з нею четверо дітей. Всі сини. Андрій (нар. 1942 р.), який одружився з Мирославою Жирко (нар. 1944 р.) і має двох синів: Данила (нар. 1974 р.) та Мирона (нар. 1978 р.); Романа (нар. 1944 р.), який одружився з Іриною Кучерепою (нар. 1941 р.) і має дочку Олю (нар. 1976 р.); Зеновія (нар. 1946 р.), який одружений з Дарією Мокрою (нар. 1949 р.) і має трьох синів: Юрія (нар. 1977 р.), Мар'яна (нар. 1979 р.) та Антона (нар. 1981 р.). Наймолодший син Мирон (нар. 1947 р.) одружився з Ольгою Репою (нар. 1946 р.) і має дочку Христину, яка народилась 1972 р.

Наймолодший син о. Василя Кушніра Олександр виїхав у Польщу. Його син Олександр живе в Кракові, а дочка Зіна вже померла.

Про сестру Зеновії Джулинської-Кушнір Юлію відомо тільки, що вийшла вона заміж за Бородайкевича. Того, що працював катехитом при Тернопільській гімназії. Про долю їх дітей Лева, Івана, Романа, Миколи невідомо нічого, крім того, що всі вони з приходом радянської влади в Галичину виїхали за кордон.

Така доля нащадків Лева Джулинського.

Ще перед тим, як поїхати в Лапшин, в музей Івана Франка у Львові, де я працюю, зайшов Богдан Служинський і попросив взяти на збереження все, що залишилась по о. Леву Джулинському, його прадіду і що довгі роки зберігала його мати. Музей збагатився цілим рядом видань, яких немає в жодній бібліотеці Львова. На багатьох книгах – автографи Л. Джулинського.

Віддає з болем: кому потрібен сьогодні Лев Джулинський? Бабця оповідала про те, як всі збиралися їхати в Перемишль на постановку опери "Роксоляна", але ніякої постановки не відбулося. А така була надія. Шили і перешивали суконки. Подібні оказії трапляються не так часто. А потім – одна стаття, друга, третя, книжка, журнали – вся вина впала за добро Левові Джулинському, цілком без вини винному...

Да Лапшина дорога – як до Бережан. Вже в колишньому Янчині, а тепер Іванівці, дорога явно псується: вибоїна на вибоїні, калюжа на калюжі. Навколо – прекрасні узгір'я, оті типово галицькі сумовиті пейзажі, потім дорога через Болотню. Болото вдалось засипати вапняком, камінням і асфальтом. Чи надовго? Ніби хтось спеціально сидить коло Болотні під дорогою і псує її. Чи надовго вистачить тої, яку зробив Степан Служинський, правнук Лева Джулинського.

Сьогодні неділя. Все село на службі Божій. Церква при дорозі. Вже нова. Не та, в якій правив о. Теодор Джулинський та його син о. Іван Джулинський. Могила першого – коло церкви. Підписана. Поруч – друга могила, трохи менша. Нема жодних підписів. Хто похований тут – ніхто не знає. Могила отця Івана Джулинського десь на цвинтарі, котрий вверху. Повно ожини, яка чіпляється за ноги, дерева, трави, яких ніхто не косить. Тут вже рідко ступає нога людини, принаймні вже не так часто, як на сусідні ділянки, де витоптані стежки. Тут царство трав, терену та ожини. Стираються поволі написи на могилах.

Ніхто вже не згадує, де похоронені о. Іван Джулинський, Гонората Джулинська, і дружина отця Івана...

На новій церкві – стара ікона отця Миколая. Перед тим церква була Миколи зимнього, тепер – літнього, тобто тепер церква Перенесення Мощей отця Миколая. Коло церкви, зліва, пам'ятник Тарасові Шевченкові, відтак лівіше школа і ще лівіше – колишній костьол. В селі озеро і навколо горби. Паслась на них худоба і поробила тераси. Колись коло церкви стояв пам'ятник на честь скасування кріпосного права 1848 року. Він був дерев'яний. 1928 року його замінили камінним і поставили в городі дяка Дмитра Вишневецького. Плебанія там, де автобусна зупинка. В ній була школа. Ніхто не пам'ятає ні Теодора

Джулинського, ні отця Івана. Людська пам'ять не сягає аж так далеко. По отці Івані працював його зять о. Михайло Горчинський. Працював довго, – і знову не пам'ятає ніхто.

Трохи далі за плебанією – поворот направо, дивовижно погана дорога вгору повз покинуті колгоспні стайні. Їх поволі розбирають люди. Вже нікому, виявляється, не потрібні. Тут вже закінчується Львівська область, Перемишлянський район і починається Бережанський район і Тернопільська область. На горбах Підусільної сходяться три області: Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська. Сам Бачів – мале, але дружне село. Церква нова й велика. З села виходить священик, який збудував церкву в Люрді. Тепер зафундував церкву в рідному селі.

Підусільна – типове галицьке село. Церква мурована, з 1912 року. Як йти від дзвіниці вверх наліво – дорога на цвинтар старий. Справа від нього – цвинтар новий, вже висвячений Миколою Служинським. На старому спочиває Зеновія Джулинська-Кушнір, дочка Лева Джулинського, яка по смерті чоловіка приїхала до дочки та зятя. Дочка Марія і зять Микола Служинський поховані на новому цвинтарі.

Як від церкви повернути по дорозі вверх наліво, то виходиш до плебанії. Великий запущений сад. Його садив ще о. Микола. Сливки, яблуні, черешні, які цього року зародили як ніколи; кури, повно курей, болото під ногами і смердить. Це стара плебанія. Як ввійти в неї, то колись зліва був салон. В салоні було фортепіано, яке бабця привезла внукам з Лапшина. На ньому грав Денис Січинський. На ньому написана опера "Роксоляна". На ньому опісля грали діти Марії Кушнір. Тримати фортепіано в доброму стані – справа складна. Де дістати наладчика, де взяти того, де взяти сього. Та й діти ще безконечно лізли до нього. Ні, фортепіано нікого не цікавило. Воно якось природньо розвалилось, і його спалили... Навіть не залишилось кусника дерева з нього.

Тепер на плебанії нові порядки, нові господарі. Все якесь не таке, як колись.

Син отця Миколи Стефан колись купив хатину поруч. От була хата така, майже без догляду. Тепер там живе. Дочка у Львові, син без роботи. На заробітки поїхав аж у Англію.

Старий пес, грушка, що родить; сливи, великий город, а за ним – горб на горбі. Осінь на них розкошує кольорами. Злегка перелітає дощ. Сьогодні Перша Пречиста. На неї, де б хто не був у той день, приїздив у Підусільну. Цього року до брата Стефана приїхав тільки Богдан...

В селі рух млявий. Корова не хоче вступитись з дороги. Коли виїхати на бережанську трасу і повернути направо, то по дорозі зліва – фігура Івана Хрестителя роботи відомого майстра Бідули з Лапшина. Тут все реально. Фігура кожного року старанно замальовується. Волосся – чорне, плащ зелений – в Івана Хрестителя, червоний – у Христа. Іван тримає в руках дерев'яний хрест. Його змінюють кожні два-три роки. Замінюють новим.

По обидвох боках – суцільна ностальгія. Природа тут ще борється з наступом осені. Ще має повно сил противитись, але поволі здається. Дорога різко завертає вліво. Якась яма, що тягнеться добрих пару сот метрів, а потім вгору. Жодного деревця. Жодної тіні подорожньому влітку і ніякого захисту від вітрів та сніговіїв. Замете в завірюху суцільно. Тоді, напевно, ні виїхати, ні пройти, як того 1908 року, коли скаржився на сніг Денис Січинський у листі Ярославу Ярославенку. Тут всюди чується рука господаря. Земля рахманна, добра. Чорнозем. Родить добре, навіть зараз. Не може людина дозволити собі, аби тут росли якісь кущі чи дерева, які б займали площу, де може родити хліб. Ферми покинуті. Ще теліпає вітер брамою, на якій певно були заклики йти до комунізму і назва колгоспу. Все іржавіє і гине. Через горби дорога веде під церкву.

В роки Першої світової війни, при відступі 1915 року її палили москалі. Село спустошили, спалили. Нашвидкуруч побудували капличку, і в ній відправляв отець Джулинський. У капличці прекрасний вітраж Божої матері. Він творить вівтар. Липи певно горіли у війну. Але виросли і здаються старими. Церква кам'яна. Стоять хрести до 900-річчя хрещення Русі і до 950-річчя. Перед церквою – великий пустир.

Дім пароха у війну вцілів. Про це навіть писали шематизми. До нього від церкви – досить довгий кусник дороги, яка починається перед великою фігурою отця Миколая, роботи Бідули.

Ні, тої хати, де сидів Денис Січинський, немає. То була стара плебанія. Вікна виходили на дорогу, по котрій спацерували у вільний від роботи час сільські дівчата, з кожною з яких через вікно між роботою встигав пофліртувати пан композитор. Та навіть бабці пам'ятають, бо тими дівчатами були їх мами. Хати тепер нема. Є хата отця Джулинського, але вже нова. Велика, гарна. Тепер тут медпункт. Зник сад, пасіка. Сільрада ще раніше на попівському подвір'ї пороздавала "пляци" під забудову. Хати "підлізли" під самі вікна плебанії. На стіні меморіальна дошка, яка сповіщає, що в тому будинку в 1907–1908 році Денис Січинський написав оперу "Роксоляна". Колишній город поріс дивовижно високою лободою. Вона вище людського зросту. Приста-

нище сусідських курей, качок, індиків. Цілі зарослі. Від того моторошно. Суцільний шал забуття...

Тут більше гордості за те, що був Денис Січинський. Лев Джулинський. Ну, був священиком. Їх було тут багато. Перед війною був Іван Романчукевич. Прийшов відразу по Джулинському. При ньому висвячували церкву.

Зникла окраса Бережан – став, що одним кінцем сягав Бережан, а другим Урманя. Колихались колись камиші, царства пташні... Нема. Тільки безсмертна ностальгічна згадка в Богдана Лепкого, Сильвестра Яричевського, піснях січових стрільців... Знищено все. До краплі. Безсоромно і страшно. Навіть спроб немає відновити озера. А для чого? Всім вигідно. Грядки, он, на кукурудзу поробили. Вродить, наламаєш мішок – гайда у Львів. Гарячу варену кукурудзу купують.

Залишилась тільки дорога на кладовище. Воно далеко за селом. На горбі. Старий цвинтар поріс деревами. Ні, тут менше всього декоративних дерев. Прекрасні фруктові дерева. Яблука циганки. Груші спасівки. Пара киселиць, кажуть, дуже помічні на шлунок і нема гріха назбирати на суш, аби лічитись. Старий цвинтар зліва. Новий – направо. Хоч би дерево. Кущі букшпану, ще якоїсь низькорослої зелені. Для чого затінювати пам'ятник. Мохом покриється, а з деревом, як постаріється, ще й проблем. Може впасти і розвалити пам'ятник, який немало тепер коштує.

Лев Джулинський на старій частині. Між старими кущами терену, ожини і просто якихось дерев. Пам'ятник під могутньою липою. Певно, отцеві під нею добре, коли зацвітає і роїться від бджіл, які колись тримав. Липа цвіла щедро, і сам нектар скапує на землю. Пам'ятник – несподівано скромний, типовий, хоч в селі що не хата – майстри різьби по каменю. Теребовлянський червоний пісковик. Скромний напис: "Тут спочиває священик Лев Джулинський, парох Лапшина, 1847–1923 і єго жена Павліна 1855 – 1928. Вічна їм пам'ять". Поставив пам'ятник зять Василь Кушнір з Вербової. Лише в шематизмах можна знайти, що помер Лев Джулинський 11 жовтня 1923 року. Жодних в пресі некрологів. Часи були сумні. Українську пресу польський окупант заборонив. Навіть не можна було повідомити громадськість. Нема пізніших некрологів, коли вже почали виходити українські газети. Були вже інші часи, інші проблеми. Кому було до Лева Джулинського? Ніхто вже не пригадує його похорону. Стільки років...

Тільки одна фотографія, рисунок з фотографії, книжки, газети. Так все просто і без ускладнень. Ніби десь був і скромно відійшов у тінь...

ЯКИМ ГОРАК

ВЗАЄМИНИ МІЖ ФІЛАРЕТОМ КОЛЕССОЮ ТА ІВАНОМ ФРАНКОМ

Міцними, різноманітними та результативними водночас взаєминами наділила доля Івана Франка з трьома братами родини Колесс – з лікарем та етнографом Іваном Колессою, композитором та фольклористом Філаретом Колессою та філологом Олександром Колессою. Дослідження цих взаємин ще чекає окремого і детальнішого висвітлення, хоч зі знаного вже опублікованого у франкознавстві матеріалу, помітнішими є взаємини письменника з Іваном Колессою (у п'ятдесятитомному зібранні творів опубліковано кілька листів письменника до нього) та Олександром Колессою, котрий був суперником І. Франка по габілітації у Львівському університеті, а потім співпрацював з ним над виданням зібрання творів Ю. Федьковича.

Взаєминам письменника з композитором та фольклористом світової слави Філаретом Колессою майже не приділялося уваги. Дослідниця спадщини фольклориста Софія Грица у монографії про вченого[1] дещо хаотично подала далеко не вичерпний фактаж історії їх стосунків, хоч і визнала величезний вплив Івана Франка на формування української фольклористики наприкінці XIX ст. загалом, і на становлення Ф. Колесси як фольклориста зокрема. Згодом ця ж дослідниця опублікувала два листи Філарета Колесси до Івана Франка, які збереглися в архіві письменника у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка у Києві[2]. Цим і вичерпуються раніші дослідження даної теми. Тим часом історія взаємин Івана Франка та Філарета Колесси є цікавою і вартує глибшого дослідження не лише в контексті контактів Каменяра з галицькими композиторами. Ні з ким з галицьких композиторів, музикантів, співпраця І. Франка не була настільки спрямованою на одну мету, велася виключно у одному напрямі – напрямі всебічного дослідження, збирання, систематизації

українських народних пісень. Останнє проявляється у кожному факті їх взаємин.

Дата їх знайомства не означена точно. Інтерес Ф. Колесси до діяльності Івана Франка був, мабуть, достатньо великим ще під час навчання у Стрийській гімназії, до особистого знайомства з письменником. Виходячи з того, що в 1890 році на сторінках журналу "Народ" І.Франко опублікував працю Ф. Колесси "Людові вірування на Підгір'ю в селі Ходовичах", можна припустити, що їх знайомство відбулося наприкінці 80-х років, коли Ф. Колесса був ще зовсім молодим хлопцем-гімназистом. А коли 1892 року Ф. Колесса, покинувши навчання у Духовній семінарії у Відні, вступив на філософський відділ Львівського університету, їх дружба і співпраця зміцнилися. Результат такої співпраці виявився у 1894 році, коли молодого науковця було залучено до роботи у Комітеті по збиранню народних пісень, створеного за ініціативою Івана Франка. Як відомо, основним документом Комітету стала "Відозва", опублікована від імені комітету 9 грудня 1894 року у різних галицьких періодичних виданнях ("Народ", "Діло", "Життє і слово"). Поруч з І. Франком та рядом інших митців Філарет Колесса також підписав цю відозву. Щоправда, робота Комітету не дала сподіваних результатів: "Відбулося кілька засідань комітету, на яких обговорювався, головно, план видання народних мелодій, їх класифікацію і записано народні пісні від деяких членів комітету (Б. Лепкого, М. Павлика та ін.)", – згадає пізніше Ф. Колесса [3].

Талановитого музиканта І. Франко намагається залучити до співпраці у журналі "Житє і слово". Про це свідчить один із збережених недатованих листів Ф. Колесси до І. Франка, що його опублікувала С. Грица. На думку дослідниці, лист належить до часу учителювання Ф. Колесси у Струтині (приблизно, 1897 рік). З листа довідуємося, що І. Франко пропонував Ф. Колессі надсилати праці для друку, на що отримав відповідь: "Я би радо присилав Вам бодай яку-небудь рецензійку, та що ж коли я тепер далеко від світа і книжок, і притім зайнятий фаховою роботою (кандидатськими темами) не можу на ніщо здобутися. Тому ж не дивуйтеся, Високоповажаний Докторе, що я так без нічого прошу Вас о дальше присланння "Життя і слова": тяжко мені без него обходитися, а тут немає ані грейцара при душі, ані жодного способу зарібку. Впрочім, скоро лиш із обов'язковою роботою упораюся, то і для "Життя і слова" попрацюю. Я писав нещодавно до Лисенка, щоби Вам прислав научні розвідки про характер і напрям нашої народної музики, а спеціально просив-єм го оці-

нити музикальні твори Петра Ніщинського, не знаю, чи лиш послухає"[4]. У наведеному уступі листа є ще один важливий нюанс: Ф. Колесса нотує, що "писав нещодавно до Лисенка". Справді, з початку 90-х років вчений починає листуватися з М. Лисенком, детально вивчати його творчість, і це робить вирішальний вплив на формування і становлення музичного і наукового світогляду Ф. Колесси. Як ніхто інший, І. Франко мав би цінити це, бо, познайомившись з М. Лисенком дещо скорше від Ф. Колесси, ставив М. Лисенка як музичного професіонала і знавця фольклору в приклад галицьким музикантам, посилаючись на його авторитетну думку. Зауваживши у молодому вченому пієтет до М. Лисенка, І. Франко відчув у Ф. Колессі однодумця в науці, і це сприяло зближенню їх наукових інтересів.

1898 року галицька громадськість відзначала сторіччя з часу виходу "Енеїди" І. Котляревського. Ф. Колесса як містодиригент у виділі "Бояна"[5] взяв участь у концерті, присвяченому цій даті.У концерті прозвучала кантата Й. Кишакевича до слів Т. Шевченка "На вічну пам'ять Котляревському", а також "Вечорниці" П. Ніщинського у виконанні сполучених хорів львівського, перемиського та стрийського "Боянів". Про участь Ф. Колесси у святкуваннях засвідчує знамените ювілейне фото, де, крім І. Франка, у третьому ряді другим зліва зазнимкований Філарет Колесса.

Урочистості з нагоди столітнього ювілею української літератури майже співпали з відзначенням 25-літнього ювілею творчої праці Івана Франка. Філарет Колесса долучився і до цього святкування. Як засвідчує опублікована програма ювілейного франківського концерту, на святі прозвучала народна пісня "Ой там на горі", яка входила у серію здійснених Ф. Колессою обробок народних пісень під загальною назвою "Козаки в піснях народних"[6]. Оскільки ця серія була опублікована раніше, через те до збірника музичних композицій до слів І. Франка "Зів'ялі листки" (який був виданий з нагоди Франкового ювілею), ця обробка не увійшла. Проте, Ф. Колесса не оминув увагою це ювілейне видання: на шпальтах "Діла" 1899 року появилася рецензія вченого на нього[7]. У ній рецензент дає оцінку кожній композиції, що увійшла до збірника – 4 солоспівам Миколи Лисенка та двом хорам (С. Людкевича та С. Воробкевича). Характеризуючи солоспіви М. Лисенка, Ф. Колесса, зокрема пише: "До всіх тих пісень Лисенкових годиться примітити, що акомпаніямент фортепяновий обдуманий глубоко і переведений справді по мистецьки. Характеристична річ, що обговорені тут пісні Лисенкові – кромі одної ("Розвійтеся з вітром") – утворені зовсім не в дусі українських пісень народ-

них, як приміром єго недорівнана музика до "Кобзаря" і єго опери, але мають вже характер більш інтернаціональний. Безперечно, причиною сему були і самі тексти поезій Франкових, що своїм змістом і формою одбігають далеко від пісні народної. Однако ж се новий зворот у творчости Лисенка виступає ярко вже в єго музиці до пісень Гайного, що мимо своєї мельодийности і краси менше оригінальні і свійські, як пісні того композитора до Шевченкових слів. Та висока вартість музична обговорюваних тут композицій Лисенкових не тратить нічого через їх національний характер, а блискучий талант композитора і єго сильна індивідуальність полишила і на сих творах свою окрему печать, надаючи їм питому красу і орігінальність". Чоловічий хор без супроводу С. Воробкевича "Ой ти дівчино", на думку рецензента, "написаний так, що хоч би ім'я автора не було знане, то кожний міг би єго впізнати по стереотипових зворотах в мельодиї (що нагадує місцями церковні напіви) та стереотипових прикрасах і ефектах гармонічних, що одинакові у всіх знаних нам творах Воробкевича". Хор з оркестром "Вічний революцьонер" С. Людкевича "визначаєся трудною, вельми скомбінованою, місцями перерафінованою гармонізацією. Та смілими і енергічними почерками віддає подекуди зовсім удатно силу Франкової поезії".

Того ж 1898 року не без участі І. Франка відбувся і дебют Ф. Колесси у виданнях Наукового товариства ім. Т. Шевченка. У п'ятому томі "Етнографічного збірника", виданого того року, було опубліковано добірку "Людові вірування на Підгірю" зібраного Ф. Колессою в с. Ходовичах на Стрийщині. Ця публікація була більш розширеним варіантом цього матеріалу, ніж опублікована раніше в журналі "Народ". Публікуючи цю добірку матеріалу, І. Франко долучив до неї свою передмову, в якій так визначив цінність праці: "Збірка д. Колесси цікава головно як перша спроба систематичного зводу людових вірувань в одній місцевости. Вона не вичерпує теми навіть для тої одної місцевости, та проте дає досить ясне поняттє про той комплекс вірувань, що живе в душі нашого народа поза обсягом офіціяльного християнства. Систематичне впорядкованє записок д. Колесси, доконане мною, показує їх багацтво в одних, їх люки в инших точках"[8].

У фондах Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові збереглися два експонати, що можуть пролити світло на взаємини між Іваном Франком та Філаретом Колессою у 1899 році. Йдеться про дві рукописні поштівки – це офіційні повідомлення, написані та надіслані Іваном Трушем від імені Комітету драматичних вистав і концертів Філаретові Колессі. Поштівки датовані 17 та 28 березня

1899 року. За дослідженням Т. Різуна, аналогічні поштівки було надіслано й і Іванові Франкові, а отже І. Франко і Ф. Колесса були запрошені на одне і те ж засідання, про яке, на жаль, ближче нічого невідомо[9].

Відтак з 1900 року Ф. Колесса стає постійним членом етнографічної секції НТШ і саме тут найчастіше контактує з І. Франком. Ще починаючи з 1899 року, етнографічна секція видавала ґрунтовне п'ятитомне дослідження Володимира Шухевича "Гуцульщина". На прохання автора дослідження Ф. Колесса подав нотні записи гуцульських співанок до третього тому праці. У 1902 році в одному австрійському народознавчому журналі І. Франко опублікував рецензію на працю В. Шухевича. Щодо третього тому, де були вміщені записи Ф. Колесси, І. Франко зазначив: "Гідний уваги тут опис гуцульського весілля; зовсім новим є відображеня звичаїв при смерті й похороні, як і різноманітні ігри при померлих, і, врешті, зібрання пісень, покладених на ноти проф. Філаретом Колессою"[10].

Яскравий епізод взаємин І. Франка та Ф. Колесси відноситься до 1903 року, коли у Львові відзначали 35-літній ювілей творчої праці Миколи Лисенка. Ф. Колесса як знайомий М. Лисенка і як музикант не міг не взяти участі у цьому святі. За ініціативою А. Вахнянина (голови ювілейного комітету) і постановою "Союза Боянів" Ф. Колесса зобов'язувався написати широку розвідку про заслуги Лисенка у плеканні народної української пісні[11]. Розвідку планувалося видати як місячну книжку товариства "Просвіти". Написану статтю Ф. Колесса того ж 1903 року подав на обговорення етнографічної комісії НТШ. На засіданні цієї комісії 15 листопада 1903 року, як зафіксовано у "Хроніці", у присутності І.Франка "вислухано реферату д[обродія] Ф. Колесси про народню музику, що має бути присвячений М. Лисенкови"[12]. Маючи намір опублікувати працю в "Записках НТШ", пізніше автор подав реферат на обговорення історико-філософської секції Товариства. На засіданні цієї секції 26 листопада 1903 року, повідомляє "Хроніка", були зачитані відгуки на працю Ф. Колесси, але "тим, одначе, що він [Ф. Колесса – *Я. Г.*] не предложив рукопису своєї праці секції і не можна бачити на скільки ся праця прибрала наукову форму, відложено остаточне полагодження сеї справи, коли автор предложить рукопис"[13]. Реферат цієї праці автор планував виголосити на святковій академії у Львові з нагоди Лисенкового ювілею, та внаслідок того, що у Ф. Колесси в той день народився син, він не зміг бути присутнім у перший день святкувань на академії і реферату не виголосив. Ані в "Записках", ані окремою

книжкою праця видана не була. Її опубліковано під заголовком "Микола Лисенко" у 12 номері за 1903 рік у книжці товариства "Просвіта".

На другий день ювілейних торжеств Ф. Колесса прибув на концерт і тут поздоровив ювіляра і зустрівся з І. Франком. Згодом у спогадах вчений згадає: "Лисенко сидів у ложі біля естради. Під час перерви я зайшов сюди, щоб зложити йому свій поклін і привіт з нагоди його свята; разом із Лисенком був у ложі Іван Франко"[14].

Оскільки після Лисенкового ювілею Ф. Колесса живе переважно у Стрию, його контакти з І. Франком відбуваються переважно через Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Так, "Хроніка" фіксує, що протягом 1904–1905 років І. Франко і Ф. Колесса є членами етнографічної комісії (секції) згаданого товариства[15].

До 1905 року відноситься ще один дуже знаменний факт їх взаємин. У започаткованому того року виданні "Артистичний вісник" І. Франко публікує статтю "Думки профана на музикальні теми", яка стала приводом до голосної дискусії. Стаття стосувалася впливу творчості Дмитра Бортнянського на галицьких композиторів. Зазначивши у статті, що "він (Д. Бортнянський – *Я. Г.*) заслонив собою нашим композиторам увесь світ, відучив їх чути голос природи, зашпунтував їх вуха на чари нашої народної пісні", І. Франко писав: "Я мав нагоду прислухуватися, як наші наймолодші композитори, навіть такі талановиті, як Остап Нижанківський і Філарет Колесса, надармо силкуються вибитися з-під фатального впливу Бортнянського"[16]. Після опублікування Франкової статті на сторінках цього видання розгорілася завзята полеміка між Ф. Колессою та С. Людкевичем, котра стосувалася українського музичного стилю. Питання українського музичного стилю було ще давніше (у 80-х роках XIX століття) поставлене І. Франком і тут підняте ним знову. Проблема "національної закраски" (І. Франко) музики Д. Бортнянського, яку порушив І. Франко своєю статтею, стала одним з наріжних і актуальних питань цієї дискусії. В одній зі статтей згаданої полеміки Ф. Колесса прокоментував наведену думку І. Франка: "...зазначую з цілою рішучістю, що ніколи я не нарікав на вплив Бортнянського і не міг нікому давати таких інформацій. Та кожний бачить, що й наведений уступ з "Думок профана", в яких д-р Франко висловлює свої суб'єктивні враження з концертів, не дає найменшої підстави, не то права до інсинуацій, якими обкидає мене д. Людкевич: даремно він силкується ділити свої лаври з Франком"[17]. Виправдання Ф. Колесси цілком слушне з огляду на безпосереднє спілкування з М. Лисенком (і, як вказувалося вище, І. Франко

знав про це), який не зазнав жодного впливу творчості Д. Бортнянського. М. Лисенко у музиці та І. Франко у науці – це були ті два орієнтири, на яких "зростав" Ф. Колесса і як науковець, і як композитор.

Вкінці 1905 року Ф. Колесса привозить зі собою до Львова щойно написану працю "Ритміка українських народних пісень", яку має намір подати до обговорення етнографічної комісії НТШ. Не маючи змоги побачитися в той час з І. Франком, Ф. Колесса просив полагодити цю справу М. Грушевського, котрий до 1 грудня 1905 року мав сповістити, коли відбудеться обговорення[18]. М. Грушевський не виконав прохання Ф. Колесси, а тому останній звертається листовно з цією справою до І. Франка. Лист Ф. Колесси до І. Франка від 9 грудня 1905 року, який зберігся у фонді І. Франка у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка в Києві[19] і був опублікований 1971 року Софією Грицою[20], гласить: "Передаючи Науковому Товариству мою працю про ритміку українських народних пісень, я шукав за Високоповажаним Паном Доктором, щоб просити о ласкаве прочитання і зрецензування згаданої праці, – та мій час перебування у Львові був дуже ограничений однодневною відпусткою і я ледве успів перед від'їздом побачитися з В. Ш. Проф. Грушевським, що був так добрий сам поладнати сю справу. Запевнившися, що діло буде полагоджене до початку грудня, я вичікував спокійно на результат. Та коли вже другий місяць минає від того часу, я зважуюсь оце листовно просити, щоб Високоповажаний Пан Доктор були ласкаві присвятити дрібку часу й уваги сій справі, та щоб я міг ще перед польськими святами різдв[яними] довідатися, чи і коли буде моя праця друкована в "Записках"[21]. І. Франко рішуче взявся за допомогу, і вже 14 грудня 1905 року праця обговорювалася на засіданні філологічної секції НТШ, а І. Франко реферував. Рішенням секції працю було ухвалено до публікації[22]. Як свідчить один з листів Ф. Колесси до М. Грушевського, І. Франко подав авторові ряд критичних зауважень і поправок, які при підготовці праці до друку були враховані[23]. Протягом 1906–1907 років працю було опубліковано у кількох томах "Записок НТШ".

Ще 1904 року австрійським урядом планувалося фундаментальне багатотомне видання "Народна пісня в Австрії", у якому мало б бути вичерпно представлено фольклор всіх народів, які входили до складу Австро-Угорської імперії. Спеціально для реалізації цього проекту було утворено комітет, який мав займатися збиранням і редагуванням матеріалу. Від імені комітету у газеті "Діло" 1907 р. було опуб-

ліковано квестіонар. У ньому, зокрема, зазначалося: "Для осягнення сеї мети [збирання фольклору – *Я. Г.*] треба братися до діла з повним пляном і фаховими силами. В тій ціли покликало цісарсько-королівське міністерство просвіти рескриптом з 14 червня с. р. Комітет, зложений з д-ра С. Смаль-Стоцького, проф. Волод. Шухевича, сов. Консист. Ар. Манастирського, проф. І. Верхратського, д-ра Івана Франка, о. Петра [помилка, бо йдеться про композитора Віктора Матюка – *Я. Г.*] Матюка, д-ра Вас. Щурата і Модеста Левицького, а надто проф. Філярета Колесси і проф. Йосифа Роздольського, котрий, обнявши свою функцію з днем 20 грудня того ж року, постановив цілу працю над виведенням корпуса наших народних пісень, мельодий, танців поділити на дві части, іменно: на збирання всего, що заховалося доси в пам'ять і традиції нашого народа і на часть редакційну, яка буде зроблена фаховими силами комітету, або і поза него"[24]. Отже, Ф. Колесса та І. Франко співпрацювали разом у складі цього комітету. Однак, робота над цим видавничим проектом не пішла сподіваним шляхом: надісланий багатющий матеріал не завжди якісно опрацьовувався збирачами, а через те тяжко надавався до наукового опрацювання. Більше того, у зв'язку з об'єктивними причинами почав змінюватися і склад комітету. Зокрема, невдовзі внаслідок хвороби І. Франко залишив працю у комітеті. Про всі перипетії, яких зазнала робота комітету над реалізацією проекту, розповідає одна зі статей Володимира Шухевича, опублікована 1913 року. Перечисливши початковий склад комітету, автор зазначає: "З тих уступили наслідком слабости: проф. І. Верхратський і д-р Іван Франко, а в межичасі помер о. В. Матюк. Виділ праці оголосив 28. 12. 1908 р. візванє до збираня пісень і розіслав відповідний квестіонар. Зібраний в такий спосіб материял не дав пожаданого висліду, бо був по більшій части не критичний, а через те не надавався до наукового оброблення; внаслідок того постановив Виділ праці повірити тільки фаховим людям збиранє матеріалу, до чого упросив пр. Ф. Колессу, пр. Й. Роздольського і д-ра В. Щурата, а до зібрання спопуляризованих пісень д-ра Ст. Людкевича, до списування мельодий упрошено також проф. Бог. Вахнянина"[25]. Напевне, співпраця І. Франка та Ф. Колесси в складі зазначеного комітету була дуже короткотривала. Після залишення І. Франком складу комітету, зусиллями Ф. Колесси було підготовлено до друку два томи з цього проекту, але видрукуваними вони не були.

Відтак лікування І. Франка у Ліпіку та етнографічна експедиція Ф. Колесси на Лівобережжя (де за ініціативою Лесі Українки він провів фундаментальну працю по записуванню мелодій українських

дум від лірників) дещо послабили їх контакти. Послабили, однак не перервали зовсім. Протягом 1907–1908 років "Хроніка НТШ" інформує про співпрацю І. Франка та Ф. Колесси у етнографічній комісії товариства (І. Франко – заступник голови, Ф. Колесса – член комісії)[26], про вихід праці Ф. Колесси "Ритміка українських народних пісень" окремою книгою[27], про призначення товариством фінансової допомоги Ф. Колессі на збирання етнографічних матеріалів на Лівобережжі та про рецензування вченим на засіданні етнографічної секції збірника народних пісень Я. Сенчика[28]. 1908 року І. Франко та Ф. Колесса, окрім етнографічної, числяться ще й членами "язикової комісії" товариства[29].

І. Франко протягом 1908–1912 років публікує у "Записках НТШ" "Студії над українськими народними піснями" і до публікації долучає народні пісні, які з його голосу записує Ф. Колесса[30]. З пропозицією записати зі свого голосу народні пісні звернувся до Ф. Колесси Іван Франко і в 1912 році. Згодом Ф. Колесса згадуватиме про це: "Десь у червні 1912 р. звернувся був І. Франко до мене з проханням списати від нього народні мелодії, щоб вони не забулися. Точно в умовлений час Ів. Франко прийшов до мене, приніс моїм дітям черешень – і почалося записування. Франко співав приємним баритоновим голосом, співав зовсім просто і природно, так, як співають наші селяни. Без афектації, без концертних манір, проте його спів чомусь глибоко зворушував; одна за одною стелилися на папері мелодії, немов запашні квіти, перенесені живцем з сільської левади. Нераз важко доводилося мені вловлювати їх ритм вільний і з відтінком речитативу. Тоді Франко повторював терпляче пісню по кілька разів. Отак списав я від Франка в три прийоми до 30 пісень, нотуючи до мелодій тільки першу строфу тексту. Франко забрав зі собою ті записки, але в останній частині його "Студій" (ЗНТШ, 1912, т. CXII) з'явилося з них тільки 8 ["Ой не мав Іван що робити", "Ходить турчин по риночку", "Відки Йвасю", "Ой там при долині", "Ой їхали козаки з обозу", "Ой служив я у Римі", "Ей вийшла подолянка по воду", "Зажурилася молода удовонька" – *Я. Г.*] мелодій. Що сталося з рештою, мені невідомо; мабуть, перейшла вона до бібліотеки НТШ разом з книжками і паперами Ів. Франка"[31]. Розшукуючи ті записи пісень з голосу І. Франка вже після смерті письменника, Ф. Колесса у Франковому архіві записів не знайшов[32], мабуть, ці записи втрачені і для нас. Взаємини Філарета Колесси з Іваном Франком завершилися зі смертю останнього в 1916 році.

Звичайно, дане дослідження можна було б продовжити, адже після смерті І. Франка Ф. Колесса не раз повертався до його творчості (на-

приклад, у статті "Народнопісенна ритміка у поезії Івана Франка"), зібрав, систематизував і видав однією книжкою записи улюблених пісень Івана Франка, записаних з голосу письменника різними музикантами (М. Лисенком, К. Квіткою, Ф. Колессою). Важливо також, що протягом 1932–1941 року Ф. Колесса з сім'єю мешкав поруч Франкового помешкання – у будинку Михайла Грушевського, де був опікуном і адміністратором вілли і майна видатного історика[33]. Як почесний гість, Ф. Колесса був присутній і на відкритті Музею Івана Франка у колишньому помешканні письменника 10 жовтня 1941 року[34]. Однак, це вже виходить за рамки історії їх взаємин.

Наведені факти засвідчують, наскільки насиченою була їх співпраця, незважаючи на те, що групувалася вона переважно довкола однієї наукової ділянки – збирання, систематизування і видання народних пісень. Очевидно також, наскільки великий вплив мав Іван Франко на формування Ф. Колесси як науковця, фольклориста. Важливим фактором, що зближував обидвох вчених, був великий авторитет для обидвох у ділянці музичної фольклористики Миколи Лисенка, який (поруч з авторитетом І. Франка) був визначальним для Ф. Колесси. Неоціненність результатів їх взаємин і співпраці полягає ще й в тому, що до нащадків донесено ще частину народних пісень з голосу Івана Франка.

ПРИМІТКИ

1. Грица С. Філарет Михайлович Колесса. – Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1962.
2. Грица С. Видатний дослідник фольклору Слов'янщини // Народна творчість та етнографія . – 1971. – № 4. – С. 54–55.
3. Колесса Ф. Народнопісенна ритміка в поезіях І.Франка // Колесса Ф. Фольклористичні праці. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 336.
4. Грица С. Видатний дослідник фольклору Слов'янщини // Народна творчість та етнографія. – № 4. – 1971. – С. 55.
5. Див.: Львівський Боян // Альманах музичний на рік 1904. – С . 109.
6. Діло. – 1898. – Ч. 229, від 26. 10.
7. Колесса Ф. Новости на поли нашої музики. Зів'ялі листки: композиції до поезий Івана Франка в 25-літній ювілей літературної діяльності поета // Діло. – 1899. – Ч. 35 від 27 лютого.
8. Людові вірування на Підгірю в с. Ходовичах Стрийського повіту списав Філярет Колесса // Етнографічний збірник. – Т. 5. – Львів, 1898. – С. 76.
9. Різун Т. Іван Труш у фондовій збірці Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка // Іван Труш (1869–1999): матеріали конференції. До 130-річчя від дня народження. – Львів: Національний музей у Львові, 2001. – С. 34–35.

10. Рецензія Івана Франка "Проф. В. Шухевич. Гуцульщина" опублікована в українському перекладі як додаток до статті: Мороз М. Зв'язки Івана Франка з австрійським народознавчим товариством. Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича "Гуцульщина" // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. CCXXIII: Праці секції етнографії і фольклористики. – Львів, 1992. – С. 271–283. Цитую за цією публікацією. – С. 281.
11. Див. Горак Я. Три листи Анатоля Вахнянина до невстановленого адресата // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 232: Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1996. – С. 286–293; Горак Я. До історії "Союзу співацьких і музичних товариств" у Львові // Дзвін. – 1999. – № 10–12. – С. 102–104.
12. Хроніка НТШ. – 1903. – Вип. 4. – Ч. 16. – С. 16.
13. Хроніка НТШ. – 1903. – Вип. 4. – Ч. 16. – С. 7.
14. Колесса Ф. Спогади про Миколу Лисенка // Колесса Ф. Музикознавчі праці. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 517.
15. Хроніка НТШ. – 1904. – Вип. 1. – Ч. 17. – С. 27; Хроніка НТШ. – 1905. – Вип. 1. – Ч. 21. – С. 26.
16. Франко І. Думки профана на музикальні теми // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 36. – Київ: Наукова думка,1982. – С. 54.
17. Колесса Ф. До питання про український музичний стиль // Колесса Ф. Музикознавчі праці. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 472.
18. Колесса К. Взаємне листування Філарета Колесси та Михайла Грушевського // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 230. – Праці секції етнографії і фольклористики. – Львів, 1995. – С. 410.
19. Інститут літератури ім. Т. Шевченка у Києві НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1631. – Арк.185–188.
20. Грица С. Видатний дослідник фольклору Слов'янщини // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 4. – С. 54–58.
21. Там же. – С. 55.
22. Хроніка НТШ. – 1905. – Вип. 4. – Ч. 24. – С. 14.
23. Див.: Лист Філарета Колесси до Михайла Грушевського від 18. 01. 1906 року // Колесса К. Взаємне листування... – С. 410.
24. Квестіонар для збирання народних пісень // Діло. – 1907. – Ч. 279. – С. 2–3.
25. Шухевич В. Народна пісня в Австрії // Діло. – 1913. – Ч. 141 від 27. 06. – С. 7.
26. Хроніка НТШ. – 1907. – Вип. 1. – Ч. 29. – С. 26.
27. Хроніка НТШ. – 1907. – Вип. 3. – Ч. 31. – С. 40.
28. Хроніка НТШ. – 1908. – Вип. 2. – Ч. 34. – С. 3, 14.
29. Хроніка НТШ. – 1908. – Вип. 1. – Ч. 33. – С. 30.
30. Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 112. – Кн. 6. – Львів, 1907. – С. 29–58.
31. Колесса Ф. Народнопісенна ритміка в поезіях І. Франка // Колесса Ф. Фольклористичні праці. – К.: Наукова думка,1970. – С. 334.
32. Колесса Ф. Передмова // Колесса Ф. Улюблені пісні Івана Франка. – Київ: Мистецтво, 1966. – С. 10.
33. Детальніше про це див.: Горинь В. Вілла Михайла Грушевського у Львові. – Львів, 1999. – С. 24–32.
34. Про це див.: Горак Р. Дім на Софіївці. – Трускавець: Франкова криниця, 1996. – С. 13; Бонь В. 60 років Львівському літературно-меморіальному музею Івана Франка (сторінки історії) // Галицька Брама. – 2000. – № 10. – С. 3.

КАТЕРИНА ЗОЗУЛЯК

ІЗИДОР ПАСІЧИНСЬКИЙ

Музеєві Івана Франка у Львові передано[1] на зберігання архів Ізидора Пасічинського – сучасника І. Франка, громадського діяча другої половини XIX–першої половини XX століть, поета, збирача фольклору. Шлях цього архіву в силу історичних обставин дуже ускладнений, і встановити вагу втрат за многолітній відтинок часу майже неможливо: надійшли в основному ксероксні відбитки оригіналів, документів у первісному вигляді мало.

Історія архіву Ізидора Пасічинського окреслюється таким чином. Син Ізидора Пасічинського отець Ярослав, що долею був закинутий спочатку в Австрію, а потім у Філадельфію, через двадцять шість років після смерті батька у листі до редакції американської газети "Український робітник" сповіщав: "Виконуючи останню волю покійного Батька Ізидора Пасічинського, я віддав усі рукописи поезій Батька, які збереглись у Заділському[2] в домі Батька і 456 книжок, журналів та різних календарів, в яких були поміщені друком його поезії, до музею "Бойківщина" в Самборі. Рукописів, які зложив у музею, було дуже багато. В березні 1944 проф. І. Филипчак[3] переслав мені копію своєї статті..., яку обіцяв мені і мав помістити в котромусь українському журналі у Львові. Чи помістив – не знаю, бо це був час тяжкої воєнної хуртовини".

Разом з листом отець Ярослав Пасічинський надіслав до редакції "Українського робітника" і згадану в листі наукову розвідку Івана Филипчака "Соловій Бойківщини". І лист отця Ярослава Пасічинського, і статтю І. Филипчака газета надрукувала в 1956 році в номері за 27 липня. Це була перша і, на жаль, донині єдина публікація Филипчакового дослідження життєвого і творчого шляху Ізидора Пасічинського. В Україні вона так і не вийшла друком – завадила цьому не тільки "воєнна хуртовина", як висловився отець Ярослав, а й ідеологічна хуртовина радянського періоду української історії. Радянська

влада в 1944 році заарештувала Івана Филипчака і вивезла з України. Через рік (у 1945 році) він помер на засланні.

Іван Филипчак особисто знався з Ізидором Пасічинським[4] і постановив собі після смерті поета донести його ім'я до людей. Про це він писав отцеві Ярославові Пасічинському 5 березня 1944 року в Філадельфію: "Наперед... треба написати загальну сильветку про "Соловія Бойківщини"[5] і помістити в якомусь журналі у Львові, щоби пригадати компетентним людям, що така людина була і багато заслуг положила для культурного двигнення нашого народу. Таку сильветку я обов'язуюся зробити для пам'яти Вашого Батька, якого я лично знав, з ним сходився і його дуже високо цінив"[6] .

Статтю "Соловій Бойківщини" І. Филипчак написав в оглядовому стилі. Подав основні моменти з життя і діяльності Ізидора Пасічинського, назвав часописи, календарі, в яких поет друкувався, навів тексти кількох його кращих поезій. Автор статті, згрупувавши за тематикою поетичні твори Ізидора Пасічинського, обійшов увагою їх літературну, художню вартість. Не відповів на питання, які сам поставив перед собою у названому вже листі. Ось що його цікавило: "...я хотів би знати, – писав І. Филипчак, – в якім відношенні Ваш Батько був до Франка. Чи вони оба ходили до тої самої кляси, чи Ваш Батько ходив вище за Франка, чи інакше. Чи пізніше в життю вони оба сходилися, часто чи рідко, чи ніколи. Потрібно мені також знати, чи Ваш Батько брав участь в народнім публичнім життю, у виділах різних товариств... дома, в Турці, у Львові. З поезій, які перечитую, виходить, що занимався також громадськими ділами" [7].

Не мав змоги Іван Филипчак докладніше дослідити життя і творчість Ізидора Пасічинського. Доступ до архівних та бібліотечних фондів був йому заказаний. І все ж завдяки йому маємо нині доволі вартісне дослідження про Ізидора Пасічинського – значущу і виокремлену постать в історії нашої культури[8] .

Наше завдання – відповісти на поставлені І. Филипчаком питання. Адже нарешті можемо доступитися до заказаних колись бібліотечних та архівних фондів.

* * *

До нашого часу дійшло три біографії Ізидора Пасічинського, написані ним самим. Маємо: 1) біографію, складену 15 березня 1888 року для відомого бібліографа І. Левицького[9] і надіслану йому особисто; 2) біографію, видрукувану 1894 року у Львові в "Календарі Товариства ім. М. Качковського"[10]; 3) біографію, поміщену

в "Русскій Правді" 1890 року, числа 3 і 4 (Відень)[11]. Ці первородні документи просвітлюють до певної міри невідомі досі моменти з життя і творчої діяльності Ізидора Пасічинського.

* * *

Ізидор Пасічинський був третім (наймолодшим) сином у священичій сім'ї Романа Пасічинського і Софії з Трильовських (дочки о. Івана Трильовського). Народився він 14 лютого 1853 року в селі Красне Турчанського повіту (тепер Турківського району) на Самбірщині, де батько мав парафію. Батько Ізидора Пасічинського отець Роман уже тоді славився як священнослужитель, що ревно відстоює християнські засади в суспільстві. Про нього писали газети, його любили прості люди. Це була непересічна особистість. Отець Роман закінчив Львівську духовну семінарію; навчаючись у ній, дружив з такими відомими людьми, як Микола Устиянович, Маркіян Шашкевич, Йосиф Левицький та брати Білинкевичі. У їхньому колі отець Роман утверджувався як патріот, відчув свою родову причетність до всього українського.

Коли в сім'ї отця Романа Пасічинського з'явилися діти, їх виховання проводилося в українському дусі – батьки прищеплювали дітям любов до українського слова, української книги. Двох старших синів (Кирила і Романа) батько спровадив на свою дорогу – вони згодом стали священиками. У наймолодшому синові він підмітив щось інше – рвучкі творчі устремління. І зайнявся ним по-особливому. До перших класів школи підготував сина сам, а після закінчення школи віддав його до нижчої гімназії в Дрогобич. Тут Ізидор вчився і дружив з Іваном Франком. У своїй автобіографії згодом він напише: "...оба разомъ въ одной первой лавцѣ съ локаціями 1, 2 и 3 на перемѣну по курсамъ сиділи – учились разомъ і стиховали-віршовали... Франко віршовавъ Псалми Давида, а Пасѣчинській стиховавъ шумки, чабарашки та множество школярскихъ співанок, котри замѣщавъ отъ 1870 года въ "Ластовцѣ" та "Учителю" Клемертовича", "...заохоченный до того однимъ изъ своихъ професорів (Верхратський), который спѣванки его похвалялъ"[12].

У гімназії не всім подобалося те, що хлопець запопадливо віршує, а не пильнує науки. Особливо заповзявся проти цього директор гімназії о. Баревич. Переслідував гімназиста так, що той змушений був покинути гімназію. Навчання хлопця припинилося. Ізидор повернувся в рідне село. Там батько підготував його до іспиту зрілості, і він склав цей іспит приватно в Ужгороді. Потім – однорічна служба

в австрійській армії у Празі, одруження з дочкою отця Клітинського – Марією і переселення в 1877 році із сім'єю в сусіднє, мальовниче за природою, село Задільське. Батько купив для молодої сім'ї землю, і Ізидор став сільським господарем. Зайнятися, однак, лише господарюванням на своїй землі не зміг: побачив, що село треба рятувати. Задільчан поглинули борги у шинках, в банках і в повітовій касі позичковій. За борги вони віддавали свої останні клаптики землі. Село опинилося над прірвою – спивалося, деградувало.

Ізидор Пасічинський спочатку напучував односельчан, проповідував тверезість, а потім з батьковою допомогою став відкуповувати в корчмарів клаптик за клаптиком селянську землю. Організував у Задільську товариство тверезості і залучав до нього селян. Це була подвижницька праця. Мало-помалу вдалося звільнити всіх задільських боржників з корчмарського павутиння. Корчмарі спалювали маєток Ізидора Пасічинського, в тому числі його величезну бібліотеку, але він не здавався. Знав, для чого має жити. Згуртував навколо себе сільську громаду, збудував у Задільську в честь дев'ятсотліття хрещення Русі церкву, чотири млини, повідновлював ветхі селянські забудови – село ожило. Від шинків і сліду не залишилося.

Активність Ізидора Пасічинського усіх дивувала. Йому було замало селянських справ. У 1874 році він став членом-засновником Товариства Академічного Кружка у Львові; в 1876 році вступив до Товариства імені М. Качковського, фінансував його і виступав, читаючи свої вірші, на його засіданнях; був членом-засновником "Союзу" і "Руської Бесіди" в Чернівцях; фінансово підтримував "Просвіту". Про нього як мецената і громадського діяча писали тодішні газети "Дѣло" (1893, ч. 15) і "Галичанин" у Львові (1893, ч. 24). Своєю громадською, публічною діяльністю Ізидор Пасічинський у великій мірі дочинився до суспільного і духовного розвою Галичини. За це він твердо вписується до переліку визначних діячів галицького минулого.

* * *

Ізидор Пасічинський ввійшов в історію літератури Галичини, – про це вже говорилося вище, – як поет і збирач творів фольклору. Поетичний талант був його первісним, природним талантом. З раннього дитинства хлопець наче все своє мислення переливав у римовані рядки. Навіть листи до рідних писав у віршованій формі. Віршував і віршував. У десять років на польське повстання відгукнувся віршем "Братчикамъ полякамъ", а в сімнадцять мав уже досить значний поетичний набуток: "Тарасова ніч" (1872), "Безталанний" (1872),

"Небилицѣ-баналюки для забавы та й науки", "Иванъ Пѣдкова и єго смерть во Львовѣ на рынку", "Думка – на похоронъ небощки сестрицѣ въ вѣчну єи пам'ять, написав вѣрный братъ Исидоръ Р. Пасѣчиньскій". Справді легко писалося юнакові.

Написане уже з 1870 року надсилав до редакцій тодішніх галицьких часописів, календарів і видавництв (в основному – москвофільського напрямку). Наче квапився. Редактори, не задаючи собі великого труду, друкували все принесене, і автор був цим задоволений. У своїй біографії (у формі від третьої особи однини) Ізидор не без самозахвату писав: "... подъ вліяньемъ красоты гірскои природы, среди народа, для которого принялся онъ трудитись, написалъ онъ тут много пѣсень, патріотичныхъ стихотвореній, которыи печатаны въ многихъ нашихъ газетахъ, календаряхъ и особными книжечками. Народъ нашъ любить тіи пѣсни, спѣває ихъ и деклямуе при всякихъ случайностяхъ"[13]. Складається враження, що Ізидор Пасічинський був дуже радий з того, що його, поета, знає народ, а про художню вартість своїх творів думав мало. Доброзичлива, вчасна і всебічна чиясь оцінка не завадила б тоді молодому поетові.

Свої вірші Ізидор Пасічинський надсилав до таких часописів і календарів, як: "Русское Слово", "Русская Рада", "Временник Ставропигійского Института", "Буковина", "Ластівка", "Учитель", "Наука", "Календар Буковини", "Весна", "Друг народа", "Лопата", "Приятель дітей", "Зоря". Підписувався під своїми творами по-різному: "Исидоръ Р. Пасѣчинскій", "И. П.", "Изидоръ Пасѣчинскій", "Sydor Romicz Waligura", "Сидір Колька", "Ис. Р. П.", "Ис. П", "Сидоръ Пасѣчиньскій", "Сидоръ Бойко", "Бойко". Писав і польською мовою. Був у зв'язках з визначними літераторами та видавцями. Його добрими знайомими були Яків Головацький, Іван Наумович, Микола Устиянович, Іван Раковський, Юрій Федькович, Данило Млака, Анатоль Вахнянин, Іван Верхратський та інші. Справді розмашисте входження в літературний процес.

Не міг обійти увагою цей розмах Ізидора Пасічинського як молодого поета Іван Франко – його гімназійний приятель. У листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року він писав: "Заохотив мене до писательства також примір товариша Ізидора Пасічинського, котрий ще в нижчій гімназії почав друкувати свої вірші в "Учителю", "Русскій Раді" і "Ластівці". Верхратський ставив його вірші дуже високо"[14].

Іван Франко, оглядаючи галицьку літературу, у своєму "Нарисі історії українсько-руської літератури" не обминув мовчанкою Ізидора Пасічинського. "Хоч як широко, – писав він, – розійшовся сей розділ

мого нарису, проте не можу скінчити його, не згадавши ще про трьох моїх, так сказати, шкільних товаришів по Дрогобицькій гімназії: Аполона Ничая, Дмитра Вінцковського й Ісидора Пасічинського"[15]. Зміст Франкової згадки про Ізидора Пасічинського засвідчує, що великий І. Франко достеменно знав усе про свого шкільного приятеля – цікавився ним: "З Ізидором Пасічинським я товаришував безпосередньо протягом усієї нижчої гімназії в Дрогобичі. Скінчивши четвертий гімназіальний клас, він покинув школу і осів на сільськім господарстві, яке купив для нього батько, священик у Краснім Турчанського повіту. Якийсь час служив у війську... Він живе й досі як маючий господар у Краснім Заділськуу. Свою письменську діяльність він розпочав ще в 1870 р. у "Ластівці", видаваній Климертовичем, і від того часу друкував багато віршів, оповідань, кореспонденцій і інших статей, переважно в популярних часописах та календарях, держачися переважно видань москвофільської партії, не цураючись й народовецьких популярних видань"[16]. І. Франко, як вимогливий оцінювач творів літератури, об'єктивно при цьому додав: "Із його віршування одна тільки поема "Безталанний", видана в Коломиї 1872 р., виявляє сліди поетичного таланту, що міг розвитися краще, як розвився в дійсности"[17].

Не зрадив собі Іван Франко. Не захвалював своїх шкільних друзів, а хотів їм допомогти глянути на себе самокритично. Прочитавши твори, які Ізидор Пасічинський написав до 1876 року і надрукував у "Ластівці", Іван Франко вважав за необхідне прорецензувати їх. У "Друзі" він помістив ґрунтовну рецензію "Літературні письма IV. Наша поетична література, єї напрями та общественна підстава. "Безталанний", "Тарасова ніч", "Іван Підкова" та другі твори Ізидора Р. Пасічинського, їх стойність поетична і язикова"[18].

Рецензії Іван Франко чомусь не підписав, її авторство підтвердив Михайло Возняк у статті "З початків реалізму Івана Франка", вміщеній у другому збірнику "Іван Франко. Статті і матеріали"[19].

Своїм критичним підходом до поетичних творів Ізидора Пасічинського Іван Франко спробував допомогти своєму товаришеві, а головне – намагався у потрібне русло спрямувати тодішній літературний процес в Галичині. Він з уболіванням стверджував: "Попису-валися "стихами" гімназіясти, котрі заледво вспіли винести яке-таке поняття о ритмі, а котрим перший-ліпший текст моральний із учебника "нравоученія" давав темат до "поетичної проби"... Стоїт лишень переглянути річники "Ластівки", щоби переконатися, кілько там недозрілих умів складало свої ще недозрільші плоди"[20].

З-поміж багатьох авторів цього річника Іван Франко вибрав Ізидора Пасічинського. Керувався тим, що "із цілої товпи писателів "Ластівки" І. П. [Ізидор Пасічинський. – *К. З.*] заслугує... найбільше уваги і задля свого первісного таланту, і, що важнійше, яко характеристика цілої групи тих молодих "співаків"[21].

Отож, Іван Франко зауважив в Ізидора Пасічинського первісний поетичний талант і з болем сказав: "... єго талантови недоставало ще всего того, що дає силу..."[22].

Вважав, що поетові "треба... було науки і справної руки, котра би повела го дальше. На діло пішло, куди піде. Наші газетярі, раді, що Ізидор Р. П. [Романович Пасічинський. – *К. З.*] заосмотрював їх щораз новими, досить гладкими поезійками, печатали всьо без розбору, та ще й хвалили талант і працю хлопця..."[23].

Іван Франко, детально проаналізувавши твір Ізидора Пасічинського "Думка – на похорон небощки сестриці...", не побачив у ньому літературної вартісності. "... небогато таланту видно в обробленю того так гарного предмету"[24], – сумовито відзначав він.

Франкову увагу привабила поема Ізидора Пасічинського "Безталанний", а радше окремі її місця. Аж відчував полегшення від – деяких фрагментів цього твору. Писав: "В тих [окремих місцях. – *К. З.*] уже ясно проблискує єго талант природний і свіжий, як свіжа гірська околиця. Та в "Безталаннім" І. П. [Ізидор Пасічинський. – *К. З.*] став раз лишень на тій висоті, на котру здужав дістатися при своїх звихнених силах... Не говорю я ту про зміст поеми, ні про єї провідну ідею. Одно й друге не може встоятись перед судом критики"[25].

Франкові сподобалося у цій поемі весілля Юстини: "... весілє Юстини, – коротенький, правда, уступ, – но... каже нам догадуватися о єго таланті зовсім не щоденнім... він повен оригінальности, поезії і теплого чувства... чутно ту ще, хоч недозрілий, повів живого духа, молодого, люблячого природу серця"[26].

Сказавши це, заглибившись у творчу сутність Ізидора Пасічинського, Іван Франко сподівався, що той стане до себе прискіпливішим, осягне свої вади як поет, і буде їх уникати.

У такому ключі Іван Франко розглянув усі поетичні твори, написані Ізидором Пасічинським до 1876 року, і, на жаль, змушений був констатувати в основному "зіпсутий смак" автора і "упадок єго таланту". Прочитавши поему "Тарасова ніч", критик Іван Франко відзначив, що "під ніяким зглядом не стоїть розбору, не заслугує на увагу". "Небилиці-баналюки для забави і науки", вважав Іван Франко, "бавлять... хіба, може, недостачею всякої мислі", а поему "Іван Підкова"

рецензент читав тільки задля того, "щоб слідити, до якої степені непоетичности і нелогічности зможе ту автор дійти". Обурювався Іван Франко і легковажністю Ізидора Пасічинського у підході до мовної та граматичної сторін своїх творів.

Не залишив Іван Франко поза своєю увагою також малі поезії Ізидора Пасічинського, друковані у "Ластівці". "І сумно, дуже сумно стає нам бачити, що в великім числі єго поезій аби дві-три були дійстними поезіями, – констатує рецензент. – Одна лишень поезійка "В касарні" показує у автора проблеск давного таланту... показує, що щире, правдиве чувство ніколи не потребує штучної прикраси... Правда, і сеся поезійка не всюди рівно викінчена і гладка, – та що ж діяти? Серед полови і одно зеренце зиск!"[27].

У рецензії Іван Франко наводить рядки вірша "В касарні":

Полягали, захрапали
Всі камрати,
Лише мені якось годі
Задрімати...
Клоню голов то під деку,
То під стіну.
Годі з сердцем погодити
Дивну зміну...
Яка ж зміна? Зараз скажу:
Там в покою
Дома висів образ Спаса
На-до-мною;
В голові ту – гвер та шабля
Все кладеся,
Тому, бачу, і сон мене
Не береся...

Що спонукало Івана Франка до рецензування творів Ізидора Пасічинського у "Ластівці". Доброзичливість, бажання навернути молодого автора (та ще й шкільного друга) на праведну дорогу в літературному процесі, одверто сказати йому про причини його творчих невдач. Написав про це такими словами: "Крім того недбальства форми і невикінчення змісту і друга ще річ причинилася до єго упадку, – а се звихненє із народної дороги"[28]. Іван Франко щиро бажав, щоб поет Ізидор Пасічинський повернув на народну дорогу, "щоби вернувся назад там, де жде го нарід і щира праця, і щирі серця братерські". Його критика була об'єктивною, навіть, можливо, немилосердною, але йшлося про високе – процес творення літератури.

Майже такого ж погляду на творчість Ізидора Пасічинського дотримувався і Омелян Огоновський. В "Исторіи литературы рускои" він писав: "Исидоръ Пасѣчинскій написав богато стихôв лиричныхъ, котрû по-наибôльше друковано у львôвскôй "Ластôвцѣ" Михайла Клемертовича і в Коломыйскôй "Веснѣ" Исидора Трембицкого[29]. А вже ж нѣгде правды дѣти, Пасѣчинскій пише часто свои стихи ладомъ прозаичным, изъ-за чого лишь деякû зъ нихъ маютъ стрôйнôсть литературну"[30]. Омелян Огоновський вважав вдалим вірш Ізидора Пасічинського "Чим спѣвакъ доволенъ?":

Жалуют мя товариші:
"Шкода тебе, брате,
Ти співанки виспівуєш,
Не маючи хати.
Над людскою, над бідою
Слези проливаєш,
А про свою лиху долю
Словом не згадаєш!"

Правда ваша, пани-браття:
Я не маю хати,
А вам дивно, як сироті
Хочеся співати?
Або ж бурлак-соловійчик
Сталий куток має?
От летит він з гаю в садок
Людей потішає.

Я доволен, що за пѣсні
Надіюсь заплати:
Як засвітит солнце правди,
Двигнесь руска мати;
Як сберутся в новім дворі
Славной Руси діти, –
Чей моїми співанками
Не схотят гордіти.

Важко тепер встановити, як Ізидор Пасічинський сприймав і сприйняв критичні погляди на свої вірші-співанки Івана Франка та Омеляна Огоновського. І все ж саме ці два мужі вписали його як поета в історію літератури Галичини, саме вони були добрими і уважними до нього.

Після 1876 року Ізидор Пасічинський продовжував творчо працювати. Друкувалися, чекали своєї черги у видавництвах його поезії.

Найбільше з'являлося його творів у "Календарѣ Общества им. М. Качковского", у "Временнику Ставропигійского Института", "Русскому Слові" та "Буковині". Гордився також тим, що весь вільний від інших справ час збирав пісні з уст народу. Зібрав дуже багато галицьких та угорсько-руських пісень, пісень стрілецьких, мисливських, рукодільних і т. п. Зізнавався у своїй біографії: "Улюбленное моє занятіє, кромѣ сбираня записовалъ пѣсней зъ устъ народа – стрілецтво – охота, котра ми тоже немало часу взяла, а й не менше и здоровя, бо тре було кілька разовъ побратись и зъ медведями, диками, вовками и рисями – робота моя въ той дільници перебиваєсь въ моихъ стрѣлецкихъ та мысливскихъ поезіяхъ, списаныхъ въ сборникахъ "Стрѣлець" и "Мысливски Пригоды" якъ тоже и въ "Дубровѣ".

Іван Франко знав про те, що Ізидор Пасічинський збирає твори фольклору. Про це свідчить його лист до М. Драгоманова від 19 березня 1888 року. У ньому пишеться: "Жаль, що Ви не звернулися давніше до декого в Галичині, – тут можна би було познаходити ще деякі усні перекази про Буняка, – особливо в горах. Я пригадую собі, що бачив дещо такого записано у Ізидора Пасічинського. Я напишу до нього, а також ще до деяких знайомих у горах"[31] .

Чи писав тоді Іван Франко до Ізидора Пасічинського – невідомо. Франкові листи до Пасічинського не дійшли до нас. А от дійшло до нашого часу три листи Ізидора Пасічинського до Івана Франка[32] . Надіслав їх із Задільська Красного до Львова 12. 08. 1885 р., 04. 02. 1886 р. і 12. 01. 1892 р. Не гнівався на Івана Франка, горнувся до нього як до друга з дитячих літ, гордився його авторитетом, припрошував до себе в гості. Називав І. Франка "Паном редактором", "Найдорожчим другом", "Дорогим Братиком", "Любим Товаришем з "гірки". Просив, щоб І. Франко надсилав йому свої книжки і "Зорю"; посилав у листах для друкування в "Зорі" свої вірші "Пісньмаляря", "Пісньримаря", "Пісньшлюфаря", "Пісньоправці (гицля)", "Сиріцьку долю", "Зимову думку", "Тарабурку". І. Франко ці листи, мабуть, одержував, бо свої книги надсилав Ізидорові Пасічинському – виконував його прохання. У гості не приїздив. У листі від 12. 08. 1885 року Ізидор Пасічинський дорікав Івану Франкові: "Не знаю, що за Божа воля, що Ти, Братику, так згордів, що я уже тілько разів до Тебе писав, а Ти мені не зволив хоть одно словечко одписати"[33] . А в листі від 12. 01. 1892 р. написав: "... я Тебе ждав-визирав – та й сам не знав і не знаю понині, куди Ти, Братику, улетів з нашої Бойківщини? А мали були ми много-много поговорити, порадитись... Но я такой жію в надії, що ми бодай на літі побачимось та й посовітуємось. Всі Твої

книжки прочитавши, признаю ти слушність – здоров будь, Батьків сину, та трудись дальше для добра робучого люду... Твою славну Паню Ольгу, хоть не знакомий, уклінно шаную... посилайте ми свій "Народ", а може хочете, то я Вам буду помогати письмом... Лиш Исидор, не пишіть Изидор – бо то дурне – таже не кажемо Зидор – а й Сидор... Стоцкого я переконав"[34].

У листі від 12. 08. 1885 р. Ізидор Пасічинський повідомляв Івана Франка: "... написав... файних 30 співанок і назвав "Соловієм"... посвятив я, Братику-соловію, Тобі і переслав на руки Ом. Огоновського, щоб "Просвіта" видала. Не знаю, що они там починили. На всякій раз прошу Тя дуже, Братче, звідайся о всім і ласкаво ми донеси. Прочитай си ті співанки і заспів та пригадаєш найвірнійшого друга з Дрогобича"[35]. Може, й прочитав Іван Франко ті співанки, але вважав, що про Ізидора Пасічинського він уже сказав своє в "Нарисі..." та в рецензії.

Ізидор Пасічинський пробував себе і в прозі, але нею писав мало. Це були дописи "Отъ Турки" і "Зъ подъ Магуры", "Письмо зъ Бойковщины". Друкував їх у "Русской Раді", в "Слові", "Проломі", "Ділі", "Науці", "Учителю".

У своїй біографії Ізидор Пасічинський писав, що в рукописах має дуже багато творів і збірників, що послав їх у видавництва і вони вичікують друкування. Називав такі рукописи: оповідання "Гетман Козацкій – Богданъ Хмельницкій", поеми "Панъ Звернивѣра", "Зелена неділя – або весела Юлія", "Солтисъ-Басараба"; збірники "Памятникъ на могилѣ Теодоры Гурко, усопшей 9/5 1881 въ Задѣльску", "Бойко-Бай"; збірник пісень рукодільних "Соловейко Верховинець", "Великій Сборникъ пѣсней народнихъ отъ 1863–1888", "Школярски спѣванки", "Школярски шумки "козачки" та багато інших. Історія затерла сліди за цими рукописами.

* * *

Багато вартісного зробив у своєму житті Ізидор Пасічинський. За це маємо дякувати йому і його згадувати. Він мав у житті мету і різними способами досягав її. Крім усього сказаного, він – представник елітного в Галичині роду Пасічинських, який чимало доброго вчинив для становлення української нації, витворив цілі священичі родини, дав багатьох учасників національно-визвольних змагань. Сини Ізидора Пасічинського – Ярослав і Нестор були відомими духовними і громадськими діячами свого часу. Честь їм і слава.

* * *

Прожив Ізидор Пасічинський досить довге життя – сімдесят сім років. Поховали його біля церкви в його любимому Задільську Красному. На могилі – залізний хрест з розп'яттям; на хресті – овальний портрет померлого і напис на табличці: "Тут спочивають український поет і фольклорист Сидір Романович Пасічинський 14/2 1853 + 12/8 1930 і його дружина Марія 1864 + 1909 Вічна їм пам'ять". Від себе, живих, скажемо: "Щоб не заростала стежка до цієї могили, щоб ми достойно виконували його заповіт, викладений в його останньому вірші:

О! Україно мила,
Твої жнива прийдуть,
Ти двигнешся зі сна, –
Вспімни тоді мій труд.
Настало нині врем'я, –
Працаю цей світанок,
Кріпися, моє плем'я,
Не трать своїх цвіток..."

ПРИМІТКИ

1. Передав архів музеєві пан Ігор Калінін – родич Ізидора Пасічинського.
2. У рідному селі Ізидора Пасічинського тодішнього Турчанського повіту на Бойківщині.
3. Іван Филипчак – галицький письменник, педагог, співзасновник музею "Бойківщина" в Самборі, дослідник Бойківщини. Автор історичних повістей "Княгиня Романова", "За Сян", "Кульчицький – герой Відня", "Дмитро Детько" та ін.
4. Дотримуємось такого варіанта звучання імені. І. Франко майже скрізь писав не "Ісидор", а "Ізидор".
5. І. Филипчак таку назву своїй статті дав на тій основі, що Ізидор Пасічинський сам називав себе "Соловейком". У своїй біографії він, наприклад, писав, що в 1886 році здав у друкарню М. Білоуса в Коломиї рукопис зібраних ним 800 рукодільних пісень під назвою "Соловейко Верховинець".
6. Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Фонди, інв. № 1456 фуп.
7. Там само.
8. Друкуємо повністю сильветку І. Филипчака "Соловій Бойківщини" у "Науковому віснику Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка" (Вип. 3). Це перша публікація цієї наукової розвідки в Україні.
9. Левицький Іван Омелянович (1850–1913) – український бібліограф. З 1909 р. очолював Бібліографічну комісію Наукового товариства імені Т. Шевченка.

10. Михайло Качковський (1802–1872) – суспільний і культурний діяч. Допомагав тодішнім видавництвам, на власні кошти заснував у Львові ж "Слово", залишив товариству "Народний Дім" у Львові фундацію на нагороди за твори місцевою українською мовою. За це тодішній провід старорусинів назвав його ім'ям засноване 1874 року просвітнє "Общество ім. Качковського", хоч М. Качковський москвофілом ніколи не був.
11. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів. Ф. 167 (Лев). – Спр. 2452.
12. Клемертович Михайло (1836–1903) – письменник, автор оповідань, п'єс, казок; москвофіл, видавець, редактор журналу "Учитель" (1869–1874 і 1880) і дитячого журналу "Ластівка" (1869–1881), редактор "Временника Ставропигійського Інституту" (1868–1903), співробітник "Слова" й "Изданий имени М. Качковського".
13. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 167 (Лев). – Спр. 2452.
14. Франко І. Зібрання творів. У 50 т. – Т. 49. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 242.
15. Там само. – Т. 41. – С. 379.
16. Там само. – С. 380.
17. Там само.
18. Друг. – 1876. – 15 падолиста. – Ч. 22. – С. 348–350.
19. Франко І. Статті і матеріали. – Зб. 2. – Львів, 1949. – С. 207.
20. Друг. – 1876. – 15 падолиста. – Ч. 22. – С. 348–350.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Там само.
25. Там само.
26. Там само.
27. Там само.
28. Там само.
29. Трембицький Ізидор (1847–?) – драматург, культурний діяч в Галичині, організатор і керівник "Першого літературно-драматичного товариства імені Г. Квітки-Основ'яненка" в Коломиї.
30. Огоновскій О. Исторія литературы рускои. – Ч. II. – Львів, 1889. Накладом Товариства имени Шевченка. – С. 719–720.
31. Франко І. Зібрання творів. У 50 т. – Т. 49. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 149.
32. Інститут літератури ім. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 3. – № 1608. – Арк. 85–91; Ф. 3. – № 1615. – Арк. 255–256; Ф. 3. – № 3608. – Арк. 1–2.
33. Там само. – Ф. 3. – № 1615. – Арк. 255–256.
34. Там само. – Ф. 3. – № 3603. – Арк. 1.
35. Там само. – Ф. 3. – № 1615. – Арк. 255–256.

Листи Ізидора Пасічинського до Івана Франка

Задѣльско-Красне, 12/8 1885 [р.]

Найдорожшій Друже Иване!

Не знаю, що за Божа Воля, що Ты, братику, такъ згордѣвъ, що я уже тôлько разôвъ до Тебе писавъ, а Ты менѣ не зволивъ хоть одно словечко ôдписати. Игій припалибъ бѣда! Якъ Ты добре має бути звѣстно, написавъ я файныхъ 30 спѣванокъ и назвавъ "Соловіємъ", то дѣлце посвятывъ я, Братику-соловію, Тобѣ и переславъ на руки Ом[еляна] Огоновского[1], щобъ "Просвѣта" выдала. Не знаю, що они тамъ починили, на всякій разъ прошу Тя дуже, Братче, звѣдайся о всѣмъ и ласкаво ми донеси. Прочитайси ти спѣванки и заспѣвъ та пригадаєшь найвѣрнѣйшого друга зъ Дрогобыча. У мене бувъ Максимякъ[2] – та чей ты да що оповѣвъ?! Прошу Тя споможи мя на всѣ свои выданя дотеперѣшни. Маю файну бібліотеку, най и Твоихъ красныхъ дѣлъ не хибує въ нêй. Якъ бы сь бувъ коли въ нашихъ горахъ, не забудь вступити до мене въ Задѣльско та до мого Старого[3] въ Красне такъ якъ домôвъ. Гараздъ майся – старовъ дружбовъ не цурайся – все одинъ

Исидоръ Р. Пасѣчинскій

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 3. – № 1615. – Арк. 256. – Автограф.

* * *

[с.] Задільсько-Красне, 4 II 1886 [р.]

Высокоповажаний Пане

Редакторъ Добродію!

Дуже ми маркітно, що не маю Вашой любой "Зорѣ"[4] у себе. Кортитъ мя она кортитъ-но зôрочка-коштовничка. Сама-сь за даръ не прикотитъ. А тутъ годѣ ся хвалити, якъ не що въ ротъ вложити – такъ мя покупка ґрунту стягла, що за дудку годѣ. Удаюсь до Васъ про те, ласкавий Добродію: чи не мôгъ би я належитôсть "Зорю" отробити. Буду Вамъ писати пѣсней-спѣванокъ якихъ сами захочете. А сли згаджаєтесь зъ тымъ – то пошлѣтъ ми свою любинку "Зорю" і в переписцѣ одповѣджте гадку. Я загадавъ выдати зборникъ пѣсней, зложеныхъ мною, ремѣсничихъ (рукодѣльничихъ), господарскихъ и иншихъ, отъ якихъ Вамъ ту для примѣра пару посылаю. Въ тôй цѣли розписую предплату 1 з[рібний ринський] на цѣлый збôрникъ въ двохъ

частяхъ 50 к[орон]. Прошу и Вашои ласки въ своєй "Зори", яко єдинôмъ журналѣ літературнôмъ, пôдпоможѣтъ мене въ сѣмъ дѣлѣ, та й оголосітъ о моємъ намѣренію. Збôрникъ мôй выйде в Коломыї въ друкарнѣ М. Білоуса[5] подъ заголовкомъ: Соловейко – Верховинецъ

Першій збôрникъ пѣсней
Рукодѣльникôвъ, господарôв, купцѣвъ і
другихъ рускихъ людей
Прилагодивъ
Исидоръ Р. Пасѣчинскій.

Половина чистого доходу на "Дôмъ народный" въ Чернôвцяхъ, а друга половина на стипендію мого имени для ремесникôвъ.

Предплату 1 з[рібний ринський] можно складати у всѣхъ редакціи рускихъ газетъ, або у М. Бѣлоуса въ Коломыї, або у автора [Изидора Романовича Пасічинського] въ Задѣльску Красномъ, почта Сморже.

Прошу Вашои ласки не ôткажѣтъ въ поратунку – я грошей не маю, звично сирохманъ Бойко, но оддячусь хлѣбомъ за хлѣбъ. Кілька екзем[плярів] пакъ "Соловейка" пôшлю. А сли бы Ваша ласка, то для прикладу, а за пѣсни въ "Соловейка" вôйдутъ… помѣстітъ въ"Зори" переслани ту співанки. Кождый ремѣсникъ має въ "Сол[овейку]" своихъ пару спѣванокъ, що розбудитъ въ ремеслникахъ духа руского.

ПѢСНЬ МАЛЯРЯ

1
Столярики, мулярики, сходѣться,
Всѣ на дѣло живописця дивіться.
Жвавый пензель, жива краска,
Хвалітъ, гудѣть якъ вам ласка,
Артыстъ малярь важна рыба
Много славы – мало хлѣба
Отъ цѣлый гараздъ.

2
Стара баба жити рада ще зъ нами,
Костомахи шепче въ ухо: до ями!
"Зложѣть въ образъ, Пане, мене
Нѣмъ зубата въ яму вжене..."
Готовъ, Баба прехороша,
Много торгу, мало гроша,
Чортъ бабу бери!..

3

Красавиця бѣлолиця пишытъся,
Даю крѣсло – она сюдъ-тудъ вертитъся,
Пишу брови, очи, чубки,
А мой пензель все до губки, –
Артистъ малярь и до того,
Що готуєсь не для нього –
Серденько, мовчи…

4

Давна панна прійшла зрана: малюйте,
Тôлько зъ личка лѣтъ десятку даруйте…
Красокъ дôбравъ, затеръ зморщокъ,
Все жъ не новый старый горщокъ, –
Артист на впôлъ помолодивъ,
Но гримасамъ не догодивъ,
Заробокъ слабый…

5

Спѣшитъ попыкъ, якъ той снопыкъ грубенький.
– Як мя бачишь, такъ и пиши скоренько.
Придаюся, що лишь мога,
Списавъ попа, якъ пôпъ Бога,
Но не вгодивъ я попови,
Бо занадто зморщивъ брови,
Чи жь я провинивъ?

6

Ксендзъ вѣкарый, мовъ по карѣ сухотникъ,
Цигаръ, вина, живых рыбокъ охотникъ,
Якъ селедецъ – вымокъ въ дѣжцѣ,
Но верхъ єго въ цѣломъ мѣстѣ;
Не вгодивъ я й вѣкарому,
Бо жію близь єго дому,
Въ лице правду влявъ…

7

Прійшли зъ горôвъ кураторы до мене,
Иконостасъ замовили у мене,

Трудивъ ся я весь рôк, брате,
Зъ села платятъ зъ дому раты,
Ба послѣдокъ якъ оставъся
Нимъ комитетъ позбиравъся,
Зôбралось на плачь…

8

Столярики, мулярики, зôйдімъся,
Въ товариство одно гôдно злучѣмъся,
Мы вамъ, вы намъ порадою,
Добре жити громадою…
Артистъ малярь бай не бає
На вивѣски краску має,
Онъ на всьо артистъ…

28. I. 1886

ПѢСНЬ РЫМАРЯ

1

Або жь паньски коники
Кто зôбравъ?
Фамовани шорики
Не я давъ?
Ой римаря славне дѣло
Куда хочешь гони смѣло;
Сѣдай васпанъ
Гуляй каштанъ
Гей досить.
Вѣсьта псить!

2

А німецки шѣмлики
Въ чôмъ бѣгутъ?
Зъ юрмы гурмы шпѣнлики
И хомутъ,
Ой рымаря и ту дѣло,
Куди хочешь, гони смѣло:

Гоцадралѣ…
Гуляй далѣй,
Ще не всьо,
Гейта вйо!

3

А попôвски гнѣдыки
Въ чій кантарі прыбравъ мѣдыки
Паламаръ?
Ой рымаря и ту дѣло
Куди хочешь, гони смѣло:
На поминки,
До Маринки,
Въ добрый часъ
Чахъ, чахъ вразъ.

4

Або жь хлопски мудики
Не въ шліяхъ?
Нашійники, флудыки
Зъ нашихъ пряхъ,
Ой рымаря и ту дѣло,
Куди хочешь, гони смѣло:
Ступомъ, тропомъ,
Иванъ зъ хлопомъ,
У-гу-гу!
Вйо-га-цу!

5

А жидовски клячкели
Бачивъ ти?
Жидятъ въ одной тачкели
Пôвъ копы;
Сполохались наши клячки,
Посипались жиди рачки,
Ай-вай въ ровѣ,
Безголовѣ…
Охесъ! тору…
Ого! Прру!..

6
Або жъ сѣдло войскове
Якій блудъ,
Що реміньє готове –
То мой трудъ;
Рымареви коня дайте
Якій козакъ! Позирайте
Гуляй, каштанъ!
А где жь нашь панъ?
Подъ конемъ,
Вже по немъ.
або так:
Дуръ дôставъ,
Зъ коня спавъ.

4/ I. 1886 Исидоръ Р. Пасѣчинскій

ПѢСНЬ ШЛЮФАРЯ

1
Гей, дівчата, молодицѣ,
Несітъ ножи и ножицѣ.
Я піч добре нашлюфую,
Ще й дарунокъ подарую:
Поцѣлую.

2
Бородачи, статокъ майте,
Бритвы мені ôтдавайте
И безъ мыла, щезне сава,
Озме бритва зъ чуда-дива
Якъ кропива…

3
Кто на мене не зважає,
Той дубакомъ хлѣбецъ крає,
Нема ножиць рѣзати нôгті,
Изъ бороды ажь до нôгъ ти
Висятъ вѣхтѣ…

4

Кто жь до мене удається,
Моимъ другомъ онъ зовется,
А кто дальше знать не хоче,
Няй го колька залоскоче,
Середъ ночи...

ПІСНЬ ОПРАВЦѢ
(гицля)

1
Песокъ бреше,
Вітеръ несе,
Я пса хапъ,
На шнурочокъ
У візочок
Въ будку цапъ.

2
Наловивъ я,
Назваливъ я
Двѣстѣ псôвъ
Рудлѣвъ, пудлѣвъ
Хлопскихъ кудлѣвъ
Въ оденъ дѣвъ.

3
Суть людиська
Що и псиська
Утучат,
Ажь панъ майстеръ,
А мой гальстеръ
Не псу братъ.

4
Псы сало
Забирали
До аптикъ,
Мы жь часами

Смаровали
Черевикъ.

5

Ще й теперки
Єсть футерко
Добре зъ пса,
А зъ свининки
Солонинка
Ковбаса…

6

Но признаюсь
Часомъ уп'юсь
Було й такъ:
Пес-ѣмъ саломъ
Заливалось
Свой – червакъ.

17/12. 1885

Просивъ бымъ тоже Вашои ласки хоть по правдѣ не знакомець, но яко далекій своякъ – осміляюсь – довідайтесь там у П[оважаного] Огоновского, що зробивъ изъ моимъ "Соловѣєм" – збôрникомъ спѣванокъ школярскихъ и господарскихъ, чи "Просвѣта" ихъ выдасть чи нѣтъ? Гадаю, що тымъ ся не уразите, бо не маю кого позвѣдати – а П[ан] Огоновскій не ласкавъ менѣ отповѣсти. Звичайно, великій человѣкъ зъ дуракомъ бойкомъ не має дѣла. На тымъ то и цѣла біда. Що наши льви – на мышки не зважиютъ – а у людій и мышки добро дѣлаютъ.

Вы намъ – мы Вамъ порадою,
Добре жити – громадою…

Зôстаю зъ виннымъ ушанованьємъ

Исидоръ Р. Пасічиньскій

Задѣльско-Красне,
Почта Сморже.

Пишѣтъ Исидоръ – не Изидоръ – таже Бойко мене кличе: Сидоре, не Зидоре. Я фонетыкъ бойкôвскій – а Вы львовски – та выбачте – на гôрску кертицю, она въ хосенъ норичитъ землицю.

Інститут літератури ім. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 3. – № 1608. – Арк. 85–91.

[с. Задільсько, 1892]

СИРІЦЬКА ДОЛЯ

Я у пана рік служила,
Дали ми телятко,
Межи людьми притулила
Мале небожатко.
Годувала, доглядала,
Паши, зерна діставала,
Соломиці та й сінця,
А тішилась без кінця:
Моїй полянці йде мов з водиці.
Переросла сусід телиці,
Здоров, як риба, жвава, мов ланя,
Я з-за полянки зістану паня!..

Так я гадала, так си думала,
В два літ полянка и літо взяла.
Гожа часівка – стане корова,
Варуй їі, Боже, щоби здорова…
Тільки полянка, добре вже знати,
Зближилась днина – телятко мати,
Бідна! бідненька коровка красна
Загибла в муках!.. Доле нещасна!..

Ой горенько! Ой лишенько!
Сами слези лються,
Нещастінько! А сусіди
Ще в кулак сміються –
Та глузують, начваряють:
Хтілось богатіти…
Сиротині людських коров,
Не своїх доїти!..

Наш Пан у картах програє.
Бо му на тоє вистає,
Богач раз шкоду в майні мав,
Богатим такой позістав,
А я бідненька, нещасливенька
Телінча заслужила,
Свою теличку як перпеличку
Годувала – тулила,

Постила-м змалу, постила-м далі
Без білої кроплини.
– Гей я розпощусь – й других погощу
Від свої коровини…
Так все думалось – инакше склалось:
Полянку муцки з'їли,
Тре й дальше постить, щоби загостить
Там – де святці засіли.

Задільсько, 1891

Исидор Р. Пасічинський

ЗИМОВА ДУМКА

Мороз тріщить,
Сніги валять,
Чого ляхи
Від нас хотять?
Таж ми свій кут
Не лишим йім,
Нам жити тут
Так тре, як йім!

Тут наша Русь
Втогді цвила,
Як Польща йіх
Була мала, –
Они взросли –
Упала Русь,
Но й ми взростем –
На то божусь!

Хто Руси друг,
Ставай при нас!
Малий наш круг.
Но прійде час,
Двигнеться Русь,
Упаде той,
Хто рідну мать
Топче: "Долой"!..

Исидор Р. Пасічинський

ТАРАБУРКА

Болить мене голова,
Не знаю чого,
И зубоньки, и губоньки,
И понад чоло.

Болить мене голова
И в'язи болять,
И рученьки, и ніженьки –
Полечки хотять…
Ой мужу ти мій,
На мене зважай,
На вечірки до сусідки
Щоднини пущай.

Сусідка моя
у мене блага,
Єій синок одиначок –
То моя душа.

Заділськo, 12/I 1892

Исидор Р. Пасічинський

Дорогий Братику,
Любий Товаришу з "гірки"!

Даруй, що мимо нашого ви́-каня в Турці такой по-старосвіцьки кортить мене потикатись з Тобов. Обіцяв Пан кожух, та тепле єго словечко… Ай то шь то я Тебе ждав-визирав – та й сам не знав и не знаю понині, куди Ти, Братику, улетів з нашої Бойківщини? А мали були ми много-много поговорити, порадитись, як би бѣду руську піпхати хоть цяту на перед? Но я такой жію в надії, що ми бодай на літѣ побачимось та й посовітуємось. Всі Твої книжки прочитавши, признаю Ти слушність – здоров будь, Батьків сину, та трудись дальше для добра робучого люду. Ти соціяліст у письмах, а я соціяліст у ділахъ. Я за свою боротьбу з "богатирями" терплю біду зі всѣх боків. Спалили, знищили – но я такой дихаю та й все не даюсь. А що мої Бойки золоті зі мнов готові і в пекло лізти. Пімше-більше – и на теперь здоровлю Тя по-брацьки. Твою славну Паню Ольгу[6], хоть не знакомий, уклінно шаную – друга Редактора Павлика[7] стискаю за руку и прошу посилайте

ми свій "Народ", а може, хочете, то я Вамъ буду помогати письмом. Щирий друг въ Заділльську.

Исидор Р. Пасічинський въ Заділльську

Почта: Завадка коло Сморжого

Лишъ Исидор, не пишіть Изидор – бо то дурне – таже не кажемо Зидор, а й Сидор – то чистою фонетикою – Стоцкого я переконав.

Інститут літератури ім. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 3. – № 3603. – Арк. 1, 2.

ПРИМІТКИ

1. Огоновський Омелян саме тоді був головою товариства "Просвіта", тому Ізидор Пасічинський і звернувся до нього з проханням надрукувати його збірник у "Просвіті".
2. Максим'як Іван родом з села Купновичі коло Рудок. Сприяв пересиланню листів з Галичини на Велику Україну, зокрема до М. Драгоманова. Збереглося вісім листів І. Максим'яка до І. Франка за 1883–1887 роки.
3. Ідеться про батька Ізидора Пасічинського – отця Романа Пасічинського. Він тоді мав парафію у Красному.
4. "Зоря" – двотижневий часопис, "письмо літературно-наукове для руських родин". З 1885 року перейшов у власність Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, тому Ізидор Пасічинський адресує своє прохання до Івана Франка – як до одного з найавторитетніших членів товариства.
5. У друкарню Михайла Білоуса (1838–?) – видавця книжок та часописів "Голос народа" і "Руска Рада" Ізидор Пасічинський весь час надсилав для друкування свої рукописи.
6. Ідеться про дружину Івана Франка – Ольгу Федорівну Хоружинську-Франко.
7. Павлик Михайло (1853–1915) був близьким другом Івана Франка. Разом вони редагували і орган радикальної партії "Народ".

Іван ФИЛИПЧАК

Соловейко Бойківщини

В другій половині XIX ст. співав довший час бойкам-гірнякам прекрасні пісні поет Сидір Пасічинський, уродженець турчанських гір.

Майже ціле своє доволі довге життя (1853–1930) писав вірші на різні теми і полишив досить велику літературну спадщину, яку не радо друкував, хиба на просьбу своїх приятелів оголошував дещо друком, по різних тодішних газетах і журналах, почавши від 1870 року. Решту складав для себе, з чого часть знищив двократний пожар. По його смерти родина віддала його літературну спадщину до бойківського музею в Самборі, в надії, що знайдеться хтось компетентний та твори його музи перегляне, оцінить і оголосить друком.

Сидір Пасічинський уродився в селі Краснім, в старій священичій родині, де батько його о. Роман був парохом і височанським деканом. Мати з роду Трильовських (тітка Кирила). Батько його, молодший товариш Маркіяна Шашкевича, перенявся відразу ідеями, які голосив Маркіян, і вигнав зараз з хати чужу мову, а разом з жінкою пристав до рідної мови народу, якому ціле життя вірно служив і в руськім, як тоді називали, дусі виховав свої діти, вщіпляючи в їх серця любов до Руси, до свого обездоленого народу. Так родичі, як діти, любувалися в народних піснях. Їх дім був першою школою народних пісень на цілу околицю, що гриміла з уст до уст і лунала широко по бойківських полонинах і загрівала до любові рідного слова, своєї мови, своїх ідеалів.

Тим духом перенявся і малий Сидір. Ходив він до гімназії в Дрогобичі, пару літ вище як Іван Франко, якого любив і заохочував до писання віршів.

З VII гімназійної кляси забрали його до австрійського війська і відіслали до Праги. Військова служба зломила його карієру, не дозволила скінчити гімназії. Поет в розпуці писав тоді:

Кличуть, брате, у рекрути,
Як ту хвилю перебути,
Сли кучері втнуть!..
Ой заплаче сестра, мати,
Коли кажуть присягати,
Карабін дадуть, і т. д.

Вернувши по кількох роках з війська, осів на родиннім маєтку в селі Задільську, де одружився, і до смерти управляв широкі батьківські

лани. Тут виховав двох синів на священиків, і дві доні віддав рівнож за священиків. Помер в 1930 році. Був 3 рази жонатим. Будучи ще в 4 гім. клясі, дістав від свого кревняка редактора Клемертовича річник журналу "Учитель" за 1869 рік, за це, що посилав йому свої вірші. Клемертович поміщував деякі його вірші у тім журналі за 1869, 1870, 1871 роки. В тих річниках знаходимо красні поезії, переважно описи буйної гірської природи, як:

Полонино! Білявино, ти мій світе милий,
Там, хто жиє в полонині, той певно щасливий,
Високая Магуронько, основне зелена,
Як не бачу вершин твоїх, дума засмучена,
Як погляну я на тебе, то ми легше стане,
Тоє серце, що тужило, тепер перестане, і т. д.

Гірську природу описував в різних порах року і різних порах дня, як наприклад, "Карпати", до якої то поеми дає своє мотто:

Хтось шукає собі пари,
Хтось літає попід хмари,
Хтось купає думку в морі,
Я опишу наші гори.

І зачинає описувати Карпати:

Гей! Чи чув ти, пане брате,
Про ті гори, про Карпати,
Про ті дебри, про ті скали,
Про ті ломи, про завали,
Про ті ліси смерекові,
Про майдани барвінкові,
Про ті буки, про ялівці,
Про Довбоша сороківці... і т. д.

Будучи ще учеником гімназії запізнався Пасічинський з "Кобзарем" Шевченка, якого з жаром прочитав і перенявся його музою, бо зараз 1872 р. видав в печатні Білоуса в Коломиї гарну поему п. з. "Безталанний", яка нагадує "Наймичку" Шевченка, так розміром і складом вірша і дикцією н. пр.:

Любітеся, парубочки,
Та не з богачками,
Бо богачки вражі дочки,
Роблять лихо з вами, і т. д.

Крім любовних пісень, яких поет лишив велику скількість, писаних в молодих роках свого життя, писав також багато байок і казок

для дітей, які красно розвивав і виводив з них гарну для дітей науку, н. пр.:

Чир та й кава
(байка)

В селі комашня, чи, може, пир,
На столі з кавов зійшовся чир,

Хоть їм враз бути не випадало,
Та так ся стало:
Спершу здалека вони стояли,
Скоро же звикли – приближились
Та й поганьбились.

Кава гнівная каже до чиру:
– Тебе не варто! – хиба за гиру!
– А я – славна кава,
Всього світа страва,
Царі мене п'ють,
Цукру додають,
І пани мене люблять,
Щодень смачно трублять,
І жиди мене знають,
Попи величають,
Мулярі і кравці,
Ковалі та й шевці,
Всі до мене – до кави,
Причиняють ми слави,
А тебе їсть хиба хлоп!
Гей! Я славна! А ти чоп!
На це чир смирно до кави:
– Не уймаю тобі слави,
Але той, хто мною сит,
Царів і панів живить!

Контуш, фрак і сірак
(байка)

Контуш вибіг з кав'ярні,
З трактиру – куций фрак.
Оба товариші гарні
Подибали сірак.

Овче плем'я! собаче!
Чого плентаєш туда!
Время літне, горяче!
Сірак... Прийде зима,
Минуло літо вскорі,
Потис мороз тишком,
Контуш і фрак в покорі
Накрилися сіраком!

Поет, як примірний патріот, брав живу участь в публичнім нашім життю. Був членом різних культурних товариств, як "Просвіта", "Общество Качковського", був довший час головою читальні "Просвіти" в свому селі. Учив людей, щоби голосували завжди за свого кандидата на посла до Краєвого Сойму, до віденського парляменту. Пильнував бойків-виборців, щоби не давали себе перекупити за дреглі, за ковбасу або за горівку. В тій цілі писав патріотичні вірші. В 1884 р. видав своїм коштом дотепну сатиру п. з. "Громова Блискавка", під час виборчої бурі з вершин Бескида переслав І. Пасічинський – виборець з Заділська , яка зачинається ось яким вступом:

Гей! Вибори, руські люди,
Славетні вибори,
Чекають вас, панє-брацє,
Всілякі гонори:
Чекають вас трактаменти,
Лакітки-присмачки,
З панської ласки є ковбаски,
Дриглики і флячки,
Цигаретка, вино, пиво,
Солодка розолька,
Тями собі, руський брате,
То все – твоя колька!
Пам'ятай же, руський друже,
То на тебе сіти,
Не спродай же рідної неньки,
Бо заплачуть діти, і т. д.

В 1914 р. під час недавних виборів видав другу подібну сатиру п. з. "Микита Хрунь", де завзято виступає проти різних виборчих шахрайств, яких допускалися наші деякі нечесні війти, солтиси, що за горілку, за різні дрібнички продавали народну честь! Між іншими поет пише:

Микитиха каву снідат,
А Микита дреглі з'їдат,

Микитиха з булочками,
А Микита з ковбасками,
Микитиха "пані" стала,
А Микиті честь пропала,
За дурничку село зрадив
І сам в біду запровадивсь.

Обі ці сатири кружляли широко між українським народом в турчанських горах і освідомлювали темних бойків, що були в тих часах дуже закацапщені. Поет бачив і відчув на своїй шкірі, як наші сусіди понижували темних бойків, доскулювали їм, висмівали, уважали за худобину. Тому писав не лише для старших, але також для шкільних діточок багато патріотичних віршиків, які поміщував по всіх тодішних газетах, журнальчиках, календарях, почавши від 1870 років. В журналі "Ластівка" за 1874 рік читаємо:

Наша вітчинонька

Ой дітоньки-голубоньки,
Наша вітчинонька
Там, де батько, мати рідна,
Де вся родинонька.

Там, де кості дідів наших
В гробах спочивають,
Там, де хати курненькії
Соломов вкривають.

Там, де темні пущі, бори,
Де лан-полонина,
Там, де луги зелененькі,
А в лугах калина.

Там, де сяють церкви руські,
Могили високі,
Там, де славні наші ріки,
Де бистрі потоки.

Там, де вівчар в полонині
Пасе тучні вівці
І миленько вигравае
На своїй сопілці.

Там, де руські співаночки
Русин всяк співає,
Там земля вітчиною
Нашов називаєсь.

Серед його великої літературної спадщини бачимо багато красних і легких віршиків для дітей, яких поет заохочує до науки:

Учись, серце, учись, душко,
Будуть з тебе люди,
Хто учений, просвічений,
Тому добре всюди.

А невчений темниченко
Цілий рік бідує,
Чи що має, чи не має
Добра не всмакує.

Учись, серце, учись, душко,
Не трать і хвилини,
Щастя доля усміхаєсь
Для пильної дитини.

Школа – нива безконечна,
Хто здоров – най плужить.
Хто загін свій не обсіє,
За літами тужить.

Учись, серце, учись, душко,
Докіль цвітуть лиця,
Наука, просвіта, братку, –
Безодна криниця.

Посягай же, брате любий,
У тоту студенку,
Бись не шукав кусень хліба
Від людей в потемку.

А учений, оборотний
Для своєї справи
Добра-щастя роздобуде,
А для Руси слави.

Дуже часто оспівував поет пори року. Він кожного року знаходив якісь свіжі мотиви:

Тверда зима надійшла вже,
Як ся маєш, мила,
В котрім краю ти бувала,
Куди ти ходила?

Біліється сніг м'ягонький,
Хмари улітають,

Сніг припав облоги гори,
Листки відпадають.

"Соловії" зимовиї
Стадами літають,
Чорні круки і ворони
Нас не покидають.

Мороз тисне, що не мож ся
На двір показати,
Хиба сісти в теплій хаті
Книжечку читати.

Але нам і взимі треба
Щиро працювати,
Щоби колись весну милу
Радісно стрічати.

Численні його поезії находимо в ось яких газетах і журналах, почавши від 1870 року.

Ластівка з 1873, 1874, 1876, 1877
Лопата 1876 (гумор), Наука 1878, Весна 1879
Друг народа 1876
Буковинсько-руський календар (Чернівці) 1878
Буковина 1886, 1887, 1888, 1890
Зоря 1883, Руська Правда 1872, 1889
Руське слово 1890, 1892, 1893, 1894
Приятель Дітей 1881, Страхопуд 1895
Руська Рада (Коломия) 1885, 1886, 1887
Посланник (Бережани) 1892.

Відтак його поезії подибуємо по календарях "Просвіти", календарях "Общ. Качковського", в журналах "Свобода", "Неділя", "Чар-Зілля", в якій-то газеті помістив в 1926 р. прекрасний вірш "Чар-зілля", який закінчує словами:

Чар-зілля є всяке, з підгір'я і з гір,
Нам чар-зілля треба з трьох ясних зір.
Одною зорею нам милість братня,
Другою зорею – мир, згода хатня,
Третою зорею – Вкраїни любов.
Ці тут ясні зорі, наш клич і покров.

Поет бачив, в який то підлий і нечесний спосіб використовують бойків жиди, як вони його нищать, розпивають, ліцитують його поле,

забирають для себе найліпші й найурожайніші кусники, а бойків пускають з торбами. Щоби освідомити народ, поет написав досить спору скількість прекрасних віршів і сатир проти жидів, які переважно кружляли у відписах між народом та інтелігентними його приятелями. Через це поет викликав страшну ненависть жидів до себе, за що вони його два рази спалили!

Поет побудувався вдруге і втрете, і не переставав дальше співати свому народові, відкриваючи йому очі на всіляку хлопську нужду, яка приходила з жидівського визиску. І так, в 1872 р. написав: "Наша неділя і жидівський шабас":

У жида на шабас запаляють свічки, .
У жида на шабас в хатині біленько,
А в ґазди в неділю скипка на припічку
Крутиться, димиться, аж в очах темненько.

У жида на шабас телятко кушерне,
У жида на шабас курок, гусок досить,
А ґазда в неділю як з корчми поверне,
Пісненьку капусту варехою косить.

У жида на шабас пива, вина шклянка,
Жид медок холодний смачно попиває,
При ґазді в неділю горілки бляшанка,
Самогоном горло ґазда заливає.

В жида на снідання молока філіжанка,
А до того булка, на маслі печена,
В ґазди чир в мисці, в другій – картофлянка,
А в богача де-де мачанка варена.

На обід у жида росіл та замішка,
Локшина, легені та смачна печінка,
А в ґазди, що буде, знов чир, яка юшка,
Борщик вівсяний, з козарем петрушка.

У жида на вечір затірка, ще дещо,
Жид ще по вечері в живіт докладає,
А в ґазди на вечер зварити нема що,
Бідна ґаздиня голову си ламає.

У жида кожухи, в жидівки хустини,
Для жида шляфроки, жінці мендеринка,
А в ґазди нема чим вкрити дитини,
Цындрава на жінці запаскої рядинка.

В жида подушок, колдер, перин много,
Бекеши по ліжках, а по шафах шати,
А в бідного газди не найдеш нічого,
На голім запічку лягає він спати.

В жида сороківці, по скринях дукати,
Мідяків багато і в папері много.
А війди в комору до газдівської хати,
Заглянь, по сусіках не найдеш нічого.

А хто тому винен? Чи не ви самі,
Скажіть ми, газдове? Повіджте, газдині,
Що жиди погані, невірники тії
Насипують грішми повненькі скрині.

Спустіла би корчма, всі би попустіли,
Сли би газди до них не зазирали,
А газди в богатстві, як в маслі би плили,
Ніколи б за біду не чули, не знали.

Як вибухнула І світова війна, жидів було повно по всіляких урядах, лише на фронті ніхто жида не бачив. Поет бачив, що то жиди виробляють з нашим народом, як вони оскаржують всіх українців як зрадників Австрії і москвофілів, яких гнали до Талєргофу. Поет писав:

Коні жидки забирають
Не знаємо де?
До форшпанів закликають,
З чим бойко піде?
Ми не кажем спродавати
Коней гандлярам,
Жиди всякими ділами
Страшать, грозять нам...
Кажуть, що вони над нами
Можнії пани!
Кажуть нищити всьо плем'я
Наше до ноги.

По І світовій війні, як галицькі українці почали організуватися, творити свою армію, для виборення цілому своєму народові волі, поет, як вже старша людина, попрацював багато в тім напрямі, щоби перемучених вже чотирилітною війною бойків, які повернули до своїх домів, заохотити до дальшої праці і боротьби за волю України. В тім часі написав кілька гарних віршів і поем, в яких загрівав своїх братів-бойків до дальшої боротьби, н. пр.:

Гей, гуцули! – де ви були?
Як у нас греміло,
Бойки з поля утікали,
Аж серце боліло,
Утікали бойки з поля
Перед поляками,
А поляки-галєрівці
Гнали за п'ятами.
Гей, гуцули! Ви прибули
В саму добру хвилю
Та гукнули на байлуків:
Стій, Грицю! Васильо,
Де втікаєш з поля битви,
Година нещасна,
Вертай назад, звідки утік,
Це робота грязна!
Потримайтесь один місяць,
А все добре буде,
Покажіть цілому світу,
Бойки, мужність люди, і т. д.

Або:

Думка на могилі стрільця

У Карпатах могила,
При могилі ялиці,
Кого ж вона покрила?
Стрільця, сина вдовиці.
Данило, син Романа,
Спочиває в тім гробі,
Україно кохана,
Впав за тебе в злій добі,
А на хресті з драниці
Товариші для брата
Пів-скісь вінок з ялиці –
Вся стрілецька заплата, і т. д.

Поет до кінця свого життя не опускав пера з рук, писав і творив, навіть приватні листи відписував віршами. Всім бажав щастя, долі, нічого для себе, що бачимо у віршику.

Даєш, Боже, многим людям
Гаразд, щастя, долю.
А мені їх нема в Тебе,
Хоть Тобі ся молю!

Людям гаразд, срібло, злото,
Щастя, слава в світі,
Але це вже таке стале,
Як роса на цвіті.

Між його поезіями подибуємо досить польських і німецьких вірців. Поет, будучи вже хворим, зістав завізваний на свідка до окружного суду в Самборі. Не міг встати і відбути так далекої подорожи з глибоких турчанських гір. Причину свого неявлення в суді написав поет прекрасним і дотепним віршом, який судді і адвокати переписували на пам'ятку. Цей дотеп його кружляв довший час по Самборі. Поет підписувався повним іменем і прізвищем, або першими буквами, або псевдонімом Соловейко Верховинець, або Бойко, Сидір, Колька, Sydir R. Waligóra.

Спадщина поета велика, і дуже цікава, дотепер не оцінена і не видрукувана, лежить вже добрих кілька літ по смерти поета в архіві бойківського музею в Самборі, і жде свого дослідника-фахівця. Родина поета просить наших фахових літературознавців чи критиків, щоби хтось з них забрався до цеї праці та вивів на світ божий забутого тепер бойківського соловія, який в другій половині XIX ст. виспівував прекрасні пісні своїому народові і тим способом виховував темних бойків у Карпатських горах, показуючи їм стежку у широкий світ. Писав він також деякі поезії в честь свого товариша-бойка Ів. Франка, які рівнож не опубліковано. Жив і працював до останнього віддиху для українського народу. Зі своїх скромних доходів посилав щорічно левину частину на народні цілі, а зі свого маєтку записав 1 морґ ліса тов. "Просвіті" у Львові; а 1 морґ – "Рідній школі".

Послідним його заповітом був вірш:

О! Україно мила,
Твої жнива прийдуть,
Ти двигнешся зі сна,
Вспімни тоді мій труд.
Настало нині врем'я,
Працаю цей світанок,
Кріпися, моє плем'я,
Не трать своїх цвіток.
Писав, співав я много,
Богато знищив пожар,
Змарнив моє здоровля,
Убив моєї музи дар,
Но це, що щі лишилось,

Ви, друзя, не змарніть,
Кому би лиш злучилось,
Докупочки зберіть.
Пустіть у світ соловія,
Хай він щебече вам
На славу України,
На смуток ворогам.

(Вперше надруковано статтю в американській газеті "Український робітник" за 27 липня 1956 року).

ВАЛЕНТИНА КУХАР

ЩЕ ОДНА ПОСТАТЬ ІЗ КОЛА СОРАТНИКІВ ІВАНА ФРАНКА: АНДРІЙ КОС

(Фрагменти епістолярної спадщини)

У колі соратників І. Франка було, як відомо, чимало талановитих і непересічних людей. Однак, якщо про одних написано статті і навіть цілі монографії, то про інших згадано лише скупими рядками енциклопедичних видань. У числі тих товаришів І. Франка, імена котрих вкрай рідко проникали на сторінки франкознавчих видань, і Андрій Кос.

Андрій Михайлович Кос народився у сім'ї Михайла Ілліча Коса та Магдалени Венедиктівни з Новицьких 2 грудня 1860 року[1]. Батьки Андрія були селянами, та син не пішов їх стопами. Наслідуючи приклад старшого брата Івана, Андрій вирішив здобути освіту у Віденському університеті.

Ще до вступу на юридичний факультет Віденського університету доля звела А. Коса з І. Франком та М. Павликом, і це знайомство залишило глибокий слід у його біографії. Досить вірогідно, що саме під впливом цих людей ще у 1878 році відбувся публіцистичний дебют А. Коса у радикальному часописові "Молот". Перша стаття молодого автора "Житье, доходи і бажаньа комарнянських ткачів", підписана криптонімом Н. С., була присвячена вивченню бюджету і соціально-економічного становища ткачів його рідного містечка.

Співпраця між Андрієм Косом та І. Франком і М. Павликом продовжувалася і надалі. У цьому ж 1878 році на сторінках редагованого І. Франком та М. Павликом часопису "Молот" з'явилося ще дві публікації А. Коса "Про комарньанських зарібників і олярників" та "Сільскі робітники Східноі Галичини р.1876". Центральною темою усіх перших статей А. Коса було робітниче питання в Галичині. Така тематика статей була продиктована загальним характером видання. З соціологічного погляду, ці публікації були далекими від ідеальних,

уже хоча б тому, що ґрунтувалися на опитуваннях поодиноких респондентів або на уривчастих даних статистичних джерел. Та, незважаючи на це, статті отримали високу оцінку І. Франка, який у "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." відзначав, що у відділі кореспонденції "важні деякі дописи Євгена Борисова з Росії, Андрія Коса з Комарна, Федора Вовка з Києва"[2].

Уже 1879 року відносини І. Франка та А. Коса набрали характеру приятельських стосунків[3]. І. Франко збирається одружитися з О. Рошкевич і бажаним гостем на своєму весіллі бачить А.Коса. З цього приводу у листі до своєї нареченої у вересні 1879 року І. Франко писав таке: "... на своїм весіллі ти пізнаєш Коса, чоловіка, котрого я вважаю найкращим (щодо характеру) і найспосібнішим з усіх моїх знакомих"[4]. У цьому ж 1879 році й І.Франко, й А.Кос одностайно підтримають драгоманівський проект видання газети "Нова основа". І обидва разом всупереч М.Драгоманову обстоюватимуть думку про необхідність організації видання "Нової основи" у Галичині, а не у Женеві. Документальне підтвердження цьому знаходимо у листі І. Франка до М. Павлика, написаному близько 15 листопада 1879 року, у якому, зокрема, є такі рядки: " Щодо "Нов[ої] осн[ови] незадовго обширніше, а тепер передам Вам тільки думку Коса на проект М[ихайла] П[етровича]. Він уважає, що згодитись на нього зовсім не мож. 1) Коли газета буде друкуватись в Жен[еві], то з її хорошого редагування не буде хісна, позаяк ніхто на провінції не буде пренумерувати, 2) для викликання руха і життя тутка потрібно, щоб газета тутка виходила. Щодо конфіскування і сидження по тюрмах, то надіятись, що сього не буде, – впрочім як буде, то також не біда і не за цапову душу, противно в пресових процесах все-таки діло не таке страшне, як в звичайних карних, а й розголоска буде. При тім же газета буде мусила опертися на провінції, бо поки грошей нема"[5]. Частину коштів на видання "Нової основи" І. Франко планував зібрати на лолинських весіллях і А. Кос брався прислужитися у цій справі[6]. Щиро вірячи у світле майбутнє нового видання, й І. Франко, й А. Кос почали готувати матеріали для нього. Обидва планували помістити свої доробки у розділі перекладів наукових статей, редагування якого І. Франко мав намір доручити А. Косові: перший – 24 розділ "Капіталу" К. Маркса "Початок і зріст капіталістичного господарства", другий – "Початки релігії" Лебокка. Окрім того, Іван Якович збирався написати для нової газети повість "Борислав сміється"[7]. Однак проект "Нової основи" так і не був реалізований через заборону прокураторії.

1880 року А. Кос й І. Франко знову виношують спільні плани. Й один, й інший планують їхати до Віденського університету студіювати

право, але якщо намірам першого судилося збутися, то другому через "недостачу грошей" довелося залишитися у Львові[8].

Відень справив на А. Коса сильний вплив. "Признаюся Вам, Дорогий Друже, що Відень на мене досить сильний вплив зробив – він укріпив в мені думку, котрої я вже у Львові досить виразно був свідомий: не виривайся, а вчися! Не хочу розбирати чинників, котрі в мині ту думку укріпили, бо се й не легка річ, але думаю ту добачувати вплив: раз що-м зобачив троха більше світа, чим в вікні; гадаю, що переміна місця має свій вплив на погляди чоловіка, що спеціально мене дотичит я з Відня трохи інакше дивлюся на справу, ніж зі Львова. Відтак до тих чинників порахував би-м житє з О[стапом] Т[ерлецьким] та з братом та може книжки котрі довелось мені читати"[9], – писав А. Кос І. Франку 21 січня 1881 року.

Примітно, що істотний вплив О.Терлецький справив на формування світогляду не лише А. Коса, але й багатьох інших членів віденської "Січі" 80-років XIX ст. В числі тих, хто відзначав цей фактор, і один з найближчих друзів А. Коса, лікар І. Куровець, у споминах якого знаходимо, зокрема, такі рядки: ""Січ" мала тоді дуже гарну бібліотеку, її засновано головним чином за допомогою професора М. Драгоманова та інших українців з Придніпрянщини, як нпр. професора В. Антоновича, а з галичан Остапа Терлецького, який був раніше урядовцем університетської бібліотеки у Відні. Терлецький вже самим виглядом симпатичний та інтелігентний, був дуже очитаний і мав багато всесторонного знання. Хоч і старший був од нас, студентів, любив нас, молодих, жив з нами, учив нас не тільки студіювати свій фах, але набувати, попри фахову працю, знання з усіх ділянок науки й літератури. Терлецький заосмотрив бібліотеку "Січи" в найкращі твори нової німецької та французької літератури, а також з области наук природи й соціології. Він був нашим духовним провідником і мав на нас великий вплив. Приходив щодня до "Січи" ввечері, цікавився життям товариства і кожного з нас, молодих студентів"[10].

Тим часом ні невдача з виданням "Нової основи", ні занепад "Дрібної бібліотеки" не вибили з колії І. Франка. Десь з осені 1880 р. він починає активно займатися виданням нового часопису "Світ". Проект мав успіх. У січні 1881 р. вийшов перший примірник цього видання, про значення якого у 1910 р. І. Франко писав таке: "...в ньому перший раз на грунті прогресивних ідей зустрічалися галичани, російські українці й українські емігранти: Драгоманов, Вовк – із одного, Конiський, Нечуй-Левицький, Лиманський, Грінченко – з другого боку. Се була перша спроба компромісу поступових і радикаль-

них елементів усієї України-Руси"[11] . До цього широкого кола різношерстих українських сил І. Франко намагався приєднати й українську віденську громаду, однак його зусилля наштовхнулись на інертність цієї групи. Віденська українська громада на появу "Світа" відреагувала мовчанкою, за що отримала справедливий докір І. Франка. За таких обставин завдання реабілітації віденської української громади бере на себе А. Кос. Він пише І. Франкові детальну рецензію на перший номер журналу "Світ", у якій, зокрема, зазначає: "Зверхна форма "Світа" Вам вдалася – хороша, фотографія також хорошо ся показує – так може і загально признаючи. Зміст також досить поважний, можна сміло сказати, що навіть удалий. Троха статі поуривані, але то для Вас тяжко було, бо нема на чім друкувати..."[12]

Контакти між І. Франком та А. Косом з переїздом останнього до Відня слабшають. У редагованому І. Франком часописі "Світ" жодної статті А. Коса не з'явилося. І. Франко виношує плани залучення А. Коса до написання розвідки про економічний та громадський розвій українського селянства у Галичині. Та вже в квітні 1883 року йому доведеться констатувати марність своїх сподівань. "Відень попсував нам Коса, ne plus dicam,[13] "– напише він М. Драгоманову 24 квітня 1883 року.

І тим не менше Відень формує з А. Коса кваліфікованого правника. У всякому разі рецензія А. Коса на працю професора Львівського університету Фердинанда Зрудиловського "Критика проекту цивільного кодексу Німецького рейху. Додаток. Проект порядку цивільного процесу", опубліковану в другому томі "Правничої часописі", виразно виказує його добру обізнаність у юриспруденції[14] . Молодий правник не лише ґрунтовно розкриває зміст праці, але й цілком справедливо критикує окремі її положення. Зокрема, А. Кос цілком слушно вважає недоречною думку Ф. Зрудиловського, що закони не конче писати загальнодоступною мовою, або ж авторське твердження, що закони має укладати незначна кількість людей, а не парламенти.

У 1893 р. А. Кос відкрив у Львові адвокатську контору[15]. Прагнучи закріпитися на львівському ґрунті й сприяти розвитку вітчизняної науки, він вступає до Наукового товариства ім. Т. Шевченка[16] . Однак, незважаючи на це, у Львові А. Кос затримався ненадовго. Вже 1896 р. він переїжджає до Калуша, де продовжує адвокатську практику[17]. Породжена "кривавими баденівськими виборами" 1897 р., резонансна самбірська справа, у якій йому довелося захищати інтереси обвинувачуваних українських селян, приносить молодому юристу широкий авторитет[18] . Цей та інші процеси роблять А. Коса помітною постаттю у прикарпатській провінції.

1900 року він кандидує на посла до Австрійського парламенту і здобуває перемогу[19]. Як повноправний депутат А. Кос разом із Ю. Романчуком, М. Королем, В. Яворським та М. Васильком створює опозиційну українську фракцію. У парламенті уже з перших днів діяльності А. Кос зайняв надзвичайно активну позицію. Вже 14 лютого 1901 р. він виступив з першою промовою, присвяченою висвітленню національного питання у Галичині[20]. Доповідач ґрунтовно розкрив технологію польського панування у краї та висловив впевненість, що вже найближчим часом українцям вдасться побороти "мерзене панованє польської шляхти"[21]. Він різко засудив угруповання на чолі з О. Барвінським, яке, на його думку, сприяє пролонгації польського панування у Галичині і рішучо висловився за встановлення в Австро-Угорщині загального рівного таємного і прямого виборчого права. У наступній промові у березні 1901 р. А. Кос виступив проти податкових полегшень для багатіїв, за скерування податків від продажу горілчаних виробів на потреби шкільництва та інші гуманітарні цілі. Незважаючи на злободенність та критичну спрямованість перших виступів А. Коса, українською громадськістю вони були сприйняті неоднозначно. Зокрема, не зовсім схвально ці виступи були зустрінуті проводом національно-демократичної партії, яка домагалася від українських парламентарів добиватися поділу Галичини на два автономні утворення і як першочергові завдання у цій низці розглядала – поділ Крайової шкільної ради і Намісництва, зрівняння статусів української та польської мов, реформування податкової системи, подрібнення великих земельних маєтків[22]. Потреба дотримуватися партійної дисципліни дещо охолодила ораторський хист А. Коса. Поступово його виступи з парламентської трибуни рідшають. (За підрахунками самого А. Коса, у лютому 1901–жовтні 1902 рр. він виголосив 5 парламентських промов[23]). Пізніші промови А. Коса витримані у дусі настанов національно-демократичної партії[24]. Парламентар відстоює постулати автономізації Галичини, забезпечення українського селянства землею за рахунок подрібнення великих маєтків, принцип загального рівного таємного і прямого виборчого права. Разом з іншими членами української опозиційної фракції А. Кос вносить до парламенту низку інтерпеляцій – у справі виборчих зловживань, за заснування українського університету у Львові, на підтримку сецесії українських студентів зі Львівського університету 1901 р., щодо використання української мови у публікаціях статистичних матеріалів тощо[25]. Як депутат А. Кос "старався передовсім заступити інтереси селянства, відповідно до того при кождій нагоді вказував

на щораз більший упадок тої верстви нашого народу та єго кривди і єго найтяжшого противника – польську шляхту"[26].

Паралельно з парламентською діяльністю А.Кос веде адвокатську практику. На початку 1901 р. він захищає В.Будзиновського та Я.Остапчука у карному процесі у зв'язку з парламентськими виборами[27], а в 1902 р. він у суді обороняв інтереси збаразьких селян-страйкарів[28]. Примітно, що самі страйки він розцінював як "збрую добру", а у одній із промов зазначав, що "не хочемо страйку, але, коли повторить ся, то уважаємо за свій обов'язок організувати угнетених і не допустити до надужить, яких допускают ся політичні власти, котрих покараня домагаємося"[29].

Свого часу Відень поховав Коса-публіциста, але вже 1903 р. відродив його у цій іпостасі. 1903 р. А.Кос разом з В. Яворським та Р. Сембратовичем задумує видання у Відні німецькомовного часопису "Ruthenische Revue" і у зв'язку з реалізацією цього задуму сам береться за журналістське перо. 4 квітня 1903 р. А. Кос написав І. Франку: "Від 1/5 с[ього] р[оку] будемо видавати у Відни двотижневик "Ruthenische Revue" – по-німецьки. Ціль: познакомлювати чужих про Русинів..."[30]. А. Кос звертається до І. Франка з проханням написати статтю, зазначаючи при цьому, що ім'я Івана Яковича "послужить до доброго репрезентуваня самої часописи"[31]. І. Франко охоче відгукнувся на заклик А. Коса і опублікував у першому ж номері "Ruthenische Revue" статтю про Т. Шевченка[32]. Ім'я І. Франка і дійсно прислужилося авторитету нового видання. Уже 17 травня 1903 р. на першій сторінці "Діла" з'явився захоплений відгук Ганса Вебера-Лютнова, надрукований у віденському "Ostdeuche Rundschau", у якому відзначалися як найцікавіші та найважливіші публікації І. Франка, Р. Сембратовича та А. Коса[33].

У перших номерах "Ruthenische Revue" А. Кос опублікував свої статті "Сучасне політичне становище Русинів"[34] та "Польський з'їзд народовий"[35]. У першій публікації автор змальовує політичне гноблення українства, розкриває своє бачення його актуальних завдань. Друга присвячена "національному вічу", котре скликалося з приводу "рущеня" поляків у Галичині. А. Кос зображує польське зібрання як фарс, учасники якого "збожеволіли". Водночас він виступає проти чергового загострення українсько-польського протистояння, яке раніше неодноразово трагічно завершувалося для обох народів.

Видавничого запалу А. Косу вистачило надовше, ніж публіцистичного. Його журналістські доробки на сторінках "Ruthenische Revue" більше не з'являлися, але сам двотижневик успішно виходив ще впродовж 1903–1905 рр.

Після завершення парламентської каденції А. Кос повертається до Калуша. Автор некролога, присвяченого А. Косу, що приховав своє ім'я під криптонімом М. Л., пізніше напише про цей період у житті свого героя: "Замкнувся в своїй канцелярії (був знаменитий правник) і довший час ніде не показувався"[36]. Не будемо сперечатися з автором некролога, що А. Кос у 1907–1914 рр. мав багату юридичну практику, яка включала, зокрема, і захист українських студентів, обвинувачуваних у організації безчинств 1 липня 1910 р. у Львівському університеті, і ведення майнових справ І. Франка. Але не погодимося з тим, що він "замкнувся в своїй канцелярії і довший час ніде не показувався", оскільки документи доводять, що у 1907–1914 рр. А. Кос, крім адвокатської практики, вів надзвичайно активну громадсько-політичну діяльність. Зокрема, у цей період А.Кос очолює і багато працює у калуській філії "Просвіти", бере активну участь у заснуванні газети "Калуський листок", займається організацією передвиборчих кампаній у калуському повіті. У 1911 р. А.Кос навіть виношує честолюбні наміри повторно балотуватися до австрійського парламенту, але не наважується поборювати свого однопартійця Ю. Романчука у тому самому окрузі[37]. Зрештою, у згаданий період А. Кос продовжує плідно працювати у жанрі політичної публіцистики. Його статті на політичні теми раз по раз публікуються на сторінках "Калуського листка". Саме в цей період з'являється "лебедина пісня" А. Коса у цьому жанрі – "Львів перед сто роками (Спомини Івана Залізняка)"[38].

У 1915 р. рішенням російського окупаційного режиму А. Коса було заарештовано та вивезено до Сибіру. Додому в рідне Комарно він повернеться лише незадовго до смерті. Помер А. Кос 25 березня 1918 р. у рідному містечку, де і був похований.

Відень, 21. 1. 1881

Дорогий Друже!

Написав-єм наголовок сего листу, і лежу вже с пјать мінут і не знаю як го почати. Треба б нав'язувати на Вашу картку, а ту не знаю як? Робите нам, Віденцьом, закид що-сьмо не написали ще нічого о "Світі" до Вас, критики, уваг. Я і сей закид найліпше так зрозумію, що Ви єго чините поодиноким людям, а до тих я себе рахую, так, як "віденська громада" дуже проблєматична – одже я тілько себе самого буду оправдовувати. І взагалі я би Вам радив, щоб Ви відносились до поодиноких людей тутешніх, бо це фактичному станови ліпше відповідає – я думаю що "громада" ту існує язиком, модними фраза-

ми – а думкою фактично ні. Так отже я буду говорити тільки від себе. Я гадав Вам мої думки висказувати, коли бим посилав мою вже заповіджену кореспонденцію с. Комарна, а так як я єї не кінчив, то і гадок своїх о "Світі" не висказував. А не кінчив я єї тому, що-м боявся, що се буде пуста писанина, котра ні мені, ні кому жадної користи не принесе. Признаюся Вам, Дорогий Друже, що Відень на мене досить сильний вплив зробив – він укріпив в мене думку, котрої я вже у Львові досить виразно був свідомий: не виривайся, а вчися! Не хочу розбирати чинників, котрі в мині ту думку укріпили, бо се й не легка річ, але думаю ту добачувати вплив кількох обставин: раз що-м зобачив троха більше світа, чим в вікні; гадаю, що переміна місця має свій вплив на погляди чоловіка, що спеціально мене дотичит, я з Відня трохи інакше дивлюсь на справу, ніж зі Львова. Відтак до тих чинників порахував би-м житє з О[стапом] Т[ерлецьким] та з братом[39] та може книжки, котрі довелось мені читати. Я се Вам пишу, Товаришу, щоб хоть в части заступити розмови, які ми з собою вели тепер, коли бисьмо зійшлися – а дальше, щоб оправдатись, чому не писав-єм обіцяної кореспонденції, та чому не написав моїх думок зглядом газети. Бо дійсно признаю, що Ви маєтесь чого дивувати, що я, котрий так горячо говорив за газету – тепер, коли вона вийшла, ні словечка своїх у вас. Гадаю, що приймете оправданє, тим більше, що я думав, що О[стап] Т[ерлецький], яко формальний заступник віденців, написав Вам, що і Т[ерлецький], яко член редакції напише, коли схоче – а я свого суду і не уважав за конче потрібний. Я хотів Вам мої уваги написати с кореспонденційов, а також як кореспонденції постановив не писати – то тепер напишу уваги і самі. Зверхна форма "Світа" Вам вдалася – хороша, фотографія також хорошо ся показує – так може і загально признаючи. Зміст також досить поважний, можна сміло сказати, що зовсім удалий. Троха статі поуривані, але то для Вас тяжко було інакше, бо нема на чім друкувати, але гадаю, що на всілякий спосіб, ліпше випаде, ели статей і буде меньше, та не так поуривані. Перериват мож таку статю, як О. про погляди на зв[ірів], де кожний уступ становить вже якусь цілість, але невмістним було перериват біографію Кост[омарова]; може, гадаю, було не друкувати "відчитів" в тім папері, а скінчити біографію. Що до статей, то О-ву стаття "Погляди на звірів" дуже вдалося, і вона мені с цілого нумера найліпшою видала, що до Вашої сатири, то у Відні думки ріжні, переважаючий суд такий (О[стап]Терлецький], Ок[уневський], Оз[аркевич]), що вона не конче поважна, що не конче на час, що запізно вже братися валити то, що само валитися – і нині-завтра зовсім провалиться

іменно: русофільство в Галичині – моє то сильне переконанє таке, що вона і поважна, бо має предмет русоманію – і що не конче на часі, бо за тим свідчить той факт, що "Слово" ще істнує (і "Новий пролом"), і що партія великорусів наважуєся ще ту і там говорити, що нам язик хлопский не пригідний до науки (іменно поки підносяться школи та учебники) і т [ому] п [одібне] – і переведенє сатири назвав бим вдячним. Статья ... про робітників хороша, поезії також відповідні. Маю до критики на "Історію Литви", то замітив-бим, що критик повинен головну увагу покласти на переднє слово (чи вступ), де Антон[ович], якоби виводит право історичне с фактів розвинених в цілій книжці, вказує на причини, чому Литва нараз підносилась і назад упадала, чому вона не могла утворити стійкої держави – та то іменно, о скільки собі пригадую, А[нтонович] вказує яко на головну причину, борбу з двох елементів: саморідного литовского демократичного і чужого, руського (варяжского), княжеского, котрі якби сперзоніфіковані були в Кейстуті і Ольгерді. Хто се Корженко? – а відчити певно пише якийсь старий казарлюга, може Кониський? Драгоманова підпишіть, думаю хоть через М. Д. Непідписанє для нього може було б ображаючим, тим більше що стає виразним видно, що се Д[рагоманов]. Я чим раз більше набираю переконаньє, що всілякі уступки противній партії ворожій – стараюся в згоді жити з Тими, щоби чоловіка рас зїсти, з боязни перед противниками робленє їм уступки – тільки шкодити можуть: їх не скантуєш, а себе здеморалізуєш. Я ся надію, що уступками, які ви зробили під гнетом народовців: правопись та не підписанє Д[рагоманова] – не багато Вам користі принесе, а шкода видна: і прихильники, і народовці видят, що ви не сильні, хочете їх помочи, а поміч від противників, думаю, ніколи не добра.

Се, Товаришу, прийміт яко розмову інтимну. Я Вам передаю мої погляди оскілько се на папері можу зробити. Ще одне: Ви дістали від О[стапа] Т[ерлецького] лист, в котрім він Вас мабуть просить не гніватись за зволіканє статьов. І я Вас також можу увірити, що Ви собі того не повинні толкувати на щот О[стапа] Т[ерлецького], бо він, б'ючися о хліб насущний, не має часу. У Ліх[тенштайна] занятий і нудиться 5-6-7 годин денно – якісь кореспонденції має писати до газет і ту журиться, що му ще жадних грошей не прислали. Знаю, що і Ви у Львові не панує́те, а бідує́те – так і Т[ерлецький].

Цілую Вас, Іване.

Андрій Кос

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1604. – Арк. 671–674.

Калуш, 5/3 1896

Поважаний Добродію!

Славити Бога урядую в Калуші – задоволений – роботи маю багато – та і гроші яко тако плинуть.

Моє перше зіткнення з тутешнім старостою описано в донесенню до Намісництва, котре я рівночасно до Президію висилаю, а котрого відпис Вам висилаю, аби Ви, сли узнаєте за відповідне, зробили з него ужиток в "Kurjer-і Lwowsk-ім", описаний характеристичний для нашої напів-Азії на стілько, що вартого в дорозі публіцистичній світови подати. Як Ви не будете друкувати цілого звідомленя лиш витяг єго, – як се хочете зробити, так лишаю Вам до вподоби. Моє ім`я навіть прошу надрукувати, бо не хотів би-м, аби в разі анонімного друкованя видалось, що от то я денунціою, – хочу аби дотичні урядники знали, що то я подав, а не хто інший. Можна попросту сказати всю правду! [Два рядки нерозбірливого тексту].

Наколи Ви в Kurjer-і і надрукуєте, так будьте ласкаві прислати мені дотичний н[оме]р Kurjer-а.

Поздоровляю Вас сердечно

Андрій Кос

Інститут літератури ім.Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1613. – Арк. 403–405.

27/3 [1896]

Дорогий Товаришу!

Направді ж казав-єсь мені до себе писати – одначе я пишу через ... Геня. Він здав іспит відлично, а тепер має ставати в Стрию до асентерунку. Боюсь, щоби 'го не взяли особливо сего року – мусів би служити три роки. Тож уживи хоч Тоєї інтервенції – єсли ти можеж щось тут порадити. Лише осторожно! Ми здаєся будем мали на Великдень (вівторок) віче в Перемишлі – мав би-м до тебе в тій справі деякі жаданя (не конче матеріальні!) – умственні і фізичні, а іменно щобись поміг нам виробити реферат о справах дорогових, закон ловецкий, о Тишковським і єго становищу. Але очевидно сли можеш, а єсли ні до мене лише напиши кореспондентку, так або ні. Реферати мусіли бути готові найдальше до понеділка.

Цілую Тя.

Твій А. Кос

Відень, 4/4 1903

Високоповажний Пане!

Від 1/5 с[ього] р[оку] будемо видавати у Відни двотижневик "Ruthenische Revue" – по-німецьки. Ціль: познакомлювати чужих про Русинів, матеріальний бит сеї Revue є забезпечений до кінця с[ього] р[оку]. Буде відтак залежати від числа пренумератів так між Русинами як і чужими, чи дальше буде мож газету видавати.

Розходиться тепер головно о се, щоби наші люде присилали до тої часописи статі – і в тім згляді числимо напевно на Вас. Статі мають бути короткі – як в Zeit. Гонорару за статі наразі взагалі не будемо платити – хіба в виїмкових случаях тим, що того потребують і котрі з писарського заробітку жиють. Так отже Вам ми за статі платитимем по нашим силам.

Ми постарались, що нашій Revue зробиться реклама в заграничних німецьких, французьких та англійських часописах, так що маємо надію поводженя справи – і то не лише моральне, а також матеріальне, так що колись буде мож руским співробітникам оплатити гонорари.

Просимо вас дуже, щоби Ви вже до першого числа виготовили яку статю – Ваше знане за границею ім'я послужить до доброго репрезентуваня самої часописи.

Писати просимо
Roman Sembratowycz
Wien XVIII Lazzaristengasse 36
З правдивим поважаньом

Роман Сембратович
Андрій Кос

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1613. – Арк. 253–256.

(На бланку "Д-р Андрій Кос адвокат в Калуши")

Калуш, дня 24/VII. 1905

Високоповажний пане!

Во время оно взяли Ви від мене враз з п[аном] Др.Сушком два одіня, щоби охоронитись від зимна і граду. Багато вже дуже уплило води в Бережничці рвучей, через котру Ви щасливо тогди переїхали, а я моїх одінь як не виджу, так не виджу – а потрібно ми їх, щоби прикрити тіло моє грішне і зимно настає…

Будьте ласкаві сей час постаратись, щоби я своє одіння назад дістав – сейчас.

Остаю з правдивим поважаньом

Андрій Кос

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1638. – Арк. 269–270.

Калуш 2/9 1905

Високоповажний Пане!

Писав я Вам вже та просив, щоби Ви були ласкаві мої оба одіня, що я їх Вам та Др. Сушкови дав був, мені відослати. Просьбу ту я отсим поновлюю та прошу її сейчас вволити, бо зимно начинається, а я дійсно не маю в що загорнутись, так як деяка одіня, котре тим в тій ціли міг ужити, маю в моїм помешкані у Відни.

Прошу о ласкаву відворотну відповідь. – Остаю з поважаньом та поздоровляю Вас сердечно

Андрій Кос

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1613. – Арк. 257–258.

(На бланку "Д-р Андрій Кос адвокат краєвий в Калуши")

Калуш, дня 6/8 1907 р.

Високоповажаний Пане Доктор!

В залученю посилаю до підпису деклярацію зі зізволенням вичеркнення довгу заінтабульованого на недвижимостях Вашого брата на Вашу річ в квоті 4000 К. Як з змісту тої деклярації бачите, розходиться ото, щоби ті парцелі, які на основі доконаного поділу одержала Єлизавета Янчак замість дотеперішньої своєї 1/3 невиділеної части цілої маси могли бути перенесені на єї ім'я без того довгу. Для вас немає дальше гіпотека на тих ґрунтах, котрі припали на власність Вашого брата, отже безпеченьство Ваше через підписанє сеї деклараціі зовсім не зменчає ся.

Деклярація має бути підписана і залєгазована в суді. Стемплі до деклярації і легалізації як також марки залучую.

З високим поважаньом за Коса Лев Посацький.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1613. – Арк. 259–262.

(На бланку "Д-р Андрій Кос адвокат краєвий в Калуши")

Калуш 25/9 1908

Високоповажний Пане Доктор!

Внаслідок цінного письма з 17 [сього року] говорив я в справі квіту на 1390 К з братом Вашим Онофром. Отож він осовістив мені, що квіт Др. Лявтербахови підписав для того, бо купивший реальність в Нагуєвичах п[ан] Добрянський єму цілу рештуючу квоту 1390 К виплатив, для того треба, щоби також Ви квіт той підписали та єго Д-ру Лявтербахови відослали. Вам же з тої квоти 1390 К не належиться нічо, бо Ваша належність за реальність в Нагуєвичах міститься в квоті 4000 к [крон] інтабульованій на реальности в Підгорках.

Підписанє квіту через п[ана] Онофера є цілком в порядку, бо залєгалізував підпис той призначений до того концепіст судовий, а не потрібно тут підпису судиі.

Квіт сам та письмо Др. Лявтербаха відсилаю під % % .

Осовістив мені також п[ан] Онофер, що тепер немає грошей, щоби Вам щось на квоту 4000 К сплатити.

Остаю з правдивим поважаньом

Андрій Кос

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1631. – Арк. 263–266.

Калуш, 8/11 1908

Високоповажний Пане Доктор!

Ще в червни с[ього] р[оку] звернувся іменем Вашого брата п[ана] Онофера Франка до В[исоко]п[оважаного] п[ана] Совітника Бандрівського, щоби Вашим іменем зволив призволити на вичеркнення права заставу, що тяготить в користь Вашої претенсії (4000 К) на кілької реальностях, з декотрих парцель так що мимо сего вичеркнення позістає надалі... надто певне забезпечення для Вашої претенсії.

Всю потребує Вам вибрат в тій цілі, що хоче звільнені парцелі продати своїм діточкам за гроші, котрі суть в їх користь зложені до депозиту суд[ового], а котрі то гроші не приносять на разі жадного проценту, через що діти мають шкоду.

Без звільнення від Вашого довгу суд не затвердив би контракту з дітьми.

В[исоко]п[оважаний] Сов[ітник] Бандрівський зажадав ще тоді був деяких пояснень в тій справі, котру я зі всякими іншими лєгата-

ми недавно вислав і просив щоби з огляду на актуальність справи, її поведення приспішилось.

Віповіди від В[исоко]п[оважаного] Сов[ітника] Бандрівського я ще не одержав, а тимчасом осмілююсь звернути до Вас, В[исоко]п[оважаний] п[ане] Доктор, щоб може Ви були ласкаві своє слово в тій справі сказати.

Дожидаючи ласкавої відповіді
Остаю з глибоким поважаньом

Др. Андрій Кос

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. – 1631. – Арк. 267–270.

ПРИМІТКИ

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові). – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 2598. – Арк. 90.
2. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібр. тв.: у 50-ти тт. – Т. 41. – К., 1984. – С. 378.
3. У листі до О. Рошкевич близько 14 вересня 1879 року І. Франко писав: " Листи твої мене дуже зрадували, вони пішли тепер трохи в курс, т.є. читають їх такі люди, котрим я маю підставу у всім завірити, – мої щирі приятелі Олеськ[ів], Пол[янський], Кос". (Франко І. Зібр. тв.: у 50-ти тт. – Т. 48. – К., 1986. – С. 204).
4. Франко І. Зібр. тв.: у 50-ти тт. – Т. 48. – К., 1986. – С. 205.
5. Там же. С. 223.
6. Там же. С. 208.
7. Там же. С. 205, 209, 211.
8. Там же. С. 243.
9. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1604. – Арк. 671.
10. Куровець І. З мойого січового минулого // Над синім Дунаєм. – Відень, 1932. – С. 44–45.
Не менш тепло згадував О.Терлецького й інший член віденської "Січі" 1880-х З. Левицький: "А найстарший і найповажнійший був Остап Терлецький. Страшенно він нам імпонував своїм знанням, як найменше своїм спокійним, флегматичним тоном, завжди іронізуючим. "Січ" мала тоді прегарну бібліотеку завдяки власне Терлецькому, який вмів усе якось придбати добрих книжок... У вечірніх годинах, коли випозичувались книжки, Терлецький був усе присутний, а ми радились його, що читати". (Левицький З. Спомини // Над синім Дунаєм. – Відень, 1932. – С. 38.).
11. Франко І. Молода Україна: Провідні ідеї й епізоди. – Ч. 1. – Львів, 1910. – С. 26.
12. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1604. – Арк. 672.
13. Франко І. Зібр. тв.: у 50-ти тт. – Т. 48. – К., 1986. – С. 352.

14. Кос А. Рецензія на: Codificatiosfragen und Kritic des Entwurfes eines burgerlichen Geset z buches fur das Dautshe Reich. Als Beilage: Entwur einer Civilprocessordnung von D-r Ferdinand Zrodlowski, Professor an den Universitaet Lemberg. Prag. Verleg von H.Dominicus. 1888 // Часопись правнича. – 1990. – Т. 2. – С. 111–112.
15. Гуцаленко Т. Кос Андрій Михайлович // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. – Вип. 9. – Львів, 2002. – С. 142.
16. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 371. – Арк. 64-зв.
17. М. Л. Д-р Андрій Кос // Діло. – 1918. – 30 берез.
18. Гуцаленко Т. Кос Андрій Михайлович // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. – Вип. 9. – Львів, 2002. – С. 142.
19. Кость Левицький відзначав надзвичайно важливу роль у організації передвиборчої кампанії А. Коса калуського лікаря І. Курівця. (Левицький К. Д-р Андрій Кос // Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. – Львів, 1936. – С. 93).
20. Промова була опублікована у газеті "Діло" (Кос А. Горкий день польскои шляхти // Діло. – 1901. – 16 лютого) і окремою брошурою (Кос А. Бесіда про пошесть з пів-Азії. – Львів, 1901.)
21. Кос А. Бесіда про пошесть з пів-Азії. – Львів, 1901. – С. 3.
22. Оповіщенє // Діло. – 1901. – 6 мая.
23. Посли Романчук і д-р Кос перед виборцями // Діло. – 1902. – 18 жовт.
24. Кос А. Галицька нужда // Діло. – 1901. – 11 листоп.
25. Діло. – 1901. – 1 листоп., 22 листоп., 27 листоп., 12 груд.; 1902. – 28 січ., 18 лют., 12 черв., 18 жовт.
26. Посли Романчук і д-р Кос перед виборцями // Діло. – 1902. – 18 жовт.
27. Процесъ В. Будзиновского и Я. Остапчука // Діло. – 1901. – 5 лютого. (З невідомих причин А. Кос достроково зняв з себе повноваження адвоката потерпілих.)
28. Посли Романчук і д-р Кос перед виборцями // Діло. – 1902. – 18 жовт.
29. Рада державна // Діло. – 1902. – 30 жовт.
30. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1613. – Арк. 253.
31. Там же. Арк. 256.
32. Franko I. Taras Sevcenko und fein Germaditnis // Ruthenische Revue. – 1903. – 15 mai.
33. Діло. – 1903. – 17 травня.
34. Kos A. Die gegenmartige politifdie Lage der Galizisdien Ruthenen // Ruthenische Revue. – 1903. – 15 mai.
35. Kos A. Der polnisdie Nanionaltag // Ruthenische Revue. – 1903. – 15 juni.
36. М. Л. Д-р Андрій Кос // Діло.– 1918. – 30 берез.
37. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 3–4.
38. [Кос А.] Львів перед сто роками (Спомини Івана Залізняка) // Діло. – 1911. – 4 берез.
39. Кос Іван студіював медицину у Віденському університеті.

Філарет Михайлович Колесса (1871–1947).

Фотографія зі святкування сторіччя з часу виходу "Енеїди" Івана Котляревського: Зліва направо: перший ряд: Михайло Павлик, Євгенія Ярошинська, Наталія Кобринська, Ольга Кобилянська, Данило Лепкий, Андрій Чайковський, Кость Паньківський; другий ряд: Іван Копач, Володимир Гнатюк, Осип Маковей, Михайло Грушевський, Іван Франко, Олександр Колесса, Богдан Лепкий; третій ряд: Іван Петрушевич, Філарет Колесса, Йосиф Кишакевич, Іван Труш, Денис Лукіянович, Микола Івасюк. *Львів, 1898 р.*

Сергій Олександрович Єфремов (1876–1939).
Фото з фондів музею.

Родина Хоружинських. Середній ряд (зліва направо): Марія, Марія Іванівна Хоружинська, Олександра (Ігнатович), Антоніна (Трегубова), внизу Ольга (Франко) та брати. *1869 р.*

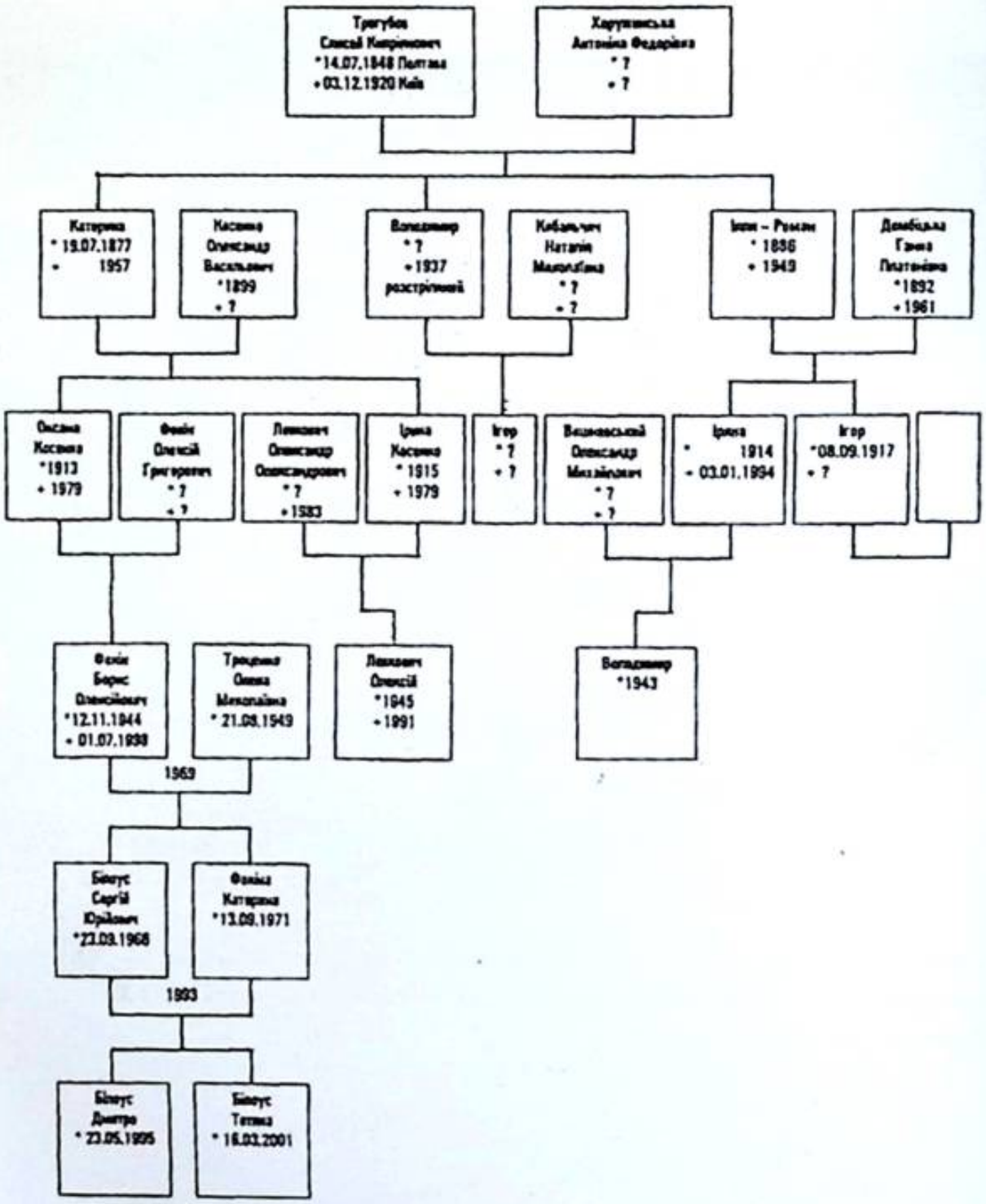

Родовідне дерево Трегубових

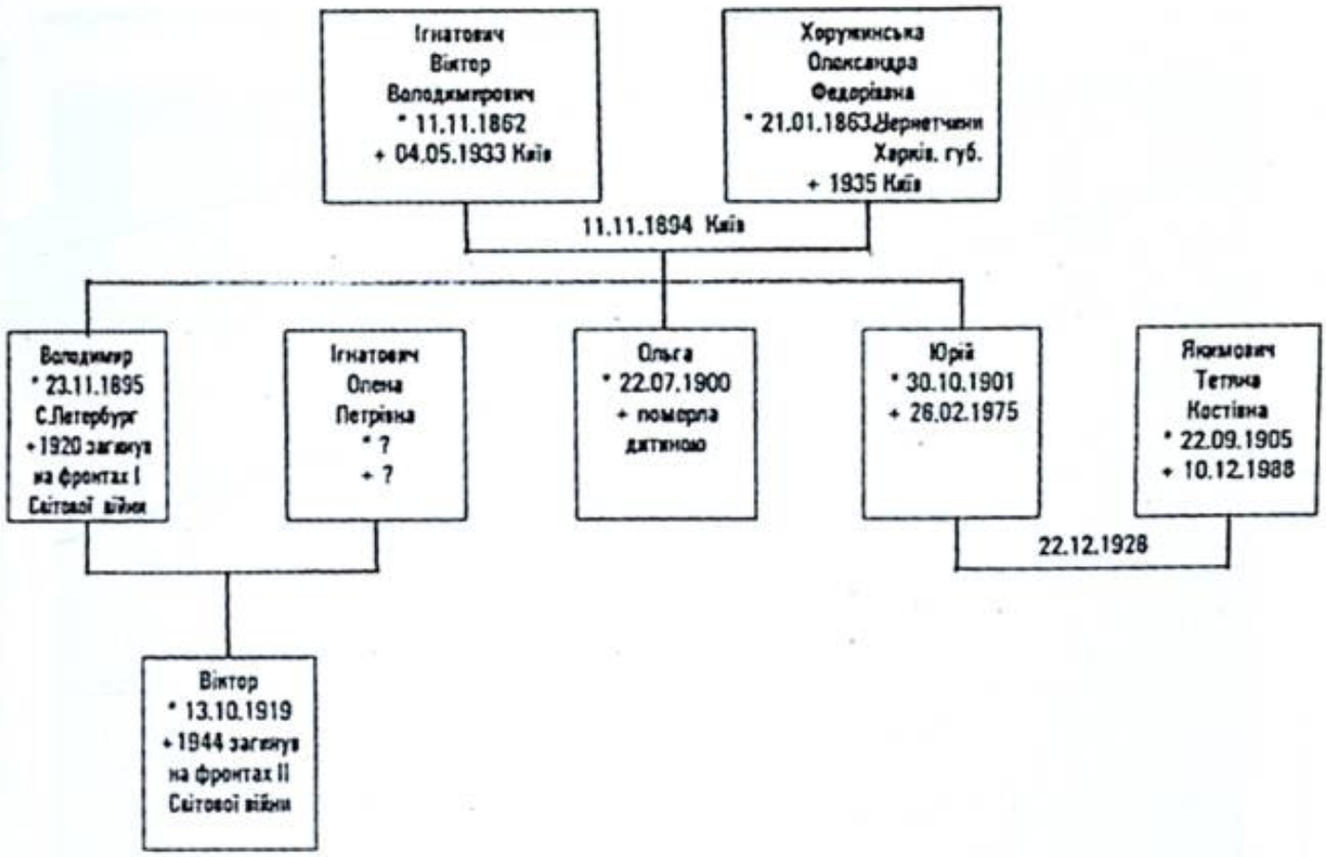

Родовідне дерево Ігнатовичів

Єлисей Кипріянович Трегубов

Олександра та Віктор Володимирович Ігнатовичі.
Публікується вперше

Василь Федорович Хоружинський – батько Ольги Франко.
Публікується вперше

Марія Іванівна Хоружинська – мати дружини І. Франка.
Публікується вперше

Катерина Трегубова.
Публікується вперше

Олександра Федорівна Хоружинська-Ігнатович.
Публікується вперше

Марія Федорівна Хоружинська, сестра Ольги Франко.
Публікується вперше

Ольга Федорівна Хоружинська, дружина І. Франка.
Публікується вперше

Отець Омелян Глібовицький (посередині). Справа – Антін Казанівський.
Публікується вперше

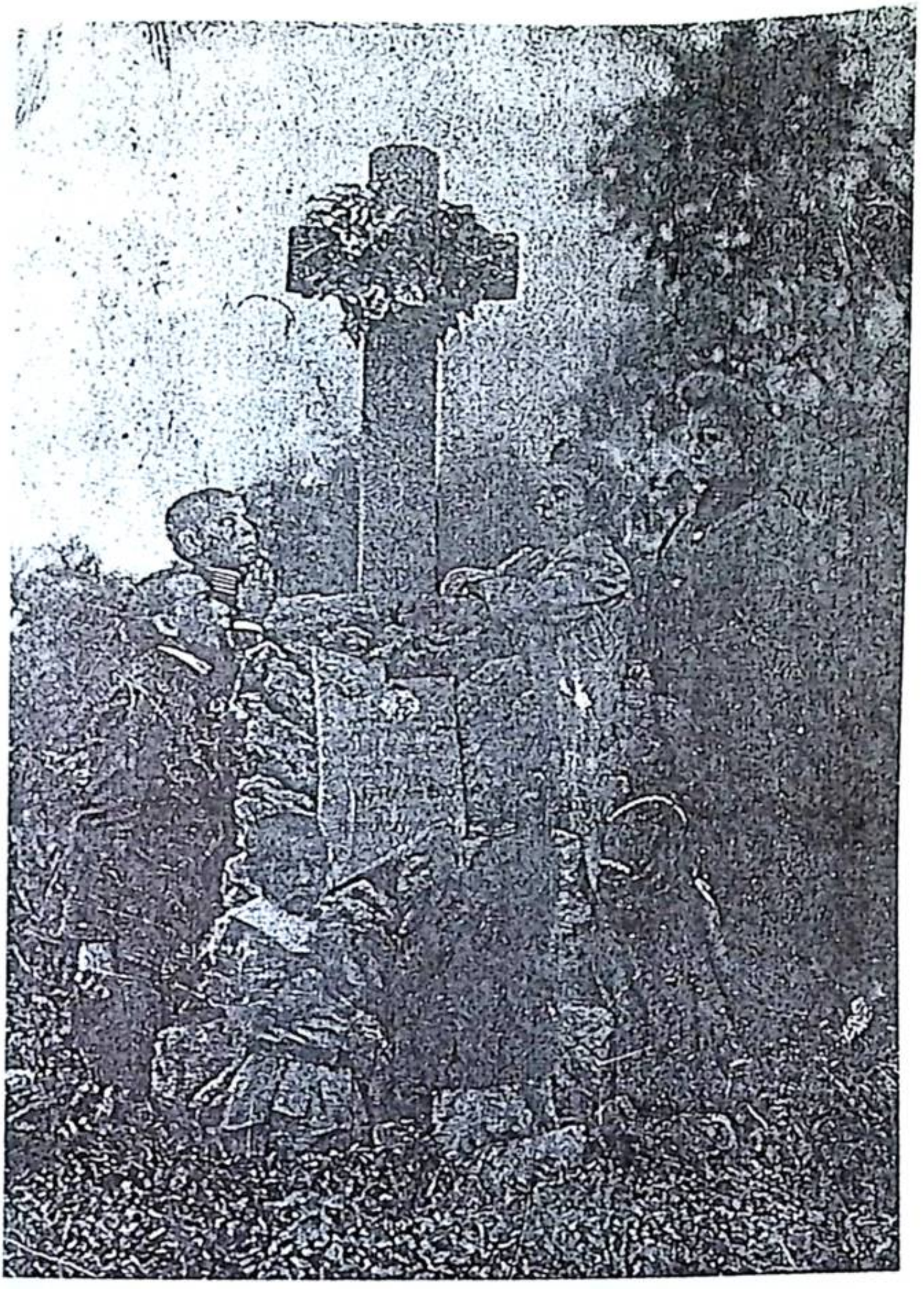

Могила наймолодшого брата Домни Глібовицької – Омеляна. Біля могили осиротілі діти – Сильвестр, Микола, Богданна, Теодозія, Марія, Тарас та Василь, якому виповнився всього 1 рік.
Публікується вперше

Іван Лизанівський. *1912 р. Публікується вперше*

Іван Лизанівський, дружина Варвара та син Володимир. *Київ, 1934 р. Публікується вперше*

Лев Джулинський.
Публікується вперше

Андрій Дутчак. *1912 р.*
Публікується вперше

Друкарня М. Джулинського в Перемишлі. Тут 1902 р. вперше надруковано "Не пора" в музичній обробці Д. Січинського.
Публікується вперше

Єдиний на сьогодні оригінал світлини Д. Січинського зберігся в такому стані в нащадків П. Джулинського.
Публікується вперше

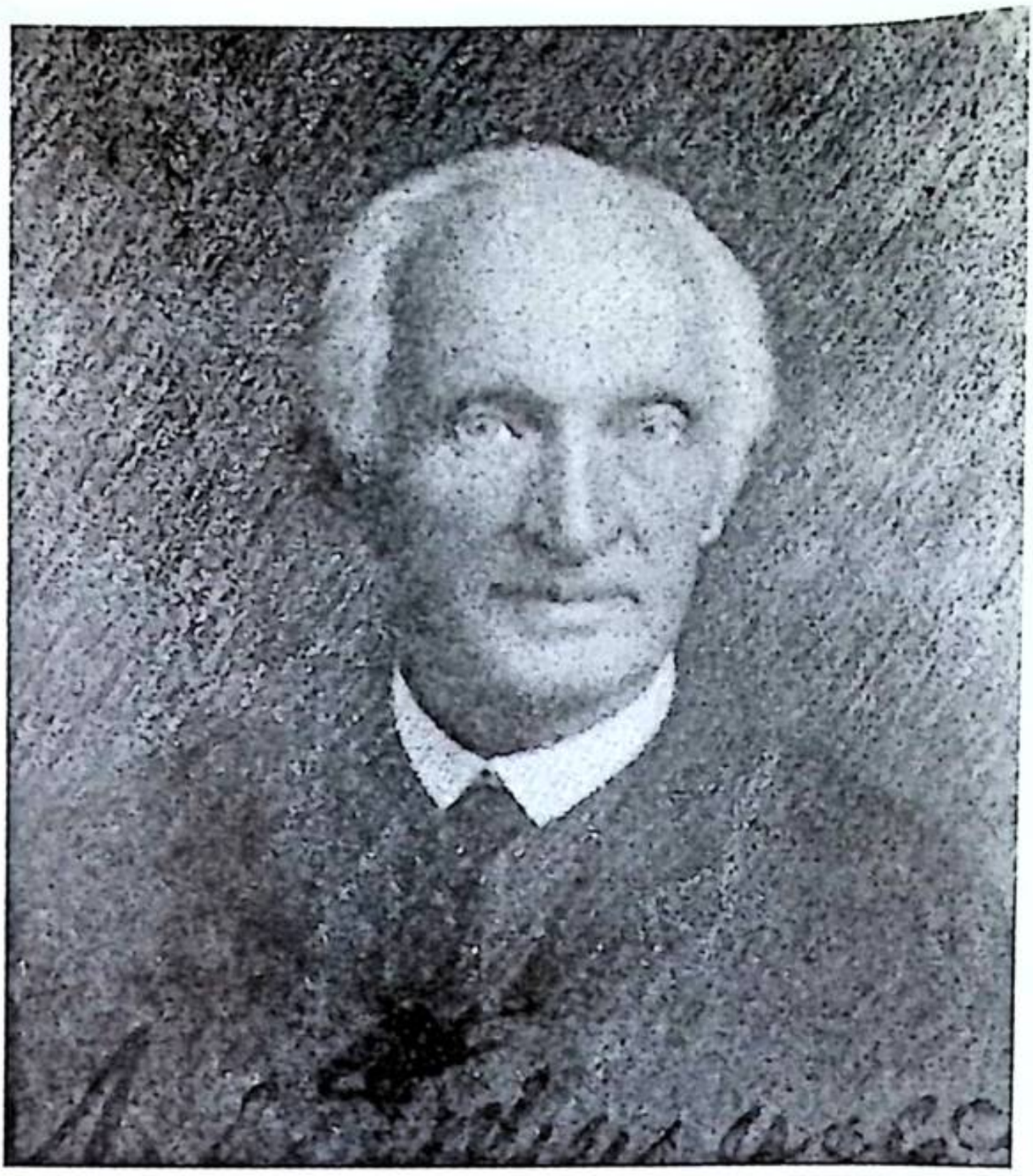

Лев Джулинський.
Публікується вперше

Отець Василь Кушнір з дружиною Зеновією Джулинською та дочкою Марією і синами Орестом (старшим) і Олександром.
Публікується вперше

Отець Іван Джулинський.
Публікується вперше

Іван Лизанівський. *1926 р.*
Публікується вперше

Ізидор Пасічинський

Біля пам'ятного знаку родові Івана Франка (зліва направо): Юрій Брилинський, Тетяна Павелко, Петро Зозуляк, Михайло Саноцький, Ліля Коструба, Микола Габрук, Святослав Максимчук.
Село Озимина Самбірського району, 16 вересня 2001р.

Франкове свято в Нагуєвичах.
На передньому плані (зліва направо): Леонід Кравчук, Дмитро Павличко (виступає), Михайло Гладій, Ярослав Гадзало, Василь Куйбіда, Ярослав Кендзьор. *9 вересня 2001р.*

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ *

Коментарі та примітки Р. Горака

Вірш І. Франка "В парку"

Цей вірш, а точніше його початок, не увійшов у 50-томне видання творів Івана Франка і не рахується серед відомих рукописів письменника, які зберігаються у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Він був наведений у вигляді автографа Івана Франка з 1916 року в журналі "Західна Україна" № 5 за 1930 рік на сторінці 55. Доля автографа невідома, і можна цілком припустити, що належав він комусь із поранених січових стрільців, які разом з Іваном Франком лікувались у Притулку для Українських січових стрільців, що був у Львові на вулиці П. Скарги, 2. Очевидно, цей поранений стрілець і попросив даний вірш собі на пам'ять. Опісля доля його закинула на Велику Україну. Можливо також, що даний рукопис належав самому Дмитрові Рудику[1], який написав у цьому номері статтю "Вивчаймо спадщину Івана Франка", поскільки автограф вірша приведено в кінці даної статті.

Є всі підстави вважати, що це якщо не останній, то принаймні один з останніх творів Івана Франка.

---

* Дмитро Рудик народився 13. 06. 1893 року в селі Стрільче Івано-Франківської області в селянській сім'ї. Закінчив Коломийську гімназію (1915 р.) і був призваний на війну. Потрапив у полон і був вивезений в Росію. Після Жовтневої революції та громадянської війни залишився в Україні. Жив і працював з 1918 по 1923 рік в Умані, де учителював. Тоді ж зробив спробу зібрати і видати перший збірник спогадів про Івана Франка, в якому хотів помістити спогади тих галичан, які потрапили в Радянську Україну. Збірник не вийшов, і доля його невідома. З 1923 року Дмитро Рудик – в Києві. Був одним з ініціаторів створення спілки революційних письменників "Західна Україна". Автор літературно-критичних праць: "Дмитро Загул" (1926), "Василь Стефаник" (1927), "Марко Черемшина" (1927), "Ольга Кобилянська" (1927), "Володимир Кобилянський" (1929). Помер 30 травня 1955 р.

В ПАРКУ

В парку перед пишним палациком
Походжає гарна пані
Літ середніх, красоти ще не втерявши
У вишнево-барвім вбранні.

Муж до міста поспішив ще зрана,
Мав завізванє спішнеє.
А вона ще від снідання вбрана
Носить в груди прочутє сумнеє.

І щож може тут страшне грозити
Їй у тім маленькім раю?
І облетів погляд сумовитий
Паркан парку від краю до краю.

Втім беззвучно хитнулася брама,
В брамі два російські офіцери.
Один мовить: Jasna pani sama?
Przepraszamy! Szukamy kwatery.

Пані:
Nie znam panów! Ach, na łaske boske
Skąd jestescie?
Другий офіцер (до першого):
"Право, это шалость".

Стаття Дмитра Рудика "Вивчаймо спадщину Івана Франка" була надрукована у № 5 журналу "Західна Україна" за 1930 рік (стор. 53–55) і не втратила своєї актуальності до сьогодні. Багато проблем, піднятих автором цієї статті ще в ті часи, залишаються й надалі у сфері бажаних та досі не виконаних. Стаття по суті дуже правдиво зображає ступінь обізнаності Великої України з творчістю Івана Франка на той час та ставлення до неї.

Друкується за першоджерелом.

Дмитро РУДИК

Вивчаймо спадщину Івана Франка

Серед надзвичайно важких життьових умовин проходила праця та творчість Івана Франка. Серед бурхливих літ боротьби з галицьким міщанством, з провінціяльною обмеженістю галицької інтеле-

генції, з буржуазією дрібною і великою, що саме в другій половині XIX ст. в Галичині стала обростати пір'ям, серед боротьби з державною машиною, що всеціло служила для молодої галицької буржуазії за знаряддя експлуатації та поневолення трудящих мас в Галичині. В той час боротьби, в час творчої праці, зрештою в час переслідувань Франка та його товаришів від державного буржуазного апарату, в час цькування Франкової праці та його самого – основна проблема, що стояла перед Франком та його однодумцями – це була сама боротьба за нові основи суспільного життя. Досі не було часу, та й можливости, фіксувати всі моменти боротьби.

Певно багато цінного матеріялу з часу цього важливого для української частини Галичини періоду пропало безповоротно. Багато дечого напевно живе в споминах тогочасних співучасників Франкової праці і чекає своєї смерти разом з своїми носіями, – дещо може зберігається по закутках різних місць галицьких, де доводилося Франкові жити та працювати. – Ми поки що мало цікаві на збирання документів та матеріялів з нашого сучасного та з нашого недавнього минулого. Пишемо томи праць може й про менше важливі події, але більше стародавні. Звертаємо увагу на дрібні часом факти з життя давніх і давніших громадських діячів, чи письменників. Чим ближче до нашої сучасности, тим менша наша увага до подій та носіїв цих подій.

В цілому ми ще надто бідні в вивчанні нашого культурного життя. Та, коли про минувшину ми хоть що-небудь маємо, то про недавні часи ми й цього що-небудь не маємо. Хіба не разючий той факт, що крім побіжних, часом поверхових оглядів сучасного стану нашої літератури в шкільних підручниках, та у підручниках для курсів для дорослих – ми ще не маємо ґрунтової науково побудованої систематичної історії сучасної української літератури, літератури доби диктатури пролетаріяту? Цілком не опрацьовано воєнний період в українській літературі. Маємо про цей час хіба що окремі замітки та одну всього статтю. Не опрацьовано і наш модернізм, не проаналізовано його підґрунтя. Маємо дещо більше про народницьку літературу. Але що знаємо про розвиток робітничої тематики в українській літературі, про перші паростки цієї тематики?..

Також мало опрацьовано і творчість Франка.

Звичайно, все це не значить, що треба зменшити увагу до вивчення нашого давнього минулого. Але мусить бути певна пропорція між вивченням давноминулого, недавноминулого та сучасного. Перевага мусить бути на боці сучасного та недавноминулого.

Серед недавно-минулого української літератури Іван Франко найвизначніша постать.

Отже йому та всьому тому, що поєднано з його творчістю, всій тій суспільній ситуації, що серед неї він працював, мусила-б бути відведена наша перша увага у вивченні нашого недавнього минулого. Тимчасом справа далеко не так. Про Т. Бордуляка, О. Маковея, якщо брати за приклад тільки західньо-українських письменників, – маємо пропорційно не мало різних передмов до видань їх творів. Особливо поталанило Бордулякови. Імені ж Ів. Франка навіть не зазначено у книжці А. Лейтеса і М. Яшека "Десять років української літератури". Цей пропуск імені Івана Франка звичайно був би зрозумілий та оправданий, коли б автори справді дотримувалися своєї вихідної точки, що том перший їхньої праці "є бібліографічний алфабетний словник письменників, що виступали на арені після Жовтневої української літератури", цеб-то, що їх праця "охоплює післяжовтневе літературне життя УСРР", як зазначено у передмові. Бо, коли знов таки брати за приклад згаданого вже Бордуляка, то, як відомо, він аж ніяк не належить до післяжовтневого літературного життя УСРР. Але, тим не менше, на ст. 35–36 та 617 згаданої книжки А. Лейтеса і М. Яшека добросумлінно подано все, що на час складання книжки надруковано на Рад. Україні в цього автора. І знов таки, як відомо, Бордуляк нічого не пише в останні роки. Всі зазначені у книжці "Десять років української літератури" твори Бордуляка написані ще до імперіялістичної війни, та появились тоді-ж вперше друком в Галичині, – так же, як і твори Ів. Франка і також передруковані в нас, як і твори Франка. Згадано в книжці і твори деяких інших галицьких письменників, що надруковані вперше в Галичині ще до війни, а на Рад. Україні тільки передруковані. Як що за основу такого розподілу був той факт, що Франко помер 1916 р., а Бордуляк та інші живуть, то і це не може бути оправданням для авторів книжки – і суперечить наведеній вже вихідній точці авторів – "Післяжовтневе літературне життя УСРР" виявляється в літературній творчій динаміці. І сам факт фізичного життя того чи іншого автора, що не пише нових творів, тим більш, коли він ще й живе поза Рад. Україною, аж ніяк не причиняється до літературного життя, до розвитку цього життя, як що попередні твори цього автора не сприяють цьому, як позитивна спадщина з минулого. Коли порівняти і з цієї точки погляду твори Франка і Бордуляка то ще більше незрозумілим стає те, що про твори Франка, які вийшли на Рад. Україні за час з 1917 р. цілком не згадано в книжці, побіч точної інформації про твори Бордуляка.

Можна ще й інші приклади навести не тільки пропорційно нерівномірного, але взагалі недостатньо уважливого ставлення до Франка. – Можна навіть зустрінути тенденцію послабити значення творчости Франка, але не це моє завдання у цій замітці.

В десятиліття з дня смерти Ів. Франка, 1926 р. було звернено увагу на його творчість та на ролю в суспільному та літературному житті. В цей час появилися були в радянських журналах статті про творчість Франка, в цей час "Книгоспілка" видала великий збірник "Іван Франко" з матеріялами про Франка, з цікавими споминами про нього, – але дещо пізніше увага до Франка знов притухла. Вже так якось, на жаль, воно ведеться, що ми звертаємо більшу увагу на якісь події в певні углові дати, в певні углові періоди до цих подій. Це дійсне й щодо уваги до окремих письменників. З нагоди цьогорічних роковин смерти Івана Франка мені хочеться підняти нове питання, що повернуло-б тільки епізодичну увагу до письменника з нагоди смерти на постійне студіювання його творчости та всього зв'язаного з його творчістью, на студіювання впливу творчости Франкової на пізнішу літературну продукцію, на організацію використовування його спадщини для наших сьогоднішніх потреб[2].

Зробити це можна через певну сталу організаційну форму праці. Епізодичної уваги до Франка в наш час замало.

Треба організувати будинок Івана Франка, що взяв би на себе завдання зібрати все, що стосується до життя, праці та творчости Ів. Франка, вивчити всі умови його праці, всю його літературну спадщину. Разом же будинок міг би взяти на себе й вивчання всієї західньо-української літератури, так до Франка, як і пізніше, – включаючи сюди і сучасну зах. українську літературу, – й особливо революційну літературну творчість на Західній Україні. – Добре організований такий будинок цілком оправдав би себе та міг би дещо заважати у розвиткові сучасної української літератури і зокрема у розвиткові українського літературознавства. Сили для праці у такому будинкові у нас знайшлися-б, – тільки треба їх організувати, згуртувати.

До того часу, поки такий будинок буде організовано, доцільно при Інституті Шевченка організувати окрему Комісію вивчання творчости Ів. Франка, що з часом і могла-б реорганізуватися, чи перетворитися в окрему наукову інституцію для вивчання творчости Франка з зазначеними вище поширеними функціями.

---

[2] Про стан видання творів Івана Франка та інших західноукраїнських письменників на Великій Україні подаємо тут огляд Дмитра Лисиченка "Мова книжкових полиць", який був опублікований в журналі "Західна Україна".

Такі думки зв'язалися у мене думаючи про річницю смерти Франка та перечитуючи ще раз ті праці, що написані про Франкову творчість.

Дмитро ЛИСИЧЕНКО

Мова книжкових полиць
Твори західньо-українських письменників на книжковому ринку Наддніпрянщини

Україна здавна історичними умовами поділена між кількома державами. Але поділені окремі частини України завжди прагнули до об'єднання. А надто помітно це на ниві культурній. В лихі часи одна частина часто ставала й стає за притулок культурі другої, що переживала чи переживає лихоліття. За часів царату Галичина відограваля ролю Українського П'ємонту, нині Радянська Україна є місцем буйного розквіту української культури, і очі всієї Західньої України, її робітництва та селянства, звернені на неї.

У нас на Наддніпрянщині першу та майже єдину за перше сторіччя існування нової української літератури спробу ознайомити з західньо-українським письменством зробив М. П. Драгоманов. Так, року 1876 він видав "Повісті Осипа Федьковича" з переднім своїм словом про галицько-українське письменство.

Правда, зразки народньої творчости побачили світ рік перед тим, а саме року 1875 видано "Сборник песенъ Буковинскаго народа. Составил А. Лоначевский" (К., 314 ст.). Крім того, року 1878 опубліковано "Народныя песни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. О. Головацким" (Москва I-III т.т.).

Безперечно, за першою спробою Драгоманова пішли б і инші, але "Повісті" О. Федьковича це була одна з останніх ластівок тієї інтенсивної видавничої діяльности Київської Громади, що спинив її указ 1876 р. про заборону українського слова, і тому далі, майже до кінця дев'ятнадцятого століття більш книжок не з'являється на книгарських поличках.

Як же повелося "Повістям" О. Федьковича? Не зважаючи на всю їхню цікавість та рекомендаційну передмову М. Драгоманова, довго довелося їм лежати на полицях по книгарнях, поволі лише пробивати шлях до читачів. Переглядаючи каталоги книгарні "Київської Старини", пізніше "Української Книгарні", цієї, довгий час, єдиної на всю Україну української книгарні, що більш-менш регулярно видавала свої каталоги, натрапляємо на "Повісті О. Федьковича" ще й у ката-

лозі за 1903 рік і лише в каталозі за 1905 рік цю книжку позначено вже як бібліографічну рідку річ. Для цього потрібні були майже тридцять років.

Що ж до книжок, виданих на Західній Україні, то як вони й потрапляли на Україну, то не через книгарські полиці, а звичайно поодинокими примірниками, бо указ 1876 р. забороняв і привозити книжки з-за кордону.

Лише наприкінці дев'яностих років та на початку дев'ятсотих, перед революцією 1905 р., коли трохи ніби полегшало, коли перекотилися перші передреволюційні хвилі, починає працювати кілька українських видавництв і мало не кожне намагається подати й книжки західньо-українських письменників.

Так, серед серії книжок, що її видав Б. Грінченко у Чернігові з'явилася книжечка знов таки ж О. Федьковича "Побратим" (Ч., 1899 р.). Трохи згодом видавництво редакції "Київської Старини", пізніше видавництво "Вік", робить ширші спроби познайомити українського читача з західньо-українським письменством, видаючи спочатку дрібні книжечки, як то: Бордуляка Т. "Бідний жидок Ратиця" (К., 1903 р.), Франка Ів. "Лесишина челядь" (К., 1901 р.) та "Без праці" (К., 1904 р.), Кобринської Н. "Виборець" (К., 1904 р.), а тоді навіть і збірники писань Бордуляка Т. (К., 1903 р.), Стефаника В. "Оповідання" (СПб., 1905 р.), Франка Ів. "В поті чола", т. I і II (К., 1904 р.) і т. III (К., 1905 р.).

В Харкові Гн. Хоткевич видає разом з "Княжною" Т. Шевченка, Франкову "Лесишину челядь" (К., 1901 р.), що видано "Вс. І. Гуртом".

Крім того, в Катеринославі побачила світ книжка Бордуляка Т. "Мати. Дід Макар" (Видання С. І. Ч. К-слав, 1905 р., 51 ст.) та в Катеринодарі Ерастов видав серед инших метеликів Стефаникові "Кленові листки" (Катеринодар, 1905 р.).

Треба сказати, що коли збільшилося авторів та назв, і книжки в цей час починають краще ширитися. Тиражі, що не перевищували 5 000, а для грубших книжок 3 000, не залежуються тепер на книгарських поличках більше як десяток років, а деяких не видно вже й через шість років. Правда, иноді видавництвам доводилося вживати різних засобів, щоб зліквідувати надто грубі книжки, написані "ярижкою", знижуючи на них ціну, як от на книжки Бордуляка, Франка, Стефаника, або додавати як додаток до "Ради", як "Оповідання" Стефаника В.

Революція 1905 року значно відмінила становище. Перш за все, можливий стан, хоча й з великими перешкодами – досить високе спеціяльне мито на українські книжки – привіз книжок з Західньої України. В Києві при редакції журналу "Літературно-Науковий Вістник",

перенесеного зі Львова 1907 р., відчиняють, спочатку комору, а потім і книгарню під назвою "Книгарня Літературно-Наукового Вістника". Ця книгарня стає за культурний зв'язок між Україною та Галичиною. По київських книгарнях і тепер ще можна дістати чимало галицьких видань, особливо видань "Українсько-руської Видавничої Спілки", одного з найбільших тодішніх видавництв. За базу цього видавництва для України стає книгарня ЛНВ. І навіть деякі книжки цього видавництва виходять тут таки в Києві.

Але дуже похвалитися асортиментом книжок західньо-українських письменників, що видані на Україні, книгарні не можуть, хоч після революції і виходить їх більше, і поширювати книжку стає порівнюючи легше. Збільшилося книгарень на Україні та й поза Україною, і книжка вже доходить і в такі кутки, де раніше її й не бачили.

Найбільше видано творів Ів. Франка, а саме "Великий шум" (К., 1909 р.), "Ліси та пасовиська" (К., 1907 р.), "Батьківщина" (К., 1911 р.), "Зів'яле листя" (К., 1911 р.), "Мойсей" (В-во "Криниця"), "До світла" (К., 1914 р.), "Цигани", "Добрий заробок" (К., 1914 р.), "Малий Мирон" (К., 1914 р.), "Лис Микита" (К., 1914 р.), "Данте Алігієрі (Середні віки і їх поети)", (К., 1913).

З инших авторів вперше друкується О. Кобилянська "В неділю рано зілля копала" (К., 1909 р.), "Через кладку" (К., 1912 р.), "За ситуациями" (К., 1914 р.) та Яцкова М. "Блискавиці" (К., 1913 р.); Смаль-Стоцького С. "Правописні непорозуміння" (К., 1914 р.). Але на цьому, мабуть, і кінець.

Звичайно, з цих книжок хіба деякі долежали до революції 1917 року. Попит на книжку в ці часи значно зростає, а на західньо-українську особливо він великий під час імперіялістичної війни, коли на Україну припливає, вільно чи не вільно, ціла хвиля галицької та буковинської людности, чи-то втікачів, чи висланців, а то й полонених.

Перше місце, як і перед тим, належить Ів. Франкові. Видають його кілька видавництв. В-во "Криниця" – "Панські жарти" (К., 1917 р.), в-во "Слово" в Катеринославі "Коваля Басіма" (1917 р.), "Сіяч" в Черкасах видає "Поеми" (Ч., 1917 р.), "Похорон" (Ч., 1916 р.) , "Великий Шум" (Ч., 1918 р.) (Друге видання на Україні). В-во "Рух" – "Лиса Микиту" (Х., 1919 р.), "Вернигора" – "Івана Вишенського" (К., 1917 р.), "Волошки" – "Абу-Касимові капці" (К., 1917 р.) та чимало окремих невеличких книжок для дітей видає в-во "Вернигора".

В-во "Час" вперше знайомить українського читача з молодим ще тоді письменником з Буковини Д. Загулом, видавши його збірку по-

езій "З зелених гір" (К., 1918 р.) т. 10 000. В-во "Вернигора" видає невеличку книжечку оповідань О. Кобилянської "Юда" (К., 1917 р.) та О. Маковея "Подорож до Київа" (К., 1917 р.). Далі в-во "Серп і Молот" заходжується коло видання творів М. Яцкова (вийшов лише 1-й том "Боротьба з головою" (К., 1919 р.) та творів О. Кобилянської в десяти томах, що світу не побачили. Це саме видавництво в перекладах західньо-українських письменників Д. Загула та В. Кобилянського розпочинає видання повної збірки творів Г. Гайне (Вийшло три книжки, К., 1919 р.).

Полтавська Спілка Споживчих Т-в, що розвинула досить широку видавничу діяльність, видала з західньо-українських письменників такі: Бордуляка Т. "Оповідання" (Полт., 2 кн.), та "Івана Бразілівця", Кобринської Н. "Виборець", Крушельницького А. "Рубають ліс", (Полт., 2 томи).

В-во "Криниця" видрукувало повість О. Маковея "Ярошенко" (К., 1919 р., 284 ст.). В-во "Дністер" видало дві книжечки В. Стефаника "Новина та ин. опов." (Новоросійськ, 1917) та "Камінний хрест" (1917). В-во "Наука" у Вінниці випустило Ів. Франка "Лис Микита" 4 000 пр. та "Украдене щастя" 2 000 пр.

Крім друкованих на Україні, чимало книжок західньо-українських письменників прийшло до нас з Галичини під час німецько-австрійської окупації. Січові стрільці транспортували цілі партії, як старішої, так і нової літератури в наші книгарні. Так, у ці роки вперше з'явилися у нас Крушельницького "Рубають ліс", Мартовича "Забобон", Яцкова М. "Танець тіней" та інші.

В 1919–20-х роках значно зменшується книжкова продукція. Мало виходить і творів західньо-українських письменників, крім деяких, згаданих уже раніше. В-во "Сяйво" друкує другу збірку поезій Дм. Загула "На грані" (К., 1919 р.) 1200 пр. В-во "Друкар" видає збірку поезій В. Кобилянського "Мій дар" (К., 1920 р.). "Книгоспілка" видає збірку В. Стефаника "Оповідання" (К., 1919 р.).

І тільки разом з закріпленням та зміцненням Радянської влади та з переходом до мирного будівництва книжкова продукція поволі досягає кінець-кінцем небувалих у нас розмірів. Серед безлічі книжок і книжки західньо-українських письменників займають певне, належне їм місце. Не тільки виходять метелики, дрібні книжки для широких мас, але й груба книжка що разу забирає більше місця на книгарських полицях. Розпочинають видавати збірки творів, як от Франка, Кобилянської, вибрані та окремі твори ріжних авторів. З'являються твори цілого ряду нових революційних західньо-українських пись-

менників. Збільшується тираж книжки. Книжка розходиться за рік-два. Крім того, треба сказати, що й доцільніше книжку використовується. Крім індивідуального покупця, книжка потрапляє до небувало широкої мережі книгозбірень, і там переходить через руки не одного читача. Надто сприяють розходитися зах. укр. книжці ювілеї Ів. Франка та О. Кобилянської, що їх відзначила Радянська Україна. Всю продукцію західньо-української книжки в невеличкій замітці перелічити важко, проте, спробуємо як-найповніше показати її.

Державне Видавництво України віддає повну увагу творчості західньо-українських письменників. Ще на початку своєї видавничої діяльности ДВУ розпочало "Універсальну бібліотеку", до неї, між иншим, увійшли й твори Ів. Франка: "Вічний революціонер", "Вівчар", "Boa constrictor" (К., 1921), тираж по 10 000 пр., "Сатири". Далі ДВУ друкує збірку творів В. Стефаника "Кленові листки" (Х., 1924, ст. 330), що вже року 1927 виходить другим виданням: (Х., 1927, 5000 пр.). Крім того, видано ще невеличку збірку В. Стефаника "Оповідання" (К., 1925, 120 ст.), що за рік розійшлися, Ю. Федьковича "Твори" (К., 1927, 366 ст., 3 000 пр.), Д. Загула "Наш день" (К., 1924, 3000), "Мотиви" (К., 1927, 3 000 пр.), Шіллера "Балади" (К., 1928) в перекладі Д. Загула.

ДВУ в своїй серії літератури для юнацтва подає Франка Ів. "Малий Мирон та инш. опов." (К., 1924, 203 ст.) і кілька відбиток з цього збірничка: "Грицева шкільна наука" (К., 1924), "Отець гуморист" (К., 1924) та "Як ченці дітей навчали" (К., 1924), далі "Вибрані твори" Ів. Франка, (К., 1927, 327 ст., 5000 пр.) та В. Стефаника "Вибрані твори" (К., 1927, 5 000 пр.).

Чернігівська філія ДВУ видрукувала Ів. Франка "Грицева шкільна наука" (Ч., 1920).

Далі "Всеукраїнська кооперативна Видавнича і Торговельна Спілка" – "Книгоспілка" в своїй літературній бібліотеці подає: О. Кобилянської "Новелі" (К., 1925, 5000 пр.), "Земля" (К., 1927, 5 000 пр.) (обидві книжки розійшлися), "У неділю рано зілля копала" (К., 1927, 4000 пр.), Д. Мартович "Вибрані твори" (К., 1926, 5000 пр.), Ів. Франка "Поезії" (К., 1925, 5000 пр.), М. Черемшини "Село вигибає" (К., 1925, 3000 пр.) (Видання розійшлося), "Галицька та Буковинська поезія XIX віку" (К., 1928, 3000 пр.), Т. Бордуляка "Оповідання" (К., 1927, 4 000 пр.) та серію дрібних книжок Ів. Франка: 1. "Вугляр". 2. "Лесишина челядь"; 3. "Ліси та пасовиська". 4. "Цигани" (Х., 1928, Тир. по 15 000 пр.).

В-во "Рух" разом з "Книгоспілкою" видає перше повне видання белетристичних і деяких критичних творів Ів. Франка в 32-х томах; вийшло з них уже понад 20 томів, з тиражем від 6 до 10 тисяч пр. Деякі томи як I, II, XII, XIII вже розійшлися, а деякі як от XII та XIII вийшли вже другим накладом. Те саме видавництво "Рух" видає повне зібрання творів О. Кобилянської, – уже вийшло 5 т. з тиражем до 4000 пр. Крім того, в-во "Рух" видало 30 книжечок Франківської бібліотечки, що складається з відбиток 3 томів окремих оповідань з тиражем в 5000 пр., деякі вийшли і у виданні "Книгоспілки". Більшість книжок з цієї серії вже розійшлися. В бібліотечці для селян та робітників в-во "Рух" подало книжки: Бордуляка Т. "Перший раз" (К., 1926, 72 ст.), Кобилянської О. "За готар" (К., 1926, 64 ст.), Кобринської Н. "Виборець" (К., 1926, 44 ст.), Ковалів С. "Ройтів шиб" (К., 1926, 80 ст.), Маковея О. "Клопоти Савчихи" (К., 1926, 64 ст.). Тираж усіх до 5000 пр. Поза серіями видано Ів. Франка "Зів'яле листя" (Х., 1927, 3000 пр.). В дитячій серії Ів. Франка "Сови та ворони" та п'єси Франка вже другим виданням "Учитель", "Украдене щастя", "Майстер Черпак", "Будка, ч. 27".

В-во "Червоний Шлях" у серії малописьменного подало Ів. Франка "До світла" (К., 1924).

В-во "Сяйво" видало О. Кобилянської "Ніоба" (К., 1927, 4000 пр.) (видання розійшлось), В. Вільшанецької "Іскаріот" (К., 1927, 4000 пр.), О. Федьковича "Люба згуба" (К., 1927), А. Крушельницького "Рубають ліс" (К., 1927, 4000 пр.), М. Ірчана "Карпатська ніч" (К., 1927, 5000 пр.), Л. Мартовича "Забобон" (К., 1928, 8000 пр.). Опріч того, в "Дешевій бібліотечці" видруковано Ів. Франка "Під оберегом" (К., 1927) та В. Стефаника "Кленові листки" (К., 1927) – обидва по 15 000 пр.

Досі, за невеличкими винятками, ми згадували лише про письменників старшої генерації, що чим раз глибше входять у наше культурне життя, але, окрім них, на сцену з'являється і молодша генерація письменників революційних, починає вже завойовувати собі становище і набувати певної популярности.

Найпопулярніший зараз М. Ірчан. Його книжки "Фільми революції" та "Бунтар" (на Україну з накладу припало 1000 пр.) відразу розійшлися, і попит на них увесь час є: це примусило перевидати "Бунтаря" в Києві, і нове видання так само досить добре розходиться. Його повість "Карпатська ніч", що видало в-во "Сяйво", за кілька місяців на половину розійшлася. Крім цих книжок, видані ще М. Ірчана п'єси "Підземна Галичина" та "Родина щіткарів" та ДВУ видрукувало оповідання "Лі-Юнк-Шан і Лі-Юнк-По" (К., 1926, 5000 пр.).

Чотири п'єси Д. Бедзика "Чорнозем ожив" (Х., 1925), "Люде! Чуєте?" (Х., 1924), "За кулісами церкви" (Х., 1925), "Перша купіль" (Х., 1926), деякі вийшли вже у виданню ДВУ другим накладом.

Ось книжки инших зах.-українських письменників, що мали чи ще й тепер мають місце на книгарських полицях: Гжицький В. "Трембитні тони" (Х., 1924, 1000 пр.), в-во "Рух" розпр; "По зорі" (Х., 1925), "Вибух" (Х., 1927), "Муза" (повість) (Х., 1927, 5000 пр.), Атаманюк В. (Яблуненко В.) "Чари кохання" (К-слав, 1921), "Хвилі життя" (К-слав, І922), "Нова єврейська поезія" (К., 1923), "Друкар", "Жовтень" (К., 1924), "Галичина" (К-слав, І925, 3000, ДВУ), "Дума про Степана Мельничука" (К., І924, 3000), Ч. Ш. "Зажурені флояри" (К., 1927, 1000 пр.) Маса, "Василько" (К-слав, 1922), Ткачук І. "Помста" (Х., 1927), "Плужанин" Шмигельський А. "Памолодь" (Х., 1927, 2000 пр.), Гадзінський В. "З дороги" (Москва, 1922, 2000 пр.), "Заклик червоного ренесансу" (М., І926, 2000), "Айнштайн" (М., 1925, 2000), "УССР" (Україна) (М., 1925, 2000), Вид. Сім. "Не абстракти" (Од., 1927, 2000 пр.), Бедзик Д. "До сонця" (Х., 1926, ДВУ).

У виданні ДВУ виходить альманах "Західня Україна" (К., 1927, 325 ст., 3000), що містить у собі творчість західньо-українських письменників.

Крім того, західньо-українські письменники утворили видавництво "Західня Україна", що за короткий час видало вже кілька нижок: "Західня Україна" – зш. І, (К., І927, 3000 пр.), Ірчан М. Підземна Галичина" (К., 1928, 5000 пр.), Козланюк П. "Хлопські аразди" (К., 1928, 2600), Козоріс М. "Дві сили" (К., 1927, 1000 пр., Яблуненко В. "Над Дністром" (К., 1927, 3000 пр.), Кічура М. "На старті" (К., 1928, 1100 пр.).

За час революції на Україні, крім книжок з красного письменства, починають з'являтися й публіцистичні та наукові праці західньо-українських письменників та вчених, як-от: Свєнціцький І. "Основи науки про мову українську" (К., 1918, два наклади), Смаль-Стоцький С. "Діди, батьки і внуки Шевченка" (в-во "Дніпро", Од., 1918), Заклинський Р. "Франко як публіцист" (К., 1918), Охримович Ю. "Короткий нарис розвитку української національно-політ. думки" (К., 1918), Гадзінський В. "Фрагменти стихії" (Од., 1927, 2000), Загул Д. "Література чи літературщина?" (К., 1926) та чимало агітаційно-публіцистичних в роках 1917 та 1918. Д. Рудик "Короткий огляд україн. письменства" (1920 р.), його книжечка про Грінченка, його ж (окремо книжками) українські письменники.

З цього побіжного огляду (в завдання не входила інформація про друкування творів західньо-українських письменників у наших

періодичних виданнях та журналах, де вони починають займати певне місце) бачимо, що чим раз далі західньо-українські письменники завойовують собі належне місце, і книжки вже не лежать десятками років, як колись повісті О. Федьковича, а мають великий збут тягом якихось двох-трьох років, а деякі видання розходяться навіть за один рік. Але ж треба сказати, що хоч чимало західньо-українських письменників, особливо старшої генерації, завоювали собі це почесне місце як Франко Ів., Стефаник В., Кобилянська О. та ще де-хто, але не всі ще письменники не тільки молодшої генерації, але й старшої, найшли собі місце на книгарських поличках; де-хто з них майже невідомий нашому широкому читачеві. Отож, за дальше завдання видавництв мусить бути як-найширше виявити творчість західньо-українських письменників і ознайомити з нею масового читача.

СПОГАДИ

Коментарі та примітки Р. Горака

Дарія ГЛІБОВИЦЬКА

Із спогадів про Івана Франка[1]

Поділля гарне, а мене така тоска займала, що гину. Вся розрада – сусідка Василиха. Ґаздиня, а коли приходила, то бувало обсядуть її діти мого брата, а вона розказує байки, співає пісні. Я сяду собі здалека і слово в слово списую. Брат мій відіслав їх д-ру Франкові, а Франко помістив байки в "Житі і Слові"[2]. Пісні відіслав комусь з композиторів. Д-р Франко зараз відписав. Прислав свою фотографію (більший формат) в дуже гарній вишиваній сорочці, порядно вбраний[3]. Чемний дуже тон листа спонукав мене до дальшого збирання байок, дальше посилала-м, а пісні лишила-м в моїй душі і серці.

Якогось дня дістав мій брат листа від д-ра Андрія Чайківського[4]. Що в листі було, не слід писати. Автор листа, Богу дякувати, здоров, може сам сказати. Я його читала і зміст добре затямила. Ходило о то, щоб брат запросив пп. Франків до себе. Она – дуже хора, а д-р Франко був тоді в дуже скрутних маєткових обставинах, не міг тяжко хору вислати над море чи, бодай, в гори[5]. Брат мій – чоловік дуже доброго серця, шляхетних поривів, – незважаючи на те, що власті могли дивитись кривим оком, навіть без поради зі своєю жінкою, запросив Франків.

Якогось дня пополудні приїхали пп. Франки[6]. Як добрий знайомий звитав мене словами: "Знаємось з байок...". Она не оказалась приятельською. В вечер поз'їжджалися знакомі. У брата бувало багато людей. Брата любили. Гостинний, сердечний, веселий, співака, а навіть часто проводив танцями, надівсьо щирий український патріот, мовця і дуже славний проповідник. Мав дуже гарну бібліотеку, багату в діла німецькі. Три великі шафи заповнені книжками. Великий патріот, але і чужі не минали єго хати.

Д-ру Франкови, здаєсь, цікавий був тип попа, панича, сальоновця, а також хлопомана. Розпочали, нарешті, пп. Франки вживання свіжого повітря. Досвітками виходили в ліси, а деколи вертали вечером, несучи вдвійку гриби. Знаю добре, що кілька разів д-р Франко їздив до Праги[7] до графа Гараха[8]. Розказував чуда про красу палати, багатство штуки і високу культуру. Франко жив приязно з графом Гарахом, мешкав у нього, користувався його бібліотекою. Розказував про звичаї і відносини приятельські між інтелігенцією та селянами. Не на зборах, вічах, як буває у нас. Бачив в театрі старостиха цілувалась з газдинев, видно знакома, сиділи разом, весь час говорили.

Їздив також в Росию[9]. Розказував про житя поміщиків, як і чваняться тим, що українці, але бесіда в них російська. Привіз мені якісь дикі мелодії на фортеп'ян.

Музику знав добре і мав багато підручників по-російськи, в котрих трактовано о музиці по-російськи. Любив слухати моєї гри. А коли вперве відіграла-м народні, мною зібрані коломийки, приступив, поцілував мене в руку і промовив: "Першу женщину в житю цілую в руку, а знаєте за що? Ви потрафили так гарно, вірно схопити, відтворити душу мого рідного дорогого народу". Я тою честею дуже збентежилась. Бачила здивуваня присутних гостей. Була і Франкова, она була рада з признаня моєї гри; она частіше любила слухати. При близшім пізнаню прослуховували мене. Похвалюсь, що обоє раді б були, щоб скінчилась моя сирітська доля. Видно з їх прихвалки, що вони всіма силами старались віддати Кобринської сестру[10], робили на супір Наталі, хоть добре з нею жили. Здається мені, що жених питомець. Щиро зі мною поводились, не хвалюсь, але обоє були для мене ласкаві. Приміром, она іритувалась, чому всім акомпоную. Сольоспів чийсь знов просять. Франкова зла: "Слухайте, якби я такий голос мала, як ви, я би не співала." – "Що, зле співаю?" – "Я не кажу, але я би не співала". Сварня, і я не грала. Ратувала мене. Раз були вечером в салоні обоє Франки і я. Франко гарно розказував про Україну, про пісню, музику і танець. Хвалив "козака", а далі, для ліпшого мого зрозуміня, обоє гарно відтанцювали. Оттак, досить в гуморі перебували два-три місяці: она постійно з дітьми, а Франко зчаста виїздив і вертав[11]. Дітьми займались обоє. Старанно коло них ходили... Зверхнє убраня, як звичайно, але білля всіх – сама веба, а до того вибагливо пошите. Франко говорив своїм дітям байки веселого змісту. Мені се не подобалось. Др. Франко пояснив, що дітям іно веселі, бо через поважні та сумні витворюється туга. Я збивала. Що з практичности? Байка тоді добра, як розбуджує фантазію, збільшає чувство і характер виробляє. Др. Франко стояв при своїм,

але не противився. Так они обоє були між собою в згоді. Коли Франко виїздив, кореспонденцію лишав на свою жінку. Она відбирала пошту, відчитувала. Коли Франко вертався, відчитував, та й обоє критикували декого досить гостро. Кпив безпощадно. Я чула таке: "Хоче захопити душу, а сам єї не має". Сам під той час нічого не писав. Казав: "Зле все одну роботу робити, тра відпочивати. Я і в редакції перериваю працю, маю дошку, як від прасування, на ній відпочиваю. Кождий мудрий чоловік шанує здоровля". Франко виступав проти поєдинків. Кров проливати можна тільки за вітчизну. Однак певніша виграна в науці. Здібнішого народу, як наш, на світі нема. Др. Калитовський казав: "Здібних вагонами вивози, характерів обмаль". Наука дасть славу, кулак слабкий. Ріднею дуже займався. Чийсь промах проти жінки або дітей уважав за обиду, прикро єму се було, і певно собі тоє запам'ятовував. Она, правда, нервова. Не з добром єї було. Четверо дітей обійти та еще в чужій хаті, не з добром єї було... Франко, як був, цілком було всьо добре. Єго вдача така делікатна, уважливий на кождий крок свій, милий в обходженю, здобув собі симпатію в людей. Заінтересував собою місцевий нарід, а навіть жиди допитувались, що то за такий пан у єгомостя. Приміром таке. У брата був звичай перед їдою молитися. Франко все при молитві стояв і не молився. Раз вечером іду коло церкви, чую – вечірня, дяка в співі переганяє якийсь сильніший голос. Не догадуюсь, що то Франко співає псальми. Темно, і Франкова стоїть коло крилоса, світить величезну воскову свічку. Рада, що всі зглядаються. Потім питалася, чи гарно співав єї муж, чи не знає Святе письмо краще дяка. На всім гордилась своїм чоловіком. Вірила в него, яко в найгеніальнішого чоловіка під той час. Вірила, що доб'єсь красшого житя. А як довідалась, що кафедра сподівана кому єнчому дісталась, ревними слезами плакала. Може, ходило єї о гонор, а, може, поліпшене житя, а, може, жаль єї була, що стілько напрацювалася над працями, одна єму якось підкоплювала плани, другу опрацював, а і виклади мав уже приготовані. Конець концем тою вісткою сумною Франкова так на нас подіяла, що она не хотіла вечеряти та й ми, домашні, відчули єї прикрість та й не вечеряли. Приїхав др. Франко. Приняв вістку про свою кафедру ніби байдуже. А коли про сю справу була бесіда, сказав: "Най би мені дали на селі професуру, я би волів, як кафедру. Я би вчив, а вчив. Щасливим би був. Моя мрія сповнилася би!" На днях з'їхалися сталі гості. др. Дорундяк, др. Калітовський, др. Яросевич, др. Ганкевич[12], др. Щурат, др. А.Чайковський, отець Матковський з Богир. Тямлю як нині, всі лиш були маркотні кривдою І. Франка. Один з гостей сказав мені, чи хто зна, чи Франко, ставши при Університеті, був би Франком.

У него м'яка натура, чемне, делікатне по формам високої культури поведеня робило би сильне враження на єго поетичну душу. Се, видно, була розрада, бо той, хто се говорив, був великим особистим приятелем др. Франка. Дійсно, Франко був дуже уважливим, чемним. Уважав навіть на се, як і до кого можна бути свобіднійшим в убраню. Любив ходити босо і без блюзи. При паннах все був "камільфо" убраний, кажучи: "Мужатки можуть бути вибачні, дівчаткам своєю свободою, ущімляти дівочій встидливості не йде." Но нині певно був би сего не казав, дивлячись на ті обсмикані, куці убори дівочі. Раз було знова таке, що зачула-м, як Франко міряв кроками покій і заєдно повторював: "Боже! Боже!" Думала-м, що то хто єнчий, бо була-м певна, що в Борщеві. Входить, здивовано кажу: "Чому так Бога взиваєте?" – "Ви гадаєте, що я в Бога не вірю? В фарисеїв не вірю." – "А чому такі сумні?" – "Не бійтеся, що як би мені не було зле, енергії ані віри в себе не страчу."

Приїздив тоді також наш Богдан. Молоденький хлопець, а вуйко дуже го любив. Любило тодішнє ціле Поділє. Сподобався і др. Франкови: "Видно здібний, дуже мудрий, але одне зле, пані, і зафайний. Баби хитрі, щсби го не звихнули. Здаєсь, буде надто на красу вразливий, а се не одному засади зломило. Єго поетична душа буде мало відпорна на лапки". От і всьо, що знаю. Може, і не всьо. Гарний був то час. Згадують люди досі. В домі мого брата збиралось найдобірніше товариство українське. Боже, що то за житє було!

І чужі вплив брата цінили. Цінили єго великі заслуги в провадженю народа. Всі знали брата з його веселого темпераменту, а заразом великого такту. Проповідник, мовця славний був. Франкова хвалила єго проповіді, но жалувала, що нема дискусії. "Як може за свою працю так мало брати?" Так шанували всі мого брата. Найліпше пізнало зі зглядів княгині Сапєжини. Брат мій мав у неї великі згляди. Бувала часто, вірила братови і українцям дуже сприяла.

Бували і отці василіани. Отець Сотер Ортинський[13] дуже часто бував, через "ти" з братом жив. Всьо, що потребувало єго помочі або протекції, удавалось до брата. Котрийсь з наших теперішніх великих людей вертав з Чорткова учеником зі шпиталю, такой поратувався у отця Глібовицького. Хто не хотів заратоватися? Спори в родинах потрафив залагоджувати в мирний спосіб. З водою як ходив, ніколи не позволив, щоби прислуга від ґаздинь данину брала. Не того їхав своїми пегазами. Їхав в гості до своїх парафіян. В кождій хаті скидав з себе єпатрахиль, сідав межи дітьми, катехізував, розпитував і обдаровував образками та цукорками. Мучили єго сі візити, але йшов по засаді, що кождий священик повинен своїх парафіян знати, знати їх

проводженя своїх родин. Так і на княгиню мав великий вплив не хто єнчий, а мій брат. Она інтересовалась українцями, а для своїх мужиків була би всьо зробила, о що єго просили. Млини, школи, читальні були єй не чужі. І нас всіх добре знала. Я мала честь єї грати, а навіть при моїм акомпаніменті заспівала: "Чи я в лузі не калина була?" Була в театрі нашім за директора Заячківського на драмі Богдана "За хлібом". Дуже хвалила гру і штуку. В антрактах грала музика мої коломийки. Єще тепер артист Шеремета згадує часи брата, як наш театр бував в Борщеві, як їм добре тоді жилось за отця Глібовицького, ініціатора всіх добрих діл.

А одинокий син (бо доньки замужні) бідує від колиски, а ніхто з наших не спитає: чомусь пішов до семинара, колись так баг тої техніки, ти такий здібний, пильний? Може, була б з тебе слава України, а ти ідеш на целібатника? Що сказав би на тоє брат? Закінчу згадкою про брата, тому що дивуються, що то за ксьондз писав такі цікаві листи до Франка.

Льонечку, Ти, як хочеш, покористуйся зібраними згадками що-м на Твоє сказанє пописала.

27. IV. 1927 р. Борислав

Львівська Наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, фонд Возняка 752, п. 173. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Під такою назвою спогади Дарії Глібовицької вперше були опубліковані у "Іван Франко у спогадах сучасників" (Л., 1956 р., с. 255–257) з приміткою: "Друкуються вперше (з опущенням фрагментів, що стосуються пароха Глібовицького і не мають відношення до особи І. Франка)". На жаль, опущено саме те, що стосується "особи І. Франка". В основному, спогади спотворені та поперекручувані з недопустимою вільністю в передачі лексики авторки. Вказано неправильно і місце їх зберігання (Рукописний відділ ЛНБ ім. Стефаника НАН України, архів М. С. Возняка, № 158), хоч насправді в архіві Возняка під таким номером вони не зберігались і насправді мають № 173.

Властиво назва придумана самими укладачами збірника спогадів. Насправді, це був лист, що й показує його закінчення. При пересиланні цього листа А. Чайківський (в оригінальному позначувані в бібліотеці цей лист приписується Б. Лепкому) повідомляв М. Возняка:

"Високоповажний Пане Професор!

Пересилаю згадку про Франка та пароха з Циган Глібовицького, яку дістав від тітки в приватнім листі. Дарія Глібовицька, моя тітка, є рідною сестрою о. Глібовицького Омеляна. Їй приходиться писати важко – словом оповіла би краще.

З повагою, Чайковський".

М. Возняк не скористався нагодою і не поїхав у Борислав, щоб записати спогади з уст Дарії Глібовицької. Він їх за життя так і ніколи не опублікував, а також і не використав.

З незрозумілих причин ці спогади не були використані у виданнях спогадів про Івана Франка ні 1981 року, ні 1997 року.

2. В журналі "Житє і Слово" були опубліковані наступні записи, зроблені Дарією Глібовицькою:

1) "Христос і циган". В Циганах Борщівського району від селянки Анастасії Рибіцької 8 апреля 1895 р. записала Дарія Глібовицька.

т. IV, стор. 95–96, 1895 р.

2) "Як два брати носили вечерю до чорта". В Циганах Борщівського району від селянки Рогозінської 18 февраля 1895 року записала Дарія Глібовицька.

т. IV, стор. 97–99, 1895 р.

3) "Іван і жиди" В Циганах від селянки Василихи 14 апреля 1895 записала Дарія Глібовицька.

т. IV, стор. 180–181, 1895 р.

4) "Чари і чарівниці". Від селянки Катерини Демчук в р. 1895 записала Дарія Глібовицька.

т. IV, стор. 182–183, 1895 р.

3. Доля присланої фотографії невідома. Мова йде про світлину з 1896 року, на котрій є Іван Франко у вишиваній сорочці. Ця ж світлина була опублікована в журналі "Зоря", а також в ряді видань творів Івана Франка. У відомому п'ятдесятитомному виданні творів Івана Франка вона поміщена у п'ятому томі з помилковим підписом: "Іван Франко. Портрет роботи художника З. Павлюха. 1893 р.".

4. Брат Омеляна Глібовицького Лонгін перший раз був одружений з Іванною Голінатою, а другий раз – з Олесею Гладилович, сестрою Наталії, жінки Андрія Чайковського, письменника й адвоката з Бережан.

5. Обставини справді були прикрі. В листі до А. Чайковського від 26 березня писав: "Жінка моя Вам кланяється, а мої малі часто фантазують о поїздці до Бережан, де є великий став, великі черепахи і блискучі камінчики по дорозі". Трохи пізніше в листі до Уляни Кравченко від 25 травня 1895 року Іван Франко скаржився: "На Зелені свята вибираюсь з жінкою і дітьми на пару день на село до Яковець коло Журавна. Куди подіємось на вакації, ще не знаю. Що буде з моєю доцентурою, поки що також не звісно".
Очевидно, що після цього листа був ще один чи декілька листів до Андрія Чайковського, які й наштовхнули його на думку запросити Івана Франка в Цигани.

6. Про точний час приїзду Івана Франка з сім'єю у Цигани відомо з листа до А. Чайковського. "Дорогий друже! – писав Іван Франко 28. 06. 1895 року. – Як живете і що поробляєте? Коли збираєтесь до Праги? Ми їдемо в понеділок 1/7 до Циган, де надіємось бути у вівторок. Там я пробуду пару день і відтак верну до Львова, щоб поїхати до Відня і до Праги. Чи не могли б Ви тепер прибути до Циган, отак проти неділі, так, щоб ми опісля разом вернули, хоч би й через Бережани? А коли ні, то мені було би дуже приємно здибатися з руською прогулькою в Празі. Цілую Вас. Ваш Ів. Франко".

7. При час перебування Івана Франка в Празі можна судити на основі листів до Ф. Ржегожа. "Оце я в Празі", – писав І. Франко 21 липня 1895 року. В цьому ж листі повідомляв також, що буде пополудні в Дівадле (театрі). 26 липня 1895 року Іван Франко повідомляв: "Сьогодні виїжджаю до Відня, а відти до Львова". Виїздив Іван Франко на "Народописну виставку", в експозиції якої були зібрані експонати матеріальної і духовної культури чеського народу, як кореспондент польської газети "Кур'єр Львівський", в якій працював. Даній виставці в Празі передували менші виставки на провінції. Іван Франко відвідав виставку і високо оцінив її значення, вважав її визначною "цивілізаційно-історичною подією". Про неї він відгукнувся кількома статтями, зокрема статтею польською мовою "З гостювання у Празі", яка публікувалась в "Кур'єрі Львівськім" в 210–215 номерах (31 липня – 5 серпня 1895 року).
8. Ян Гарах (1828–1909) – відомий чеський політик, про якого Іван Франко у вищезгаданій статті писав, що він "належить до числа найсвітліших борців за права чеського народу".
9. Очевидно, Іван Франко оповідав про свої поїздки "в Росію" у 1895 та 1896 роках. Опісля аж до 1909 року йому в'їзд на територію Російської імперії був заборонений.
10. Мова, очевидно, йде про сестру Наталії Кобринської – Єроніму (Рому). Вона вийшла заміж за гімназіального вчителя Григорія Величка, який 1925 року переїхав на Радянську Україну, де був знищений.
11. Після короткого перебування в Циганах після приїзду на відпочинок, Іван Франко їздив у Прагу, а відтак займався питанням затвердження його на посаді викладача в університеті, через що змушений був їхати у Відень. Після Відня повернувся до Львова, де вирішував питання нового помешкання. Давнє помешкання (вулиця Глибока, 1А) сім'ю не влаштовувало. В листі до А. Кримського від 30 липня 1898 року Іван Франко повідомляв, що всі речі звалені на купу в однім покоїку на попередньому помешканні і він серед "тої купи пише", а ночує, "де Бог пішле". В цьому ж листі він повідомив А. Кримського, що Міністерство не затвердило його доцентури, на його місце йде К. Студинський, для котрого старались "всі", а також повідомив, що його сім'я "з дітьми на селі, куди й я незадовго подамся. Адрес: о. Омелян Глібовицький у Циганах, п. Лосяч, для Ів. Франка". 8 серпня Іван Франко повідомляв А. Кримського: "Сиджу тепер на селі. Тут, у Циганах, побуду ще тиждень, а опісля переїду, здається, до Нагуєвич, та проте, Ви адресуйте все: Львів, ул. Хорущизни, 3. Звідки мені перешлють, куди треба." На Хорущизні, 3 була редакція "Кур'єра Львовскєго", де працював Іван Франко. 22 серпня 1895 року сім'я, як це видно з листа до А. Кримського від 22. 08. 1895 р., вже була в Нагуєвичах, а Іван Франко – у Львові. "Вибираюся до них на пару день. Виїду зі Львова в суботу на ніч".
12. Ганкевич Микола (1869–1931) – один з найвідоміших тогочасних галицьких політичних та громадських діячів. Адвокат. Автор ряду наукових досліджень та книг. Належав до молодого крила радикальної партії.
13. Ортинський Сотер-Степан (1866–1916) – відомий церковний та громадський діяч. Монах-василіянин. Перший єпископ для українців греко-католиків у США. Талановитий проповідник. В сані єпископа був номінований папою Пієм X 1910 року.

Андрій ДУТЧАК

Із споминів про Івана Франка[1]

Спогади Андрія Дутчака "Із споминів про Івана Франка" були вперше опубліковані Дмитром Рудиком в журналі "Західна Україна" за 1930 рік № 5, стор. 51–52.

Андрій Дутчак став секретарем Івана Франка після Івана Лизанівського, який був секретарем Івана Франка у 1911–1912 роках. Так склалися обставини, що Іван Франко не міг працювати з секретарями у себе вдома, а тому приходив на помешкання секретарів. На вул. Супінського, 21 був Академічний дім, і там мешкали студенти університету, а серед них і секретарі Івана Франка, до яких він акуратно приходив щодня після того, як в них закінчувалися заняття.

Як секретар Івана Франка Андрій Дутчак не значиться в жодних довідниках. У фондах Івана Франка немає жодного листа його до Івана Франка, про нього ніхто не залишив спогадів, хоча насправді Андрій Дутчак працював з Іваном Франком у найпродуктивніший в час хвороби рік Івана Франка, і його спогади проливають чимало світла на той час. Серед рукописів Івана Франка не так багато й відгадано, ким вони писані. Отже, публікуючи дані спогади, було цікаво знайти не тільки хоч якісь біографічні дані про Андрія Дутчака, але й зразок його письма, що дало б можливість докладнішого вивчення рукописів Івана Франка.

...Андрій Дутчак народився 21 листопада 1891 року в селі Коршові Коломийського повіту (Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 15, справа 641, арк. 154). Його батько Яків та мати Анна були селянами середнього достатку. 1904 року Андрій Дутчак стає учнем Коломийської гімназії з українською мовою навчання, чи як ще офіційно її звуть – Цісарсько-королівської II гімназії в Коломиї, яку закінчує доволі успішно 14 червня 1912 року. Цього ж року він стає студентом філософського факультету Львівського університету (там же, справа 636, арк. 170). У 1913–1914 роках він, як зазначає студентський каталог (там же, справа 641, арк. 154), мешкає в Академічному домі на вулиці Супінського, 21 (зараз вул. Коцюбинського, один з корпусів Української академії друкарства). Там і відбувається його праця з Іваном Франком як секретаря.

З початком війни помирає його батько, і Андрій дістає відстрочку від армії (там же, справа 648, арк. 64). 1916 року він по закінченні п'ятого семестру йде в армію. Того ж року потрапляє у полон і відправляється в Росію, де зустрічає Жовтневу революцію. Подалі доля Андрія Дутчака зв'язана із Січовими стрільцями, які приводять до влади С. Петлюру. Датування даних спогадів 12 травня 1921 року говорить про те, що на той час він перебував в Умані, де був і Дмитро Рудик, його земляк, і на прохання якого Андрій напи-

сав спогади для збірника спогадів про Івана Франка, який мав видаватись. Збірник так і не вдалось видати, а подальша доля Андрія Дутчака невідома навіть його товаришеві Дмитрові Рудику. Невідома вона і нам…

У своїх споминах про І. Франка діткнуся деяких рис характеру і деяких сторінок з останніх років життя цієї великої людини, сторінок що про них мало говориться, зрештою і мало ще знані ширшими масами.

В 1913 р. довелося мені прожити з І. Франком кілька місяців у Львові і два місяці влітку та ранньою осінню в одному з найкращих сіл Східньої Галичини, серед величавої гірської природи Карпат, в Криворівні, куди галичани виїзджали на відпочинок. Приїзджали до Криворівні Франко, Грушевський, етнограф Гнатюк та інші. Я був тоді секретарем І. Франка, себто писав все, що він творив, або перекладав: в цьому часі Франко не міг з причини паралічу обох рук володіти пером. Я також переводив коректуру всього, що він тоді друкував.

У своїх споминах буду ширшим і правдивим, та постараюся по змозі як найвірніше передати свої враження за час мого співжиття з І. Франком.

Характерною рисою І. Франка було те, що він тоді, – вже знесилений фізично, по тяжкій хворобі мозгу, поражений паралічем, – не перестав працювати. Величезна енергія до роботи не вичерпувалась в нього. Вся майже його робота за останні роки була віддана на переклади.

Енергія проявлялася в І. Франка моментами, надто яскраво під деякими враженнями. Та зрештою його працездатність цього періоду пояснити треба скоріше привичкою до безвпинної праці, як фізичною спроможністю до неї. Грало ролю і те, що цьому довголітньому культурному провіднікові Галичини ще за життя через трагічні обставини тяжкої хвороби мозгу довелося віддати провід в тодішній літературі, критиці, науці та поступовому громадському життю другим людям.

І. Франко відчував це болюче. Він ніяк не міг погодитися з таким станом, що його слово не мало вже тої сили, що раніше, що молоді поети, письменники, літератори, журналісти вже не цієї думки, як це було раніше, про його слово, що вже не покаже українським широким колам, де у них є цінности, а де недостачі. Це бачили й відчували всі, що окружали І. Франка, кому доводилося з ним ближче жити, ближче працювати. Хвилями був він надто роздратований та нерво-

вий, то знову, – подобрішавши, – глядів на оточення своїми добрими сивими очима з під густих білих брів, очима повними резигнації та безмірного смуту.

Не можна проминути тут мовчки і приватного родинного життя І. Франка. Цієї сторінки його життя давніше, звичайно, не торкалися прилюдно, обминали її мовчки. Не знаю, яке було раніше в нього родинне життя, але в час мого перебування у Франка воно було для нього далеко незавидне.

Два його сини вже вийшли були, як кажуть в Галичині, "в люди". Один був учителем гімназії, другий – студентом техніки, а одинока дочка працювала в одній з українських інституцій ("Дністер"). Увесь тягар дрібної домашньої роботи спадав тоді на хворі руки і немічну, похилу спину батька, бо матір їх в тому часі була в великому нервовому розстрою. В домі Ів. Франка не було робітниці. Сам Франко мусив кожного майже дня ходити на базар за щоденними покупками, і часто можна було стрінути його по улиці Софії у Львові, як він ніс для рідні м'ясо, хліб, картоплю тощо в кошику під пахою.

Сам Франко говорив мені, як йому доводилося часто писати під крик своєї хворої дружини. Все це він зносив тихо, терпеливо та уперто працював серед таких тяжких обставин.

Зі старших товаришів своїх Франко дружив тоді ще найбільше з Гнатюком, проф. Роздольским, із Гнатом Хоткевичем; – переписувався з Коцюбинським. З проф. Грушевським, з котрим його в'язали довгі літа праці в редакції "Літературно-Наукового Вістника" в Науковім Товаристві ім. Шевченка, в Українській Видавничій Спілці, жив І. Франко в незгоді. Історію цієї незгоди толкували в тому часі різно. Головною її причиною уважали те, що Грушевський, без відома Франка як члена редакційної колегії "Літературно-Наукового Вістника", помістив в цьому же журналі гостру, несправедливу та їдку критику на Франкового "Мойсея", написану молодим тоді критиком М. Федюшкою, знаним під псевдонімом М. Євшан. Сам Франко говорив мені, що в нього недорозуміння з М. Грушевським з причини різних поглядів на плян роботи в Науковому Товаристві ім. Шевченка, в котрого президії вони були обидва. Франко уважав, що непорозуміння принципіяльного характеру. Хоч в президії Наук. Т-ва, крім них, було ще 3 особи, вся робота тяжила головно на них обидвох.

Щодо літературної роботи І. Франка, то треба зазначити, що, не дивлячись на велике завзяття до праці, багато він в той час працювати не міг, а втомлявся доволі скоро, після 1-2 годин диктовки, коли це

був переклад, та ще скоріше, коли це була яка-будь конпеляція чи самостійна праця. Доводилося час праці розкладати на двоє та працювати годину до полудня і годину після обіду.

З важніших речей, котрі друкував Франко в часі мойого секретарювання гідні уваги такі: в осени 1913 р. видав Франко своїм коштом книжку приблизно в 300 сторін польською мовою "Utracony Raj". Це трагедія, в котрій в напів фантастичній напів мифічній формі змальовано усякі моменти з життя польської революційної молоді 30-х років XIX століття. Авторство цього твору приписував Франко одному з найбільших польських поетів – Міцкевичові. Франко надіявся зробити цим важливе відкриття, даючи полякам незнаний ще до того часу твір Міцкевича. В передмові до нього писав Франко, що знайшов випадково цей твір Міцкевича в одній антикварні.

Після його появи друком, згадала про цей твір короткими увагами українська преса, а польська преса приняла цей факт мовчанкою. Справа з цим твором була така: Франко знайшов невелику часть якогось старого, недрукованого рукопису, без початку і кінця, в одній з антикварень м. Львова, почав його читати і з початку заявив мені, що це, мабуть, часть твору Міцкевича "Dziady". Коли ж він почав порівнювати цей твір з "Dziad`ами", переконався, що це цілком щось інше. Тоді Франко докомбіновував сам початок та кінець до знайденої частини та змінив дещо і з самої знайденої частини. Все це старався Франко видержати в мові часу Міцкевича та підтягнути під Міцкевичів спосіб писання.

Так перероблену рукопись послав Франко Брікнеру, професорові славістики в університеті в Берліні, а потім професорові Краківського університету Третяку і професорові Львівського університету Калянбаху. Всі вони одначе відмовилися визнати згаданий "Utracony Raj" за твір Міцкевича. Та, помимо цього всього, Франко рішився все таки надрукувати його, приписуючи його Міцкевичеві.

За такий поступок ми, розуміється, не станемо обвинувачувати Франка. Його гнала якась жадоба докінчити твір, побачити його повним, цілим. Він не міг оволодіти собою і побороти цю жадобу.

З початку почав він для проби дороблятиі частини до знайденого рукопису, а коли йому вдалося їх зладнати, забажалось це видати друком.

Це подаю я для історика нашої літератури як факт, якого я сам був наочним свідком.

З інших праць Франка, котрі появилися в тому часі, треба згадати деякі його переклади з німецької і французької мови, що друкова-

лись у "Всесвітній бібліотеці", яка виходила у Львові під редакцією Калиновича і Федорцева.

З власних речей перекладав Франко деякі свої важніші статті, друковані польською мовою у "Kyrjer Lwowski", що вийшли 1914 р. більшою збіркою під назвою "У наймах у сусідів".

В цьому часі схилявся Франко під впливом своєї хвороби в сторону певного роду містицизму. Містицизм, однак, його був зовсім оригінальний. Саму хворобу свою пояснював він як боротьбу зла з добром, причому побідило зло, і забрало в нього можливість інтенсивно працювати.

В часі нашого побуту в Криворівні ходив Франко часто до гірського колодязя, котрий був близько нашого мешкання, тримав довго руки в холодній гірській воді та потім говорив, що наслідком цього хвороба його меншає.

Часом мали місячні ясні ночі великий вплив на Франка. Я пригадую собі їх. Франко будив мене около 1 години ночі, казав брати перо і писати. Тоді починав він продиктовувати мені якусь поезію, головно на соціяльну тему. Особливо любив тоді писати Франко про людську кривду. З початку праці ішла ясна і зрозуміла думка та добрий поетичний уклад. Але через якої півгодини такої роботи одно і друге псувалося. Продиктовуючи мені свої твори, Франко переживав все, що говорив, підносив та знижував голос, говорив з великим чуттям. Цим він дуже знесилювався і вкінці без сил лягав на постіль, та засипляв тяжким неспокійним сном.

Перебуваючи на селі, в горах, сидів Франко майже цілий день серед скель і лісів, де й працював, – себто писав і читав. Жодної гірської квітки чи замітнішого мінералу не проминув він, щоби його не оглянути та не сказати мені, яка його назва в науці і як називає його нарід. Тут часто згадував він про своїх героїв з повістей із гуцульського життя та любив про них оповідати.

Оце кілька слів моїх споминів про Івана Франка. Багато вже забулося. А якщо дещо з цих споминів неприємно діткне читача, прошу пам'ятати, що спомини ці стосуються до періоду важкої хвороби колись дужої і працьовитої людини.

Умань, 12 травня 1921 р.

ПРИМІТКИ

1. Спомини ці написано 1921 р. для збірника, присвяченого п'ятиліттю з дня смерті Івана Франка, що мав вийти в Умані. Збірник був вже готовий, але із-за технічних умов не можна було реалізувати його видання.

   Уважаючи, що великий матеріял про такого визначного громадського діяча та письменника, як Іван Франко, має громадське значення, та що спомини були вже призначені до друку, думаю, що не порушую інтересів автора цих споминів, подаючи їх до друку у журнал "Зах. Україна" без відома його, не знаючи зараз місця перебування автора споминів.

   Дм. Рудик

Михайло ЗАХІДНИЙ

Як Франко послав мене до гімназії

Тільки невеличка частина цих спогадів під назвою "Франко у Золочеві" була включена в збірник "Іван Франко у спогадах сучасників", що вийшов 1972 року у львівському видавництві "Каменяр". Самі ж спогади були опубліковані в десяту річницю смерті Івана Франка в газеті "Діло" у 129 та 130 номерах за 1926 рік.

В коментарях до публікації спогадів у збірнику його укладач О. Дей про їх автора подав такі дані: "Західний Михайло – мешканець м. Бережани, ближчі дані не відомі". Насправді Михайло Західний був людиною, яку знали не тільки в Бережанах, але й в усій тодішній Польщі, оскільки у 1928 році був обраний в сенат Польщі як єдиний посол від Української Партії Праці, що була заснована у травні 1927 року у Львові з членів УНДО і була ідеологічним продовженням так званої незалежної групи Української Трудової партії. Ця партія була за всебічну підтримку закордонного руху ЗУНР, очолюваного Є. Петрушевичем і мала виразну радянофільську орієнтацію. Її очолював письменник і довголітній посол до австрійського парламенту перед Першою світовою війною В. Будзиновський. Його заступником був Михайло Західний, а секретарем партії був М. Топольницький. Партія мала свої друковані органи – часописи "Рада" та "Праця". Партія проіснувала до 1930 року і самоліквідувалась.

1930 року Михайло Західний виступив на засіданні Польського Сейму 3 та 10 лютого з промовами, які були опубліковані в багатьох газетах, а до того ж видані окремою брошурою під назвою "Боротьба не вгаває", яка була конфіскована (Львівський обласний архів – ДАЛО, фонд 110, опис 3, справа 1125, арк. 1–11). Дана справа зробила ім'я бережанського адвоката Михайла Західного дуже голосним.

Орієнтація Михайла Західного на Радянську Україну, де мала би творитися українська держава, виявилась хибною. Голод та масове винищення українського свідомого населення привели до того, що після ліквідації Української Партії Праці Михайло Західний відійшов від активного політичного життя і зайнявся виключно адвокатською практикою, часто виступаючи в політичних процесах на захист тих, кого уряд підозрював у націоналістичній діяльності.

І хоча політична та професійна діяльність Михайла Західного є загальновідомою, проте зовсім мало відома його біографія. В повній мірі ця проблема компенсується публікацією даних спогадів.

Народився Михайло Західний 04. 06. 1885 року в селі Свобода Золота (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, справа 119, арк. 395) в родині дяка сільської церкви Покрови Пресвятої Діви Марії, котра належала до Теребовлянського деканату, де від 1880 року був парохом отець Гаврило Медицький, ярий москвофіл, про якого йде мова у спогадах та про якого з шематизмів відомо, що був 1848 року народження та 1874 року був висвячений у священичий сан. Він помер 1902 року.

В селі була однокласна школа, яку закінчив Михайло Західний, а далі був вимушений сидіти вдома та підробляти на місцевій пошті, де й трапився щасливий випадок, який і вирішив долю молодого хлопця. Цей випадок і склав основу даних спогадів та дав їм назву: "Як Франко послав мене до гімназії". Сталось це через "Пісню руських хлопів-радикалів", яку автор називає "Який то вітер шумно грає". Насправді, 1897 року, як твердить автор, не була опублікована в "Громадському Голосі", газеті, що була органом Радикальної партії, створеної Іваном Франком. Вперше її було опубліковано в газеті "Радикал", № 4 за 1895 рік. Того ж року ця пісня була опублікована і в "Громадському Голосі" (№ 10–11) від 15. 12. 1895 року. 1897 року вона була опублікована у книжці "Хлопські пісні" (1 видання). Від 1900 року її часто друкував і сам "Громадський Голос", а також її часто випускали у вигляді окремих відбитків та листків, коли наближались вибори.

Ця пісня і "допомогла" Михайлові Західному поступити 1897 року у Бережанську гімназію, де хлопцем заопікувався Богдан Лепкий, тодішній викладач гімназії та настоятель бурси для бідних дітей. Навчаючись у Бережанській гімназії, Михайло Західний швидко влився в роботу підпільних гуртків і навіть очолив літературно-історичний гурток, котрий мав свою бібліотеку, а також випускав студентський тижневик "Поступ". Надто висока активність Михайла Західного привела до того, що він вимушений був покинути гімназію після закінчення п'ятого класу в 1902 році і поступити в шостий клас гімназії в Новому Сончі. Відтак він навчався в Перемишлі у сьомому та восьмому класах і закінчив навчання у 1905 році. Цього ж року

він стає студентом юридичного факультету Львівського університету (ДАЛО, ф. 26. оп. 15, справа 119, арк. 395), який закінчує 1910 року і знаходить працю. Після закінчення навчання він працює вчителем у рідному селі, оскільки для роботи правником потрібно було здати відповідні екзамени та дістати ступінь доктора прав. 1912 року він дістав посаду вчителя в Золочеві і саме тоді вперше зустрівся з Іваном Франком, про що також оповів у спогадах. З початком Першої світової війни був демобілізований і забраний в австрійську армію, після проголошення ЗУНР став у ряди Української Галицької Армії. Після закінчення невдалих національно-визвольних змагань повернувся в село до матері, продовжував працювати учителем і 1925 року нарешті здав екзамени, що дозволяли йому самостійну правничу діяльність. Він переїздить у Бережани, де працює адвокатом та де активно включається в політичне життя. 1928 року стає сенатором від Партії Праці. Жорстоко переслідується в часи пацифікації, про що можна дізнатися з тодішньої преси.

Помер Михайло Західний 17 жовтня 1937 року в Бережанах на 52-му році життя, про це сповістило "Діло" ч. 230 від 19 жовтня 1937 року. В англомовному довіднику "Ukraine" (т. 5, с. 801), що вийшов у Торонто-Буффало-Лондоні, наводиться фотографія Михайла Західного.

У спогадах Михайла Західного "Як Франко послав мене до гімназії" найцікавішим є показ того, як ставилося суспільство до Івана Франка, зокрема в спогадах висвітлене ставлення митрополита Андрея Шептицького до Івана Франка, а також як сприймало суспільство творчість Івана Франка.

Покійний мій батько Василь, господар і дяк у Слободі Золотій Бережанського повіту, полишив мені у спадщині 56 кв. сажнів городу, три чвертки морга поля в ниві на Заворах та прекрасну бібліотеку з видань Наумовича.

Кличі: "Молись, учись, трезвись, трудись!" стали для мене заповітом батька, довголітнього члену Виділу філії Общества ім. М. Качковського в Бережанах. Я скінчив дві кляси народньої школи та павзував, бо на селі не було вчителя. В наше село приїхав почтар жид Л. Пропст.

Маючи багато часу, я услугував на почті за місячною платнею 3 кор. та розносив по селі і до двора листи за означеною почтовим урядом платнею по 2 сот. від картки і 4 сот. від листа. Яко листонос приносив я денно додому 40 до 60 сотиків на хліб, молоко, сіль, нафту та на удержання матері, молодшого брата Федя і сирітки сестрінки.

Добре нам жилося, люде в селі завидували старій дячисі.

Щодня приходили на почту парох о. Гавр. Медицький, москвофіл, Тимко Старух, що на емеретурі поселився в селі, народовець стрий Василь Кіналь, господар-радикал, що передплачував "Громадський голос".

На почті читали часописи, політикували. В р. 1897 помістив Іван Франко в "Громадський голос" пісню "Який то вітер шумно грає". Пісня на щоденних гостей на почті зробила своєрідне враження. Прочитували її по кілька разів, розглядали її по кілька разів, добираючись до змісту і до форми вірша.

"Прекрасна пісня, – говорив Тимко Старух, – в коротких віршах поет уміло змістив усю злиденну мужицьку долю. Хіба ж не суща правда, що ми ті, що гнемося, як лози, а покірні, як вівці, що ми – ті оферми, ті рекрути, те гарматне м'ясо на війну; що ми – ті, котрим заперті двері, запертий до свободи шлях, що маємо на папері, а обов'язки на плечах; що ми ті, що платимо податки, собі лишаєм труд і плач? Хіба ж недоля, голод лютий не заставляє наших мужиків кидати свою землю і мандрувати в голоді й холоді в чужину, в світ за очі? А що цінне й нове в пісні: це віра у відродження мужицьких мас!

Послухайте, панове, цих слів поета:

Та вже не довго тої муки,
Нам час не датися на глум,
Здіймуться дружно хлопські руки
І просвітліє хлопський ум!
А всіх, хто явно або тайно
Нам ладить пута і ярем,
Всіх дармоїдів радикально
Із свого краю виметем!

Так це – визов до боротьби з надією на побіду мужицьких мас! Прекрасна пісня боротьби, та важка для нашого селянства до вивчення. Я дав її вивчити одному хлопцеві Михайлові Б., він вчився через три дні, а як я його перепитував, він зацукався і не докінчив".

Почтар Пропст мовчки прислухувався розмові присутніх про нову пісню Франка і, немов відповідаючи на останні слова Старуха, докинув від себе:

– А мій Михась вивчиться тої пісні за одну годину!

– Йдемо в заклад на 10 корон, що не вивчиться в такому часі, – промовили о. Медицький, Старух та Кіналь.

– Приймаю заклад, – відповів почтар.

Прибили заклад долонями, покликали мене, казали прочитати пісню і питали, в якому часі вивчуся.

– За півгодини, – відповів я.

Вхопив в руки "Громадський голос", побіг до своєї хати, випросив з ванькира сусідок, що прийшли до моєї мами з кужілем, замкнувся сам у ванькирі і бубнив пісню!

За 25 хв. зголосився на почту до іспиту та переповів пісню гладко.

Погладили мене по голівці, дали по шістці і виплатили почтареві виграшний заклад в сумі 10 корон.

– Ті гроші для Михася на щадничу книжочку, – сказав почтар. Це був перший мій заробіток, що опинився на щадничій книжочці, виставлений на моє ім'я – за вивчену пісню Франка.

Від того часу мої старі знайомі з почти не дали спокою моїй матері, вговорюючи її, щоби не марнувала хлопця і дала мене до гімназії.

– З чого, за що? – плакала мати, – так поки він заробляє, то й ми жиємо, а що буде далі?

Та вдача у моєї матері була така, що як вже на що напосілася, то мусіла того доконати.

– Добре, пішлю Михася до гімназії, – сказала мати, не можучи стерпіти того, що я по ночах не спав і плакав, бо рвався до науки.

Емеритований двірський офіціял Бачинський на протязі двох місяців за місячною оплатою 1 кор. 60 сот. вчив мене "німецького коменюша". Мій шеф Пропст говорив зі мною при службі тільки по-німецьки, а докінчив справу учитель Петро Костишин з Мужилова, Підгаєцького повіту. В часі вакацій підготовляв мене до іспиту, і дня 1 вересня 1897 р. я став учеником 1 кляси гімназії в Бережанах.

Здати іспит, то здав, а за станцию вимагають аж 20 корон місячно. Де їх взяти у бідної вдови?

Поговорив у тій справі о. Гавр. Медицький з настоятелем бурси проф. Богданом Лепким і предсідником бурси о. шамбеляном Михайлом Соневицьким (всі три були свояки).

Я став питомцем бурси в Бережанах з місячною оплатою 8 кор.

Вбрання та книжки справила мені мати, за перший місяць оплату бурси зложив Л. Пропст, за другий місяць – мій далекий вуйко Кароль Людмільський, а далі якось латалося.

Скінчився перший піврік. Я приніс до бурси свідоцтво відзначаючого учня. До дітей приїхали батьки, за добру клясу привезли дарун-

ки – а я став у куті самітний та й розплакався. Мати хвора не приїхала, і нема перед ким свідоцтвом похвалитися.

Надійшов настоятель проф. Богдан Лепкий, зрозумів стан моєї душі: "Михасю! Покажи своє свідоцтво! Гарно, вчися так далі," – пішов до своєї дружини, приніс для мене чай, тісточка, і я знову плакав з великої радости, що вже було перед ким похвалитися свідоцтвом!

А там в Свободі плакала моя мати. Перебігав через наше село до Росоховатця ученик II кляси гімназії Яцко Струхманчук. Спішився, бо й дорогу мав далеку (з Бережан до Росоховатця 30 км). Вибігла з хати моя мати:

– Яцку, маєш добру клясу?

– Добру, бабусю!

– А як там мій Михась?

– Е, що ваш Михась, він "celujący", – та й побіг Яцко далі з поспіху.

Мати заллялася ревними сльозами:

– Десь людські діти, як діти, а мій здурів та й зійшов на целюйонцого, – гризлася мати, переповідаючи вістки Яцка моїм рідним. Аж о. Гавр. Медицький втихомирив матір, вияснюючи справу відзначення.

За два тижні навідалася до мене мати, розвідала у настоятеля бурси, що я добрий учень, та й зажурено промовила:

– Збирайся, Михасю, поїдеш додому.

– Чого? У нас тепер наука.

– Нема за що вчитися. Скінчилася твоя наука.

Я не послухав матері, остався в бурсі, придбав у другому році лекцію у радника скарбової дирекції за 10 корон місячно і беззастережно власними силами кінчив науку в гімназіях: з I до V кл. в Бережанах, VI кл. – у Новому Сончі під опікою пок. Василя Яворського, а VII і VIII – в Перемишлі під проводом пок. директора Григорія Цеглинського.

* * *

В 1900/1901 р. були в Бережанах три тайні гуртки: 1) гурток вищої гімназії з 17 учнів під проводом Антона Цурковського з VII кляси; 2) гурток нижчої гімназії під проводом Федора Зарицького з VI кл. і 3) літературно-історичний гурток з 12 учнів під моїм проводом. Я був тоді в IV кл. Гуртки відбували сходини на вільному повітрі в Рурисках, на Сторожиску, на Звіринці, на Кайзервальді, а в часі

слоти – в пивницях адвоката д-ра Андрія Чайківського. На щотижневих сходинах читали члени реферати з української історії і літератури. Мали добірну бібліотеку з женевських видань Драгоманова і всіх творів Ів. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки й інших. Редакційний комітет (пок. о. Захар Орун, д-р Франц Коковський і я) видавав студентський тижневик "Поступ", відбиваний у 100 примірниках на мас, купованій у реномованому в творах Лепкого склепі Легізора Міллера в ринку. Инший комітет (Володимир і Антін Лотоцькі, Остап Гайдукевич, Яцко Струхманчук, Володимир Кульматицький) редагував ілюстрований гумористичний тижневик "Муху" – що в міру конфіскати професорами зміняв назву на "Мітлу", "Бабу", "Цигана", "Бджолу", "Осу", "Комара". Передплачувано 100 примірників "Молодої України". Візитатором наших гуртків був д-р Володимир Бачинський, а одиноким опікуном, що боронив нас перед ревізіями і "гоненіями" з гімназії – був батько молоді о. шамбелян Михайло Соневицький.

Коли вперше появилася пісня Ів. Франка "Не пора" – наші гуртки видали літографічними відбитками 1 000 примірників пісень: "Ще не вмерла", "Який то вітер", "Не пора". Ноти на один голос зладив д-р Микола Чайківський, а тексти пісень хемічним чорнилом переписав я. Відбитки розкинено в бережанському окрузі (повіти Бережани, Підгайці, Рогатин, Перемишляни). В Слободі Золотій за нашим почином було засновано парубоцький гурток українознавства, а бібліотеку для нього дали наші гуртки.

* * *

В 1911 році загостив Іван Франко до Золочева для читання манускрипта "Мойсея" у винаймленій залі польського урядничого казино. "Мойсея" читав поет перед українською публікою. Простуджений, спаралізований, з'явився перед нами! Приємний голос, виразна вимова захопили слухачів і дедалі присутні почули голос невмирущого велетня духу. Зникла особа лектора, а ми з запертим віддихом ловили кожне слово поеми, перед нами явився у величній постаті наш український Мойсей. Після читання старенький о. Купчинський на струнах цитри заграв коломийки з розмахом молодого революціонера.

Поява поета в Золочеві, його огненні слова так сильно вплинули на публіку, що в короткому часі при підйомі духа д-р Теодор Ваньо на ліцитації купив дім польського казино з театральною залою (в котрій декламував "Мойсея" Франко) на власність Товариства ім. Маркіяна Шашкевича в Золочеві.

Того вечора я особисто пізнався з тим Іваном Франком, що колись своєю піснею "Який то вітер" спонукав мене до вступу в гімназію.

* * *

В травні 1916 р. я проживав як військовий бранець у Веприку Гадяцького повіту на Полтавщині та переписувався з нашими цивільними засланцями. Вістку про смерть Івана Франка у Львові передав мені з Курська митрополит Андрей Шептицький, переповідаючи передану йому зі Львова вістку про останні дні поета, додаючи від себе: "Стрінула нас найтяжча жертва, тяжча за всі наші дотеперішні жертви Світової війни".

* * *

У 1919 р. отаманом бережанського куреня був сотник Тарас Франко, а я був значковим куреня.

За Дзвинячкою над берегами Дністра, на горбі розстелилося мале село. Напроти нього, на другому березі сторожили румунські стійки. В службових справах ми заїхали до старенького священика о. Кур...

– Франко! – представляється курінний отаман.

– Sind Sie ein Deutsche? – питає пан отець.

– Ні, я зі Львова, я син Українця Івана Франка.

– Ага, ага, ага, то може Ви син того, що написав для наших дітей "Лиса Микиту"?

– Так, син того самого.

– Я дуже радий, а то, знаєте, як бувало, обступлять мене мої внуки та почнуть кричати: "Дзедзьо, дзедзьо, читайте нам "Лиса Микиту"!", то я мусів їх послухати і вічно читати "Лиса Микиту". Так штудерно було написано.

Пан отець надумався та й додав:

– А як тут стояли москалі, то принесли мені газету, і там дуже багато писали про Івана Франка, котрий помер у Львові. Писали, що дуже великий чоловік. То ви кажете, пане сотнику, його рідний син?

– Так.

Сотник Франко задуманий вертав зі села.

– Таки в такій закутині дещо довідалися про мойого батька, таки "москалі" переказали нашим українцям, що жив і творив колись Іван Франко.

І щоб на будуче баламуцтво не ширилося, мій курінний отаман, вступаючи в дім українського інтелігента на квартиру, рекомендував себе:

– Я – Франко, син того, що написав "Лиса Микиту" для української дітвори.

Моє лице паленіло зі встиду за моїх земляків. А раділа душа, коли, бувало, на такі слова курінного отамана питали люде:

– А за кого ж ви нас маєте? Хіба ж ми не знаємо, хто був Іван Франко?

* * *

І коли сьогодні, по пережитих воєнних страхіттях, по моральних і фізичних терпіннях у Бугшопах, Замості, Пікуловичах я оглянуся позад себе на пережиті дні і роздумаю, чим я мав бути, а чим був і чим я є, тоді, дивлячись у вдумливе і погідне лице Івана Франка, нагадую собі:

– Коли б не Іван Франко, коли б не його пісня "Який то вітер шумно грає", котрої я вивчився як 11-літній хлопчина, то мої очі ніколи не оглядали б гімназій – я не осягнув би докторату, – я не був би адвокатом, а тільки в поті чола як двірський форналь орав би чужий панський лан.

І живою згадкою б'ю поклін перед тінню Великого Поета. І моя жиюча ще 90-літня мати сьогодні зі мною благословить ту годину, коли Франко своєю піснею покликав мене до науки.

Бережани, дня 27 травня 1926 р.

Йосифа РАКОЧІ

Спогади про Целіну Зигмунтовську[1]

Ці спогади про Целіну Зигмунтовську та Івана Франка у фондову збірку Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка потрапили від Тетяни Лук'янович, яка, залишившись одною 1995 року, передала їх разом з архівом свого свекра Дениса Лук'яновича на зберігання у Музей.

Написані ці спогади у звичайному шкільному зошиті на дванадцяти листках з широко графленими лінійками для письма. Не мають ні заголовку, ні вказують, ким були написані і коли. Зошит, в якому вони знаходяться, є з часу німецької окупації, а тому можна припустити, що десь в тому часі вони й були написані, або ж переписані, бо надто вже виглядають написаними акуратно, без перекреслень та доповнень, що характерно для будь-якого чорновика спогадів.

Авторство даних спогадів встановила Ольга Родіонівна Сліпа (1922 року народження), дочка Ольги Ситник-Сліпої, від своєї матері, яка зналась із Йосифою Ракочі і від неї записала свої спогади про Целіну Зигмунтовську та Івана Франка. Йосифа Ракочі (до заміжжя Янковська) була двоюрідною племінницею Луки Гарматія та троюрідною сестрою Ольги Ситник-Сліпої. Ці

спогади приніс у Музей Івана Франка, де вони й зберігаються, Василь Гуменюк, співробітник Музею, 5 листопада 1993 року. "Юзя Янковська, – писала у спогадах Ольга Ситник-Сліпа, – віднайшла мене на вулиці Сикстутській, неподалік від вулиці Кляйнівської, де тоді я проживала з товаришками, і просила мене оповідання "Маніпулянтка", бо Юзі порадили йти на квартиру до п. Зигмунтовської. (Юзя таки влаштувалася на квартиру до неї).

Побачивши у п. Зигмунтовської твори Івана Франка, Юзя запитала про них і отримала відповідь: "Pan profesor Franko sam przyniósł, ale ja po rusku nie czytam".

Під час проживання Юзі в п. Зигмунтовської одного разу сталася така оказія: якісь кревні, молоді кузинки просили дозволу п. Зигмунтовської взяти собі лист поета (І. Франка), який їм припав до вподоби. Після розмови зі своїм вуйком, Григорієм Гарматієм в Теребовлі, Юзя також попросила в п. Зигмунтовської один лист Івана Франка. Цей лист особисто бачила у Юзі Ольга Ситник-Сліпа і запам'ятала його зміст. Ось він: "W chwilach smutku i przygnębienia, kiedy poczucie straconego życia gniecie mi duszę zdaje mi się że jedno słowo, jedna litera, napisana ręką pani, mogłaby uratowac mnię od rozpaczy i obłąkania. I oto rżucam tę kartkę papieru na wiatr, może ona dostanie się do rąk pani, może znajdzie iskerkę miłosierdzia i może pani odpowie mi choć słowem jednym – dla Ignacego Postępskiego – Poste Restante".

Іншого разу Юзя питала Ц. Зигмунтовську: чому вона не вийшла заміж за Івана Франка, і отримала відповідь: "Nie moglam tego znieść, jak on zawsze w tej wyszywanej koszuli chodzil i zawsze się z tymi chłopami wodził".

Подальша доля цитованого листа невідома. З даних спогадів наведений лист був використаний мною в моїй книжці "Целіна, родом з Трускавця" (в-во "Франкова криниця", Трускавець, 1994 р.).

Спроби виявнити деякі біографічні дані Йосифи Ракочі були марними. Безумовно, що ці спогади використав Денис Лук'янович для написання своєї статті "Останні два роки Івана Франка в його власних листах", опублікованій у "Львівських вістях" від 6 квітня 1944 року. В даній статті Денис Лук'янович вперше назвав ім'я тієї, яка причинилась до написання "Зів'ялого листя", та ім'я якої не хотів назвати навіть Іван Франко у відомому листі до А. Кримського від 26 серпня 1898 р. [1,50, арк. 113–115]. "Фатальне для мене було те, – писав у цьому листі Іван Франко, – що, вже листуючись з моєю теперішньою жінкою, я здалека пізнав одну панночку-польку і закохався в неї. Оця любов перемучила мене 10 літ, її впливом були мої писання "Маніпулянтка", "Зів'яле листя", дві п'єски в "Ізмарагді" і ненадрукована повість "Лелюм-Полелюм".

1926 року листи Івана Франка до Целіни Зигмунтовської від неї придбав Іван Труш і мав намір їх друкувати, в результаті чого між ним та Денисом

Лук'яновичем, який був проти публікації, виникла суперечка, яка закінчилась гоноровим судом в НТШ 23 травня 1926 року під головуванням тодішнього голови НТШ Василя Щурата. Було прийняте рішення листів не друкувати. Їх подальша доля невідома.

Ця історія описана мною в дослідженнях [2, 3, 4, 5]. Вже після того, як Целіна Зигмунтовська відійшла у вічність, Д. Лук'янович і оповів про неї у згаданій статті.

Є певні застереження щодо правдивості слів Целіни Зигмунтовської про те, що з Франком вона нікуди не їздила, хоч він приходив до неї і писав їй листи, щоб відвезла його у Ліпік. Із записів Василя Щурата відомо, що саме Целіна Зигмунтовська відвезла Франка у Ліпік, звичайно, за добру винагороду. Ця поїздка докорінно перемінила ставлення Івана Франка до Целіни Зигмунтовської, що й було причиною написання другої, цілком іншої, передмови до другого видання "Зів'ялого листя" 1912 року. Якщо в передмові до першого видання дані поезії Франко називав поетичною фікцією, то тепер назвав їх автобіографічними, і це відповідало правді. Не відповідає дійсності, що Целіна Зигмунтовська не відповідала на листи Івана Франка. У відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України листів Целіни Зигмунтовської до Івана Франка збереглось аж дев'ять. Їх часто використовували різні дослідники, але повністю друкованими вони ще не були. Листів Івана Франка до Целіни, тобто тих, які було вирішено не публікувати, не виявлено нігде досі.

Надто дбала про свою репутацію Целіна Зигмунтовська і дуже хотіла, щоб ніхто не знав про те, що саме вона супроводжувала Івана Франка у Ліпік...

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Зібрання творів в 50 томах. – К.: Наукова думка.

2. Горак Р. Тричі мені являлася любов. – К.: Рад. письменник, 1983.

3. Горак Р. Целіна, родом з Трускавця. – Трускавець: Франкова криниця, 1994.

4. Горак Р. Розвіяні вітром. – Львів: Центр Європи, 1999.

5. Горак Р. Ілюзії, ім'я яким любов // Дзвін. – 1996. – № 5–6, 7.

1912 року мешкала я коло клініки[2] на улици Генінга[3] у п. Зигмунтовської Целіни[4], вдови по уряднику судовім, що жила з вдовичої[5] пенсії місячної 57 гульденів. Мала двоє дітей. Хлопчик мав 14 літ Здіслав[6] і дівчинку Зосю[7] 16-літню панночку, котрі ходили до виділової школи. Хлопчик до 6-ої, а дівчинка до 7-ої кляси. Зарекомендувала мене там пані ...ремехова Анеля[8], жінка залізничного урядника з Станіславова, товаришка моя з курсу поліграфічного відділу.

Одного разу около 11 години перед полуднем прийшов Др. Іван Франко, запукавши ліктем, почім п. Зигмунтовська єму отворила. Попередної днини побачила я у п. Зигмунтовської "Великий шум", "Зів'яле листя", "Мойсея", пізніше навіть приніс їй "Wielku utratu". Книжок тих не читала она, бо по-українськи не уміла і лишень училася і то досить пильно, бо вкінци научилася. Діти єї були у шовінізмі польсько-львівськім вихованні і не хотіли мамі по-українськи читати. Побачивши ті книжки, запитала я її, чиї то? Она відповіла, що п. Франко їй лишив. Я урадована оповіла, що всі єго твори читала і дуже добре єго знаю. Она єго дуже хвалила, представляла єго як великого ідеаліста, але нещасливого. Він мав більше знакомих українок, а через те, що она єму на листи не відповідала, так якби наперекір оженився з українкою і небавом прийшов з нею до єї бюра представити їй свою жінку[9].

В тім часі, коли я там Франка перший раз особисто пізнала, жінка Франка була хора в Кульпаркові[10]. Франко приходив в якійсь справі іспитів сина Зигмунтовської, що дуже лихо учився і лихо поводився і Франка не любив. Та коли притисла біда перед кінцем року, просив маму, щоби ужила впливової протекції Франка для ратованя року шкільного. Франко п. Зигмунтовській заявив, що вже справа сина успішно полагоджена. І той молодий панич потім поїхав з "шизматиком Франком" до Криворівні і читала-м картку Франка до п. Зигмунтовської, що "chodzimy drugi dzień z koszem. Szkoda kosza nosić. Dwa grzyby mamy"[11]. Син Зигмунтовської радий був кудись в гори їхати і просив мами, щоб дала єму кілька корон, щоби не потребувати на видатки просити у Франка.

Я мешкала у п. Зигмунтовської від кінця марта до кінця липня 1912 р.

П. Зигмунтовська мала більше карток в дуже красивій оправі від Франка, з котрих оправу поздирав синок, а картки валялись по столі і по полицях. П. Зигмунтовська толкувалась тим, що не уміє читати і читати їй трудність справляє, і їй се дуже прикро. Я питала її, чи она

має "Зів'яле листя"? П. Зигмунтовська повідала, що певне мусіло бути, бо присилав і приносив всі свої видання і в рукописи навіть "Lelum-Polelum". Не питав нераз, чи она перечитувала з ввічливости. Коли я згадала п. Зигмунтовській, що в "Зів'ялім листю" є її ім'я Целіна вимінене, дуже зацікавилася тим, і ми розпитали "Зів'яле листя" у Жіночій громаді, обидві з панею Зигмунтовською заплатили 1 кор. кавцію і, діставши в руки книжку, пішли до Єзуїтського городу читати. П. Зигмунтовська, дуже розцікавлена, жадно слухала і нарікала на дітей, особливо на сина, що не хоче їй читати і не хоче її слухати. Донька вчилася дуже добре, а навіть давала лекції. П. Зигмунтовська була спокійної вдачі, шатинка, висока ростом, сильно збудована, і всі роботи в помешканню своїм виконувала, а над бідними дуже милосердилася, виносячи для них і дрова, і хліб, і молоко за згодою дітей, відступала свою вечерю. Знана була зі своєї доброти цілій каменици і для мешканців улиці.

В часі, коли Франко виїздив до Криворівні, п. Зигмунтовська брала ключі до єго віллі, отверала вікна, запускала підлогу, обчищувала образи, робила з робітницею або помічницею всі порядки в єго помешканні, а за полишені Франком гроші смажила конфітури[12]. Конфітури ті виїдав все Петро по більшій часті зі своїми товаришами, а до того не дуже ввічливо відносився до п. Зигмунтовської. Зате Тарас був дуже чемний і відносився прихильно.

Коли питала Тараса, як їм ведеться, то відповідав: "Zle z matką, a bez matki jeszcze gorźej"[13]. Навіть Петро признавав конечність маму передержувати вдома, не в закладі. За те Франко дуже твердо осуджував і рішуче своє житє. Всігди говорив, що жінка від початку не добре поводилася як господиня, жінка і мати – не годен її в хаті при дітях держати. Мимо кількох поворотів за призовом свідків і на їх зречення полишив таки її остаточно в закладі.

Коли п. Зигмунтовська довідалася, що Франко носився з гадкою у послідне віддати до закладу, п. Зигмунтовська ходила просити Франка, щоби жінку держав вдома з огляду на єї просьбу. Та Франко не улягав нікому і єї не послухав.

Коли я їй читала "Похорон"[14], де представлено правдивий случай похорону цьотки п. Зигмунтовської, то на нім був Франко і п. Зигмунтовська бачила Франка, як він до послідку стояв коло гробу під деревиною, але єго проклін, щоби та рука з гробу простягнулася колись, несправедливий, бо то не цьоця, але она сама не хотіла на ті листи відписувати.

Коли мав їхати до Ліпіка, писав до неї лист, і приходив особисто просити п. Зигмунтовську, щоби она з ним поїхала для поратування єго здоровля і відпочинку свого. Повідав і писав, що коли би рука п. Зигмунтовської на єго голову покладена була, уздоровила би єго від не одного лиха.

П. Зигмунтовська не їхала ні разу з ним. Другий раз поїхала з ним до [...][15] і була свідком, як покійний дістав напад безтями над берегом води і ледве тата дочутилась, і від тої пори єму погіршилося.

Він писав до п. Зигмунтовської лист з докором, щоби була з ним поїхала, то би була уратовала "od rozpaczy i obłąkania"[16]. П. Зигмунтовська ніколи, ні на оден лист не відписала. Она звичайно зміняла помешканє, не повідомляючи Франка, щоби увільнитись від єго відвідин. Бувало, Франко аж на поліції довідувався про зміну єї помешканя.

ПРИМІТКИ

1. Назва умовна. В оригіналі назва відсутня.
2. Зараз корпуси Львівської обласної лікарні по вулиці Лисенка.
3. Зараз вулиця Харківська. В будинку № 10, згідно з адресними книгами мешканців Львова, Целіна Зигмунтовська мешкала з 1910 по 1916 рік. Будинок збережся.
4. Целіна Зигмунтовська (до заміжжя Журовська) народилась 10 червня 1865 року в Трускавці і померла 18 жовтня 1940 року у Львові. Місце захоронення невідоме.
5. Чоловік Целіни Зигмунтовської Здіслав-Лукаш Зигмунтовський помер 1 листопада 1899 року в Станіславові. Був 1842 року народження. Мав дев'ятий ранг державного службовця і заробну платню 2800 корон річно. Одружився з Целіною Журовською у Львові 15 лютого 1896 року.
6. Здіслав-Олександр-Станіслав народився в Станіславові 21 лютого 1899 року. 23 жовтня 1938 року одружився з Іреною Бєляк у Станіславові і переїхав мешкати до Львова, де народились його діти. Його пізніша доля невідома.
7. Софія-Генрика Зигмунтовська народилась у Львові 17 червня 1897 року. Після виїзду на Захід в кінці війни подальша доля невідома.
8. Прізвище не відчитується. В Станіславові Ц. Зигмунтовська мешкала з 1898 року аж до смерті чоловіка, а відтак перебралась в Дрогобич, після чого переїхала у Львів.
9. Про цей факт також оповідала і сама Целіна Зигмунтовська працівникам Музею Івана Франка 1940 року, про що свідчить стаття М. Струтинської, друкована в "Наших днях" № 6 за 1942 рік.
10. Заклад для душевнохворих, в якому лікувалась Ольга Франко.
11. "Ходимо другий день з кошиком. Шкода носити кошик. Маємо два гриби" *(польськ.)*.

12. Про це свідчить й неопублікований лист Ц. Зигмунтовської до І. Франка від 19 липня 1912 року. Лист зберігається у фонді Франка в Києві.
13. "Зле з мамою, але без неї ще гірше" *(польськ.)*.
14. Мається на увазі XVI вірш першого жмутку "Зів'ялого листя" – "Похорон пані А. Г."
15. Слово не відчитується.
16. "Від розпачу і божевілля" *(польськ.)*.

Іван ЮЩИШИН

Останні роки літературної праці Івана Франка

Вічні злидні – загально знане з'явище в усіх майже українських письменників і поетів, і понад людські сили та через край важка праця зруйнували до краю залізне, здавалося б, здоров'я письменника і поета.

Починаючи з 1910 року, Франко виходив непомітно з рядів активних українських письменників, поетів і публіцистів. Важка хвороба прикувала велику, колись найактивнішу людину до старого крісла і стола, а потім і ліжка. Іван Франко почав замовкати. Його праці не прикрашали більше сторінок такої популярної колись Русько-української видавничої спілки та "Літературно-наукового Вістника". Його одиноким вірним товаришем життя ставало осамітнення, забуття... і жаль до світу, до людей. Перед великим письменником зачинялися двері майже всіх тодішніх українських видавництв, журналів і часописів.

Коли і де містив Франко свої останні праці? На це питання важко було б відповісти і найкращому біографові Івана Франка. Саме на це питання я бажаю кинути жмут правдивого світла. Та, поперед усього, мушу згадати про взаємовідносини поета з сучасним йому поколінням галицького українського народного вчительства. Ці взаємовідносини визначені пластично популярною ще й сьогодні п'єсою "Учитель".

Серед назадницької, мало освіченої галицько-української інтелігенції Франкових часів українське народне вчительство було найбільш поступовим елементом. Воно виводилося в більшості з селянських і робітничих шарів, у своїй щоденній праці зустрічалося з найширшими народними масами, ширило серед них освіту, знання та найпоступовіші ідеї і таким чином двигало український нарід на вищий рівень культурного, політичного і соціального розвитку. Тому то між каменярем нового життя – Іваном Франком та українським народним учи-

тельством мусіли затіснюватися природні зв'язки соціально-політичних симпатій, ідейних поглядів і прямувань. Франко був непохитний соціаліст-письменник. Українське народне вчительство у своїй більшості, головно молодше покоління, визнавало також та поширювало між народом соціалістичні ідеї. Отже, не диво, що ще вчительство пристрасно читало всі писання Івана Франка, не диво, що Руcько-українська видавнича спілка та "Літературно-науковий Вістник" мали серед українського народного вчительства найбільше передплатників і читачів. Франко вірно оцінив значіння народного вчительства в культурному піднесенні українського народу. Вислів своїм поглядам на це питання він дав у популярній п'єсі "Учитель". Народний учитель виступає в ній героєм і переможцем культурної справи. Він бореться безпощадно з найтемнішими духами села і стає трибуном та щирим приятелем народу. [...]

Ювілей 40-літньої праці (літературної) Івана Франка

Галицько-українське громадянство приготовлялося до святкування в 1913 році ювілею 40-літньої літературної праці Івана Франка. Вже в 1912 році зложено Ювілейний комітет. Цей комітет опрацював програму ювілейного обходу та розписав народню збірку на ювілейний дар Франкові.

Вже з самого початку праці виникли в комітеті серйозні непорозуміння й незгода. До цього мусіло прийти. Франко-ювілят був собі непересічна людина. Ще велика індивідуальність започаткувала зовсім нову добу в історії розвитку західної вітки українського народу. Це непохитний соціаліст, що своїми літературними працями витичував зовсім нові шляхи, життя з новими формами і змістом. Тому то вже в оцінці праць і значення Івана Франка в культурно-політичному розвитку українського народу провідні кола галицько-українського громадянства поділилися різко на два непримиримі табори. Більшість була пережерта вульгарним обскурантизмом та неперебірливим клерикалізмом. Ця більшість заводилася і в самому комітеті, і поза комітетом так, що ювілей замість свята пошани міг легко перемінитися в базар образи великого поета. Франко відмовився рішуче від ювілею. Ювілейний обхід не відбувся у Львові, ювілейного дару поетові не зібрано. Провінція не солідаризувалася з більшістю провідних кіл у Львові. Там ювілейні обходи проходили з повним успіхом та ентузіазмом. Нарід шанував свого трибуна. В зв'язку з ювілейними обходами на провінції записався в моїй пам'яті дуже характеристичний інцидент. У місяці травні 1913 року відбувся в місті

Збаражі ювілейний концерт на честь Івана Франка. В той час я був народним учителем у Збаразькому повіті в далекому глухому селі. Я приїхав з дружиною на концерт. Домівка набита повно вибраною аудиторією – ні одного-однісінького священика! Вже пізня година, а концерт чомусь то не починався. Виявилося, що референт в останній хвилині захворів!!! Не було кому сказати вступного слова про великого Каменяра, не було як розпочати концерт. Комітет ювілейного концерту звернувся до мене з проханням, щоб я сказав вступне слово. На такий випадок я не був приготований та не мав при собі ні одного твору Франка. Що робити? Допустити до зриву ювілейного концерту? Ні, не можна. І я, не приготований, сказав про Франка вступне слово та викликав у слухачів великий ентузіазм до поета, його світогляду і творчості.

Та вернімся до краєвого ювілейного комітету у Львові. В цьому комітеті були представники всіх шарів суспільства (тодішнє суспільство ділилося обов'язково на шари – вищі і нижчі), не було лише представника народного вчительства нижчого суспільного шару. Тому це вчительство, що мало вже тоді свою професійну організацію – Взаїмну поміч українського вчительства – постановило окремо і незалежно від офіційного громадянства влаштувати ювілейний обхід 40-літньої літературної праці Івана Франка. При Надзірній раді "Взаїмної помочі українського вчительства" зорганізовано Ювілейний учительський комітет з двох комісій: технічної і редакційної. Технічна комісія мала підготовити краєвий ювілейний учительський концерт у Львові, а редакційна – повинна була випустити окреме ювілейне видання "Учительського Слова", присвячене вшануванню 40-літньої громадської і літературної праці Івана Франка. Провід учительської організації повідомив Ювілята про цю постанову народного вчительства. Поет, що високо цінив працю і значення народного вчительства, глибоко спочув цій постанові, тішився нею і дякував учительству за виявлені симпатії. Коли ж опісля Франко відмовився принципово від прилюдного ювілею, він попросив провід учительської організації, щоб учительство не влаштовувало задуманого ювілейного концерту. Прохання Ювілята треба було задовольнити і... ювілейний концерт, хоча вже був підготований, не відбувся. Згадую про це нарочно, тому щоб сучасне покоління могло зрозуміти, чому ювілей 40-літньої літературної праці Івана Франка проминув у серці Західної України – Львові так непомітно, тихо.

Ювілейне видання "Учительського Слова" вийшло. Було ще ч. 6 і 7 "Учительського Слова" за падолист-грудень 1913 року, присвяче-

не Др. Іванові Франкові для вшанування ювілею його 40-літньої діяльности на народній ниві. Зміст ювілейного видання "Учительського Слова" був такий:

1. "Твойому Генію – наш дар весільний" – (автор Іван Ющишин).
2. "Про життя Івана Франка" – (автор Августин Домбровський).
3. "Франко як вихователь свойєї нації" – (автор Марійка Підгірянка, псевдонім дружини Домбровського).
4. "Учитель Івана Франка" – (автор Маріян Якимовський).
5. "Франко і діти" – (автор Іван Ющишин).

Подаю нарочно в дужках прізвища авторів, бо, згідно з постановою редакційної комісії, ювілейні статті вийшли без підписів авторів. До редакційної комісії належали: Власійчук Онуфрій, Домбровський Августин, Казанівський Іван, Підгірянка Марія, Ющишин Іван, Якимовський Маріян. Один примірник ювілейного видання "Учительського Слова", оправлений у розкішну шкіряну оправу, вручено Ювілятові. Вручення відбулося так: Надзірна Рада "Взаємної помочі українського вчительства" мала врочисте засідання в домівці, організованій по вул. Скарбівській, 25, а вчительська делегація в складі директорів товариства – Мороза Миколи і Сторонського Івана занесла "Учительське Слово" Ювілятові, поважно на той час хворому, до його дому по вул. Понінського, 4, тепер вул. Івана Франка, 4. Поет був дуже врадуваний дарунком учительства, розмовляв довго і щиро з делегатами та передав через делегатів привіт учительській організації й усьому вчительству.

Ювілейний привіт учительства Франкові був на фоні останніх сумних літ життя поета розкішною хвилиною правдивої радості.

Які останні літературні праці Івана Франка? Коли і де він їх містив?

Шлях життя і праці Івана Франка ніколи не був вистелений рожами, але в останніх роках цей шлях виїмково був наїжений густим терням і гострими колючками. Найбільше духових терпінь і моральних страждань Франко зазнав, як звичайно, від власного громадянства, а правильно кажучи – від його верхів. Через те, що поет почав хорувати, перед ним зачинилися міцно двері усіх українських видавництв, редакцій журналів і часописів. Поет, що ціле своє життя вів і виховував свій нарід пером, мусів замовкнути, йому було загороджено доступ до народу.

Це саме найбільше мучило поета, завдавало йому найбільших моральних страждань. І в цьому випадку українське народне вчитель-

ство виявило Франкові свої симпатії, подало помічну руку. Як? Саме про це хочу сказати. Але на цьому місці, хоча й нерадо, мушу згадати кількома словами про себе. Роблю це тому, щоб на собі зілюструвати виїмкові і ненормальні умовини життя і культурно-політичного розвитку українського народу.

Українське Педагогічне Товариство видавало для українського народного вчительства педагогічний орган "Учитель". Довгі літа редагували цей орган учителі середніх шкіл. Між ними були такі авторитети, як проф. Шухевич, Др. Копач, Др. Щурат. Вкінці не стало редактора. Ніхто з українських вчителів середніх шкіл у Львові не захотів редагувати "Учителя". У Львові не було в ті часи ні одного українського народного вчителя, що міг би обняти редакцію "Учителя". Головна Управа У.П.Т. мусіла при кінці 1910 року оголосити в "Ділі" конкурс на редактора "Учителя". На цей конкурс я подав заяву, і провід товариства назначив мене редактором "Учителя" від 1 січня 1911 року. І так я, народний учитель, що жив за 25 км від найближчої залізничної станції та за 180 км від Львова, став центром українського руху педагогічного. Плакати тут, сміятися, чи дивуватися?

Обнявши редакцію "Учителя", я почав видавати з 1 січня 1911 року квартальник в об'ємі 2 арк. друку – "Науковий Додаток". До співробітництва в "Науковому Додатку" я запросив, між іншими, на першому місці Івана Франка. Поета дуже врадувала моя пропозиція. Незабаром я дістав теплу відповідь на свої запросини. Франко сам не міг писати, бо мав спараліжовані руки. Всю його кореспонденцію зо мною полагоджував його наймолодший син Петро. Він писав батькові статті, робив першу коректу. Другу коректу присилала мені друкарня Наукового Товариства Шевченка, де друкувався "Учитель", по пошті додому. Бували випадки, що поет переглядав сам другу коректу, як сина Петра не було вдома: Франко переправляв слова і букви власними спараліжованими руками. Як він це робив – не знаю, досить що букви виходили з-під пера поета дуже здеформовані, нечіткі, чудернацькі. Вони радше нагадували знаки китайського або турецького письма, ніж наш український альфавіт. Аркуші з другою коректою з-під Франкового пера я переховував як найдорогоціннішу пам'ятку. На жаль, під час бурхливих воєнних подій 1914–1918 рр. пропала вся моя дуже багата педагогічна бібліотека та весь архів редакції "Учителя". Я переховував також старанно листи Франка, писані до мене рукою його сина Петра, але й ці листи пропали також безповоротно. Листи були писані на клаптях зошитового паперу: видно, що поет не прив'язував жодної ваги до зовнішньої форми листів, або,

може і це найможливіше, в нього вдома не переливалося, так що й часто не виставало на листовий папір. Мабуть, що в хаті Франка часто гостювали недостатки, бо ж звісно, що в українських письменників і поетів, та ще й до того революціонерів, кишені бували все дуже "діраві". Як же виглядало співробітництво Івана Франка в "Учителі", а властиво в його "Науковому Додатку"? Поет був направді хворий і вже не міг інтенсивно працювати. Минули вже безповоротно часи тієї щедрої літературної творчості, коли поет заповнював своїми цінними працями цілі сторінки і аркуші "Русько-української видавничої спілки", "Літературно-наукового Вістника" та "Записок Наукового Товариства Шевченка". Тому й небагато праць помістив Франко в "Учителі", а властиво в його "Науковому Додатку".

В "Науковому Додатку" до ч. 1 "Учителя" з 1911 року є стаття Франка "Смерть Олега і староісландська зага про фатального коня", а в "Науковому Додатку" до ч. 7 "Учителя" з 1911 р. – стаття "Сліди Русинів у Семигороді в XII і XVI ст.". В "Науковому Додатку" до ч. 4 "Учителя" з 1912 р. помістив Франко статтю "Шість записів князя Іллі Константиновича Острожського з 1535–1540 рр.", а в ч. 3 і 4 "Учителя" з 1914 року – методичний розгляд своєї невмирущої поеми "Каменярі". Оце й усе. На цьому, мабуть, і вривається літературна праця великого поета, українського поета-революціонера, письменника. Чи Франко ще що писав під кінець свого життя та чи ще де й що друкував – не знаю. Мабуть, що ні. Здоров'я поета все гіршало, так що він фактично не міг уже працювати. До того ж ні одна з українських редакцій не приймала ніяких праць хворого письменника. Тому статті, поміщені на сторінках "Наукового Додатку" й "Учителя" в 1911–1913 рр., треба вважати останніми літературними працями Івана Франка.

Згадую про це нарочно, бо цього факту міг не завважити найпильніший навіть історик української літератури та бібліоман. "Учитель" і його "Науковий Додаток" не належали до дуже поширених і популярних органів. Їх читали тільки народні вчителі. Число передплатників "Учителя" коливалося між 600–1000, значить, число читачів було дуже обмежене. Отже, фахові критики та історики української літератури могли й навіть нічого не знати про статті Франка, друковані в "Науковому Додатку" й "Учителі". Для повного огляду літературної спадщини Франка це дуже важне.

Випадає ще на цьому місці згадати, що під час ювілейних приготувань я помістив в 11–12 ч. "Учителя" з 1913 року статтю "Ювілей Івана Франка", а в ч. 1–2–3 "Учителя" з 1914 року – кілька літератур-

но-критичних оглядів про літературний доробок і довголітню суспільну працю поета. В 1926 році, коли нарід згадував 10-річчя смерті великого письменника, я помістив у ч. 9 "Учительського Слова" з 1926 року ґрунтовну і обширну статтю "Іван Франко". Тим чином, культ Франка як поета, письменника і громадського діяча був і є серед українського народного вчительства дуже поширений. Сучасне покоління цього вчительства менше знатиме про Івана Франка. Своїми соціалістичними поглядами, літературними творами і громадсько-політичною працею започаткував у нас великий поет боротьбу ідей, суспільно-культурних поглядів; прочистив затухлу атмосферу вульгарного обскурантизму, розкрив зовсім нову сторінку в розвитку західної вітки українського народу.

Радіус популярності Івана Франка

Франко був знаний далеко поза межами своєї вужчої батьківщини. Про нього знали, його твори читали люди далеко на сході, аж над берегами Тихого океану. В часі Першої світової війни мене вивезла російська окупаційна влада в Сибір. Я жив у селі Євсеєво в 200 верствах від Іркутська, над красунею Ангарою. В багатій шкільній бібліотеці місцевої школи я зустрічав між перекладною європейською літературою і твори Івана Франка в перекладі на російську мову. До нас не доходила ніяка європейська преса. З місцевої сибірської преси я читав щоденники "Сибирь" та "Иркутская жизнь"[1].

Про смерть письменника я нічого не знав. Щойно з фейлетону "Иркутской жизни" з половини червня 1916 року я довідався, що Іван Франко помер у Львові в травні 1916 року. Фейлетон був досить обширний, написаний з повним і вірним знанням побутово-культурних та економічно-політичних умовин життя українського народу в колишній Австрії (Галичині).

Довідавшись про смерть великого письменника, європейська колонія висланих у Сибір українців постановила вшанувати пам'ять великого Сина України. Як? – Це ж були царські часи. Ми, політичні засланці (гражданско-пленные), були всі під поліційним наглядом. Якщо б ми шанували явно-славно пам'ять українського письменника, нас не минули б поліцейські репресії. Нас було близько 40 українців, селян і робітників, у тому числі – 5–6 селян-українців з Наддніпрянської України. Ми постановили обдурити поліцію. Підготовили невеликий чоловічий хор ("Вічний революцьонер", "Як почуєш вночі" і тихесенько "Не пора"), хтось з інтелігентів знав напам'ять "Каменярів". В умовлений день, вечором зійшлася вся українська

колонія Євсеєва в моєму приватному мешканні. Ми запросили також місцевих учительок і начальника євсеєвської кооперативи (ми знали їх як свідомих революціонерів). На столі стояв великий сибірський самовар, склянки і скромна закуска. Всі посідали, де було місце. Я привітав своїх гостей та розказав обширно про Франка, його літературну та громадську діяльність, хор заспівав під моєю управою (я – диригент) вивчені пісні, хтось продекламував "Каменярів". Наші співи почув стражник і заглянув у моє помешкання. Побачивши на столі самовар, склянки і скромну закуску та місцевих учительок, він відійшов заспокоєний. Опісля ще довго в ніч ми співали українські народні пісні, декламували, розмовляли та згадували рідний край, села і рідні хати.

Так ми шанували день смерті Івана Франка.

Про прізвище Івана Франка

Я жив далеко від Львова, на далекій глухій провінції. Тому рідко коли зустрічався з поетом. Я приїздив у Львів раз на місяць: з поетом не міг часто бачитися, оскільки він хворий сидів у себе вдома, а в мене не вистачало часу частіше його відвідувати. Наші рідкі зустрічі належали до дуже щирих і сердечних. Останній раз я бачився з Франком десь так у місяці квітні 1914 року в книгарні Наукового Товариства Шевченка (пл. Ринок, 10). Ця зустріч записалася глибоко в моїй пам'яті, бо вона мене морально зобов'язала перед пам'яттю поета. Каса книгарні виплачувала письменникові якийсь гонорар, а я чекав на полагодження якоїсь редакційної орудки. Франко побачив мене перший, ми привіталися та почали балакати. Розмова зійшла хотячи-нехотячи на невдалий 40-річний ювілей поета. В часі розмови Франко несподівано сказав до мене: "З приводу мого ювілею появилася про мене ціла повінь більших і менших статей. Але серед цієї повені Ви одинокі, що сказали про мене в "Учителі" розумне правдиве слово. Ваші статті я читав з великою приємністю та дуже Вам за них вдячний". При цих словах поет щиро стиснув мою руку. Ми ще деякий час балакали. На прощання поет до мене сказав: "Вкладаю на Вас важний обов'язок. Скажіть людям ще за мого життя, або по моїй смерті, що я називаюся не Франко́, але Фра́нко! Дайте мені слово, що сповните моє бажання". Я дав слово. Слово було легко дати, але сповнити бажання поета було вже трохи важче. Писати про це за життя письменника я не відважувався, щоб не викликати зайвої дискусії, що могла б ветерана української літератури навіть і вразити. До того ж незадовго міжнародні події покотилися громом по всій Європі. У

серпні почалася Перша світова війна. Перші повоєнні роки не сприяли спокійнішій літературній дискусії. Щойно в 1939 році, коли українська преса заговорила голосніше про річницю смерті письменника, я помістив у фейлетоні львівських "Українських Вістей" спомин про свою останню розмову з Франком, де пригадував громадянству, що поет бажав собі, щоб його називали Фра́нко а не Франко́! Мій фейлетон не викликав ні найменшого гуку-відгуку. Я говорив про цю справу з синами поета – Тарасом і Петром. Тарас не зайняв ніякого становища в цій справі. Син Петро ствердив, що в місці народження поета люди говорять дійсно "Франко́, а не Фра́нко"! Не беруся на цьому місці розв'язувати питання, чи великий письменник має називатися Фра́нко, чи Франко́. Дотримую лише чесно даного поетові слова і пригадую не українському громадянству, але зацікавленому історикові української літератури, що великий український поет і письменник бажав собі, щоб його називали Фра́нко, а не Франко́. Так казав мені переказати людям поет, і я сповнив його волю.

Я був адміністратором дому Івана Франка

Поет мав у Львові свій власний дім по вул. Понінського, 4. Тепер там Літературно-меморіальний музей Івана Франка. В 1930 р. я, обнявши редакцію "Учительського Слова", перейшов на постійне життя у Львові. В тому часі дім поета по його смерті залишився без опіки. Спадкоємниця дому, дочка поета Анна (замужна – Ключко) жила в Закарпатській Україні (Чехословаччина) в селі Довге, де її чоловік був лікарем. Старший син Тарас був гімназійним учителем у Ряшеві (Польща), а молодший – Петро працював у Харкові, його дружина Ольга жила з дітьми в домі поета. В грудні 1932 року вона подала в "Ділі" оголошення про наєм мешкання в домі Івана Франка по вул. Понінського, 4. Я винайняв це мешкання. В місяці лютому 1933 року дружина Петра виїхала разом з дітьми в Харків до чоловіка. Дім залишився під опікою старенької хворої дружини поета Ольги Федорівни Хоружинської. Не було кому допильнувати сплати державних і комунальних податків, дбати про необхідний ремонт дому. В травні 1933 року приїхала у Львів дочка поета Анна Ключко. Ознайомившись на місці зо всіма справами дому та порозумівшись листовно з братом Тарасом у Ряшеві, назначила мене адміністратором дому. З чиншових прибутків я сплачував усі податки та провів у 1934 році своїм коштом внутрішній ремонт. Я думав цей кошт відмешкати, та не довелося. Я все вірив і мріяв про те, що в домі поета постане колись музей його імени, тому піклувався цим домом, наче своїм рідним.

Моя мрія незадовго сповнилася. У вересні 1939 року ввійшла у Львів Червона Армія, а в квітні 1940 року відкрила радянська влада в домі поета у Львові по вул. Понінського, 4 (тепер вул. Івана Франка, 4)[2] Літературно-меморіальний музей Івана Франка.

27 березня 1940 року я перестав бути адміністратором і мешканцем дому Івана Франка.

Переписала дня 5/6 1941 р.
Чарнецька К. С.

ПРИМІТКИ

1. Більш детально про перебування І. Ющишина в Сибіру див. його статтю в газ. "Діло" (ч. 50 від 7. 03. 1937 р.) "Як я робив революцію в сибірському селі (жмуток споминів з часів березневої революції)".
2. Тепер вул. Івана Франка, 150.

***

Віра ЮЩИШИН[1]

Мій батько, Іван Михайлович Ющишин був родом з містечка Збараж Тернопільської області, де народився 18 листопада 1883 року в сім'ї селянина. Він закінчив учительську семінарію в Тернополі, одружився з Марією Жураківською (нар. 29. 09. 1892 р. в Тернополі), батьки якої були учителями і працювали у Тернополі. Одружились вони 1913 року, а вже наступного 1914 року перед Святою вечерею на Різдво, 6 січня, народився мій брат Олександр.

З початком Першої світової війни мого батька 1915 р. було вивезено окупаційною владою в Сибір в район річки Лєни, в Іркутськ, де він пробув аж до більшовицького перевороту в Росії 1917 року, після чого разом з іншими інтернованими виїхав додому, однак, замість Тернополя, де з батьками жила моя мама, чекаючи повернення чоловіка, він поїхав у Київ, де став працювати в Центральній Раді директором департаменту пропаганди і преси, де й зустрівся з Осипом Назаруком і разом з ним та членами уряду виїхав в Кам'янець-Подільський, а відтак після поразки національно-визвольних змагань переїхав у Галичину. Звичайно, що поїхав до дружини в Тернопіль, де почав працювати педагогом, але невдовзі перебрався до Львова, де став працювати у "Взаємній помочі українського учительства" головою її Педагогічної наукової комісії. Домівка цієї організації містилась по вулиці Якуба Стшем'я (зараз вулиця Д. Менделєєва, і вона є зараз як житловий будинок). Туди часто заходила донька Івана

Франка Ганна, яка жила з чоловіком та дітьми на Закарпатті, і почала намовляти батька, щоб він перейшов жити у пустий дім Івана Франка. Там, на горі в двох невеликих кімнатах з невеличкою кухнею, через яку проходилось у ці кімнати, мешкала дружина Івана Франка Ольга Хоружинська. Петро Франко з сім'єю на той час був у Харкові на Великій Україні, а Тарас, молодший син Івана Франка, працював на той час у Ряшеві. Ольга Франко, таким чином, не мала належного догляду і була хвора, хоча успішно давала сама собі раду.

З Іваном Франком батько був особисто знайомим. У 1910–1914 рр. був редактором журналу "Учитель", який був педагогічно-науковим двотижневиком, а з 1911 року – щотижневиком. До 1911 року він був органом Руського Товариства Педагогічного, а з 1911 – органом Українського Педагогічного товариства. Журнал виходив з червня 1889 року по червень 1914 року. Його редакторами до батька (він був його останнім редактором) були Т. Грушкевич (1890–1893), потім І. Копач та перед батьком – В. Щурат. В ювілейний для І. Франка 1913 рік батько у своєму журналі в № 1 та № 2 помістив свою статтю "Іван Франко як педагог", на яку Франко відгукнувся деякими зауваженнями у статті "В інтересі правди", також опублікованій в "Учителю" № 3 за 1913 рік. І. Франко дуже цінував працю батька, а батько високо цінив творчість Івана Франка. З оповідей батька пам'ятаю, що І. Франко просив його, щоб він старався пояснити учителям, що його прізвище не Франко́ з наголосом на другому складі, а Фра́нко з наголосом на першому складі.

Батько погодився з пропозицією Анни Франко, і ми переїхали жити у будинок І. Франка по вулиці Понінського, 4. Займали батьки весь партер, а також кухню, до котрої батько провів газ з будинку Антоні Увєри, нашого сусіди. Він був високим, дуже імпозантним чоловіком з голубими очима та невеликими вусиками. Мав сина і дочку, яка була моєю ровесницею. Його магазин текстилю був на вулиці Галицькій. Перед хатою пам'ятаю гарні кущі чорної смородини та порічок, а при вході на кухню – велику смачну сливу венгерку. Тут же був турнік, а перед хатою – гарна гойдалка. В кожній хаті було електричне освітлення. В печах палилось дровами та вугіллям. Ольга Франко палила в своїх кімнатах та на кухні дровами та вугіллям. В одній з підвальних кімнат була пральня, а в другій, вікна якої виходили на вулицю, п. Франкова тримала кури. Її майже ніхто не відвідував. Зрідка приходили до неї лікар Зимак з дружиною, що мали одну доньку, над котрою тряслись і зовсім ізолювали її від світу. Приходив й Іван Копач, який мешкав неподалік.

В більшості днів Ольга Франко вела себе достойно, і не можна було бачити її психічної хвороби. Вона досконало знала французьку та англійську мови, приносила нам книжки на цих мовах і тут же перекладала. Говорила суржиком, незвично одягалась. Носила якісь дивацькі капелюшки, часто вив'язані гачком з ниток найрізноманітніших кольорів. Рідко спускалась до нас. Чогось побоювалась батька. Бувало й таке, що цілу ніч могла голосно співати. Співала пісню про якусь Марусю, що "отравилась", та "Реве та стогне Дніпр широкий". Зрідка приходила до неї Целіна Зигмунтовська, середнього росту старша жінка. В часи загострення хвороби виходила з хати і сідала на підмурівок при стіні, підперши підборіддя колінами. Попри хату був доволі великий рух, бо люди йшли на "Східні торги" в Стрийський парк, а тому часто приходив до нас поліцай і просив батьків забрати бідну жінку, нехай на неї не дивляться люди.

Батьки оповідали, що в хаті Франка, як вони прийшли жити, було майже пусто. Декілька стільців, чорна цератова канапа-диван, металічне ліжко Івана Франка, два столи. Утримувала Ольгу Хоружинську переважно дочка Анна, яка приїздила до неї. Часто залишала нам якісь гроші на її потреби та їжу.

Мій батько після повернення в Галичину зі Східної України закінчив Український Вільний університет у Празі, відділ слов'янської філології.

Мій брат Олександр закінчив філію Академічної гімназії у Львові, а також Музичний інститут ім. Лисенка у Львові по класу скрипки, заробляв на життя тим, що організував оркестр, в якому, до речі, грав і молодий А. Кос-Анатольський. Він заочно закінчив Господарську школу в Подєбрадах. Я також закінчила Музичний інститут ім. М. Лисенка і була скрипачкою.

З лютого 1937 року батько дістав дуже важкий інсульт, який вивів його на цілих півроку. Неподалік, в кутовому будинку, як завертати на теперішню вулицю Ярославенка, жив професор Ротфельд, який завідував відділом нервових хворіб у загальному шпиталю, і він дуже допоміг батькові. Його привела до батька дружина Тараса Франка Катерина. Франки приїхали якраз до Львова і жили в батьківській хаті. Вони зайняли дві кімнати, що виходили вікнами до будинку Увєри. Перед вікнами, може з який метр, вже був паркан, за яким починались володіння Увєр.

Після хвороби батько активно включився у життя. Він був неоціненним помічником Р. Дашкевича і, властиво залишаючи його та очолювану ним організацію "Луг", батько тоді й дістав інсульт. Багато батько дописував до "Діла", редактором якого був Іван Кедрин-

Рудницький. Він також був редактором журналу "Учительське слово", органу товариства "Взаємна поміч українського вчительства", і керував він тим журналом з 1930 по 1939 рік. Він також очолював редакцію педагогічно-методичного журналу "Шлях навчання і виховання", який виходив при "Українському слові" з 1927 року. Потім цей додаток, дякуючи старанням батька, став самостійним з 1930 року і називався "Шлях виховання й навчання". В Києві свого часу у 1918 році він редагував "Державний вісник". Був учасником і організатором учительських з'їздів, і сам брав участь у різних міжнародних педагогічних з'їздах та конференціях, виступаючи на них з різними рефератами. Він вважався чи не найкращим організатором учительства в Галичині.

З приходом радянської влади нічого не змінилося у нас. Ми продовжували жити у Франків. Петро дістав націоналізований дім купця Увєри як депутат Верховної Ради УРСР. Увєра залишив йому буквально все... 1940 року ми мусили покинути дім, бо в ньому організовувався музей. Ремонтними роботами керував інженер Свірський, чоловік співачки Сабат-Свірської. Ми знайшли помешкання на вулиці Новий Світ. Батько став завідувати обласним відділом освіти, але невдовзі перейшов на роботу в Львівський університет на кафедру педагогіки.

При формуванні дивізії "Галичина" в час війни мій брат вступив у неї, за що й був опісля суджений, а ми 23. 10. 1947 року були вивезені в Анжеро-Судженськ Кемеровської області, де було багато львів'ян як, наприклад, сім'я Скориків, батьків Мирослава Скорика, Ольга Дучимінська, багато професорів, інженерів...

Батько не міг вже працювати, мати теж. Працювала я на чорнових будівельних роботах. Потім мені вдалось влаштуватися в оркестр, що грав у кінотеатрі, та викладачем скрипки в музичній школі. По відбутті свого строку до нас приїхав брат Олександр.

Повернулись ми в 1956 році у Львів до маминої сестри Антоніни (1894–1964), яка була замужем за емігрантом з Києва Прозорівським Сергієм (?–1945); вона жила на нашій квартирі по вулиці Новий Світ і нам дуже допомагала, як ми були в Сибіру. Тепер, по поверненні, нас кожного тижня виганяли. Це була мука, а не життя. Врешті дружина Володимира Кучера, відомого тодішнього математика і мати пізнішого академіка-хіміка Романа Кучера, порадила нам звернутись до Семена Стефаника, сина Василя, людини дуже впливової на той час і доброго батькового знайомого. Батько це зробив, і ми мали вже спокій.

Я влаштувалась на роботу в оркестр Оперного театру, завдяки головному диригенту Я. Вощакові, який взяв мене на ризик. Потім, коли у нас була прописка, я стала працювати в музичній школі на вул. Коперника, де й пропрацювала до пенсії.

Батько помер 23. 10. 1960 року, мати – 24. 05. 1970 р. Вони поховані на Личаківському цвинтарі неподалік могил Січовим стрільцям. Брат Олександр помер у Львові 04. 01. 1977 року.

З 1979 р. я одружена з Олександром Даниловичем Кізликом, який народився 07.04.1910 року і довгі роки працював у Науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України. Пам'яток по батькові мало. Все пропало. Залишилось трохи світлин з того часу, які збереглись у тітки Антоніни, листи, писані на заслання, і в тім числі листи Тараса Франка.

Віра Ющишин, м.Львів,
вул. Квітнева, 16, кв. 3
т. 35-17-50

ПРИМІТКИ

1. Віра-Софія Ющишин народилась 15 серпня 1923 р. в с. Гниличках Збаразького р-ну на Тернопільщині. Хрещена 27.04.1924 р., миропомазана 15.08.1936 р. в церкві П'ятниць у Львові (Архів Львівського обласного РАГС, кн. 142, с. 433). Батько: Іван Ющишин, син Михайла Ющишина і Йосифи Дроздовської; Мати: Марія Жураківська, дочка Антона Жураківського та Михайлини Дроздовської.

Іван КИЯШКО

"Я був колись директором Музею Івана Франка"

В моєму житті найтяжчими були роки дитинства. Це був час, коли по Україні прокотилась хвиля так званого розкуркулення і насильної колективізації.

Мій батько, Омелян Дмитрович, а в селі – просто Омелько, був потомственний козак, мав шість гектарів землі, хату, коня, корову і вважався у селі середняком. Він довго не хотів записуватися у колгосп, через що навіть декілька діб просидів у "кутузці", і коли йому пригрозили, що вишлють як підкуркульника до Сибіру, то врешті з великою неохотою записався у так званий СОЗ, що розшифровувалось як "спільний обробіток землі". А там трапилась з ним така пригода: на току, коли закінчили молотити жито, то потрібно було за стату-

том розділити його порівно між членами СОЗу. Прийшли за своєю пайкою і ті, які в СОЗі не працювали, але рахувалися його членами. Це були працівники контори, сільради, пошти та різного роду заготівельники.

Не витримала такої несправедливості козацька душа Омеляна, і тут же, недовго думаючи, випряг свого коня, схопив барок і ним розігнав усю оту компанію, а одному таки добре потовк плечі. Забрав свого коня, ще якийсь реманент і покинув СОЗ. У відповідь на такий нечуваний вчинок нашу землю залишили в артілі, а замість неї дали гіршу – далеко в степу, за горою, десь за 12 км від села. Пізніше цю землю стали називати Виселками, бо туди виселяли таких, як батько. Батько ж витримав таке свавілля аж два роки і, бачачи, що батогом обуха не переб'єш, таки записався у колгосп.

Я, малий школяр, звичайно ще невповні розумів складності тої "класової" боротьби, яка проходила в селі, шкодував, що ми були змушені залишити землю, яку нам дали далеко від села. Я пишався тим, що мені довірили разом з дорослим сусідом, з яким спрягалися кіньми, їздити туди на оранку, звичайно, з ночівлею. Ми там варили смачну юшку, спали під відкритим небом, і нам так привітно й таємниче всміхалися зорі. В нічному тумані смачно похрумували коні, які паслися тут же. Все те бентежило мою дитячу душу. Гордився тим, що в час жнив мені довіряли возити снопи з тої далекої землі в село до рідної домівки. А потрібно було з великою гарбою спускатися з високої гори. Я злазив з тої гарби, спеціальною гальмою зупиняв задні колеса, брав коня за вуздечку і так повільно спускався з гори. За день я проробляв три таких ходки. А було і так, що в гарячий час жнив я залишався вдома на господарстві, а тато з мамою та сусідом-напарником, людиною такої ж долі, як і мої батьки, їхали на день-два на жнива. Повертались додому в суботу пізно вночі. Я знав, що мама, якою б не була стомленою, мусила перед неділею прибрати хату. І я, щоб полегшити роботу мамі, сам заходжувався робити таке прибирання. В нашій хаті підлога була глиняна, і її в суботу обов'язково потрібно було змазати глиною. Я брав відро, замішував глину, добавляв туди свіжого коров'ячого кізяка і тим мазав долівку, а перед тим крейдою білив піч. Потім біг на берег річки, рвав там лепеху і лугові квіти, і ними встеляв підлогу. Було запашно і гарно.

Була вже глибока ніч. Я ставив стільчик під воротьми і там чекав потомлених батьків. Скрип їхнього воза я вгадував здалека, відкривав ворота, з радістю вибігав на дорогу, брав у тата віжки і заводив коней на наше подвір'я. Мама бачила, що я прибрав у хаті, цілувала мене і від радості аж плакала.

Ось так ще в дитинстві я пізнав нелегку працю українського хлібороба.

У 1932–1933 роках на Україні настав страшний голод. Люди пухли і помирали. Я добре пам'ятаю, як то було. Ранком ідемо до школи – голодні, зовсім знесилені жінки з маленькими дітьми сиділи прямо на дорозі. Очі в них запалі, безкровні, щоки аж світилися. Коли ми повертались зі школи, вони були вже мертві. Нам було дуже страшно проходити повз них. Вони довго лежали, ніхто їх не забирав, бо в селі майже не лишилось здорових людей.

Нашу родину голод обминув, хоч у батька теж почали пухнути ноги. Нас врятувала мамина ощадність. Десь у неї були заховані на чорний день, як вона говорила, десять і п'ятнадцять золотих карбованців. У найчорніший і найкритичніший час для сім'ї, мама зуміла обміняти ці золоті монети в "Торгсіні" (були такі спеціальні магазини) на муку. Ця мука у нас була дійсно на вагу золота. Її витрачали дуже обережно, додавали до неї листя дерев, кропиву та лушпину з картоплі й пекли з того хліб. Крім того, наша кобила Зірка привела лоша. Через деякий час його зарізали, і цим спаслися від смерті, хоч ми дуже за ним плакали.

Я був наймолодшим з чотирьох синів моїх батьків і народився 23 листопада 1919 року в селі Перекопівці Роменського повіту Полтавської губернії. 1927 року пішов у перший клас нашої семирічної школи. 1933 року відбувся випускний вечір. Нас, учнів сьомого класу, було 18 чоловік. Директор школи – Діброва Олександр Онисимович – урочисто вручив посвідчення, а мені ще й похвальну грамоту. То була велика радість для моєї мами. Похвальні грамоти я одержував кожного року, а мама вставляла їх в рамки і вивішувала в хаті на самому почесному місці, під образами. Після урочистого акту Олександр Онисимович (наш ДОО, як ми його між собою ласкаво називали) вирішив вивести нас на лоно природи – на мальовничий берег тихоплинної, зажуреної Сули. Місце вибрали в улюбленому куточку всіх односельчан – у підніжжі Білої кручі.

Кожний з нас на ту забаву приніс, що лише міг. Моя мама напекла з тої "золотої" муки смачних коржиків і зварила десяток яєць. Все те, що ми принесли, виклали на білу скатертину, яку дівчата розстелили тут же, на траві. Розпалили, як годиться, багаття, була і свіжа риба, яку хлопці встигли наловити, багато співали пісень.

Пам'ятаю, як тоді, відвівши мене вбік, директор казав мені:

– Івасю, дорогий, ти ж наша надія, тікай з села світ за очі, бо ми тут усі загинемо…

З тим директорським наказом та батьківським благословенням я і поїхав у великий світ – до Києва поступати в кінотехнікум. Старший брат змайстрував з фанери валізу, мама налаштувала на дорогу сяких-таких харчів, а тато дав три карбованці. З тим і поїхав. По дорозі до Києва, на станції Бахмач я зустрівся з двома хлопцями, такими, як і я. То були Іван Дикий і Сашко Будашко, і вони мене загітували їхати до Ніжина поступати на підготовчий робітфак при Ніжинському педінституті. Я послухався їхньої поради і поїхав разом з ними. Ми там поступили на четвертий курс робітфаку. Рік навчання промайнув швидко, і ми троє поступили на історико-філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. Гоголя. Сашко Будашко, як мені стало відомо, загинув на війні. А який був розумник! Він любив і знав історію. Був би, без сумніву, вченим, та війна всі плани перекреслила. А з Іваном Диким ми до цього часу дружимо. Навіть у Ніжинській газеті "Просвіта" була про нас стаття, яка так і називалася – "Два Івани", і йшлося в ній про те, як моя мама подарувала Іванові Дикому, в знак нашої довголітньої дружби, старовинну, може ще з козацьких часів, ікону Божої матері і після реставрації (Іван ще й художник) ми подарували її в Ніжинську церкву Всіх Святих, і під вишитим українським рушником висить вона і зараз у лівому притворі церкви.

Не раз бувало ми з ним згадували ті страшні військові часи. Коли я вислухав його історію, то здавалося, мої рани і кров – ніщо в порівнянні з тим, що він витерпів. Так сталося, що він на початку війни, дякуючи нашим геніальним стратегам, потрапив у полон. Тяжка підневільна праця на чужині. Чотири рази ставили в колону смертників на розстріл. Один раз з колони розстрілювали кожного п'ятого, а він, на щастя, був четвертим. Раз врятували французькі полонені, які сховали його в своїй колоні. А коли ешелон з полоненими спрямували в Освенцім у камери для спалення, то його врятувала якась жінка, витягнувши з вагону. Як виявилось потім – для своїх сексуальних потреб.

Після війни, коли він повернувся з полону, його біди не закінчились. Браві вояки з КГБ, які всіх полонених звинувачували у зраді, скерували мого Івана в сибірські табори. Я як офіцер-фронтовик, на відчайдушний крик Івана приїхав негайно до Ніжина, підняв на ноги ветеранів-фронтовиків, і так ми спільно визволили друга-фронтовика від нової наруги. Іван зустрівся з молодою, милою і симпатичною солдаткою, побралися, збудували свою хату, завели двох дітей. Іван Дикий став учителем української та німецької мов в одній зі шкіл Ніженщини.

Зі студентської лави обставини кинули нас у вир бурхливого життя. У 1939–1940 рр. розпочалася безславна фінська війна. І нас, ще не дипломованих студентів, мобілізували в армію, поставили на лижі, дали в руки гвинтівку і – марш на війну. Та щось там змінилося, і нас повернули назад, але вже не на студентську лаву, а кожному дали направлення на роботу в школу.

Так я, 20-річний юнак попав на заміну тих учителів, які пішли на війну, спочатку вчителем, а через місяць – директором Недригайлівської середньої школи на Сумщині. Перша дата в моїй трудовій книжці – 15 жовтня 1939 року. В школі було 1200 учнів, 69 учителів.

Коли зібралися проводжати в армію директора школи, командира запасу Кирила Павловича Протаса, то він за столом посадив мене поруч з собою і сказав приблизно таке: "Пам'ятаєте, на тому тижні я був у Вас на уроці української літератури. Ви тоді розповідали про романтичні балади Тараса Шевченка. Це ж була не просто розповідь, а щось захоплююче, незнане на наших уроках... Ось тоді я побачив, що до нас у школу прийшов новий учитель, з новим баченням свого місця у школі, свого ставлення до учнів. Я побачив сміливість думки, сміливість дії. Коротше кажучи, я вирішив Вас рекомендувати на посаду директора школи".

І так я став директором великої школи. Що ж робити? З чого розпочинати? Над цим я думав багато...

Перш за все треба було негайно скласти новий розклад уроків, бо все ж змінилося. Для молодших класів справа була простішою, а ось для старших... Завуча немає. Дехто радив мені складати розклад протягом тижня. Е, ні. Це не для мене. Я звечора засів за роботу. Треба було врахувати вимоги педагогіки, послідовність уроків за день, а потім за тиждень. Та ще не забувати про сімейні обставини деяких учителів, особливо жінок з малими дітьми. Сидів цілу ніч, а на ранок уже за допомогою довгої лінійки перевіряв, чи немає де збігу. Ще ні світ, ні зоря я розбудив секретаря (благо він жив недалеко), і ми з ним на великому ватмані розмалювали розклад на цілий тиждень. Раненько вивісили в учительській. Це була велика несподіванка для учителів. Цей розклад, майже без змін, витримав ціле півріччя.

Через деякий час скликав засідання педагогічної ради. Та як її провести, щоб це не нагадувало чергову безплідну балаканину. Відмовився проводити її в одному з класів, як це було раніше. Вибір випав на піонерську кімнату. Вона і велика, і світла. Посеред кімнати – великий стіл. До цього столу поставили буквою "Т" інший стіл. Накрили зеленою скатертиною. Перед кожним учасником наради поклали блокнот-записник. Відкриваючи засідання, я сказав:

– Як вам відомо, завуча старших класів відкликали до армії і, за моєю рекомендацією, райвно призначив на цю посаду вчителя хімії і біології, минулорічну випускницю Ніжинського педагогічного інституту Ольгу Олександрівну Огієнко.

Моє повідомлення зустріли оплесками. Я з полегшенням зітхнув – вибір був правильним. Запросив Клавдію Микитівну Моторну, старшу і шановану людину, завуча молодших класів, і Ольгу Олександрівну Огієнко зайняти місця поруч зі мною.

– Колеги, – звернувся я до присутніх, – не дивуйтесь, що, може, порушив традицію і запросив завучів теж вести нараду. Я людина молода, тим більше як вчитель, а як директор – і того без року тиждень. Отож, доцільно, щоб у ході засідання я радився з ними, прислухався до їх порад, як і до ваших.

Це теж було сприйнято схвально.

– А тепер, – продовжував я, – хочу, щоб ми побажали нашим колегам, вчителям, які пішли в армію, з честю виконати свій обов'язок і живими і здоровими повернутися до нашого колективу.

Всі дружно зааплодували, а особливо гаряче аплодувала Ольга Олександрівна, бо її чоловік, вчитель фізвиховання, теж пішов до армії. А вони, як мені розповіли, лише недавно побралися.

Мушу зізнатися, що я з Ольгою Олександрівною трохи знайомий ще з інституту. Вона була студенткою природничого факультету і на рік старшою за мене. На якихось урочистих зборах ми сиділи разом і там познайомилися. Вона мені сподобалася: русява, блакитні очі, стрункa, усміхнена. Але, крім вітань при зустрічах та декількох незначних слів, більше нічого не було. Потім вона поїхала працювати за призначенням. Тепер доля звела нас знову, але, як бачимо, надто пізно. Тоді було два "О" – Оля Онишко, а тепер три "О" – Ольга Олександрівна Огієнко.

Так про що ж ми говорили на цій моїй першій незвичайній педраді? Незвичайній, бо я запропонував провести її без протоколу і без затвердженого порядку денного. Я хотів ознайомити колектив зі своїм баченням стану справ у школі, зі своїм першим враженням. Не називаючи прізвища жодного з присутніх і не киваючи на попереднє керівництво, вказав на вкрай неналежне ведення класних журналів. А вони – дзеркало класу, школи. Відсутність елементарного порядку записів уроків, безсистемне опитування... У багатьох учнів було по одній оцінці, і це в кінці чверті. Відмітив, що, на превеликий жаль, деякі з моїх колег спізнюються на уроки, і не лише на перші. Звернув увагу класних керівників на незадовільний стан ведення учнівських що-

денників. Отже, батьки погано проінформовані про навчання своїх дітей. Протоколів батьківських зборів я взагалі не знайшов. Та й зовнішній вигляд учнів, м'яко кажучи, вимагав значного покращення. Діти не привчені до елементарного порядку, правил санітарії та гігієни. У класних кімнатах після уроків було повно сміття та бруду. Я вже зустрічався з фактом, коли окремі вчителі приходять на уроки непідготовленими, у них відсутні поурочні плани. А дехто з них почав занадто часто кланятися кумасі-чарці. "Звичайно, я розумію, що в школі пройшла велика перестановка кадрів, що в зв'язку з тим послабився контроль. Та я розумію, що головний контролер – наша совість", – додав я.

Мій виступ був конкретний, спирався на факти і вимагав від усіх глибокого аналізу стану справ і зміни ставлення до своїх обов'язків. Завершив своє слово на оптимістичній ноті, мовляв, мені поталанило, що я потрапив у такий великий, досвідчений і працездатний колектив. Поруч з ветеранами, в колектив влилося 16 молодих учителів, випускників Київського, Ніжинського та Сумського педінститутів. За освітнім рівнем учителів наша школа була на першому місці. Тому закінчив я свій виступ так: "Я вважаю, педагогам з досвідом і життєвою мудрістю та ентузіазмом, молодечим запалом і сучасною освітою молодих під силу вирішити такі проблеми:

1. Постійно збагачуючись сучасною методологією і методикою, піднести на вищий рівень навчальний процес – навчити дітей вчитися, думати, любити книгу.

2. У школі створити таку творчу атмосферу, щоб дітям було цікаво вчитися, щоб хотілося бути в школі, щоб школа стала для дитини другим домом.

3. Тут мусить запанувати атмосфера дружби, товаришування і взаєморозуміння. Це стосується як учнівського, так і вчительського колективів.

4. Встановити тісний творчий контакт з батьками, спираючись на допомогу яких можна багато зробити.

5. Школу мусимо перетворити на зразкову, як стосовно зовнішнього вигляду учнів, так і належного санітарного стану класних кімнат, школи, шкільного подвір'я.

6. Посилити, а може й заново організувати позакласну роботу, самодіяльні художні та технічні гуртки, походи, екскурсії, олімпіади і ще багато чого корисного і цікавого. Можна все це зробити, коли налагодимо дисципліну у всіх ланках своєї роботи."

Може, значна частина мого виступу була якоюсь мірою високопарною, але вона вибачалася моєю молодістю і глибокою вірою в

цей колектив. Ой, як же багато роботи, аж страх бере! Але, як то кажуть, взявся за гуж – не кажи, що не дуж. Мої надії на здорові сили колективу виправдалися. Зерно впало на родючий ґрунт. Наступні виступи показали, що більшістю критика була сприйнята як справедлива, мої колеги вносили конкретні пропозиції щодо поліпшення справ. У мене склалося враження, що більшість учителів чекала такої розмови. Тепер справа була за дієвим та справедливим контролем.

Настав час розповісти про один випадок, який, я вважаю, відіграв у моїй долі немалу роль. Другого чи третього тижня мого директорства якось рано-вранці почув я відчайдушний дитячий крик. Вискочив на шкільне подвір'я і почув той крик з туалету, який стояв у віддаленому кутку подвір'я. Я туди. О, Боже! Хлопчина впав в одну з дірок і там борсається. Я, не роздумуючи, кинувся до нього. Зачепився за якийсь цвях, то й досі на чолі шрам. Обличчя залила кров. Коли я загруз по самі плечі, то відчув під ногами підлогу. Вихопив хлопця з жижі та підняв його на плечі. Почав кликати на допомогу, бо сам не міг вилізти – не було опори. Прибіг завгосп та декілька прибиральниць, які й витягли нас. Це було єврейське хлоп'я з другого класу – Іцик Крупенчик. Про цей випадок до кінця дня знало все містечко. А єврейська громада, яка була там досить значною, зробила з мене свого кумира. Зі швейної майстерні принесли добротний костюм і до костюму. Голова районної кооперації (дід того Іцика) репрезентував постійний стіл у чайні-ресторані. Кожного ранку під дверима своєї квартири (а вона була в школі) знаходив одну-дві плитки шоколаду.

Не знаю, чи і цей випадок вплинув на те, що більшість наших батьків почала приходити на батьківські збори. Вони стали частими гістьми і вчителів, і директора.

Одного вечора приходить до мене кілька учнів 10-а класу, в якому я був місяць класним керівником (та фактично ним і залишився). Я їх пригостив чаєм, благо були ще Іцикові плитки шоколаду і пачка печива. (Я пригадав, як в голодному 1932 році Галина Гнатівна пригощала мене морквяним чаєм). Делегати запросили мене на вечірку, яку вони організували в день народження Оксани Майстренко, своєї подруги. Цього я менше всього чекав. Спочатку майнула думка відмовитись, але потім, після деяких роздумів, прийняв це запрошення. Ось біг моїх думок: "Оксана – найкраща учениця в школі, її всі поважають. Батьки з працьовитої, але бідної багатодітної сім'ї. Не йти, а там може початися звичайна пиятика. А як же йти? Як провести таку вечірку?" Тут же повели раду з ініціаторами. Виробили план: жодно-

го алкоголю, дівчата приносять посуд і їжу. Розповів, як сам знав, як накрити стіл, щоб були квіти і кетяги червоної калини, щоб хлопці сіли поруч дівчат і старалися бути до них уважними. Після привітань іменинниці – подяка батькам: Катерині Максимівні та Тарасу Івановичу за гарне виховання своєї донечки. Я спеціально заготував грамоту-подяку батькам. Вигадали і невеликий концерт, тим більше, що Оксана та ще декілька дівчат грали на бандурах. Вечір, який доручили вести заводію Остапчику Білику, вдався на славу. Все так, як задумали. Несмілива спроба витягти з-під столу зрадливу оковиту була відкинута.

Я знав, що про цей вечір учні десятих класів будуть згадувати довго. А мої "доброзичливці" (були і такі) донесли про це в райвно. Я був викликаний "на килим", але мої доводи, здається, вплинули: обійшлося без оргвисновків.

А тепер – кілька слів про те, на що звернув увагу мій шановний порадник Кирило Павлович Протас. Про принцип, за яким я будував свої уроки. Я не пішов за традиційною схемою побудови уроку. Ось взяти, наприклад, уроки української літератури. Я хотів навчити учнів самостійно думати, багато читати, вміти самим аналізувати прочитане і робити висновки. Приступаючи до вивчення творчості того чи іншого письменника, я, перш за все, брав його твори. Вибирав найхарактерніші для його творчості та зачитував повністю або уривками. Без жодних коментарів. З Тараса Шевченка – "Причинну", "Катерину", "Наймичку". З Михайла Коцюбинського – "Подарунок на іменини", або уривок з "Фата моргани". З Павла Тичини – "Розкажи, розкажи мені, поле":

Розкажи, розкажи мені, поле,
Чого рідко ростуть колосочки?
Ой дощів мені треба, дощів, а не поту,
Бо той піт прилипа до брудної сорочки,
Як плугатар кінчає роботу.

Хіба можна своїми словами передати той біль поета за людину-трударя і його долю?

Хіба можна словами передати музику мініатюри:

Гаї шумлять –
Я слухаю.
Хмарки біжать –
Милуюся.
Милуюся – дивуюся,
Чого душі моїй так весело.

Тут – і новизна теми, і пісенність, мелодійність, багатство ритміки, органічний зв'язок з народною творчістю.

За моїм задумом, учні мусили все те самі відчути, знайти і підкреслити.

Коли вивчали творчість Володимира Сосюри, то, перш за все, розповів, що я особисто зустрічався з поетом на літературному вечорі в 1938 році, і що він на мене справив надзвичайне враження і своєю манерою читати (і я те продемонстрував), і своїм ліризмом, і музичністю мови. Я прочитав його "Так ніхто не кохав", "Ластівки на сонці", "Глянув на мене: засиніли гори". Адже саме тут виразно оспівані дружба і кохання, краса рідної природи, є глибокий зв'язок з народною творчістю, з романтизмом.

За моїм задумом, все мусили віднайти учні самі, а потім зуміти розповісти усно або письмово. Лише після цього я разом з учнями і за їх активної участі робив висновки.

Створювалась така творча обстановка, щоб учителі були зацікавлені давати відкриті уроки, постійно спілкуватися між собою.

Для вчителя, тим більше – директора школи, важливо, щоб учням хотілося йти до школи, вчитися, щоб вони кожного дня дізнавалися про щось нове. Школа, учнівський колектив мусить нагадувати вулик, де все вирує, працює і має від того задоволення і насолоду. Цьому була підпорядкована і учнівська художня самодіяльність: учнівський хор (45 чол.), капела бандуристів (15 чол.), ансамбль баяністів (10 чол.), сопілкарів (12 чол.), гурток народних інструментів (27 чол.) та духовий оркестр (16 чол.). За бажанням можна розшукати і потрібні кадри. Я і до цього часу згадую з теплотою і сердечністю сивоусого шістдесятирічного Марка Остаповича Діброву. Мені здавалося, що він днював і ночував у школі. Саме такими ентузіастами і живе школа.

Зі свого річного перебування у школі я виніс лише теплі й незабутні враження. Моя праця, в якій я не знав ні вихідних, ані канікул, не пропала дарма. У жовтні 1940 року Верховна Рада республіки нагородила школу Почесною грамотою, у якій було сказано: "За вагомі успіхи в навчально-виховній роботі, за високу учнівську художню самодіяльність".

В армію я був призваний у жовтні 1940 року. Коли мене покликали до армії, то дев'ять учнів випускного класу зголосилися добровільно йти в армію, аби лише служити разом у одній військовій частині. Проводжати вийшли всі учні 8–10 класів. Співав шкільний хор, і грали марш баяністи і духовий оркестр.

З такого цікавого і бурхливого шкільного життя потрапив я у довгі, похмурі казарми артилерійського полку в місті Чорткові Тернопільської області. То вже почалися нові випробування, випробування війною…

Спочатку служив у Київському військовому окрузі, і мене зарахували на Вищі військово-політичні курси, які давали ще й професію викладача військових училищ. Потім – у діючій армії. Волховський фронт і поранення при кінці 1942 року, дев'ять місяців госпіталю, після чого комісія визнала мене непридатним до служби в бойовій армії, але я добровільно зголосився на фронт. Був призначений на посаду редактора армійської газети "За Родину" Сьомої гвардійської армії Другого українського фронту. Після загибелі в одному з боїв комісара штурмового батальйону Сьомої гвардійської армії я був призначений на його місце. В тому штурмовому батальйоні (я вже тоді був капітаном) було три штрафних роти, в яких перебували наші хлопці, яких призвали в діючу армію після звільнення України від німців. Потрапили вони туди за дуже дрібні провини, або ж зовсім їх не мали. Свою "провину" тепер вони мусили змити власною кров'ю. Після бою тим, хто залишився живим, видавали документ про очищення боєм. За час мого короткого комісарування я виписав 600 таких документів хлопцям з України. Армійський СМЕРШ (читай – КГБ) зацікавився – чому так багато звільнено зі штрафних рот, і прийшов до мене з перевіркою майор того відділу. У мене з ним виникла страшна суперечка з пістолетами в руках. Для мене це могло закінчитися судом, але скоре поранення в голову мене врятувало. Це сталось під Будапештом…

Третє поранення було в Угорщині. Контузія на станції Сольники. Коли вже мене списали з армії, як кажуть "по чистій", я з госпіталю потрапив у санітарний потяг, який прямував у тил, на Батьківщину. І я собі подумав – нарешті всі мої страждання закінчилися. А за 20 км від Дебрецена наш потяг загнали в тупик – на фронт мав промчатися військовий ешелон з танками. Озлоблений мадяр-стрілочник спрямував той військовий ешелон на наш санітарний потяг. Страшний удар.

Усе перевертало і горіло. Наш палаючий вагон перевернувся на бік. Я ще пам'ятаю, як через люк вирвався на волю. Більше нічого не пам'ятаю. Коли прийшов до тями, то лежав у тому самому госпіталі і навіть в тій же палаті, котру не так давно покинув.

За участь у війні від першого до останнього дня я, отже, мав три тяжких поранення: в праву руку із втратою рухомості пальців кисті

(в руці і до цього часу 17 осколків), поранення голови з трепанацією черепа і кістковим дефектом 4-6 см та загальна контузія.

За цей час я був нагороджений двома орденами Вітчизняної війни І ст., двома орденами Червоної Зірки, орденом Богдана Хмельницького 3-го ст. та 16 медалями, серед яких найдорожча "За відвагу", бо вона нагадує важкий бій, коли ми 12 бійців, витримали бій з цілою ротою фашистських солдатів у 1942 році.

З армії звільнений по інвалідності. Останнє військове звання – капітан. Незважаючи на інвалідність, я повної працездатності не втратив і тому від пенсії в розмірі 495 крб. відмовився, а інвалідність поновив лише в 1992 році, коли старі фронтові рани та похилий вік не дали можливості бути повноцінним працівником. Мені було тоді 73 роки. Нове посвідчення інваліда війни 2-ї гр.: серія ІІ № 22895 від 21.08.1992 р. Таким чином, я пенсії не одержував 40 років і для держави заощадив 110 тисяч гривень…

Я мав право на спокій та відпочинок, принаймні мав право, щоб долікувати старі рани. З фронту я приїхав у Чернігів у супроводі солдата, бо не міг самостійно ходити. Звідти мене скерували доліковуватись у Львів, у вересні я вже був виписаний з госпіталю, але у рідні краї не повернувся. Мене скерували на посаду завідуючого відділом пропаганди та агітації Львівського обкому ЛКСМУ. Це була надзвичайно відповідальна посада. До цього ж вимагала багато сил, котрих в мене ще тоді не було. Давались чути рани…

20 вересня 1945 року я був призначений старшим викладачем української літератури Львівського педагогічного інституту на вул. Інститутській, 8 зараз СШ № 2. В цьому інституті доля звела мене з першим секретарем ЦК ЛКСМ України Василем Костенком. Він разом з директором Інституту, професором Смолінським, завітав до мене на лекцію на першому курсі. Йшлося про романтичні балади Т.Шевченка. А я, як на гріх, приніс в аудиторію тритомник творів Кобзаря у синьо-жовтій обкладинці Лейпцігського видання. Мене як прорвало – почав декламувати:

"Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива.
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма."

А потім ще: "Така її доля..."

Не пам'ятаю, як вийшов з аудиторії. Відчув лише мертву тишу, які залягла там. Василь Костенко забрав мене, і ми до пізньої ночі бродили Львовом. Він усе розпитував, а я розповідав: про старовин-

ний Львів, про Івана Франка, про чернігівських меценатів Тарнавських, про Івана Федорова.

У час нічної розмови він згадав, що родом з Полтавщини. А я взяв і зачепив Полтавську битву, бо саме тоді прочитав трилогію Лепкого "Мазепа", і кажу: "Яка б то була доля України, якби шведи перемогли, адже перший бій був фактично за шведами, але фатальне поранення Карла XII звело все нанівець". Костенко багатозначно промовчав, а я... відчув до цієї людини незрозумілу симпатію та довіру.

Як наслідок нашої зустрічі – через тиждень урядова телеграма: мене терміново викликають до Києва і тут з ходу затверджують завідуючим відділом пропаганди та агітації ЦК ЛКСМ України. Згідно з записом у трудовій книжці, це сталось 1 листопада 1945 року.

Перші мої кроки на цій посаді:

– Всеукраїнські молодіжні шевченківські читання. Метрові афіші по всьому Києву. До читань були залучені П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, О. Корнійчук, Д. Косарик, М. Бажан, акад. Білецький.

– Організація зустрічі студентської молоді з поетом-академіком М. Т. Рильським – учасником всесвітнього слов'янського конгресу у Празі. Ця зустріч відбулася у залі ЦК КП України. А саме в цей час на Україну приїхав її кат – Лазар Каганович. Він дізнався про цей акт і тут же підняв ґвалт, як же це так, що такому заядлому українському буржуазному націоналістові, як М. Рильському, дали трибуну в будинку ЦК компартії. Хто ж того всього організатор? Страшний переполох. Фронтові друзі і Василь Костенко випроваджують мене у Львів, звідки я приїхав. У Києві (згідно з записом в трудовій книжці) я пропрацював з 1. 11. 1945 року по 20. 08. 1946 року.

Я відразу був скерований на роботу в Музей Ів. Франка.

На цей час директором Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка був син поета – Тарас Франко. Він мешкав у будинку, де колись жив М. Грушевський, і працював у Львівському державному університеті ім. Івана Франка. Як я пізніше дізнався від його дочки Зиновії Тарасівни Франко, яка була науковим працівником Музею[1], Тараса Франка звільнили за якісь не дуже обережні висловлювання проти колгоспного ладу. Фактично ж було так, що в якійсь з розмов він сказав, що йому більше подобались колишні мужицькі нивки, засіяні різними злаками, ніж величезне одноманітне колгоспне поле, засіяне якимсь одним зерном. Це порахували йому великим гріхом і запропонували подати заяву про звільнення з посади директора Музею, і ніхто не передбачав тоді, як складеться його подальша

доля, оскільки він успішно працював доцентом кафедри іноземних мов і був там викладачем латинської мови. Згідно з записом у трудовій книжці, спочатку я був прийнятий на посаду заступника директора з наукової роботи; 1 червня 1949 року я був призначений виконуючим обов'язки директора, а 6 червня, тобто через тиждень, я був призначений директором Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка. Тарас Франко був відомою людиною і видатним вченим. Він з розумінням поставився до мене. Він показував мені Франків Львів, ми з ним бродили, як він казав "Івасевими стежками". Я запам'ятав також його слова: "Не бійся хлопців з лісу, бо я з тобою".

Моїми стараннями було споруджено хоч скромний, але перший пам'ятник Каменяреві на Львівщині. Він постав біля його будинку. Саме тут потрібно згадати про одну зустріч з М.Т.Рильським. Якось, відпочиваючи в Яремче, я побачив там М. Рильського. Я відважився, і – прямо до поета:

– Дозвольте, Максиме Тадейовичу, подякувати Вам, за те, що Ви спричинилися до мого призначення на посаду директора Музею Ів. Франка у Львові.

У М. Рильського – великі очі! Я відрекомендувався і розповів про халепу з Л. Кагановичем.

– З Вами ще добре, – каже поет, – а ось я після цього невдовзі тиждень просидів у кутузці. Та якось пронесло, кажуть, що була телеграма Сталіна. Офіційно на мій ювілей він подарував мені дачу під Києвом. А це і означало звільнення.

Я запросив поета до Львова відвідати Музей Ів. Франка. Рильський дотримав слова і прибув улітку 1949 року. На закінчення відвідин він запитав мене:

– Чим я можу допомогти Музею, адже ж я депутат Верховної Ради?

А мені і вихопилося: "Моя мрія – ось тут, біля будинку Ів. Франка, встановити пам'ятник поету".

Через місяць я одержав з Комітету в справах культурно-освітніх установ 10 тис. крб. на встановлення пам'ятника. Ось така історія пам'ятника, що біля Музею Івана Франка. Постамент до пам'ятника споруджували львівські митці Є. В. Дзиндра та В. І. Сколоздра, а гіпсовий бюст прислали з Києва. Це була робота Григорія Пивоварова[2]. Відлив у бронзі здійснив Львівський металообробний завод під керівництвом директора Д. Г. Тируся. Пам'ятник мав бути відкритий до 98-ї річниці від дня народження Івана Франка. 26 серпня спеціальна

комісія прийняла даний пам'ятник, а 28 серпня було проведено мітинг. Я звернувся (так в ті часи було прийнято) до Я. Галана, щоб узгодити, хто з львівських письменників мав виступати на відкритті пам'ятника і запропонував кандидатуру Ірини Вільде, проти чого різко виступив Ярослав Галан: "Чого вона? Яке ідейне відношення має ця міщанка до Івана Франка? Я сам виступлю". І виступив.

Від голови Республіканського комітету в справах культурно-освітніх установ Я. Сірченка надійшла пропозиція запропонувати родині Франка продати державі будинок Івана Франка. Така пропозиція була зроблена мною Т. І. Франкові. Родина дала згоду. Державна комісія оцінила будинок в 100 тисяч крб. Був складений договір продажу-купівлі будинку. Договір затверджено нотаріальною конторою. На основі цього договору Комітет у справах культурно-освітніх установ надіслав Т. І. Франкові на його ощадну книжку 99 тисяч крб. Так будинок-музей Івана Франка став власністю держави[3].

У 1951 році Львівський обком партії України приймає рішення про заслання родини Тараса Франка до Сибіру. На виконання цієї дикої акції до Львова приїхав колишній міністр закордонних справ України Д. З. Мануїльський (права рука Сталіна по Комінтерну). Не заїжджаючи в обком партії, він прибув до Музею і проінформував мене про таке рішення. Моє завдання зводилось до того, щоб підготувати родину Т. Франка до цього.

Я повів з Д. Мануїльським досить складну розмову і виклав свій погляд на таке рішення, його безглуздість та шкідливість. Він погоджувався зі мною, а тому забрав мене і завіз до Львівського обкому партії на прийом до І. С. Грушецького, першого секретаря обкому. Я залишився у приймальні, а Д. Мануїльський пішов у кабінет Грушецького. Десь через півгодини викликають мене:

– Товаришу Кияшко, слухаємо Вашу думку.

Я тоді й кажу їм:

– Ім'я Івана Франка в серці кожної інтелігентної людини. Та зайдіть в любу селянську хату, і там Ви побачите портрети Тараса Шевченка і Івана Франка поруч. Так само, як знайдете на полицях поруч "Кобзаря" Т. Шевченка й "Вічного революціонера" І. Франка. Мало того, що тут робиться, а ми актом висилки піділлємо масла у вогонь. Це ж на користь наших ворогів. Потрібно було це розуміти і з цього виходити, приймаючи таке важливе рішення. Потрібно для народу зберегти велич цього імені, не заплямувати його. Вихід – не заслання до Сибіру, а, коли вже так потрібно ізолювати родину Франків від місцевого оточення, то доцільно забрати її в Київ, столицю України.

Як відомо, так і було зроблено. Їх всіх поселили в центрі міста, біля Оперного театру, у п'ятикімнатній квартирі (квартира колишнього голови Київської міськради).

Коли я у службових справах бував у Києві, то завжди проживав у гостинній родині Франків. Ласкаво пригощала дружина Тараса – пані Катерина (найвпливовіша особа в родині), а Тарас Іванович розповідав, що він зайнятий упорядкуванням бібліотеки та архіву батька, а також допрацьовує заново коментарі до "Лиса Микити" (було окреме видання) та інших дитячих казок поета. Тарас Іванович завжди підкреслював, що казки батько писав для своїх дітей, у вільні хвилини він їх читав у сімейному колі, а потім уже надсилав у видавництво.

Тарас Іванович навіть не підозрював, що бібліотека та архів Івана Франка були перевезені у Київ завдяки моїм наполяганням. Справа в тім, що у післявоєнні роки у Львівському університеті працював професор російської літератури М. Пархоменко. Він написав і видав книжку "Іван Франко і російська література". Коли я готував рецензію на цю книжку, то виявив, що документів, на які посилався автор, в архіві Франка не було. Ці документи, як виявилось, М. Пархоменко просто привласнив, і я про це написав у своїй рецензії, котру надрукувала газета "Львовская правда". Цю рецензію я надіслав до Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, після чого Франкову бібліотеку та архів, за моїми наполяганнями, було перевезено в Київ[4].

На прохання сина Василя Стефаника Семена (голови Львівського облвиконкому) я їздив в с. Русів, родинне село В. Стефаника, і там майже місяць працював над створенням експозиції Музею В. Стефаника[5].

За дорученням Республіканського комітету в справах культурно-освітніх установ я їздив у Чернігів з метою створення Музею М. Коцюбинського. Син М. Коцюбинського Хома[6] подарував мені родинну фотографію з таким написом: "З великою пошаною і подякою І. О. Кияшкові за ділову допомогу Музею М. М. Коцюбинського. Фото на спогад про родину Коцюбинських з побажанням зустрічі на спільній праці по вшануванню пам'яті Коцюбинського і Франка. 25. 11. 51 р. Х. Коцюбинський".

Під час моїх приїздів у Київ, я зрозумів, що Зиновія Франко не дуже комфортабельно прижилась на тамтешньому ґрунті. Вживала часто своє улюблене слово "шкарадно". Завжди в неї виникали конфлікти з керівництвом Інституту літератури. І завжди йшлося про чистоту української мови. Син Роланд на той час був ще студентом .

В Музеї Івана Франка я пропрацював з 15 травня 1948 року по 15 вересня 1952 року[7]. Я був переведений на посаду завідуючого

Львівського обласного відділу в справах культурно-освітніх установ.

Тепер – кілька слів про спогади сучасників (за усними переказами та письмовими джерелами):

1. Про Ольгу Франко (з Хоружинських) – дружину поета. В час німецької окупації м. Львова вона жила в своєму будинку, на другому поверсі. За словами дружини сина Івана Франка – Петра Франка, Ольга тяжко хворіла, не могла ходити і фактично вмерла голодною смертю, бо відмовилась приймати їжу, яку їй приносили, казала: "Це кляті німці хочуть мене отруїти за мого Івана".

2. Коли поет тяжко хворів, лише син Андрій згодився бути і секретарем, і помічником у всіх його справах. Та, на біду, син Андрій в скорім часі помер. Був у "Соколі" на спортивних змаганнях, опісля прийшов додому, ліг спати і більше не прокинувся. Розповідали сучасники, що на той час матеріальне становище Франка було дуже важким, і він не зміг закупити місце на Личаківському кладовищі, і тому Андрія поховано у звичайній могилі[8].

3. В час, коли німці наближались до Львова, кагебісти схопили Петра Франка і разом з групою львівських учених вивезли до Уфи, але туди не довезли і по дорозі розстріляли, а ми змушені були розповідати екскурсантам, що син Петро загинув під час німецького бомбардування[9].

4. Іван Франко мав феноменальну пам'ять. "Лекцію з історії, котру говорив професор, – згадував товариш по гімназії, – Іван міг переповісти слово в слово", а один з останніх секретарів, здається, пан Колодій, розповідав, що коли Франко диктував, і потрібно було зіслатися на першоджерело, то він просив взяти у бібліотеці відповідну книжку (вказував, де вона стоїть), відкрити відповідну сторінку і звіритися з відповідним абзацом. Усе точно співпадало…

5. Як відомо, поет мав велику власну бібліотеку. А почав її збирати ще з гімназійних часів. Звичайно, грошей на купівлю книжок Франко не мав, а заробляв їх своєю працею. Слабим або лінивим гімназистам виконував домашні завдання і за це одержував книги. А щоб учитель не догадувався про це, то Франко і виконував роботу відповідно до здібностей прохача. На час закінчення гімназії Франко уже мав 800 томів.

6. Є десь спогад про побут малого Франка у Дрогобицькій бурсі. Жив він тоді у якогось далекого родича, столяра за професією. Столяр той в більшості виготовляв труни. В дні ярмарків до столяра заїздили сільські ґазди на ночівлю. На той час малого Івася відправляли в майстерню, і там він у труні влаштовував ліжко[10].

7. Мешкання д-ра І. Франка і проф. М. Грушевського були поруч. Обидва вчених мужі плідно працювали в Науковім товаристві ім. Т. Шевченка. На роботі були дружні, але сім'ями не дружили. Дуже заважало Грушевським гавкання пса Франків. Як не дивно, уладжували цю справу Грушевський з Франком через листування. Так розповідав мені Тарас Іванович. А розмова ця виникла в зв'язку з тим, що одного разу віллу Грушевського оглядали якісь дві жінки. Я звернувся до них з відповідним запитанням, і вони відповіли, що їх цікавить лише одне: чи будинок цілий. Я цих загадкових жінок заспокоїв: там все в порядку і ціле, бо там проживала родина Тараса Івановича Франка.

8. За моїх часів працівники Музею склали легенди для написання художниками таких картин:

1) Околиці села Нагуєвичі.

2) Малий Івась у батьківській кузні.

3) Іван Франко і його друзі читають роман Чернишевського "Что делать?".

4) "Борислав сміється".

5) Пробна (габілітаційна) лекція Івана Франка у Львівському університеті.

6) "І бачив я в думці безмежні поля..."

У музеї мусить зберігатися великий альбом, куди вклеювалися всі вирізки з газет і журналів, де щось писалося про Івана Франка[11].

Кілька слів щодо релігійності Івана Франка. Так, дійсно (а це загальновідомий факт), Іван Франко критикував греко-католицьке духовенство за його малокультурність, зневажливе ставлення до бідного люду, інколи непосильні побори за церковні треби, але Іван Франко був віруючою людиною. Свідченням цього є церковний шлюб при одруженні з Ольгою Хоружинською, який обов'язково передбачав перед тим і сповідь та причастя. У його помешканні завжди на почесному місці були ікони, діти виховувались у релігійному дусі. Я як колишній директор Музею Івана Франка засвідчую, що син Івана Франка – Тарас, його дружина Катерина, діти Зиновія та Роланд, з якими я постійно спілкувався як по роботі, так і в побуті, завжди і безбоязно відправляли релігійні обряди. На Різдво і на Великдень усією родиною відвідували церкву. Я особисто бував у них на різдвяній Святій вечері.

Хочу детальніше зупинитися на так званих спогадах останнього секретаря Івана Франка – Мар'яна Колодія, який пізніше був вчителем німецької мови в одній з середніх шкіл міста Львова. За спогада-

ми Мар'яна Колодія (які пізніше були записані), Іван Франко не зробив сповіді священнослужителеві, який прийшов до поета в останню хвилину його життя. Це – пряма вигадка М. Колодія, а точніше, вона продиктована йому настирливими хлопцями з вулиці Дзержинського (з будинку обласного Комітету державної безпеки України). По-перше, ніякий священик не прийшов би без виклику. По-друге, за словами людей, які були в той час коло вмираючого Франка, в цей день Колодія в будинку Івана Франка не було, і він нічого не міг ні бачити, ні чути, тим більше, що сповідь, за церковними канонами, відбувається при закритих дверях, один на один. КГБ-істи погрожували М. Колодієві не допустити його до вчителювання, якщо він не підпише те, що йому продиктують. Значно пізніше запросили Мар'яна Колодія до художника І. Холоменюка, який мав намалювати картину "Іван Франко відмовляється від сповіді" (І. Холоменюк намалював у 1955 році, і вона зберігається у Музеї Івана Франка[12]), то Мар'ян Колодій категорично відмовився від такої зустрічі. Заговорило певно сумління уже на той час похилого віку людини.

На новій посаді завідуючого довелося витримати чимало боїв. Найпам'ятнішим був бій з відомим російським письменником В. Біляєвим (автором повісті "Фортеця над Бугом"), цим запеклим російським шовіністом, який носився з провокаційним проектом зруйнування костелу Ельжбети і встановлення на цьому місці пам'ятника І. Франкові. Я доказував, що це – пряма провокація, виклик польській громадськості, та що Франко в гробі перевернувся б, дізнавшись про такий вандалізм. Костел і дотепер стоїть, як і стояв.

Аналогічним чином був збережений і Домініканський костел, що є шедевром світового масштабу. Щоб його не зносили, я запропонував зробити в ньому музей не просто атеїзму, а музей історії релігії та історії атеїзму. Для закріплення цієї ідеї з музеєм я домігся встановлення в соборі маятника Фуко, як в Ісакіївському соборі. Ідея маятника можновладцям сподобалась, і собор був врятований.

Далі починається смуга складних випробовувань у моєму житті. На той час (1952 р.) В. Костенко вже як секретар Львівського міського комітету КП України призначив мене головою Комісії по перевірці діяльності Музею українського мистецтва, меценатом якого був митрополит Андрей Шептицький, а директором Музею був тоді Іларіон Свєнціцький. Я вже знав про величезні музейні фонди, їх унікальність і цінність, і при перевірці я не виявив особливої крамоли, бо все заборонене було заздалегідь заховане. Та якась продажна душа з працівників музею написала анонімку, і відбулася повторна перевірка, уже

без мене, і, звичайно, все заборонене знайшли, оскільки анонімник вказав, де шукати. Віднайдені речі підлягали спаленню. Та середньовічна інквізиція тоді не пройшла. Цінні полотна, старовинні ікони були викрадені та розібрані по приватних квартирах. Пізніше це все, або майже все, було повернуто Музеєві.

Мене було звільнено з посади заввідділом культосвітніх установ, бо 20 жовтня 1953 року Обласною конференцією Товариства по розповсюдженню політичних і наукових знань був обраний відповідальним секретарем Правління обласного відділення Товариства. На цій посаді я пропрацював до травня 1958 року, а далі був скерований директором ще недобудованої середньої школи № 22 у Львові. Це був період, коли у всіх школах створювали музеї В. І. Леніна. На одній з нарад я виступив проти цього заходу. Мотивував це тим, що у Львові створено прекрасний Музей Леніна, і що кожна школа може своїх учнів по декілька разів зводити до Музею, а тим самим зберегли б на той час 80 класних кімнат, або додатково мали б дві середні школи. Це дуже не сподобалось начальству…

У газеті "Радянська освіта" за 1960 рік була надрукована моя стаття "Від груп продовженого дня до школи продовженого дня". Ця стаття підсумувала роботу педколективу по створенню в робітничому районі м. Львова школи продовженого дня. Це було і темою мого виступу на Всесоюзному педагогічному читанні у м. Москві. Я виборов право з тезами цієї доповіді виступити на підсумковому засіданні в актовому залі Московського університету ім. Ломоносова. Моя участь у Всесоюзних педагогічних читаннях не була погоджена з Шевченківським райкомом партії, і це стало одною з причин того, що партійні органи зарахували мене за небажаний елемент у м. Львові і призначили директором спецшколи-інтернату № 104 у с. Брюховичах під Львовом. З посади директора середньої школи № 22 я був звільнений у липні 1963 року, а на посаду директора інтернату в Брюховичах призначений у серпні того ж року.

Переведення не злякало мене. Я не склав рук і вирішив домогтися самоокупності школи-інтернату. При школі було 40 га землі. Придбали списані комбайни і трактор, відремонтували їх. Збудували свиноферму на сто голів. Очистили старий занедбаний ставок і розвели рибу, а також завели пасіку. Все це дало можливість забезпечити шкільну їдальню продуктами харчування.

До цього часу білизну возили прати до Львова. Я звернувся до господарників Прикарпатського військового округу, і вони безкоштовно передали школі польовий пральний комбінат, на основі якого

ми в себе відкрили механізовану пральню і лазню. Відкрили швейну майстерню на 15 робочих місць, столярний цех із замкнутим циклом деревообробних верстатів та шевську майстерню на 10 робочих місць. Таким чином, школа з державного бюджету брала гроші лише на зарплату персоналу. Решту витрат покривали своїми спецкоштами. Збільшили і кількість учнів з 150 до 320 чоловік. Та це не головне. Педагогічний колектив наполегливо працював над вдосконаленням навчально-виховного і лікувального процесів. Як підсумок, я взяв участь у Всесоюзних педагогічних читаннях у Москві і виступив з доповіддю "Медико-педагогічні конференції як засіб поліпшення індивідуального підходу до дітей в ході навчального процесу" (доповідь була надрукована у всесоюзному журналі "Дефектологія", 1968 р.). У спеціалізованому збірнику була опублікована моя стаття "Комплексний метод вивчення індивідуальних особливостей учнів з психофізичними вадами" (видавництво "Радянська школа", Київ, 1969 р.).

У 1952 році обирався депутатом Львівської обласної ради народних депутатів, в 1959 році – депутатом Львівської міської ради народних депутатів і головою депутатської комісії по народній освіті. З 1964 року – депутат Брюховицької селищної ради народних депутатів і заступник голови виконкому, а згодом – голова депутатської комісії по народній освіті.

У 1969 році був нагороджений значком "Відмінник народної освіти".

1984 року мене запросили до Львівського державного університету ім. Івана Франка завідувати міжкафедральною науково-дослідною лабораторією методики навчального процесу. Своїм завданням на цій новій для мене роботі я вважав найперше – піднести на вищий рівень педагогічну практику на факультетах педагогічного профілю. Випускники університету мали добру фахову підготовку, але до роботи в школі вони не були підготовані. Я відстоював принцип цільового набору абітурієнтів, які за покликанням пішли би працювати в школи і, зокрема, в сільську школу. З цією метою університет створив базову школу, в якій проходили підготовку до вступу в університет кращі учні сільських шкіл. Такою школою стала Старобільська школа. Тут були створені комп'ютерні класи. Сюди приїздили викладачі університету і проводили навчання сільської молоді. Така робота дала свої наслідки. За 1986–1990 роки новий набір показав, що наша молодь значно краще підготовлена до навчання у вузі.

1992 року я вийшов на пенсію. Це сталось 17 січня, згідно з моєю заявою. Нові часи вимагали нових кадрів, а я... Я ж вважаю, що

обов'язок перед своїм народом я виконав з честю до кінця. Виконав, як його розумів і знав.

За останні роки я написав ряд науково-дослідницьких статей. Серед них – "Де ж могила гетьмана Івана Мазепи?" ("Просвіта", Київ, 1994 рік). Мої пошуки увінчалися успіхом, бо я вирізку статті надіслав в українське посольство в Румунії, і за їх допомогою останки гетьмана були відшукані і перевезені в стару резиденцію Івана Мазепи – Батурин. У статті "Боже з'явлення філософу Григорію Сковороді" мова йде про замовчувані радянськими історіографами сторінки біографії українського філософа. (Стаття надрукована в "Науковому віснику Ніжинського педагогічного університету ім. М. Гоголя" за 1993 рік).

У статті "Слово про Миколу Сайка" (газета "Просвіта", Ніжин, 1994 рік) йдеться про поета – сподвижника П. Тичини, В. Сосюри, автора книжки "Жайворонок степу", професора української літератури Миколу Пилиповича Сайка. Цькування поета репресивними органами призвело до його самогубства.

У статті "Слово до ветеранів" (газета "Вісник", Ніжин) я виступив на захист вояків УПА. Показав справжню роль в часи Другої світової війни Української Повстанської Армії, яка фактично воювала на два фронти – проти фашистських окупантів та проти окупантів радянських.

Наприкінці роботи хочу сказати, що за свої 54 роки праці я отримав найбільше моральне задоволення від роботи в музеї Великого Каменяра (не заперечуючи, звичайно, всепоглинаючої і натхненної праці з учнями в школі), від спілкування з людьми, які приходили до Музею, щоб подихати повітрям українського Мойсея, віддати шану одному з найбільших поетів України. Я робив усе, що було в моїх силах в тих умовах, щоб дух Великого поета постійно витав в Його оселі.

ПРИМІТКИ*

1. Згідно зі справою 38 (опис І) архіву Музею Івана Франка, З. Т. Франко була прийнята на роботу в Музей на посаду наукового співробітника 15. 10. 1948 р. Згідно з наказом ректора Львівського держуніверситету ім. Ів. Франка Г. Савіна, З. Т. Франко була зарахована в аспірантуру 26 листопада 1949 року, в результаті чого була звільнена з роботи в Музеї 18 грудня 1949 року.

* Примітки належать І. Кияшку, крім зазначених як примітки Р. Горака.

В її особовій справі, що зберігається у Львівському національному університеті ім. Ів. Франка, зберігається диплом про закінчення Львівського університету (філологічний факультет) з відзнакою. Поступила 1945 року, закінчила 1949 року. Таким чином, в Музеї З. Франко працювала ще будучи студенткою.

2. Григорій Пивоваров був родом з Полтавщини, працював у Києві. Загинув при визволенні Львова у 1944 році *(Прим. Р. Горака)*.
3. Згідно з тодішніми радянськими законами, будинок, вартість якого оцінювалась у сто тисяч карбованців, повністю націоналізувався державою без жодних відшкодувань вартості його власникові. Тарасові Франкові як єдиному спадкоємцю Івана Франка (Петро Франко загинув на початку війни, Анна Франко була за кордоном) було запропоновано, щоб обійти цей закон, не 100 тисяч карбованців, а 99, на що є й відповідні документи в фондах Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка *(Прим. Р. Горака)*.
4. Будучи в добрих приятельських стосунках з Степаном Васильовичем Щуратом (сином Василя Щурата), який на той час був завідуючим відділом української літератури в Інституті суспільних наук, де зберігалась бібліотека Івана Франка та його архів, передані в НТШ, згідно з заповітом Івана Франка його сином Тарасом, я записав свідчення, як працівники Інституту розкрадали архів та бібліотеку Івана Франка, а також розікрали дві кімнати, в яких зберігався депозит М. Грушевського. В мене вийшов "гарний" список тих, хто крав, і що саме вкрав. Степан Щурат постійно згадував ще якісь подробиці, і я доповнював той список. Я просив його засвідчити кожну сторінку того списку своїм підписом, тобто надати йому юридичної сили, але С. Щурат відмовився це зробити. Я відклав цю справу на пізніший час, йшли "перебудовчі" часи, але С. Щурат списку і свідчень підписати не хотів. Відмовився підписати і перед своєю смертю, коли я його про це просив. Факт розкрадання архіву та бібліотеки Івана Франка незаперечний. Я бачив викрадені речі на продажі в букіністичних магазинах, "вуличних" ятках. До мене як до директора музею декілька разів приносили такі ж речі, але вияснити "легенду" кожної речі я не міг. Люди обіцяли прийти "завтра", і вже більше не приходили. Досвід навчив мене купувати такі речі і не випитуватись, як вони потрапили до торговця. *(Прим. Р. Горака)*.
5. Згідно з розпорядженням Обласного відділу культурно-освітніх установ від 26. 01. 1952 року, Музею наказувалось створити експозицію Музею Івана Франка в Криворівні, а наказом від 12. 02. 1952 року – в Нагуєвичах; Музею Лесі Українки – в Колодяжному, а Музею Ю. Федьковича – в Чернівцях.
6. Насправді – племінник М. Коцюбинського, батько Михайлини Коцюбинської.
7. Фактично, директором Музею Іван Кияшко став 4 січня 1952 року (Наказ № 12 по Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР за підписом голови Комітету І. Сірченка від 04. 01. 1952 р.), а був звільнений 03. 09. 1952 р., згідно з наказом № 1051 Комітету в справах культурно-освітніх установ і затверджений завідуючим Львівським обласним відділом в справах культурно-освітніх установ. Наказом № 1548 від 23. 12. 1952 року з 04. 12. 1952 року директором музею призначено Цегельника Якова Хомича. *(Прим. Р. Горака)*.

8. Дійсно, Андрій Франко був похований у окремій могилі в кінці Личаківського цвинтаря, біля огорожі, що з боку вулиці М. Черемшини. З часом на тій частині цвинтаря виник стихійний смітник, і могилу Андрія Франка було втрачено. Нещодавно її розшукано, документально стверджено і встановлено пам'ятник роботи П. Дзиндри.
9. Це достовірний факт. За Тернополем поїзд (це був санітарний ешелон для прикриття) був бомбардований німецькою авіацією, і Петро Франко разом з Кирилом Студинським зробили спроби втекти до ближчого села, де працював священиком родич К. Студинського. Обидва були скошені автоматними чергами охороною поїзда, і там вже в одній з ям по бомбардуванню похоронені.
10. Навчаючись у нормальній школі, Іван Франко мешкав у своєї далекої родички Кошицької, яка була замужем за столяром. Часто столяр наробляв так багато трун, що малого хлопця справді вкладали спати в одну з них, поки про це не дізналась мати і не зробила родичці скандал. Про цей факт оповів сам Іван Франко в автобіографічному оповіданні "У столярні".
11. Згадані картини та альбом зберігаються у Музеї Ів. Франка у Львові.
12. Моделлю для картини І. Хоменюка був Василь Андрійович Ней, який працював науковим співробітником Музею. З нього художник малював священика Галущинського. Картина висіла в експозиції, і екскурсанти мали забаву, коли Василь Андрійович вів екскурсію: діти раз глипали на картину, а раз – на екскурсовода.

ЛАРИСА ЧЕРНИШЕНКО

ЛИСТИ О. ХОРУЖИНСЬКОЇ ДО І. ФРАНКА (1892–1914 рр.)

Епістолярне спілкування Ольги Хоружинської з чоловіком протягом 1892–1914 рр. представлене 49 листами*. Двадцять два листи були надіслані письменнику зі Львова, десять – з Нагуєвичів, чотири – з Криворівні, по три – з Києва і Буркута, по два – з Циган, Москалівки та Підгірок, один – з Купини.

Це листування репрезентує два якісно відмінні періоди життя родини Франків. До першого ми віднесли б 1892–1894 рр. Це – роки перебування І. Франка у Відні, написання докторської дисертації, невдалої спроби здобуття посади викладача в Львівському університеті, активної співпраці в газеті "Kurjer Lwowski", появи другого видання поетичної збірки "З вершин і низин" (1893).

Ольга Франко протягом означеного часу була насамперед перейнята турботою про ще зовсім малих дітей. З іншого боку, вона жила мріями і сподіваннями на здобуття чоловіком посади професора Львівського університету, бо саме тоді вони мали б реальний шанс докорінно змінити родинне буття. Віра в таке, здавалося, близьке і прекрасне майбутнє додавала снаги. Як і раніше, Ольга Федорівна "жила цільним життям": була в курсі всіх справ свого чоловіка, брала участь у підготовці видань ("Чудацьких думок" М. П. Драгоманова та "На крилах пісень" Лесі Українки), у роботі "Клубу русинок" (намагаючись схилити інших учасниць до поміркованого інтернаціоналізму; див.: Зоря. – 1893. – № 6. – С. 122), планувала перекласти ра-

* У попередньому випуску "Наукового вісника" було повідомлено про подальшу публікацію 50-ти листів О. Хоружинської, але в процесі вивчення даних текстів ми прийшли до висновку, що один лист (подаємо його у цій добірці останнім) написаний влітку 1888 р. Таким чином, з 1885–1891 рр. наявні 30 листів, з 1892–1914 рр. – 49. Зберігаються вони у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, фонд № 3. Далі зазначатимемо тільки номер одиниці зберігання та сторінку.

зом з І. Франком російською мовою повість "Для домашнього огнища" (див.: Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 49. – С. 371), активно спілкувалася з приятелями, знайомими і друзями чоловіка. "Жінка моя засіла тепер до роботи. Хоче зладити збірку казок для дітей і в тій цілі перечитує всі збірки, які є у мене. На перший раз вибирає казки звірячі. Маємо надію, що коли не "Просвіта", то Тов-[ариство] педагогічне видасть сю книжечку. Та боюсь, що се буде не так то швидко, бо діти дають їй мало спокою, а здоров'я її не таке, щоб могла разом зі мною сидіти до 1 години півночі", – зазначав І. Франко у листі до М. П. Драгоманова від 11 березня [1894] року (Т. 49, с. 474). Саме погіршення здоров'я Ольги Федорівни зашкодило здійсненню багатьох планів і ознаменувало початок наступного надзвичайно важкого періоду життя подружжя Франків. Випробування, що випали на долю дружини видатного письменника, спровокували прояви не лише фізичної, а й душевної недуги, спадкової для родини Хоружинських.

Вивчаючи дане листування, ми прийшли до висновку, що в усі подальші роки такого активного життя (як протягом 1892–1894 рр.) дружина І. Франка більше не провадила. Хоча вона і далі переймалася проблемами чоловіка, намагалася всіляко йому допомагати, за її кошти видавались поетичні збірки, журнал "Житє і слово". Приблизно тоді ж змінився і характер перлюстрованого листування, воно набуло рис скупого повідомлення про ті чи інші проблеми (за винятком листа , надісланого 1900 року з Києва), котрі переважно виникали під час літнього відпочинку. Складні взаємовідносини, що утвердилися в родині Франків на початку 1900-х рр., залишаються поза контекстом підготованих до друку листів, у яких знаходимо лише окремі натяки на певні непорозуміння.

Принципи підготовки і подачі аналізованого листування такі ж, як і в попередньому випуску "Наукового вісника": повністю зберігається авторське написання текстів, задля поліпшення їх читабельності вносяться лише пунктуаційні зміни. Кожен лист супроводжується відповідним коментарем.

1892

Лист № 1

[Київ, травень 1892 р.]

Дорогой Татуся!

Проєхала я благополучно в Волочисках[1], только немного побаливали зубы, но и это прошло, как только села в вагон. В настоящее время – в Кіевє, сегодня вечером єду параходом на Кременчуг, в Харьков. Маня сюда писала[2], что у ней все хорошо, бумаги ей всє возвращены. Значит, мнє предстоит, собственно говоря, мало что дєлать. Но все таки она больна[3]. Как мнє поведется с ней в Харьковє, я тебя извєщу. Тут также всє здоровы. Напиши мнє, пожалуйста, в Харьков – в Дом Дерковского, квартира Николаева, Николаевская улица, М. Ф. Хоруж[инской]. Как здоровье дєтей, а в особенности Тарасишка?[4] Когда вернусь из Харькова – не знаю. Напишу позже. Я тоже здорова.

Остаюсь *твоя О. Франко.*

Друкується вперше за автографом (№ 1612, с. 357). Місце написання та дата встановлюються за змістом і на підставі листа М. Ф. Хоружинської до О. Франко від 25 травня 1892 р. (№ 1612, с. 380).

Лист № 2

[Львів], 9 жовтня 1892 р

Дорогой Татуся!

Дуже мене урадовало, що ти так борзо написав міні[5]. Не хоч бути невежливою і відповідаю, а разом сповнюю твої порученя. Рада булабим, щоб ти якнайскорше зробив докторат і прийізжав до нас. Вєдь тобі не конче сидіти там півроку до кінця курса, я чула, що талановитий і спосібний може його зробити найдалі за два місяця, а на пісьменний – місяць. А ти будешь слухати викладів, час мине і знов ти вернеш з тим, з чим пойіхав. Звісно, при інших роботах то есть для тебе неможливе, але все таки то есть моє найбільше бажаннє. Зрештов, в провадженіи двух домів я не вижу особенної ріжниці, так що висловленнє моего бажаня не вих[о]дить з причини якогось вирахованя.

Діти здорові. З Маринею згода. Мае думку брати уроки крою. Баба навішуе. Я думаю, мае вел[и]ку охоту вступити знов до мен[е]. Але мені тілько перший крок було зробити, а теперь, хоть би Мариня і завтра мене лишила, єі назад не візьму, а буду шукати іншу. Діти і

ночи сплять, що денно переходить дощь – і вони сидять дома. У Петрунька[6] на други[й] день зникло червонність на тілі і тепер здоров. Экспедицію Народа[7] зробила, до Россіи висилаю по малу. Нового нічого, і жодних листів без тебе не було.

Пиши. Бувай здоров. *Твоя Ольга.*

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 39–40). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 3

[Львів, початок жовтня 1892 р.]

Нетт* Франко! Дісталам 4 арк. Чудац[ьких] д[умок][8] і дуже здивувалася, дісталам таке вражінє, як бувало в Институті: робиш<ь> над працею, віддашь професору і замісць сподіваних 12 дістаешь 9. Твоя корректа дуже придирчіва, я навмисно дивилас<ъ> до річника[9], всюди такі самі помилки: в слові Росія, російска – одно с. Посилаю 12 и 13 (корректу іх я не робила), 15, а 16, 17 і 18 другу корректу – дістанешь. Особенних ошибок, щоб варто було дати окремо в кінці – нема, а як бракуе де, то розумний читач і без того зрозуміе, а другому – і ні на що не здасьтся. З літерами усе зробимо. За Чудацкі думки Год[ак][10] надіеся дістати гроші, кошт іх виноситиме більш як 100 зл[отих]**, що з тим робити?

Навмисно пишу до него картку, а тілько буде готово – дістанешь. Если будеш переглядати корректу аркушів, то занотуй лишень, що варто дати окремо.

Діти здорові, у мене страшенний катар, ну т[а] то перейде скоро. Більше жодних листів не було. Кіевскую Старину[11] получила і, не зміняя обложки, переписалам іншу твою адресу, і з тою самою маркою послала тобі. Чи дістав?

Я тобі не телеграфувала, бо на другій день все едно мав ти дістати мій лист і Год[ака] з поясненєм... Тепер, здается, буде погода, і дітей треба було б виводити на спацер***, та ніяк не зберу іх: у ідного шубка есть, так бутіків нема добрих, а у другого – і того, і другого нема.

Ну, бувай здоров. Андруся[12] находить, що ця софа дуже подрана і треба новоі.

---

* Herr *(нім.)* – пан.

** Злотий (*польськ.* złoty – золотий) – грошова одиниця Польщі, поділяється на 100 грошів.

*** Спацер – прогулянка.

Діти здорові. Извини, що пишу так небрежно. Мушу на раз все згадати, а тут Петруся з 10 разів на уриналік треба садовити.

Твої статьи о емиграції в Курьери друкувались виділами і читалам IV[13]. Wislouch[14] казад*, що дуже подобались. Павлик[15] питає за копію, що він робив з листів Кулиша[16]. Хоче додати до Народу, де вони суть[17].

Від Пчілок дісталам скрипт[18]. Ти знаешь, як скінчився Соломо[н]: на аркуші предпослідня сторона, маленькій кавалочок стрічк[и] 4–5, а остатня стор[о]на зовсім порожня[19]. Аркуш уже видрукований, а вони просять, що[б] між Соломоном и Кримск[ими] Споминами повинен бути замітний білий перерив. Як це розуміти? Поки що не даю скрипту, чекаючи від них і від тебе обясненя. У Вислоуха взяла 10 зл. Купила собі бутіки, бо в тих дирявих моцно перестудиласям і тепер трохи слаба. Кошти** ще не готові, а потому і розділенє ще не почалось. Г[одак] чекає на большу присилку літер. Що до [нерозбірливо], то звернусь з тим до Юлія Бачинс[ького][20].

Подається вперше за автографом (№ 1609, с. 35–38). Місце написання та дата встановлюються за змістом.

Лист № 4

[Львів], 20 жовтня 1892 р.

Дорогой Ваня!

Посилаю тобі 3 части Бажаньского [21], 4 часть друкуеся, але в продажи ще нема. Літери вже прийшли, тілько Годак казав, що треба замовити інши, нові шашти (шуфлядки на літери, бо літер більше, а значить – і розклад інший). Коштуватиме зо 30 зл. Посилаю тобі 14 аркуш, зложений без тебе[22]. Подивись, если е які грубі помилки, можно буде додати на кінці… Щож Ягич[23] казав на щот докторати, і коли ти більше менше будешь міг його здавати, і чи мусишь перекладати свою дісертацію на німецке?

Павлик аж телеграфував, щоб йому вислалам адресову книж[ку]. Книжку не зналам, як вислат[и] і вибрала потрібні ему картки, грозив, що к 15 сего місяця му[сить] вийти №, що він платить сво[їми] грішми???, а Данилович[24] казав у нас, що видав частину довгу, здаеся, 70 р[инських]***. Ну, та Бог з ним.

---

* Має бути "казав".

** Кошти – друкарський термін.

*** Ринський – колишня австрійська монета.

Вислоух казав, що книжечку може звернути найдалі 5-го др[у]гого місяця, а що, если я буду потребувала, то буде давати дрібними. Я тим удовольнила і за два дні піду по гроші, бо ж маю лишень 2 зл. Собі купила капелюх попелятий* за 2 <рен>, дітям на теплі споденкі, сукен[кі] сама ушію, а Андрусі треба бу[де] справити теплий кожушок, але ще не знаю, де і який. Чому ти не надінешь <еге>рувки** , що мерзнешь, у нас теж зимно, але в хаті ще не палемо, бо від кухні іде тепло. Бабін син дістав місце у Відні, може, і вона туди помандруе***... Петрушка кинув колодчу*[4] і збив шкло в шафі, що сь не давно купив у жида. Звив*[5] горнятко, мисочку. Вообще, проявляе буйство, не знаю, що й робити, що придумати, де б вони мугли*[6] зужитковувати свою силу: чи гімнастику, чи кольця купити, а то страшенно бьются, на хвильку не можна іх лишити. Усі подряпани ходять, як би мали діло з котами. На Тараска зробило враженнє оповіданнє за Байду[25] (взяте з пісні). Все питав, як віра виглядає, за котру повісили Байду.

Гандзя[26] росте, кричить, ніяк не урегулююся йідженнє. То за мал[о], то за богато, може, як підбільша[є] трохи, так то само якось піде.

Ну, бувай здоров. У нас усе добре. Петрушка розростаеся, писю має дуже грубо... Може тобі переслати колдру*[7] теплу? Чи непотрібно?

Напиш[и]. Мене дуже втішають твоі листи.

Твоя Ольга Франко.

20-го октябр[я]
1892 року.

Друкується вперше за автографом (№ 1609, с. 9–12). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 5

[Львів, жовтень 1892 р.]

Дорогой Татуся!

Книжку, що ти просив, відослалам за рекомендаціею[27]. О Кіевской Старинє наведу тут справки, а ти там – на почтє, била под рекомендованной бандеролью, значить, пропасть не может. З Годаком буду

* Має бути "попелястий".
** [Еге]рувки (від *польськ.* jegiery) – теплі трикотажні кальсони.
*** Має бути "помандрує".
*[4] Має бути "колодку".
*[5] Має бути "збив".
*[6] Має бути "могли".
*[7] Колдра (*польськ.* koidra) – ковдра.

видітся і говорити аж перейдуть Свята[28], і пораджу ему і Павлику послать рахунок, авось вижебрае щось. Шахти мали прийти ще сего тиждня. Чоловічка ще не було. Ми вже якось тут самі дамо раду без тебе, а ти ліпше прийізжай на Свята на довше. Відомость, що ти прийідешь, мене дуже урадувала; хоть більше згадую за то літо, котре ми будемо проводити разом (на рибной ловлє), хоть остатній раз винислисмо від неі дуже непріемне вражіннє. За книжку ти росписав на 1 1/2 страниц, а я єі знайшла в 2 минути. Варто було тільки писати??

З Вислоухом звели ми рахунок так. За той місяць дісталам раньше 10 г[ульденів]*, а тепер 40-50 гульд. Він мені казав, що так умовився с тобою: т.е., платити що місяця 50 г. За кілько статей – я не знаю. Книжка (Чудацк[і] думкі) ще не вийшла, бо Годак казав, що ще не дістав корректу – тепер, може, вже дістав. Від Пчілок жадних пояснень, ані грошей не було.

М-me Морачевска[29] привезла мині овсяноі муки з чвертку. Пробували ми варити киселицю. Вийшла якась коричневая кваша, котру в рот не можно було взяти, але я, бажаючи там знайти хоть дрібку заліза, зйіла цілу таріль. Мариня і баба (баба у нас була через три дні, поки Мариня йіздила до своіх у Галич[30] і вже вернула), робили пробу печи коржи, але ні йідноі, ні другоі проби йісти не можна було, а до того я, коштуючи твердого коржа, зломила собі зуб. Будь ласка, напиши ще раз, як варити кісиль, першу рецепту я десь загубила, і якій він повинен бути: чи білий, чи коричневий. Хотілам купити дітям для гимнастики двое колець на грубих шнурах, та дуже дорого. Коштуе у Міллера 4 г. 35 ц[ентів] з гачками. Так я рішила зачекати, аж ти прийідешь і купишь у Відні, може, там будуть таній**. Величко[31] спроваджує до Львова свою жінка*** і прозив*[4] позволеня перебути у нас, поки знайдуть разом мешканє.

Чого ти так конче шукаешь за роботою? Я би тобі радила зовсім покинути дописувати і сосредоточится вповні на науці і на докторатї, уже як умовили сьмося брати гроші із касси, то треба брати, а Яросевич[32], гадаю, може вислати Н-ку[33] із тих, що мае <партійски>, зрештов, мушу ще узнати его адресу і післати 50 г[ульденів] аж по 5ім, коли Вислоух віддасть мені книжечку. Из Россіи просили о висилку книжок, але грошей на книжки так мало, що не знаешь, як і рахувати,

---

* Гульден – назва різних срібних монет.
** Таній (*польськ.*) – дешевше.
*** Має бути "жінку".
*[4] Має бути "просив".

навіть на посилку не вистарчає, а П[авли]к рахує собі і книжку, і посилку. Із грошей, що дісталам від Вислоуха, майже всі вже видалам (сметанч[арка]*, помешканнє). Але я тим не журуся, бо за книжки дісталам 4 від Дроз.[34] і Волянскому[35] вислалам на 6 зл. книжок.

А у мене ще менше виходить, пла[та] Годаку. Книжочка обнімае всего 9 а[ркушів] не повних, то, значит, 9 х 15 = 135 д[а] окладинка 5–140 г., а ти ж мені казав уже давно, що дав 50 р. на Чудацкі думки; то, значит, вони пішли на уплату інших брошур. Зрештов, поговорю ще з Год[аком]. Ти, Татуся, пишешь, що у Вас дорог[о], у нас теж не таньше: к<е>йзерки п[о] 8 ц., ліпши ябка теж дороги. А на Стрелецким була раз, так не було нічого, а фунт яблок по 10 ц., а торік ми за кіло платили тіль[ко]. Як жеж ти обходишся з топливо[м], виходить, що там житє не так таньо, як оповіщали Січовики[36]? Ну, та вже тобі не довго там м[у]читись, аби час той не марно пишов, а то не біда. В літі за т<о> будемо всі разом рибу ловити.

Ну, бувай здоров. Діти здорові. Петрушка тільки мав катар, був не в гуморі дні три, а тепер нічого. Від родини жадних відомостей[37], мовчать, як закляти. Значить, та версія, що Невестю[к][38] випущен і побірае пенсію царскую, есть байка да еще й злая. Що тобі казав о тім Хмельницкій?[39] Це, мабуть, на него Яр-в указував яко на донощика?!! За Русинів нічого не знаю.

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 55–58). Місце написання та дата встановлюються за змістом. Оскільки "Чудацькі думки " Драгоманова М. П. вийшли наприкінці жовтня, то і даний лист був написаний у жовтні.

Лист № 6

[Львів, кінець жовтня 1892 р.]

Дорогой Ваня!

Посилаю тобі 20 зл. Рахунок наш з Вислоуховим стоіт так. За той місяц взяла перше 10 зл. на дрібні видатки, а 1-го + 40 зл. З цих заплатилам: мешканє 22 + сметанч[арка] 11 з кортофлями. Марині – 3 зл., бабі – 50 кр = 36 зл. 50 ц. Сего місяця, 6-го, взялам 10 на господарство + 50 зл. послалам Яросевича** на его жаданє. 20 зл. Годаку і 20 посилаю тобі = 100 зл. усего взято а*** конто*4 книжочки щадни-ч[оі]. Вислоух обіцяв звернути книжку. 5-го приходжу, а він почав

* Сметачарка – прибиральниця.
** Має бути "Яросевичу".
*** Має бути "з".
*4 Конто – рахунок.

крутитися, каже, що похорони Реваковічової (чи послав ти Реваковичу[40] свое сочувствіе) і т. ін., не міг вложити до каси грошей, а далі питае, кілько мені потрібно. Я кажу, що потребую богато, а він питае, то, може, зовсім не відносити. Я на се не пристала. Взяла малу квоту, а він таки не вніс книжки, а гроші дае. Не знае*, що з того буде. Як ми зведемо з ним рахунок? Коби він нас не одурив на процентов. Все таки в касі ощадности я виділаб ясно, кілько я маю, килько зістае з процентами, а тут – не знаю. Може би ти від себе нагадав Вислоуху (деликатненько, що робится з книжкою).

Тепер справи друкарскі. Понесла я Годаку 20 г., а конто твого довгу за кошту ему відтягнути з тамтих 100, що ти ему дав. А він мині каже: "Я вже іх втягнув в Ваш (Франко і Павлика) рахунок." Я ему обьяснила. Він казав, що потому із тих грошей, що будуть впливати від Павлика і тебе, відтягне тих 100 зл. Не знаю, чи ти мене зрозуміеш. Словом, виходит, что, одтягнувши тих 100 зл., що він вніс на рахунок, довг твій і Павлика збільшится на 100 зл. (Не знати тілько: чи твого власного, чи Пав[лика] Народа?) Прийшло все, кошти будуть завтра, ще, значить, не роскинено. Перше ти казав за якисъ ворочки, а Вислоух казав, щоб в кождому було не більше пуда. А тепер ти знову щось іншого пишеш, а я відки ж буду знати, в якім виді то висилати, а якжеж я маю зробити, если від Поплавского[41] не прийде більше поясненє, а буде поданий лишень адрес? Куди вислати? З решттов, буду видіти.

Книжки Чудацкіх думок ще не[ма]. Кажуть, що вже у інтроліга-тора** і на днях буде у мене. Буквально відповідаю ще раз на твоі 5 N питань:

1) Кошти будуть допюру*** завтра, у Суботу (я пишу до тебе лист у Пятницю), і літері ще не розкинені.

2) Вше остальне, що не потрібно Годакові (польскі літери, машина "Юстушки"), усе так і стоіть запаковане, як прийшло, а то, чим треба ділитис<ь>, розпаковано, але не розділено (бо не було коштів).

3) Твоє питанє, в які пакунки, остаєся питанєм з моеі і Годака сторони?

4) Из Відня прийшло все...

О коштах напишу потому, бо те[пер] ще нічого не видавалам, а за кошт[и] Годак ще й сам не знае, кілько будуть коштували.

---

* Має бути "знаю".

** Інтролігатор (*польськ.* introligator) – палітурник.

*** Допюру (від *польськ.* dopiero) – тільки.

З вівсяною муки* якось прийшли до ладу. Робемо все на солодко. Квасне не подобалось.

Пані Коцовска[42] вернула, пробувши на селі місяць і стративши 50 зл. Яку працю буде читати Коцовскій[43], певн[о], о тім подадуть в Ділі[44]. Сама я до них не маю часу ідти. Сиджу дома цілий час. Лишень виходжу на часун[ок] сповнити твої порученя.

Що тобі писати за мое здоровье, ти знаешь, що я мало занимаюсь собою. Прийідешь, то сам побачишь. У Тарасика нині горячка, если завтра буде гірше, – покличу лікаря.

А П[авли]к дурний, він мині теж доку[чає], на що я тебе мучу і запровадила до Відня для марного додатку, Д[окто]р, а за біду він любить співати, тоді як пропустить все. А спитати его, де він дав 50 зл. Мійского[45]? 50 зл. було прислано ему раньше, а 50 пізніше, а Данилович казав тут при мині, що дав. Конче треба нам зробити з ним, з Народом рахунок і представить наше адмініструванє на зборі, если таковий відбудеся.

Вислоух питає, де ти подів рускій переклад Міцкевича (здаєся, Конрада Валенрода)[46], що був присланий на твої руки в редакцію. Если ти за него знаешь, то, будь ласков, напиши, а я в тебе пошукаю і передам Вислоуху. Першу корректу "На крилах пісень" прислали мині. Зроблю, а другу – пошлють тобі. А ні грошей, ни жадного листа від Пчілок нема. Я вже гадала, що Беднарскій[47] і не схоче складати без грошей. Мушу конче вислати щ[е] 2 і 3 аркуш, аж тоді, може, пришлють і вони гроші.

Писалам Сани[48]. Вона мині відповіла, що Ваню[49] жінка віддала до закладу "неизлечимо больних", Маня[50] совсєм не виздоровєла, і что ей остается ідти в монастирь.

Ну кончаю, бо Мариня занесе на почту. Чекає.

Твоя Ольга.

Друкується вперше за автографом (№ 1609, с.45–49). Місце написання та дата встановлюються за змістом.

Лист № 7

[Львів], 3 ноября 1892 р.

Дорогой Татуся!

Чекаю, чекаю на твій лист, котрий ты мені обіцяв написати зараз по розмові з Ягичем, і ніяк не дочекаюсь. А, бажаючи мати від тебе деякі відомости, пишу сама. В Kurjerі дуже обурені, що ти нічого не*

* Має бути "мукою".

пишешь, а Вислоух гадае, що ти на него розсердивсъ, що, як він [каже], булоб для него дуже прикро. А я не знаю, чи брати мені Kurjer, чи ні? Да і зі взгляду на потребу білета йізди тобі, як мені здаеся, не слід кидати своего сотрудничества при Kurjeri. У мене набігло багато справ, не знаю, з чого і починати. Вислалам машину і дісталам відповідь із Brodyw[51], що вже получив товар і чекае на дальші моі інструкціі. Я ему написала, що до него зголосится Chaim Dermon і від того часу не знаю, що ся робить. І жадних інструкцій сама не маю.

Що до грошевих справ. Вислоух обіцяв звернути книжечку сего місяця. Я у него бралам ще 50 г. 20 далам Годаку на усиленную его просьбу (сам приходив до мене до дому), 12 г. 50 [ц.] – інтролигатору, 7 – Андрусеви пальто теплое, решту – на видатки господарски. Тепере взяла 1-го ще 30: заплачу смет<а>чарку і господарю. С Kurjerom жадних рахунков у нас не було сего місяця.

Дісталам лист від Мані і Никол<аева>[52]. Убєждают меня прієхать в Россію і забрать Маню, потому что она влюбилась уже в другого (любителя чужой собственности) і мало с ним не повінчалась. Я відповіла, что <най> устроіть свої денежные дела, получит паспорт, а я за ней прієду, коли ти повернеш до дому.

Мариля моя рєшила, що вона більше варта яко хорошая кухарка і наймилася в Юрє[53] до каноника за 7 зл., а у меня Ганя із Перемишля[54], а тим часом перебувала баба.

Як жеж ти ся маешь, чому нічого не пишешь? Чи дістав 10 <книг> Чудацкіх думок? Д[рагомано]ву вислалам... Посилаю тобі скоперіскованого Народа статью Павлика[55], досить сильно написана, а самий Народъ, другій наклад, вийшов пустиний. У нас тепер страшенна завірюха, падае сніг. (Чому я тішусь, бо діти що денно питають мене, коли пойідуть на санках, а Стася обіцяв уже возити йіх на своіх). Діти здорові, тілько у ночі кепско сплять; да возня з переменой служниць наробила мені клопоту. Але тепер знов усе добре. Пиши, коли прийідешь до дому. Будемо тебе усі зустрічати. Гадалам, же маю так богато справу<д>кув, а тут уже й кінець. Бувай здоров. Чекаю дуже на твій листь.

Твоя Ольга Фр[анко].

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 21–24). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 8

[Львів], 7 листопада 1892 р.

Дорогой Татуся!

Листи твої роблять мині завше велику несподіванку, і я в радости готова обняти того листоноша, що приносить від тебе лист. А потому із своеі сторони не затрімую відповіді. Вислоуху я казала, а він казав, що твої статьі в Kur[jeri] дуже подобаються. Тарасишко дуже цікавий, що ти робиш у Відні і чему вчишся? Андруся питае, коли ти прийідешь? Петрушка рідко коли згадуйе і то більше, як старші заговорять, а за то часто падае. Гандзя виросла трохи, але з годуванєм іі завше клопіт. Всі разом шумят, стучать, кричать, так що направду учится дома ти і не міркуй, а завше можешь тут посідити* пару неділь. Цікавам дуже на твою дісертацію, на якім язиці ти іі виголосиш, і які будут наслідкі з твоеі знайомости з Ягичем, а вже не довго, 10 день, зістає до твого відчиту[56].

З літерами поки що нічого не зробили, шахти есть, значить, розкладають, а Годак усе допоминаеся 30 г. за шахти, а за рахунок каже, що він завше рахував аркуш по 17 зл. (це страшенно дорого, Шевченко тобі завше рахувала по 15, і папір ліпший). Ну, а для тебе, казав, готов пристати по 15 зл. за аркуш. Книжочки від Вислоуха ще не дісталам, але обіцяв положити. Коли? Не знаю.

Величко зробив экзамен, на котрому він (здаеся) раз провалився і чекае зібрати 200 зл. за тітул докторат. Вообще, це – единий мій гість, пойіхав уже за жінкою і дитиною, ві второк привезе. Гадалам через него війти в зносини з Остапом[57] насчет его довгу 50 г., так казав і радив мені поставити на тім хрест. Що Остап взяв, того не звертае. Він узяв колись (позичив) у Величка якусь малу квоту, а як Величко дуже потрібував (тоді, як приніс свої книги на продажь), то Остап навіть вилаяв его.

Робили ми проби з мукою, нічого не виходило, а далі Мариня рішила, що то мука кепска, і що з такоі муки ніколи кісиль не буде білий. І радить муку продати жидови. А мені здаеся, що з того ще вийде. А потому посилаю тобі одрабинку муки, як ти іі знайдешь по цвєту і по вкусу. Я ж на тому не розуміюсь. Видишь, якими я тебе дрібницями занимаю на канунє твого публичного виступу і турбую тебе дурницями среди серъезних занятій. Та ти не сердись, теперь вся моя жизнь состоит из маси дрібниць. То Петрунька научити на уриналік проситися (тепер він сам сідае і в ліжку рідко коли зробить). То Гандзю пильнувати, щоб що денно в звісний час зъйіла,

* Має бути "посидіти".

сходила. Та тим я не журюся, гадаю, що то мінеся, не все так буде, а от журюся за тебе. З твоіх листів вижу невдоволенє, розстройство, що мене дуже безспокоить. Пожалуйста, напиши мнє все откровенно, чи тебя занятія утомляют, чи недогодности, невигоди життя? Так вєдь то довго тревати не буде, а повернеш із Відня, то, справді, може де осісти на своім грунті і господарювати.

Знаєш, старого Бачиньского ректор нагоняют, за то Бачинскій молод[ий] мав приймати надсиланє від хотяч[их] брати участь на віче[58].

Мені таки здаєся, що із того віча ніц не буде, і що его заборонять. Вєдь, заборонили збір Коломийськи[х] радикалів, маючих на цілі обговоренє эмиграціи[59].

У нас продають дуже добрі яблок[и] тирольски, солодки, як би хто йіх[ав] из знайомих до Відня, я конче тобі пришлю. Фунт коштуе 18 кр[ейцерів]*, але я дітям купувала. Чи пьеш налив[ку]? Чи дістав ти Кіевскую Старину, я говорила листоношови, а він каже: "Най із Россіи рекламують"? А я ліп[ше] тут справлюсь, тілько ти мені скажи більш менш число, коли я тобі писала, що вислалам до те[бе]? Я гадаю, що, если книжка була уж[е] у Львові, нема потреби рекламувати за нею аж із Россіи.

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 51–54). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 9

[Львів], 20 листопада 1892 р.

Дорогой Татуся!

Посилаю тобі пробу пера твого синішки. Его успєхами я дуже тішуся. В его тетрадки, де він вчится, літери бували краще написани. Але, пишучи лист, звістно, був трохи зіритованій**. Усі дітоньки здорови. Часом бувае горячка, але, Богу дякувати, тим і кінчаеся. Тілько Гануся дістала таку саму висипку на лиці, яка була у Петруся. Так само матерія показуеся, присихае і знов де инде струпится. Уживаю тих самих ліків, що і для Петра. Петро мав велику охоту також писата*** до тебе.

---

* Крейцар, крейцер – стара німецька дрібна монета, в Австро-Угорщині дорівнювала 1/100 гульдена.

** Зіритований (від *польськ.* zirytovany) – розгніваний, роздратований.

*** Має бути писати.

Були у нас Велички з тиждень, а тепер уже на новому мешкани. На початку дуже бідують: і того нема, і того. Чи треба тобі більше посилати "Чудацких думок"? Післалам в редакціі де які, але люди ще не купують, бо не знають, що вона істнуе.

Вийшла спора книжка, не знаю, чи посилать кому до Россіи? Пчілки надіслали 55 р. на друк віршів. Вийде, мабуть, зо 6 аркушів. До другоі корректури замовилам Ганкевича[60]. Із муки вівсяноі печемо пляцки на дрожах, чир* солодкій (не квасний). Але діти ані раз не хотят йісти. Ми ж з Маринею навіть стали трохи ліпше виглядати. Ну, Богу дякувати, позбулись клопоту. Машину вислали, телеграмой завідомили. Годак рахуе за перевіз машини із колеі** 10 г. 75 к. Машинисту, що упаковував для дальшоі подорож<и> – 3 г., а кошта не звишь 30 г. Экспедиція порахувала 5 г. 87 ц. (рахунок у мене), і телеграм коштував (на наданий адрес) 90 ц. От і всі кошти. Надіюсь, що робилам добре, а може, що і не вдастся. Було 12 кавалків в деревляних пуделках, найбільшій, котрого в жадний спосіб не можно було розділити, важив 86 к[г], хоть було сказано від 40–60. Літер вийшл<о> на дві кошти, але бракуе цілком маленького е, а обортное есть. Послано на Броди 16. 20 дістала[м] там (в Бродах) і зараз же 20 телеграфувалам до Россіи; <Pawe1>[61] радив конче визвати тебе телеграмой, але я боялась, що ти пропустишь середу, коли ти будешь міг говорити з Ягичем о своім докторатi. Посилаю тобі лист Павлика до Годака[62]. Він, як видиш, зробив свій і наш рахунок. Мині здавалося, що ти більше платив на наш рахунок Годакові, а тим часом, если відтрутити 100 зл., що припадае на нову*** газети, то наш довг = 227 з. Вообще, Годак рахував вам страшенно дорого. Хоть П[авли]к і запевняв, що у него танше. Лист П[авли]ка прошу прислати по прочитаню, бо Годак потребуе его, а мині копіі не хотілось робити. Бувай здоров. Чекалам на твій лист, хоть черга за мною.

Твоя Ольга Франко.

Друкується вперше за автографом (№ 1609, с.145–148). Місце написання встановлюється за змістом. Вгорі першого аркуша напис рукою сина "Андрій Франко".

---

* Чир – вид розмазні.

** Колея (від *польськ.* kolej) – залізниця.

*** Має бути нові.

1893

Лист № 10

[Львів], 27-го січня 1893 р.

Дорогой Татуся!

Дісталам від тебе лист[63]. Посилаю тобі лист Мих. Пет.[64] Записки[65] я ему пошлю, ті, що у нас були, другій экземп[ляр], а твоіх статей в Курьері* культуркам[66], к сожаленію, не можу усіх знайти. Пишеть Олена Пчілка[67]. Питаеся, що робится з "На крилах пісень", чом не кінчають? Казала я Беднарск[ому], але таки не кінчають складати.

У мене страшенний клопіт. Андруник встав, а лягли Тара[с] і Петрусь, нудять страшенно, в ночі не сплю, голова кружится. А баба наробила мені сцен, що не хотіла йісти кіселиц, і забралась на четвертий день, ще Андрусь не вставав з ліжка. А тепер я сама з Ганею, що теж чекае розвязки не нині, завтра.

До баби прийіхав син із Босніі, дістав місце в Відні. В Марті місяці візьме і бабу з собою… Був зйізд в Станиславові[68], такий великий, що всіх можно назвати по именно, і устави о згромадженях ані крихти не переступили, бо кождий особисто знався аж занадто. А Будзиновскій[69], що такіж** був із (8), поспішився написати в Галичанині[70] так, як воно було, де що трохи підбрехавши, на що Коломийчани дуже! недобрі, мовляв. Перше спр<а>возданє віча могли подати лишень ми в Народі або в Хліборобі[71], а не соватися в москвофільск[ий] орган. И спровозданнє Павлика вишло б, звісно, зовсім інакше[72]. Сего № Галичанина я не виділа, а потому не мож[у] тобі прислати.

Більш нічого нового нема, я хотіла скористати з твоеі охоти просвіщати других – і просвітится самоі Герценом[73], та біда, що не ма коли. Лишень прочитала его роман "Хто виноват"[74]. А "Думи"[75] буду читать.

Ну, бажаю тобі всего хорошого.

Твоя Ольга Франко.

Подається вперше за автографом (№ 1609, с. 59–61). Місце написання встановлюється за змістом.

---

* Має бути "Курьері".

** Має бути "також".

Лист № 11

[Львів], 31 січня 1893 р.

Дорогой Татуся!

Ты не можешь себе представить, с каким удовольствіем читаю я Герцена до 12, до 1, только улучу свободную минуту, и на сколько это чтеніе ободряет меня при моих хлопотах. Послала би я, да боюсь, что пропадут, и потом эта возня посилки на почту, может быть, хто будет ехать в Краков, тогда передам.

Діточки наши здорові, завтра позволю встать из ліжка. Гандзя теж дістала кирь і найбільше слабувала, три дни і ночи була зовсім в безсознательном состоян[іі] і только стогнала. Теперъ і ий добре. Менші хлопці легко перенесли слабість, ніж Андруся, а все таки продержала іх четыре дні в ліжку. Відповідаю тобі зараз же, щоби не безспокоівся. Якже це ти лишився совсім без грошей? И чому ти не написав, що тобі потрібно? Вислоух казав мені, що післав тобі 10 зл. і дістав від тебе стат<ю> о жид<а>в[76]. Лукич[77] теж чекае на продовженє[78], і Маковей[79] казав, що через це навіть спізнилася Зоря. За "Мужичку"[80] казала мені пані Коцовська так. Я тобі хотіла писати ще вперед, та й забула. "Чоловік мій дуже тішится, що голосував против Мужички, бо би дуже скомпромітувався, то есть переробка"[81]. Як вони із того викрутятся – не знаю.

Чи дістав ти корреспондентку від Папроцкого[82], де він пише, щоб ти висилав на його руки свій роман[83]? Купця він уже знайшов. Д[рагомано]ву я послала твоіх статей досить. І Записки вислала. Кіевской Старины не прийшло. Завтра піду до бюра замовити іншу служницю. Мені дуже шкода Гани, я так до неі привязалась. Посилаю тобі просьбу від Квартальн[ика] Historychnoho[84], а разом і книжоч[ки] дві.

Из Россіі від панни досталам коротеньку звістку, що гроші вишлють на днях.

Бувай здоров, за нас не журись, а если тобі будут потрібні гроші – пиши, я завше можу взяти у Вислоуха. Чи тобі ще буде що належати за цей місяць – не знаю. 1го спитаю. Вексель переписалам на да[льший] срок. Я рахувала, що прийдеся ціі гроші узяти, а тим часом вони ще зістають у Вислоуха.

Зістаю ся *твоя Ольга.*

31 Јенваря 1893 года.

Друкується вперше за автографом (№ 1609, с. 68–70). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 12

[Львів], після 20 лютого 1893 р.

Як видишь, Татуся, Ольга пишит уже третій раз[85]. Дивилася в катальогу – нічого не знайшла. Будь ласкав відповісти йій або сказат[и] мені, де та статья знаходится, і хто ii автор[86]. Байздренко[87], здаес[я], не пойіде до Відня, то книжки я тобі вишлю ще нині[88]. Він був в Коломийі[89] і в восхищениі от Павлик[а]. Казав, що Павлик дуже наполохани[й], і просив Байздренко чим борше йіх[ати] із Коломиї, бо, каже, що за ним слідять і за всіма, хто до него приходить. У нас нового нема нічого, ус[і] діти здорові. До виділу піду нині.

Твоя Ольга Франко.

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 78). Місце написання встановлюється за змістом, а дата – на підставі того, що даний текст є допискою на листі Ольги Озаркевич від 9 лютого 1893 року.

Лист № 13

[Львів, лютий 1893 р.]

Твій лист[90] дісталам і все чекала на Байздренко, чекаючи від него усякіх новин о тобі. К моему прискорбію, видно, я тебе не порозуміла. Мені здавалось, що ти от от прийдешь, хоть, звісно, я собі не представляла ясно, коли ти будешь готовится к экзамену і коли його здавати. Байздр[енко] каже, що ти будешь у Відні ще зо два місяці. Не вже ты ще й досі не дістав гроші із Виділу[91], чим же ти жіешь? Прошу тебе, напиши зараз, чи дістав гроші із Виділу, то зараз же піду до Савчака[92] узнати, що то мае значити. А то ще ліпше: напиши просто до Виділу Краевого, до заступці презеса* Антоневича, і скажи ему, что я була там в твоій справі і що мені обіцяли, що гроші тобі вислано, а тим часом ти іх ще й досі не маешь. Мені вони не дадуть, бо Савчак мені показував твій лист, де ти подаешь свій адрес. Знаешь, найліпше буде, если ти зараз же напишишь сам. Це дуже прикро, що ты не маешь там грошей і кепскою стравою псуешь собі желудок. Если тобі потрібно, то я ще візьму у Вислоуха і пришлю тобі, у него лишилось наших 100 р. Крім тих 300 зл., йіх также можно буде здержати. Прухнікової[93] я вже давно віддала твій роман і вона казала, що не задовго скінчить. В новім товаристві[94] тебе вибрано на презеса. Не знаю, чи ти згодишся, в проекті було вибрати Каспровича[95]. Будь ласка, ще раз скажи, де можно знайти реферат Колесси[96] . Цілу

* Презес (*польськ.* prezes) – голова.

шафу перешукалам, що стоіть коло канапки, і нема, а він мені пишить лист за листом, навіт[ь] брата присилав за ним[97]. Я братові сказала, що ти прийідешь за пару день. А тепер сама не знаю, що з ними робити. На правду, коли ж ти гадаешь сидати до екзамену? Величко уже скінчив карту і дуже тішится, що дістане що найменше 200 зл.–300 зл. Цікава[м], кілько ему дадуть, страшно дивит на него, як він виглядае. Страшенно боюсь, щоб і с тобою не було такого. Твій Тарас Шевченко читаеся з великою пріемностю[98], цікавам, чи дотянется він до 9го, саме коли припадае річниця.

Наш Тарасишко надзвичай спосібний, усі літери починае знати, усі німецкі слова, що Андруся не знае, він говорить найборше. Гимнаст теж хорошій. Жалко тілько, що ты тепер не можешь маты вплу* на его умисловій розвій. Ну, та надіюсь, що не задовго будемо жити знов разом в ліпших обставинах. Зовсім не знаю, чим розвивати іх розум... Бралам до рук Бібліотек[у] для молодіжи[99], Дзвінок[100], Зорі[101], гада[ла] щось дітям читати. Але таке посте**, що навіть перелякалась таким хламом набивати ім голову і все повідкидала. Хоть звісно і між тим знайшлис[ь] би перли, але тяжко знайти щось доброго... Памятаю Крилова[102] в перекладі Глібов[а][103], але боюсь, що вони ще не зрозуміють то[і] моралі, котрою підшита кожда байка. Ти мені мусишь прий[ти] з тим в поміч. За хлопчиків "mit Drachen"*** і Hand und Tuchs*4 вони вже знають докладно, вот як би щось подібного із образками. Наглядний образковий метод ученія, як виджу, есть найліпший. Андрусеви щось тяжко даеся складанє літер, хоть двухсложні слова уже знае прочитати. Петрушку я дуже богато спускаю, і через то він страшенний розбішака. Але б я не хотіла его дуже кремновати, а розум прийде з літами, найб<ільше> шкоди роблять теперь хлопці на кріслах, майже всі попродирявили. Ходемо гуляти по черзі, бо не всі ще мають нові бутіки, а старі подерлися цілком за зіму. Дала допьюро шевцю робити. Ганя ще й досі у нас. Під той час була Кася від 15 до 1го, але пішла, бо рішила, що вона тільки до кухні. Тепер від 1го взяла другу Ганю, що до всего, а найменше до кухні, але перша Ганя все ще ходить здорова у нас.

Гандзуня починае мамкати, тіль[ки] не знаю, кого она считае за свою Маму, мені здаеся, що борше Ганю, бо вона з нею, бавить іі цілий день. Починае сидіти і робится ду[же] файною дівчинкою, навить нос[ик] принимае ліпшу форму, а оч[і] таки чорненькі і не хотят

---

* Має бути "впливу".

** Має бути "пусте".

*** З драконами *(нім.)*.

*4 Руку з рушниками *(нім.)*.

сівити. Пчілки кінчають "На крилах Пісе[нь]" . Кожду корректу кажуть собі присилати, мені не довіряють.

Прошу ж пиши мені якнайборше в справі грошей.

Твоя Ольга Франко.

Подається вперше за автографом (№ 1609, с. 241–246). Місце написання та дата встановлюються за змістом. Даний лист є відповіддю на лист І. Франка від 20 лютого 1893 р.

Лист № 14

[Львів, лютий 1893 р.]

Дорогой Татуся!

Будь ласкав або порадь з тим, або скажи, де того шукат[и] ічи ти хочешь дати.

1) Смаль Стоцкій[104] просит твоей росправы. Иоан Вишенськи[й][105].

2) Колесса питає, де його праця о Мицкевичє і Шевченк<е>.

3) Ольга Озаркевич – якій автор статьі "Гегеліанізм". Будь ласка, відповідь ім або кази* мені, [що] відповідать.

Діти усі здорові. Байздренко, здаеся, не пойіде <до> Відня. Чи ти дістав гроші?

Твоя Ольга Франко.

Ходилам до Савчака, обіщав предложити на селі, <я ж>, холила** в третій раз нині. Казали мені, що твоя спра[в]а залагоджена, і що тобі вислали просто до Відня, значить, ще сего тиждня іх дістанешь.

Друкується вперше за автографом (№ 1609, с. 80). Місце написання встановлюється за змістом, дата – на підставі того, що даний лист занотовано на останньому аркуші датованого листа (21 лютого 1893 р.) Колесси О. М.

Лист № 15

[Львів, кінець лютого – початок березня 1893 р.]

Дорогой Татуся!

Посилаю тобі карту йізди від Львова до Кракова. Від Відня Вислоух не міг дістати, казав, що, може, ще пришле пізніще. Коли ж ти прийідешь і твоі бідуваня животні скінчаться? Дітям купи, хіба, на

---

* Має бути "кажи".

** Має бути "ходила".

споденкі та рибки. Я була у Виділі Краевім і мені казали, що в 5го тобі вислано гроші і ти їіх мусів дістати <niezanudnie>*. За який übersiger** ти мені згадуєш? Ты його мав з собою. Може би ти здав річи (книжки з Курьером) на товаровий потяг. То прийде пізніше трохи, але ніц не шкодить. Добре було, як би ти скінчив уже дісертаці<ю> і лиш[ив] йійі у Ягича.

Посилаю тобі ще й лист на колею від Відня до Крако[ва]. Ти з ним зголосошися до дир[ек]ції, підписавши його сам, а там дістанеш або ціли[й] білет, або увільнене на полови[ну].

Бувай здоров, до побачення.

Твоя Ольга Франк[о].

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 143–144). Місце написання та дата встановлюються за змістом.

Лист № 16

[Нагуєвичі], 9 травня 1893 р.

Дорогой Татуся!

Дуже мене втішило, що ти уже у Відні і так скоренько написав мені лист. Дай же, Боже, щоб тобі так швиденько і докторат зробити, і до нас прийіхати на відпочинок. Тут у лісі стае дуже добре, <аж> вчора, як наші йіздили до міста, і перед вчора була страшенна злива, а ще днем перед ціли гори були укриті снігом і у нас перепадав. Наші пани забрались у субботу, не заплативши а ні шеляга***. Тепер білять, у понеділок шурують, а в середу, мабуть, будемо вже в новій хаті.

Грошеві справи моі стоять так. Дідунь<ко>[106] йіздив до міста, купив голову цукру, кави, муки, вапно, шкло (що було збите панами), і вийшло усего 7 г. 49 ц. За 20 зл. купилам у них пацюка. Рич з пацюком стоіт так. У неділю просив Онуфер[107] позичити ему на сукно 8 зл. Але він зпізнився, сукно відпродали до Ясиниці[108], і грошей я не дала. Далі вижу, він у ксьонза збираеся купувати бичка, видно, теж за моі, так я, щоб не видати гроші на річі зовсім уже мені не придатні, купила у старого свиню. Перед Святами Зеленими будемо різати. Звісно, більшу половину вониж зйідять, але то буде йти яко плата за помешка<нє>, дві шинкі, солонини, полендвиці і ковбасы будемо вудити для себе до Львова, може, й до тебе прислати би чого? Тілько не знаю,

---

* Niezanudnie – незабаром.

** Можливо, мається на увазі ubersicht *(нім.)* – огляд.

*** Шеляг (*польськ.* szelag) – назва середньовічної дрібної монети, яка в 16–17 ст. дорівнювала 1/3 гроша.

як його упаковати і чи оплатится посилати? Зося моя дуже недовольна йідженєм, хоч дістае три раза свіже молоко і каву, і кажить, що тілько місяця добуде. А я тим не журюся, ту<т> уже 4 мае охоту поступити на службу. Біблію я дісталам. Если ти дістанеш 9 № "Народа", то прошу тебе дуже вислати до Кіева: В. В. Тарновскій[109], Д. Сєтова, Большая Владимірскій* . Не знаю, чи мені буде присилати Павлик, та і конверту тут тяжко роздобути. Дісталам лист від панночки із Россіи, що у нас гостила, питае, де вислати книжку, я подала твою адресу до Відня. Тобі, як бачу, на довго там грошей не вистарчить, то бери у Вислоуха, і так у него ще есть на векселю 300 г. Дуже цікавам на твоі листи. Ми, крім "Курьера Lwowskiego", не маему** жадноі <стипности> з тим, що діеся на світі.

Булисьмо у ксьондза[110], але ані масла, ані сиру не було, за то Онуфер дістав меду й угостив нас усіх. Гандзуся мала через день горячку, але тепер здорова. Андрусеви дуже подобалось копанє. За жадні книжки ми іще й не беремось, бо розгордіяж усюди. А мені аби дітоньки здорові були. Ходжу з хлопцями у ліс. Особливого нічо[го], потому більше нічого не пишу, усі дітоньки здорові. Тарасьо стае дуже цікавий, усім росповідае, хто він такий, як ся називае, як по німецки Тато. Навіть Марині Митровні[111]. Ну, бувай здоров, пиши почаще. Як би ти був ласкав написати у Кіив (на адрес: Прорєзная № 6, Г-жє Штрельман), де ти тепер, де я, і що ми покинули давне помешканє[112], і куди тобі пислати книжки, що панночка обіцяла вислати. Мені з відс[и] зовсім не вигідно переписуватись, бо не маю ні марок, ні коперти***.

Ну, бувай здоров, чекаю на лист.

Твоя Ольга Франко. 9 мая 1893.

Подається вперше за автографом (№ 1609, с. 97–100). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 17

[Нагуєвичі, травень 1893 р.]

Лист твій досталам[113], Любий Татуся. Дуже мене втішае, що ти вже сідаешь до екзамена. Маю надію, що ми вже скоро побачимось з тобою і разом будемо збирати осінні гриби. Тепер ще в лісі нема грибів, а ходимо лишень рвати квіти. Будь ласкав, перетлумач цей

---

* Має бути "Владимирская".

** Має бути "маємо".

*** Коперта, коверта – конверт.

мит, він прийшов місяць тому до Ясенець, але навіть самі ксьондз не могли прочитати і прислав дівчат до мене. Отже, прошу тебе прислати цей лист з тлумаченєм найдалі к сему воскресеню, бо дівчата прийдуть по него. Жиемося там, <дякую>, добре, навіть Зося уже не згадуе о киданю службі. Масло і сир купились мо у Рибячкі. Кінчаю мій листочок. Мож[е], ти що більшого напиши. Діти здорові і я також.

Зістаю *твоя Ольга Франко.*

Друкується вперше за автографом (№ 1609, с. 101–102). Місце написання та дата встановлюються за змістом, а також на підставі листа І. Франка від 12 травня 1893 року.

Лист № 18

[Нагуєвичі], 24 травня [1893 р.]

Любий Татуся!

Лист з тлумаченєм дістала[114]. Красненько дякую. Знаешь, едного дня Стефаниха[115] пришла позичати у мене 5 зл. Я гадаю собі, що, як ми залежемо від Стефана – не ловко відмовити, позичилам. На другій день вона прийшла знов і страшенно напивалася у нас з бабунею, а потом пішла до Василихи[116] і там заснула, а на третій день Стефан, ідучи до Дрогобича на термін, упав на Унятицких луках[117] і умер (певно, серцевий удар). Унятичці не хотіли видати трупа, бо, кажуть, через <к>риницю перенести – будуть великі гради. Але ржондца* вмішався, грозив, що сам <прийіде>, і вони віддали Стефанисі за 3 шустаки**. Потому його поховали аж за цілих 8 зл., а тимчасом замісць Стефана маемо Винницкого[118], що був злисним у горі, а Стефаниха сидить на місці аж поки Текля не візьме шлюб з будучим супругом і злісним, що обіцяв назначити сам ржондца.

Нині допьоро заризали сьмо пацюка, а по соленію і копче[нію], значить, що найменче за місяць, пришлемо тобі шинку, ковбас і полендвиць.

У нас теж дуже <досі> красно діт[ям], повна воля, цілий день на дворі, навіть і в слоту іх дома не утримаемо. Ходемо в ліс, лапаемо рибки з Ясем Рибяковим[119]. Хлопці перезнаемились і подружились зі всіми пастухами. Тараско перелазить через плоти до сусідних панночок. Его найбільше любять і все питають у него, як і що по німецки. Діти твоі всім подобаються, а найбільше Петруня. Так красний став, що я сама влюблена у него.

---

* Ржондца – управитель поміщицької садиби.

** Шостак – монета номіналом три копійки (шість грошів).

Пузюмок* у нас ще нема, допьоро цвітуть, за тиждень або за два підемо збирати ягоди. Дітоньки здорові. Андруся два дні мав легку горячку, тепер здоров. Онуфер слабий, мае страшенну горячку. Гануся діста[ла] огник знов на цілу <челюсь>.

Біблію читаю с удовольствіем і все розумію, а Chopengauera[120] начала та й покинула, бо, праві, цілий день мушу бути коло дітей і хиба на годину урву ся, але бути на свіжому повітрю, не вести кухонної міскої господарки, не тратити таку уйму грошей – то много значить, і я тут начинаю поправлятися. Зося моя теж примиряеся з селом і просить мене тілько пойіхати бодай тоді дома, як ти будешь тут. Онуфер здоровійше і просить мене конче роздобути яку книжку о пчельництвє. Я виділа дуже красне руководство у Петра Антоновича[121] по россійски, не знаю, чи в книгарні в Дрогобичі буде і чи можно взять на твій рахунок? Я тобі подаю всяк[их] спровунків, не питаючи, <чи> ти будешь мав час. Пиши, мій голубе, що і як буде з тобою, я таки цікавам, що, як приходе час дістати від тебе відповідь, то я цілий день гляда[ю] за возьним**. Маса питань насуваеся мині до голови. Чи приймуть тв[ою] письменную диссертацію і на кол[и] визначуть тобі экзамени? А я гада[ю], чи Вислоух таки буде друкувати твій роман?[122] А все таки ти тим не журись, будут тобі потріб[ні] гроші - візьмі від Вислоуха ще 100, а процент, що ми взяли у него до кінця Іюля, може се відтяг[ти], альбо най тобі Lilien[123] зверне еден білет, а ти його продашь. Або найліпше таки – візьми ще у Вислоуха. Гануся все говорить тя[тя], але зубків ще не має. Ну, бувай здоров. Пиши як найскорше, моі дітo[чки], а твоі хлопчики – здорові. Може б, до мене присилали корректу під той час, коли ти будеш сидіти за экзаменами? Тут ще не скінчили веснувати, а яблоньки цвітуть рясно.

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 119–122). Місце написання та рік встановлюються за змістом.

Лист № 19

[Нагуєвичі], 29 травня 1893 р.

Дорогой Татуся!

Листи твоі дісталам оба разом в Понеділок[124]. Я, прочитуючи о зйізді філологів і о принятю в цісарскій палаті, була дуже цікава, чи і ти там був?[125]

---

* Пузюмка – (*польськ.* poziomka) – суниця (лісова).

** Возний – виборна посада в селі для виконання різних громадських доручень. Возні назначалися війтом.

Певно, цісаря ты не лицезрів. Хоть і не було потребы. А от шкода, що ты мені [б]лизше не пишешь, коли сідаешь до экзамену. Тут усі цікаві, що і як ти, що ты пишешь? Але чи може то их що интересувати? Андруся дуже втішився тим маркам, що ты йому прислав. І по тому поводу була зараз же бійка межи хлопцями. Навіть Гануся розплакалась, як відобралам від неі твій лист. Тарасишко дістав нату<р>альне показанє (сторонников котрого, [я]к ты знаешь, есть Спенсер[126]). Він сам так объясняе сей факт. Були мы всі на оборі, він загаяв худобу. "Я боявся, щоб мене не сколола быня, і став коло Цыгана (пса), а він мене укусив [з]а ручку." Да, Цыган оказався зрадливым і укусив Тарася за ручку, но досить злегка, найглубше місце лышилось від кликового зуба. Ранка уже гоится від оливы, и ничого небезпечного нема. Тарасьо дуже кричав, аж не приложилам зимноі води, і тепер дуже боітся підходити до стайні і потрохи начина боятися всего.

Виходить, що Стефана забив Пісінчер із Унятич – шваб. Кажуть, що річ стоіт так. Стефан-небіжчик, ідучи на термин, здибав в лісі Пісінчер[а], [який] різав дуба. Він до него каже: " Бійся Бога, чоловіки*, як не шкода різати такого дуба?" А той відповів по грубіянски. А Стефан, ніби, і каже: "Чекай, чекай, поверну з терміну, то я тобі покажу." А Пісінчер, ніби, кинувся на него з сокирою, бив його по спині, по під груді, навіть по під ухом диру зробив, а кровь не текла, бо була дира заткана <мохутой>, май** ще сили дійты до поля і там упав. Кажуть, що Пісінчер уже подав до суду скаргу за оскорбленє чести, а Стефина від себе подала до суду. Подали до протоколу, завтра, мабуть, спровадять жандармів на оглянданє тіла. Роспространилось на раз масса версій. Гдє истина – неизвєстно. А, может быть, это только извєстная склонность ума объяснить безпричинную смерть і т.д. Во всяком случає, дєло началось. Були смо на праздники у Юльці[127] з усіми дітьми, погода була мерз<е>нна: дождь, болото, і вітер. Андруся трохи перемерз. Мае лихорадку. Завтра йіде Зося до міста, то скажу купити вина для него. У мене поки що есть 10 зл., а если не хватить, то я буду пысать до тебе, а не до Вислоуха. А що Вислоух, не писав, чи? И коли буде друкувати роман?[128] А що сказав Пернерсторфер?[129] Я из Россіи жадных листів не маю. Прийшов Хліборо б два разы. Але дідуньо щось не дуже цікавий до него, переглянув і видложив. Та і мені здаеся, що він занадто мае мєстный интерес Коломыйского Кружка. А чи приходить до тебе "Народ", і чи не забув ты вис-

* Має бути "чоловіче".
** Має бути "мав".

лать до Тарновского слідуючи № від 9? Если маешь, то, будь ласкав, вишлю*. Михайло[130] хати ще не ставить, бо Онуфер був слабый, тепер ему ліпше. Новий піп Еднакій[131] уже служив, але не подобався, бо зовсім не говорив казання. А на другий день після водворенія получае Тато записку с приказаніем на завтра зібрати громадску раду, в необходимости покрытя росходів Его Высокопреподобия при переєздє из Туркі[132] до Нагуевич[133]. Зібрались на нараду, і Еднакій каже, що кошты выносять 200 зл., але половину він бере на себе, а половын[у] уплатить громада. Так війт красненько его перепросыв, що громада ви[дає] і на школу, і на шпиталь, і на трупарню – в касі грошей нема. Значи[ть], его преподобію нема з чого платит[и]. Ты можешь себє представить, як я тішилась такоі відправи. Ну, що жь тобі писати? Петрусь кращае з кождим днем, дістав румянци на цілу щеку. Гануся уже сама сидить. Тарась і Андр[ій] трохи слабиньки і нудятся, що не можно бігати по двору і на пастивник, де для них найпріемніще. Грошей, если будешь присылать, не больше, как 5 зл., і в звичайном листє.

Буду переглядати казки, як тіл[ько] дістану книжки. Діты ані раз не дають заниматся чим будь.

Будь здоров. Пиши, як идуть тв[оі] затянія**, і як скоро надіешься пр[и]йіхати до на[с]? Діти і я тебе цілуемо. Не забудь діточкам присл[ать] яких образків, бодай за 1 крейц. 4.

Твоя Ольга.

Друкується вперше за автографом (№ 1609, с. 123–126). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 20

[Нагуєвичі, початок червня 1893 р.]

Любий Татуся!

Гроші і книжки рівночасно я вже дістам***. Першу казку розказалам Андрусеви, але на тому місці, де приходить, що тато оженив сина, він питае:

"Що се значить?" Не пам'ятаю, як такі місца розказуются у Андерсена[134]? Чи мы просто брали на віру таки слова, не розуміючи йіх. Значить, дітям треба інакше говорити. А старшим, хоть бы й

* Має бути "вишли".
** Має бути "занятія".
*** Має бути "дістала".

селянам – інакше, бо таки вирази, як оженити, будуть для тим* зрозуміли.

Хоть боюсь, щоб на мене не прийшлось присловє альбо баснословє: "[К]ак, Господа, вы не [с]адитесь, а все у музыканти не годитесь."[135] Чи Біблія, чи байки, а результат моеі роботи буде однаковий.

У нас нині страшенна злива, цілий огород заляло водой: з капустой і бураками, і картофле. Михайло знов купив яличок за 12 зл., але <сп>рухнялі, початку, здаеся, не скоро буде. Онуфер при нім каже: "Братова, позичьте Михайлові 50 зл. на хату." Я відповіла, що то річ Ясева. Старий купує дубки на комору, а перше усего міг би помочи Михайлови, если мае гроши. А молоді такожъ продали пацюка, а Юльця собі накупила всякого убраня, хустки [с]ввабні. Видиш, якими я тебе подробицями занимаю. Усе <гадаю> тебе троху** развлечь при твоіх головоломних працях. Тепсрь я тильки і думаю, коли Ягич скінчить твою роботу читати і назначить тобі екзамен? Дітоньки усе питають: "Коли мы з татом пойідем у гори?" Тарасьо і Петруся дуже веселі, здорові, а Андруся все чогось смутний. Чи він так мыслить над чимсь, чи він мае в собі якись недостатки – не знаю, а може, він вийде з того, як говорила не раз баба. Тепер діты мають <зир[я]д>-ний словник <сути> і т. ін. Навіть Петрусь усе каже: "Най маму слак тлафить". Писалим до Szczepacskogo[136] за книжкою, так він писав, що випишить, і що за 6 днів передасть мині без возьного.

Оглядали тіло Стефана і жадних знаків насилія не знайшли, мабуть, і все діло пріостановлять.

Прийшли мені, прошу тебе, ще зо 10 марок, а тут невигідно, дрібних нема, а грубых давати не хочеся возьному, а через то може задержатися наша корреспонденція. Тепер мы сидимо у хаті, діти страшенно нудяться, в бутиках не хотят сидіти, бо поссідалися від болота і дуже тісни, давять ніжки, і літають босо по дворі, властиво, по болоту. Річка таки йшла по під пліт, що я аж налякалася і почала собі уявляти положенє тих, що були підчас великого потопу. Не знаю, чи завтра піде возьний, на всякий случай пишу тобі. І приймусь усердно за казки. Страшенний, видно, брак книжок для селян, дідуньо дуже був цікавий, які ти прислав книжки, і з розпоки***, що дощь лє, робити нема що, прочитав цілу книжку "О польови[х] шкода". Гадаю, що дешевая, а част[о] і добірная бібліотека для селян була бы дуже пожадана. Читал[а] я "Macierz ludowa"[137] в Чехах. Яке вона добро зробила і як подвигну[ла] просвіту среди селян такими книжочка-

* Має бути "них".

** Має бути "трохи".

*** Має бути "розпуки".

ми. А що наша Просвіта?[138] В Чехах книжочка* пишуть на світлійші автори і гонораріум дістають по 60 зл. за аркуш. Поодиноким лю[-дям], хотьби і охочим, тяжко братися за таке діло, а Товариство поважан[е] при богатстві членів і у нас могло б зро[бити] таке саме.

Любящая *твоя Ольга Франко.*

Подається вперше за автографом (№ 1609, с. 107–110). Місце написання встановлюється за змістом. Гадаємо, даний лист є відповіддю на лист І. Франка від 2 червня 1893 р. (Див.: Т. 50, с. 403–404).

Лист № 21

[Нагуєвичі, червень 1893 р.]

Любий Татуся!

Марки дістала, але Bilderdjgen'ів** нема й доси, чи ти посилав їх в листі, і чи вони де не пропали?[139] Прочитала я в новинках о жидє Хараш[140] (літера ять) і мало не зварьювала, не вже і на сей раз правда, що жид завше буде Іудою. Вот мерзость, не могу слів знайти. Чи подати до него до суду, щоб його арештували, і чи всі упердженi о его підлостях? Від кого маешь ти ці вісті, і чи ти подав в Курьері? За гецу з Сембратовичем[141] теж читали, взагалі, я дуже вдячна Вислоуху за Курьер. Завше знаєш, що на світі ся діє.

Тішить мене, що ти знов зі Щуратом[142] . Але що це значить, що Ягич не читае дісертації, може, і він повернув в той бік, куди дивились Львівскі професора, і не хоче тебе допустити до докторату? Я б тобі радила поговорити з ним отверто і вкратці виложити твоі матеріяльні обставини. А може, на умілостівленє нау[кового] Бога прислати нашоі сільскоі шинки? А то, як він буде тебе ще мучити, то наплюй ти на него, і на цілий Відень. Вода нам найбільше зробила шкоди, 6 загонів зруйнувала. Онуфер каже, що він спустився на старого, а старий на него, і не піднесли берега. Той вертай до нас. Я гадаю, що мож<е> і тут у Нагуевичах осісти на господарстві. Може б, ржондць продав свій кавалок поля, а Комера продалиб трохи лісу, той жилиб, виховуючи дітей та людей. Хлопці з кождим днем поправляються, помимо того, що слота цілий день на дворі, по коліна в болоті лазють по оборі. Гануся береся до розмови, а зубів все таки ще не мае. Андрусь здоровий і добре виглядае, ти за него не турбуйся. Гроші маю і маю надію, що вистарчить, аж поки ти не прийідешь. Кепсько, як би

* Має бути "книжечки".

** Має бути "Bilderbogen"*(нім.)* – аркуші з картинами.

тебе затрімали у Відні аж без ціле літо. Вєдь то ж обовязок Ягича – читати роботу і визначити день. А я гадаю так: если ти приготовишся на тілько, щоб здавати экзамена – проси его визначити тобі день, а роботу твою він може прочитати і потому, поки ти зробиш другий екзамен. Всі дуже цікави, що там с тобою діеся, і нетерпливи, коли ти прийдеш? Онуфер до смішного хоче розбагатіти, робить всевозможные проекти: то комору і стодолу ставить нову, тілько б хотів у старого (Дідуня) дерево купити за 70 з., та грошей нема, а тим* сіножатк[а] файна трафляеся за 60 зл., а у ксьондза бычки – та грошей нема, і тут слідує значний позір на мене. А старий знов каже мені, що грошей не треба давати, що, прецінь, і у Відні тобі там ніхто не дасть. Каже, що і Михайла ніхто не жене із хати у Ясин<с>кого і не знати, чого йому пхатися на гору. Та бодай йіх! Тепер переходжу до казок. Прочитала<м> уже першу книжечку про Abulka<s>em[143], зрозуміла усе. Може, потрафлю і переложити. Але, як ти радив вибрати, то й не знаю, <х>иба би пришлося перше усі прочитати, а потому вибирати, але боюсь, що перезабуду, хиба зробити конспект кожної, що прочитаю. Я гадаю, що перше достоинство казки – короткость, бо селяне страшене не любять читать щось довгого. Потому мотів вєрность мужчини к женщині і на оборот или когда главная тем[а] злыі или хорошые стороны, чем или красивые подробности, описан[ие] богатств сокрытих. Чему давать предпочтеніе? Ты, Татуся, не сердит** за моі вопросы, вєдь мнє тут совсєм не с кєм говорить. А то ты еще готов сказать: "Вот причепилась до мене". А мнє очень понравилась эта мисль – выдать что нибудь для чтенія селян. Так ти ту<т> і будь моім руководителем: утешь меня что до этих несчастливых книжок. Грозит ли что нибудь украинц[у], і чи не заскаржити жида? Вот бестія, вот мошенник, а я невольний виновник всєх его шафрайских гешефтов. <Правду>[144] мала Пчілка. Писалам до Россіі Сані, але жадноі відповіді нем<а>. Одна Зося мене і потішае, і состоіт моім касиром, і на запит с молодоі і староі стороны ,"позичит[и] грошей" відповідае, що я не маю ніц.

Дєти здоровы.

Любящая тебе *Ольга Франко.*

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 103–106). Місце написання та дата встановлюються за змістом та на підставі листа І. Франка від [12–13 червня 1893 р.].

---

* Має бути "там".

** Має бути "сердись".

Лист № 22

[Нагуєвичі], 18 червня 1893 р.

Дорогой Татуся!

Ти мині зовсім без потреби прислав гроші, я маю ще тих 10, що ти прислав, а ще Камінскій[145] прислав із Львова за продані книжки 12 зл. Він тебе просить прислать ім книжок хоть за 20 зл., адрес вони тобі подадуть. Ще буду тебе просити, вишли на адрес: Россія, Станція Линець, Витебская губернія, именіє Колпино, А. Островскому[146] (Историческая Польша Д-ва.). Я давно вже дістала від них 5 р., але досі не вислалам жадної книжки.

Мы всі (я і дідуня) тілько лишь свідомі подій віденьско митрополичих. У той самий вечір, як получили звістку о демонстрації із Курьера, говорили ми з татом о петровски гроші, що митрополіта не знае, куди гроші подівати, та возить до папи; так ми всі дуже тішилися, що ти не був замішаний в эту демонст[рацію], то річ уже молодих буйних голов не розважних. Мині то пригадало таку саму историю з ректором Университету, що его обкидано* яйця[ми] демонстранти. <Игнат[ович]> і т. ін. були у нас на другій день. Росповідали, як було, де вони ховались від полиції, козаків. А мы ім сочувствовали усім сердцем. А митрополіт дістав свое за вєрноподаннические чувства австрійск[ой] монархіи і преданность католицизму, а молодые люди все таки, де факто, спасители русской религіи і оберегатели руских обичаев (женитьба панів і т.п.). У нас ще й доси нема грибів. Ягід теж мало, усего на всего зібралам діточкам дві жменьки, а риба за цюю воду підишла до гори, нині Онуфер зловив два щупики не великих. Дітоньки бавляться, усі здорові, тільки ножки порозбухали від болота і не можуть добрати бутіків, то й ходять босеньки. Тараска уже другий раз пчола укусила, як збирали рій, а ми стояли на стежци і дивились. А Тараско обертаеся до мене і каже: "Що це, мама, так бринить, як пчола?" Сполошилось, оглядаеся, а тут уже пчола в рученьку укусила. Уже третій раз дістав він: раз – від гави, а два – від пчоли. А хлопчина собі <нічого> з того не робить. У Ганусі зубки ніяк не виріжутся, нудить страшенно, цілий день на руках, а тут ще й пипку** загубила перед тижднем, як ми йійі і відлучили. Я зовсім здорода*** і ще раз малам клопіт з зубами, та зробився флюкс*4, і пройшло. Ну а як же твое здоровье? Дуже мене втішилу*5, що ти подав термін

---

* Має бути "обкидали".

** Пипка – соска для немовлят.

*** Має бути "здорова".

*4 Має бути "флюс".

*5 Має бути "втішило".

бодай на середину Липця, все якось легче. Писала до Саши, щоби мені білети застрахували, та й нема ніякої відомости, не знаю, що то може значити. Чи вони так нагнівалися, чи мій лист де згинув? Михайло уже ставить хату, вчора були закладини, були усі горяне, було все очень трогательно. Михайло розчувств[овавсь], випило щось зі пять кварт горілки. Ему бракуе тілько 20 зл., щоби купити <соломи>, я сказала, що аж ти прийідешь, а тоді дашь. Він і тим дуже втішив[ся]. У нас сталася пригода: Гринь Марк[147], що женився у селі, посварився з Петром Франковим[148] і в ночи [нерозбірливо] іза плота попав на него і утяв ему голову сокирою так, що Петро ледво дихав. А Гринь сам не призн[ався] до того, казав, що Петро з Франко[м] напав на його хату, повибивав вікна, горшки, пліт зломили і зробили цілу руйнацію у него. Словом, була комисія, лікарь (Антоневич), жондарми. Два дні Гриньо ховався в житах, а потому завезли його до Самбор[а][149] , а Петро такий, ще дихае.

От тобі і всі новини, і всі вісті. Тепер чекаю від тебе. Казки читаю, гроші маю, навіть тобі могла б прислати зо 10 гульденів. Діти і я цілуемо тебе.

Ольга Франко.

Друкується вперше за автографом (№ 1609, с. 139–142). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 23

[Нагуєвичі], 25 червня 1893 р.

Любий Татуся!

Дуже мене і нас всіх втішила відомість, що ти незадовго прийідешь[150] , а мене особисто відомість, що ты зробив екзамен, я вже зовсім приході <сла> в отчаянє, що Ягич не читає твоі* роботу, а видно, що ти мені не все правду писав, а сюрприз вийшов зовсім неожиданий, що не дало мені заснути цілісеньку ніч. Цікавам тепер дуже, як ти поступишь далі. Поговори з Ягичем, може б він тебе представив яко доцента Львівського університету або й Черновецкого. А за наші гроші можно булоб купити яку хатинку, щоб не ж платити помешканє, тай жили бисьмо разом. Знаю зраньшь, що ти відповішь "побачимо", а потому і переходжу до дылеми, кудою ти пойідешь: чи на Будапешт, чи на Краков? Куферок ліпше б здати товаривим потя-

* Має бути "твою".

гом і вислати наперед, щоб не коштувало так дорого. Если будешь йіхати через Кракова, то незабудь взяти Герцена у Яросевича, а то пропаде. Если ти будешь йіхати на Будапешт і раньше будешь у нас, то напиши, ми вийідемо тобі на зустріч, а если раньше будешь у Львове, то треба буде у столярки взять слоіки і сумі на малини. Пузюмки вже суть, варили пироги, а хлопчики дуже файно знають збирати. Онуфер чекае, щоб ти борше прийіхав виловлювати массу щупаків, поки гать не зробили.

Межи господарям[и] раз у раз приходить до колотнечи: тепер мало не побились за улій, і едні другим грозять, що будуть ділитись. Та тілько, здаеся, обое непевні, кому твоя часть дістанеся. Бабуня[151] казала Зосі, що свою часть ти подарував дідуньові за те, що він тебе виховав і сам, чи слоти, чи що, носив тобі йідженє до Дрогобича. Ну, та Бог із ним<и>. Я тобі ще раз гратулюю від усего сердця і бажаю як найліпше скінчити, а ми тобі вареніца зваримо. Надійімось, що к Ивану Святому[152] ти вже будешь у нас. Во всяком случає, в Четверг напиш<и>, коли ти вийідешь напевно і що то за штука промоція*. У нас роблять коло бульбів і Юльця[153]лежить слаба.

Наші дітоньки здорові, Гануся діст[ала] зубки два з долини. Чекаю на те[бе], щоб пойіхати з нею до міста і прищипити віспу, бо то небезпечно чекати аж до другоі весни, та ще й з дівчиною.

Дісталам від Сані лист, зміс[т] трохи прикрий, обіщае зоставити білету, але так, як би розговорила: "Відчепись від мене." Не знаю, що з тим робити, а тут ще потребую номери білетів тих, що у Ліліе<ни>.

Ну, бувай здоров. У субботу не писалам тобі, бо возьний не прийшов, чекаю аж до Понеділка. Надіюсь, що ти ме[ні] ще раз напишешь, у мене ще єсть зо 20 зл. Як бись потреб[ував] на дорогу, то пришлю.

Цілую тебе.

До скорого зобаченя.

25/ VI. 93

Твоя Ольга Франко.

Подається вперше за автографом (№ 1609, с. 131–134). Місце написання встановлюється за змістом.

---

* Промоція – присудження вченого ступеня.

Лист № 24

[Нагуєвичі, липень 1893 р.]

Дорогой Татуся!

Посилаю тобі карту йізди. Дуже рада, що ти прийіздишь. Гимназтики, може, дітям і не купуй, если дорого коштуе, а тут купится. Копай* грубии гачки, буде таньше і ліпше. Що ти зробишь із куфром? Я бим радила его лишити в Січи под чию опіку, щоб недай, Боже, Січовики не пропили, а що потрібне – взяти в ремни з собою. То не буде ніц коштувати. Зрештою, як сам гадаєш, порожній куфер вигідніше везти.

До побаченя.

Твоя Ольга Франко.

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 239). Місце написання та дата встановлюються за змістом.

Лист № 25

[Нагуєвичі], 1 серпня 1893 р.

Любий Таточко!

Посилаю тобі лист Павлика і Кримського[154]. Мені дуже жалко тебе, що ти мусишь бігати за тими помешканнями[155]. Що до Костелювки, то ось які моі уваги. Перше – що дуже дорого, друге – далеченько, третє – за велике. Прийдеся багато купувати опалу, а ти пів дня в Курьери, а по третє** – зимови місяці пройдуть, а яб знов хотіла хлопців везти де на село на свіже молоко. А платити за помешканє тік*** дорого. Положим то, що такого помешканя за таки гроши не знайдешь ближш[е], але на що таке помешканє велик[е]? Впрочім, не хочу тобі голову закручувати, а найбільше мене непокоіть великій гріш, а[ж] 32 зл., тим більше, нема потреби платити, а 26–27–24 – так сяк. Хиба би ми виднаймали у себе єден покій, якому [нерозбірливо]. А до того вілла яко <гарне> помешканє може бути дуже невигідне, зимне. У нас тут холода, без тебе в зимі дуже скучно. Діти все питають, коли ти прийдеш? Я гадаю, що ти не роспаковуй сам книжок, ми тобі положемо*4, тим більше, що я чуюся зовсім ліпше і маю надію...[156] Цікавам дуже, як зробиш з помешканєм, на всякій случай раджу задатку не давати високого, поки напевне не рішишь. Ми навіть могли

---

* Має бути "купуй".

** Має бути "по-четверте".

*** Має бути "так".

*4 Має бути "поможемо".

би зачекати і до 15, если би яке небудь помешкань[є] віддавалось від 15. Як би два великих помешканя і з двумя входами. Зрештою, я саму Костелювку не представляю собі добре: ні де йдеся, куди йідеся.

Бузько похожае, кровь ему пускаеся із крила. Митрови[157] далам 20 кр., і він <хапне> рибки для него, коли не возит збіже. Що ми з ним будем робити? Зося предлагае його струти. Як же ти ся маешь, мій голуб, де сидиш? Де обідаешь? Чи маешь листи від кого? Напиши нам, коли прийідешь за нами? На другій тижд[е]нь Зося пере. Тілько, може б, ти хотів ще піти в гори за <бундзом>, то приглашай Каспровича[158], бо разом і йдіть, бо я би тебе самого не пустила. Ну, бувай здоров, мій любий соколику, до скорого побаченя. Синочкі тебе цілують. Дуже тішутся, що у Львові будуть йісти виноград. Може будешь у парку Стрийскому – спитай, чи не потрібно йім бузько з поломанним крилом.

Цілую тебе.

Твоя Ольга Франко.

1/V III. 93

Друкується вперше за автографом (№ 1609, с. 149–151). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 26

[Львів, 23 жовтня 1893 р.]

Любий Тато!

Пишу тобі на картці, бо не маю марки на лист звичайний. У Андруся ножка гоїтся, за два дні цілком здійме повязку. Тепер мае маленьке indisposition (розвільненє). Гандзуня слаба на зубки, а решта хлопців здорова. Я – passablement*. Щоб легче було умирати, гадаю писати свое житіе. Остановка за хорошим простим слогом, бо я зараз думаю писати високим стилем, і нічого не виходить. Факти есть і разнообразіе. Дитинячи роки, Тимофеевске житє до 9. Поступленіе в Інститут Харьковск[ий] – 8 лєт, Кіевске житє Курсеве – 3 роки і решта Галичина – 7 літ. Волилабим ліпше кому діктувати – говорити.

Андрусь бажае, щоб ти як найскорше прийіхав. Петрусь питае: "Де пішов Тато?", Тарас питае: "Чому Тато не йде?", а Гандзуня: "Тата, Тата...". Цілую тебе, Дорогий Татуся. Чекаемо від тебе якоі вісточки.

Твоя Ольга.

Подається вперше за автографом (№ 1636, с. 1–2). Місце написання встановлюється за змістом, дата – за штемпелем на поштовій листівці.

* Passablement *(англ.)* – задовільно.

1894

Лист № 27

[Купина біля Жовкви], 10 [серпня] 1894 р.

Любий Татуся!

Пишу тобі пару слів. Будь ласка, передай мині чаю в бляшанім пуделку і 10 зл., если не гадаеш сам прийіхати. Панчох мині не купуй, хожу тепер боса, а у Львові купиш. Если прийдеш, будемо дуже раді. Купи ще маленький, тоненьк[и]й с паском килимок, що я ім тут збила. Прошу тобі*, если не прийідеш, напиш[и] мині, що там у Вас чувати нового?

Діти здорові, Гандзя теж. Ну, не забувай же нас. Можеш сам не прийіздити, а зрештою, відпочинеш трохи у нас. Пойідемо до Крехова[159].

Ну, бувай здоров.

Твоя Ольга Франко.

Ми устроимся як найліпше. Митикую собі, в случаю бурі сховат[ись] до школи, бо там стара груба липа здаеся мині небеспечна.

Що робити?

10/[нерозбірливо] 94

Публікується вперше за автографом (№ 1609, с. 255–257). Місце та місяць написання листа встановлюються на підставі листа І. Франка від 12 серпня 1894 р. Франко І. Зібрання творів у 50 т. (Т. 49, с. 510).

1895

Лист № 28

[Цигани, кінець червня-початок липня 1895 р.]

Дорогий Татуся.

Посилаю тобі виімки із листу Кримського[160]. Просить прислати відбитку 2 аркуша і дальших чого, здается "Житя і Слова"[161], чи вистарчить Зоггака[162] на цілий 5-й аркуш, як би ні, то він пришле решту. 4-оі книжки пішли 2 примірника (1 дае <Фребта>[163]) на адрес Кримского. Клоустона не посилае[164], бо дістав від тебе тілько 1-й аркуш. Чи друкуеся він далі? Хоче друкувати "Сьвітові байки" Руданского[165] в "Житє і Слові", а відбитка мала би вийти яко книжка твоеі бібліоте-

* Має бути "тебе".

ки[166] з посвятою Драгоманову. Предлагає переіменувати "Літ. н. бібліотеку імені Драгоманова." (Посилаю тобі відразу і "Шогі- Наме" для "Житя і Слова"). Тепер лист Вовка[167] . Просить вислати той Народ, що описує остатні хвилі Драгоманова, питаєся, що чувати з доцентурою[168] і з німецкою брошурою[169], не треба давати надписи, що се есть виданнє "Житє і Слово". В Парижі він буде від 6 до 17 Августа, а решту часу – на селі. Що пише Правда по поводу смерти Драгоманова? Просить дуже кінчити німецьку брошуру. Ще просить вислати книжки:

3 примірника "Поробоцаемі Народ".
2 - - - - - - німецкоі "Пораб. Народ".
1 - - - - - - Опові[дання] про Заздрих богів. Драгоманова[170].
1 - - - - - - Сотворення світу. Драгоман[ова][171].
На адрес: Frau Helene Radaxov
Weissenburg Bod
bei Thun
(Schweiz)

Посилаю тобі рахунок і квіток за вино. Чи ти його получишь у Львові? В такім разі наляй пару фляшок і привези сюди, Глибовицкій[172] просить привезти кенарка. Купити можна рано у Неділю на Стрелецкім пляцу, а для панночок добре було б купит[и] зо 5 метрів вовняноі голубоі або червоноі матеріі. Коли ж ти прийідешь до нас, може, вислати по тебе коні? То напиши або зателеграфуй. Бо на двірці можуть з тебе здерти, а на почту можеш дістат у католика по 3 с. фляшка. Чи пойідемо де далі, здайтеся, то трохи коштувалоби вертати знов до Львова. Може би здалося в <блисшіх> околицях? Чи не трафляются де помеш[кання]? Цілоі бочки вина не вези, бо буде дорого коштувати.

Друкується вперше за автографом (№ 1613, с. 483–484). Місце написання встановлюється за змістом. Оскільки М. П. Драгоманов помер 20 червня 1895 року, то, очевидно, даний лист було написано невдовзі по тому, у кінці червня – на початку липня 1895 р.

Лист № 29

[Цигани], 25 липня 1895 р.

Любий Тато! Не знаю на певно, де ти, але, бо нагадалам собі за книжочки ощадності. Чи ти йіх сховав? Бо я не ховала, боюсь, чи не забрали експреси, отже, если можеш, видповиджь мені.

Діти здорови. Нам тут дуже добре, але, здаеся, господарям[173] не дуже то наручно і закоштовно. Від мене 5 зл. не хотіли взяти. Трохи поплатили довги, а решта у мене є, віддалам довг Дурундякови[174]. Житє і Слово дісталисьм[о] ледви по ледви. Від Матковских[175] дісталам дещо матеріалу, але, відай, уже друковане. Щурат написав новеллу для переробки в кумедію.

Твоя Ольга Франко.

Подається вперше за автографом (№ 1636, с. 3–4). Місце написання встановлюється за змістом та на підставі спогадів Богдана Лепкого (див.: Спогади про Івана Франка, с. 249), дата – за поштовим штемпелем листівки.

1899

Лист № 30

[Москалівка, 1899 р.]

Кінчаю лист Петруся, бо Пані Гнатюкова[176] , котра вже прийіхала, спішит до міста. Ми сидимо і містимо всі у малій хатчині. Діти, було якось, бунтували ся против такої обстанови: і с комина курить, і тата нема, і те се. Зайіхали ми до Кобринского[177] на ніч, він оглянув дітей, найшов в них масу бакцилій чи що, приписав лекарство тран* в суміш з креізоліном. Кобринский просив мене написати тобі, що для тебе і для нас здалось би пойіхати до Жабього[178] , котре в 2 раза тілько високо стоїть, як Коссів[179]. Він просив, щоб ти вступив до него. Діти так само хотіли б тебе видіти. Отже, ми стоїмо на пів дорозі до Жабього від Коломийі. Відси йіхати дуже вигідно.

Публікується вперше за автографом (№ 1636, с. 23–24). Даний лист є продовженням і закінченням листа малого Петра (с. 21–22). Місце написання та дата встановлюються за змістом і на підставі спогадів Олекси Волянського (див.: Спогади про Івана Франка, с. 491).

Лист № 31

[Москалівка, 1899 р.]

Любий Татусь!

Дуже мене врадувала відомість, що ти прийідешь до Коссова. Если перед тим ти побуваєш у Кобринского, то він напевно уговорит тебе пойіхати до Жабього, хоть на пару тижднів. Отже, як будеш йіха-

* Має бути "трав".

ти, то насамперед вступи до Кобринского, а із Коломийї за 4–5 годин почтою (коштує 1.50) прийідеш аж до Коссівської рогачки і коло корчми остановишся, а відти пішки спустишся до хати Марини Павлички[180]. А тут знайдеш і нас. Моє здоровлє знаменито – Тараско ліпше, Петрусь усе скаржится, що єго болить то там, то там. Гандзя здорова, а Андрусь від дня, як прийіхав, кашляє. Були, я з ним і хлопцями, у Тарнавского[181]. Він приписав Курацію Кнейповску і лікарство. Питає, для кого то лікарство написати, я кажу Франко, він питає, чи то не свояки писателя рускуго* Франка? Я кажу, та же то єго діти, він тоді став куди пріязнійшим. Казав йісти самі легкі страви, як найбільше овочів зготуваних і ярини. Надієся, що ти до него вступиш, як прийідешь, а нас просив відвідати за два тиждні. Були по тому у Абрисовских[182] . Труш[183] нас там завів, принимали нас элеганцко – льоди, тістечка, печені легуміни** на вечерю. Говорилося взагалі мало. Я заговорила проти Сибата, вони почали єго боронити. Труш мало що зробив, нарікає, що веремени не було; не викінчених кілька эскизів цвітів та фотографія в кількох екземплярах цілої родини Абрисовских. От і вся єго робота. Трохи він не в гуморі, пробував тушувати ріжницю в поглядах і навязувати розмову – і так сяк закінчився наш візит. Цікавого із старих книжок також нічого не було. Я, як прийіхала, зараз купила козу – і діти дуже полюбили молоко козяче. За козу заплатила 10 гульденів. За 2 тиждні змінялам 4 десяткі, праві, з тиждень Гнатюкова жиє моїм конт[ом], каже, що віддасть, як пришле чоловік. Устроілися ми так: кухня спільна. Я гроші даю, моя служниця варить, бо єї дитину бавить. Я то до міста хожу, то за провіянтами шпиряю, бо наші львівскі слуги лиш нарікають, що мають йісти кулеши. Я купила 1/4 кукурудзи, дрова на вся*** громаду заплатила также я. А про то всі Гнатюкову поважають, люблять, а від мене сторонятся. Дивний нарід. Павличка гадала теж у нас віктуватися. Не дурно казав Кобринский, що Вам в Жабьїм не буде жит[тя] дорожче коштувало, як в Коссов[і]. При таності продуктів я потраф[ила] видати на громаду 4 десятки, не рахуючи 10 на козу, за 4 тиждні. Дивни твої діла, о Господи. Н<у>, та прийдеш, то сам побачиш, пишу тобі так обширно, бо сам того хотів. Гнатюкова, взагалі, дуже приємна особа, тілько боюсь, що грошеві справи і справ[и] межи служницями посіють ме<ж> нами роздор. Одну стичку уже видержали смо, звісно,

---

* Має бути "руського".

** Легоміна – ласощі, солодка страва до обіду.

*** Має бути "всю".

із за дурниці, в вівтор[ок] думаю з хлопчиками піти на саліни*, завтра – понеділок виключаєся яко день неудач.

Добре булоб, як би удалось перемінити помешканє. Прошу тебе, татуся, замкни комоду, щоби Юзефова не повитягала дещ[о], і слоїки з конфітюрами треба буде припильнувати від экспрессів. Як ти собі з тим усім даш раду?

Ну, бувай здоров. З грішми не спіши, я маю ще 20 гульденів.

Цілую тебе. *Твоя Ольга Франко.*

Друкується вперше за автографом (№ 1624, с. 117–120). Місце написання і дата встановлюються за змістом. На 117-ому аркуші є дописка: "Коцовскому – нижайшее почтеніє. Привезу єму сушених грибів, тут є..."

Лист № 32

Криворівня, 1 вересня 1899 р.

Любий Тато.

Не моглам прийіхати на першого, бо Гандзя трохи захорувала, мусилам перечекати до пятниці, а до Львова, мабуть, прийідемо в слідуючу п'ятницю, бо дорога в горах дуже трясе. Треба буде в Коссові відпочити зо 3 дні. До директора Харкевича[184] я писала, що діти ся спізнила через слабість дитини.

До побачення.

Ольга Франко.

1/IX
Криворівня

Публікується вперше за автографом (№ 1636, с. 5–6). Рік написання листівки встановлюється за поштовим штемпелем.

1900

Лист № 33

[Київ, кінець грудня 1900 р.]

Любий Татуся.

Оце прийіхалам на місце і хочу тебе повідоміти, щом дойіхала благополучно. Юбілєй ще не справляли[185], бо якось музики ще не готові, і відложено, мабуть, аж на 2 лютого. Отже, мабуть, буду тут

* Саліни (від *польськ.* salina) – солеварний завод, соляні копи.

сидіти і чекати, а пізніше пойіду до сестри. Довго, мабуть, і тут не засижусь, бо спокою і тут не знайдеш. При дітях тяжко, а без дітей ще тяжче. Тепер все в мене на думці, як вони там ся мають, чи гаразд їм там? Добре булоб, колиб ти пішов до директора[186] і поговорив що до математики, я питала Андруся остатнім разом, він знав дуже добре. Спитай Труша, чому він не передав зегарок* для Катрусі Лис[енко][187], тут мене за него питали, а я нічого о тим не знаю. Зегарок був в оріховім пуделку. Ти мені казав за якісь рукописи, що я маю привезти відси, отже, будь ласка, напиши мені. Тут єден пан хотів би ходити на техніку у Львові і хотів би мати заробок до 30 гульденів місячно. Міг би обняти і коректу, має до того здібности. Я думаю, що з браку у вас доброго корректора він би міг обняти тую роботу, особливо підчас літніх вакацій. Лист до мене прошу адресувати на імя Катря Лисенко, Ма[р]і[ї]н[сько]-Благовєщенская в 95, передати О. Булам нині в театрі, грали Кропивницкого "Глум і пімста"[188] на дохід Петербурских медицинских курсів. Штука слаба, а виконанє чудове. Усі найліпші актери і актриси зібрались до купи, грають знамениот**, малєйшій незначнуй*** рух актеров на сцені переймав мене трепетом. Заньковецька[189] постарілась, а роль молодоі дівчини, котру вона відограває, їій уже не надаєся. Замість робити вражінє страстноі дівчин[и], видиш перед собою задихану жінку. Заньковецка казала, що дуже хотілаб пойіхати до Галичини, і справді, мені здається, що як поляки мали охоту дивитися на фіглярство галицкоі трупи, то радо би пішли і на представленє сеі трупи. Передай Пані Кобринской[190], що жінки тутейші діста[ли] позволенє учити в арештах і два раза на тиждень ходять і вчать, а у нас в Галичині, мабуть, і наука служниць розлізется. Грошей в Редакції[191] набралось 600 рублів. Чи їх привозити, чи най почтой пришлють? Чи, може, треба буде яких книжок купити? І чи я, їдучи до Петербурга, як би мені забракло грошей, могла бим взяти грошей, на то я мушу мати позволеня від редакції? Що треба було привезти Пані Грушевскої[192]? Камінчики чи що? Юбілєй відбудеся в Субботу 3 Лютого. Отже, буду чекати тут до Суботи, а потому пойіду на північ. Мені добре. Як діти? Чекаю від вас листу 3 дні.

Бувайте здорові.

Цілую всіх *О. Ф.*

Подається вперше за автографом (№ 1636, с. 49–52). Місце написання та дата встановлюються за змістом.

---

* З е г а р о к (від *польськ.* zegarek) – годинник.

** Має бути "знаменито".

*** Має бути "незначний".

1903

Лист № 34

[Криворівня, 25 липня 1903 р.]

Четверг 7.

Любий Татуся! Прийіхалисьмо до Криворівної благополучно. Як там наші песики, курочки, кролики? Я просила глухої Теклі, щоб професорова[193] давала тобі обід. Як ти собі даєш раду зі всім? Чи ти де йіздив зі Львова? Діти тебе витают. Не знаю, як нам тут буде і де будемо. Відпиши.

З поважанєм *Ольга Франко.*

Друкується вперше за автографом (№ 1636, с. 7–8). Місце написання встановлюється за змістом, дата – за поштовим штемпелем листівки.

Лист № 35

[Криворівня, 1 серпня 1903 р.]

Дорогий Water* .

Ми всі здорові, ходимо на ягоди і нічім ся не журимо. Лиш тілько нам бракує грошей. Отже, прошу тебе, пришли на[м] 20 або 30 гульденів. Діти тебе витають. Перед моткою на ярмарок будемо у Коссові, а від так і до дому. Андруся вчится пильно і каже, що вже все знає.

З поважанєм *Ольга Франко.*

Публікується вперше за автографом (№ 1636, с. 9–10). Місце написання встановлюється за змістом, дата – за поштовим штемпелем.

Лист № 36

[Криворівня, 8 серпня 1903 р.]

Любий Тато! Дякую за гроші. Пришли нам грушок, купи у бойків кошик на 5 кіло за 10 цент[ів] і подай на почту, ми тут дуже бідуємо без овочів. Чи купувати мед від дяка? 20 оків по 1 г. 20 ц. Гадаємо йіхати на Буркут[194] і купити правдивої ? бриндзи на полонині. Шкода вертати до Львова, коли тут так гарно, ані єдного дня не подарува-

* Vater *(нім.)* – батько.

лабим із вакацій дітей. Діти здорові. Йіздила я з хлопчиками дарабою* до Вижниці[195], а з відтам вертали пішки. І на що ми тобі потрібні?

Цілую тебе. *О. Франко.*

Подається вперше за автографом (№ 1636, с. 11–12). Місце написання і дата встановлюються за поштовим штемпелем.

1904

Лист № 37

[Підгірки, серпень 1904 р.]

Дорогій Татуся! Чому ти мині так коротенько написав, я бым хотіла все докладно знати, як вам там живется?

Чи Александр Филаретович теж пойіхав? Де ви обідаете? Я гадала, що ти вже був давно пойіхав з Вовком[196], доси міг би вернути. Мині вже давно треба грошей, я Юльці[197] завинила десятку. Тут можно купити хорошого меду. Грошей пришли мині, кілько можеш, до 50 корон. Ти, значит, сюди не прийідеш, а тут тебе сподивалися до списаня контракту[198]. Если зложать половину грошей, т.е. 4000, тоді можно допюро робити контракт. Бракуе йім 500 гульденів. Тим часом прийіхав Сендзя за 2 тижденвим урльопом. Грошей бракуючи, має зложити Гаврили за хату. Онуфер, конечно, хот[ів], щоби ти прийіхав на той час. Сли ти не будеш міг прийіхати, то, може, подашь листовно що від себе. Чи Онуфер має лиш на себе інтабілювати**, ч<и> і на тебе? Напрошуются до не[го] спілники із Нагуевичів. Борис[як]. Поки що він урядився так. Бідни беруть від него на спіл<ку> або на відробок, або за гроші, рец вони вспіли засіяти і засадити самі. Страшенна праця, а тут бракує йім сили до праці. Паш так мало, що навіть жидови давали три телиці на випас, за що заплатили 30 гульденів. Чи смажив хто з вас вишеньки? Тут уси вишні обйіли костогризи, котріх Петрусь набив на обід. Жиємо мы тут зі дня на день, що нині маемо, то і минаемо. Діти могли бы похвалитись умінем і працею. Гандзя уміє жати і йіхати верхи на коні. Петрусь научився плавати (просит тебе прислати більших патроників 6 калибру 5–10 штук). Андрусь и Тарас возять снопи, косять сино від рана до вечера. Я теж

---

*Дараба – сплав, пліт.

**Інтабулювати – закріплювати свої права на маєток.

цілий день в полі. Юльця варить обід на нас всіх. Живемо ся молоком виключно, мясо рідко коли. Межи нами панує задоволенє с полезно проведеннаго дня. Межи ними противно. Недоспанє, недойіданє, брак ві[д]починку. Через то лайки, свар[ки], бійка, нєт найменчого порядк[а]. Мои діти, дивлячись на таку господарку, прости* приходят в ужас, аби йім таке не судилось. Може, мині треба при-[ї]хати бирше, аби поробити порядки та пообпирати вас? Напиши, конечно, як ты гадаеш, чи ти є потрібный до підписаня контракту і про табулю. Ми всі здорові, до Лімниці[199] ходимо що неділі, а купаемося що дня, близче риби нема ніякойі, а може, де і є, та ми не видимо.

Кланяємося Вам усім, бувайте здорові.

Ольга Франко.

Йілисьмо новий хліб, меленый на жорнах, а синочки мололи.

Друкується вперше за автографом (№ 1611, с. 537–540). Місце написання та дата встановлюються за змістом.

1905

Лист № 38

[Підгірки, липень 1905 р.]

Дорогій Татуся!

Ми опинилися в Підгірках. Нам тут добре. В Баштих була, все страшенно запущено. Газдів нема, лиш самі кухарки і служниці. А з кінцем вакацій, если ти не маеш нічого против того, пойідемо на два тиждні до Буркута на свойім вікті**. Татуся, прошу я тебе, пришли нам з кочу наших яєць, бо вони там ітак засмердяться, завиніть в торічне сіно кожде акуратно і до кошика, що стоїть на стриху, а пізніше грушок, як дійдуть. Відпиши, що у вас чувати? Як <биручь>*** ? Чи все благополучно?

Ольга Франко.

Публікується вперше за автографом (№ 1636, с. 33–35). Місце і дата написання встановлюються за змістом.

---

* Має бути "просто".

** Вікт – їжа.

*** Можливо, від биря – маленька вівця.

Лист № 39

[Буркут, липень 1905 р.]

Дорогой Татуся!

Зайіхали ми благополучно. Тут нам добре, тілько трохи за дорого. Як ти гадаєшь, Пані Лакуста[200] назначили нам по 3 кор. денно з кождого за вікт. Значить, разом маємо платити за саме йідженє 7 г. 50 кр. денно, для мене то здалось дуже дорого і хотілам зараз таки відйіздити. Але не маю ніц грошей, то однако мушу тут чекати, аж не пришлеш більш грошей. Если ти дістав знижку, то нам не присилай, бо однако треба тем[и]ще штемплів. Бо нам може трафится відйіхати дарабою. Із тих грошей, що ти нам дав, 50 зл. 15 г. коштувала сама дорога, 10 г. заплатилам фіру, 18 г. – хату, 5 г. 20 – купилам овечій сир до Львова, ще хочу купити меду гірского теж до Львова. Лишаје ся мені лиш 5 г. Отже, если ти годишся заплатити 215 г. за місяц нашого пробутку тут, присилай відразу усі гроші, а если ні – то пришли так, аби ми заплатили за ті дні, що тут були, рахуючи від Суботи по 7.50 на день, та ще й на дорогу, кілько треба, тай ми відси можеби* видйіхати зараз, як получим від тебе гроші. За хату треба було заплатити з гори за цілий місяць. Ото все найважнішче.

Кобриньска прийіхала. Отже, чекаємо тут у Буркуті на гроші. Пойіхалабим зараз до Жабього і чекалабим там на гроші від тебе. Але діти конечно просять побути тут ще хоч трохи. Бувай здоров.

Твоя Ольга.

Подається вперше за автографом (№ 1636, с. 45–48). Місце і дата написання встановлюються за змістом і на підставі листа І. Франка до В. М. Гнатюка від 29 липня 1905 року (Див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 50, с. 270).

1907

Лист № 40

[Львів], 25серпня [1907 р.]

Дорогій Татуся!

Дуже мені приємно, що Вам там гарно. Чому хлопці не підуть у Буркут? Сидіти на єднім місці лиш для доброго вікту – то не в моїм густі**. Хиба М<ет>чук[201] схотів добровільно віддати гроші? Він, зреш-

---

* Має бути "могли би".

** Г у с т (від *польськ.* gust) – смак.

тою, не віддаючи іх до церкви, може відробити – він же е добрий майстер до будови. У мене лишилося з тих грошей, що ти дав, лиш 10 зл. До Гандзі мусілам запросити лікаря, бо якось ножка почала пухнути. Тепер уже добре, ходить без жадного болю. Отже, грошей, певно, мені забракне, бо вписиве Гандзі коштуе з 10 що місячно, а Петрови 1 1/2 г. Если хочеш, то на 1 пришли квіток до Беднарських хоч на 30 гульд. Я думаю, що ви лишайтесь там, если вам добре, хоч до 15 вересня. Однако хлопців наука не пічнеся борше, а если тобі що треба післати із книжок – я вишлю. Нічого важніщого до тебе нема. Хиба листок від Rode[202]. Если у вас нема де діти грошей, то візьміть від дяка[203] меду, а від гуцулів – здоровий будз у ту пошивку, що я вам дала. А Гандзя просить хлопців принести з гір красного песіка – буруся. У нас була дуже красна погода відколи ви поіхали, лиш тепер пішли дощи, і є холодно. Чому хлопчики нічого не написали свої враженя? Чи багато Андрусь записав уже приповідок? Я була за вас дуже неспокійна, аж отсе відобрала листок і зараз же відповідаю, а що їх одинак[204], устаткувався? Передай від нас Паньству Волянскій найкращий поклін. Ми самі раді були би вибратися до них. Цілуемо вас. Ольга Франко.

Друкується вперше за автографом (№ 1636, с. 27–28). Місце та рік написання встановлюються за змістом і на підставі листа І. Франка до дружини від 28 серпня 1907 р. Франко І. Зібрання творів у 50 т. (Т. 50, с. 327–328).

Лист № 41

[Львів, 1 вересня 1907 р.]

Дорогій Татуся!

Петро вийіхав зі Львова в Суботу о 3 до вас. Прошу зараз же повідомити мене, чи він дойіхав благополучно? У него наука починаеся аж 16 в новім будинку. Книги тобі вислала в пятницю.

Здоровимо Вас *О. А. Франко.*

Публікується вперше за автографом (№ 1636, с. 13–14). Місце написання встановлюється за змістом, дата – за поштовим штемпелем на листівці.

Лист № 42

[Львів, 2 вересня 1907 р.]

Д[орогий] Татуся. Не знаю, чи тобі потрібний буде на що лист Rode, однак посилаю. Завтра, кажуть, процес у Відні[205]. Чи приїхав

Петро до вас? Не кажи ему лазити по печерах. Там бездонна пропасть, нехай ліпше поїдуть у Буркут.

Подається вперше за автографом (№ 1818, с. 1). Цей лаконічний лист є дописком на листівці, надісланій Отто Фіккером 29. 08. 1907 р. Місце написання встановлюється за змістом, дата – на підставі відповіді І. Франка від 3 вересня 1907 року, де він повідомляє дружину, що Петро доїхав добре (Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 50, с. 329).

1908

Лист № 43

[Львів], 8 квітня [1908 р.]

Дорогий Татуся!

Пишу тобі коротенько, бо надіюсь, що скоро побачимось. Козловскій[206] писав до Андрійка, щоб тобі вислати (Thering. Kampf um's Recht*). Андрійко тойі книжки не міг знайти, бо не знае, де лежит. Чи вислав тобі хто інший? Грошей як мені забракне, я візьму в Кредитовім союзі, там ще есть у тебе на книжочки 20 г.

Чого ти так журишся своею слабістю?[207] Памятаеш, у Завадові 10 літ тому назад ти який був пригноблений і сподівався скорої смерти[208]. А про те, Богу дякувати, прожили сьмо з миром. Та все в руках Божих. Ничто не вєчно под луною. У мене знов на грудях тягар, та й дітям не весело, а все бодримось.

До побачення. *Ольга Франко.*

Друкується вперше за автографом (№ 1636, с. 37–38). Місце і дата написання встановлюються за змістом.

1909

Лист № 44

[Київ, 5 липня 1909 р.]

Дорогой Андрусь і Татусь, і ти, Тарас. Як ви поживаете, ми зайіхали до Кіева до Трегубових, а відти завтра йідемо на село. Пишить, будь ласка, як вам поводиться? Я вже на тілько відпочила, що можу вернути хоч зараз. Мині страшенно тужно за гірським повітрям. Воно

* Боротьба за право *(нім.)*.

дєйствует, точно бальзам. Як там курочки, пес і котики? Пішліть адрес нам. А. Ф. Игнатович, Поч. Станція Володарка, Кіевской губ., Сквирского узда, деревня Плютинци. Улица напроти церкви Св. Софійі.

Публікується вперше за автографом (№ 1636, с. 15–16). Місце написання встановлюється за змістом, дата – за поштовим штемпелем на листівці.

Лист № 45

[Львів], 28 листопада [1909 р.]

Многоуважаемий Іван Яковлевич і дорогій Татуся!

Від Бандрівського дістались мо гроші, усі 300 кор., але в два пріёма за сей місяць. Тарас получив стипендій 300 кор., але мусів із Видня прислати заяву, що буде служити 6 літ в державній службі за ті гроші; він був написав заяву до міністерства Просвіти. Але тут професори не хотіли приймити такой заяви, бо то треба було, щоби він написав тую заяву до Ради шкільної, і вже тут Студинскій[209] написав так, як ім треба було. Тарасько пише, що приіде до дому на Різдво. Пише, що до асентерунку* піде у Львові у червці, а тепер просив Андрійка виписати його посвідченя родженя у магістраті, на що треба ще наліпити штемпель. Такого свідотства, ніби, потребують Віденьскі військові власти.

Андрій був у Козловского. Відтам вислали тобі гроші в П'ятницю, 60 руб. на адрес п. Луценка[210], а Бандрівскій казав, що пришле тобі гроші вівторок (сей лист пишу у Неділю), але відтягне їх від тих, що мае дати нам на Декабрь. І додав, що тих грошей є дуже мало. Тепер опишу тобі, як нам поводится: грошей цих нам вистарчає тілько до 20... Від 20 жиемо в проголодь. Петрови нема, за що купити тепле убранє, ходить в літнім. Гандзя нарікае, що холодно в хатах. Мабуть, для того, що ощаджуемо на дровах. Андрусь ходив до лісового Тов[ариства] і заплатив 18 р. за сажень. На третій день, спасибі їм, привезли, але дерево на пів струхніле, з води. Я тепер його ріжу, а Андрій рубає. Котик білий дуже захорував на розвільненє. Хотілисьмо віднести його до котячои лічниці, та не було кому, то й сидить вдома.

Старднецкій[211] був по гроші за оправу книжок. Андрійко ходив до Козловского і той дав 20 р., а 10 – дали ми від себе. Тепер же ми й самі лишилися без грошей і продливаемо тіі, що Андрійко взяв був для переплетчика від Козловскаго. Дітоньки за тобою дуже журятся і

* Асентерунок – рекрутський набір.

сумують, чому і досі не йідешь до дому. Андрусь був увільнений від чесного на Львівскім университеті, а Тарас на Віденскім заплатив все, бо Андрій спізнив був вислати йому посвідченя від тутешніх професорів. Як ти обходишся там без біля? Дуже нас тішить то, що тобі ліпше на руки. Цілий тиждень чекаемо на шкляра і не можемо дочекатись. Зрештою, все благополучно.

Цілую тебе. *О. Франко.*

Подається вперше за автографом (№ 1636, с. 41–44). Місце написання та рік встановлюються за змістом.

1914

Лист № 46

[Львів, 16 липня 1914 р.]

Дорогенькій Тато! Твою картку ми получили[212]. Сіти я ніяк не могла знайти. Є сачок, та я не знаю, чи то є то, що тобі потрібно. Петро пойіхав на Петра[213] увечері до Земброні[214], і я через него переказувала тобі, що би ти йіхав до дому, бо я сама боюсь без тебе бути; а як ти є вдома, то безперестанку сварюсь з тобою. Як твое здоровье? Гандзя писала, що йій дуже добре у тьоті на селі[215]. Оден питав, що ти зробив з його рукописями. Та йому можеш відповісти ти сам, як прийідеш.

На щот Целіни[216] я й сама не знаю, как бить. Тарас не хоче до неї іти. Малин ще нема богато і того чогось хробачливі, порічок є досить, а вішень значно менше, як торік було. Грушкі зелені, яблок мало.

Тарас йіздою дуже собі потовк і для того не в гуморі. Вороги кричать по давньому. Був Зубрицкий[217] и, не входячи до хати, передав книжку "Палинадія"[218].

Цілую тебе.

Твоя Ольга.

Друкується вперше за автографом (№ 1636, с. 17–18). Місце написання встановлюється за змістом, дата – на підставі занотованого на наступному аркуші датованого листа ("16. VII. 1914") Тараса Франка.

Лист № 47

[Буркут, 1900-ті роки]

Дорогій Татусь!

Дякую за гроші. Ми гадаемо тут пробути до 15 Серпня, отже, прошу тебе вислати нам по першім 150 г.: дам п. Лакустовойі 120 або 100, а собі лишу на дорогу. Не знаю, чи брати звідси бриндзи? Тепер тут все подор[о]жчало.

Діти дуже хотіли би, щоб ти прийіхав. У Андруся теж болит живіт, але коняк, що п. Лак[устова] дала, Андрусеви поміг. Тут теж раз у раз слота. День погода, день дощ. Скародне літо. Діти лиш 2-3 рази купались в Черемоші. П. Лакустова напрасно телеграфували до Львова[219], що місця нема. Тут по горам в кождій хаті можна мати помешканє з побілом. Чому ти нічого не написав, чи мають Siти* поправки і які? Вони на жадний спосіб не хочуть тут лишатись довше понад 15, та й то з тяжков бідов. Сидят у хаті цілий час, не можно допроситись, щоб шли зі мною де в гори, ходят у бутах, бо ся желують гостей. Словом, це літо мені цілком ся не удало. Если би не віра в гірске повітрє, ніщо би мене сюди не звабило. Если у тебе болить живіт, чому не скажеш скляпичаркі зарізати курочку наймолодшу і не зварити росол, абись не потребував ходити до трактіера. То булоб найрозумнішче. Риби ніколи не видимо. Петрусь за весь час зловив 5 бестружків. Мясо бувае часом не свіже. Ягоди все якось нас минають. От тобі і пріемність нашого волочіння. Але таке циганське житя трохи потрібне дітям, вигоди домашнього житя йіх би зіпсували, а невигоди де инде тим більше привяжуть йіх до власної хати. Рідко коли нам удаються цілоденні прогулки. Тепер я зістаю абсолютно без крейцара грошей. Отже, сподіваюсь від тебе скоройі получки. Трафляеся тут від одного жида купити меду в Зеленім. Але я не вірю, щоб він хотів продати нам що доброго.

Ну, бувай здоров. Звари собі кминкової зупи. *Твоя Ольга Франко.*

Публікується вперше за автографом (№ 1636, с. 29–31). Місце написання і дата встановлюються за змістом.

Лист № 48

[Буркут, 1900-ті р.]

Дорогій Татуся.

Дойіхали ми благополучно. Фіри** в Ворохті[220] не було. Отже, ми переночували у брата Роздольскойі[221] Танчаковського, бувшого колєгі

* За контекстом листа тут має бути "діти".

** Фіра – віз, підвода.

хлопців, самойі Роздольськойі шче не було. Наймілн фіру: тамошній поштарь о єднім коню. Він наймив у жида другого коня за 5 г., а сам від нас узяв 7 баньок – отже, за 12 г. з тяжкою бідою, бо, праві, цілу дорогу шли, а перейіздили такі потоки, що візок набрав води і всі наші річи підмокли, а до того шче від самойі Ворохти кропив нас дощь, дойіхали ми до Жабєго. В Жабім підночувалисьмо у коршмі. Вечером в Жабім пішли з Андрусем довідатись у Коржинских, чи є місце у Буркуті. По дорозі наймили фіру. Гуцул згодився відвезти в Буркут за 8 баньок. Отже, вся наша пойіздка фірою коштувала 20 г. в 2 х більше, як <тогод>. У Коржинских мині сказали, шчо не знають, чи є місце, а проте, я можу йіхати. Пані Лакустов прийміла нас радо і сказала, що хоч N усі заняті, а проте, ми можемо лишатися. Из тих 60 гульд., щом у тебе взяли, 10 пішли на колію, 20 – на фіру, 20 – на хату, оту десятку зміняла на вікт і решту шче маю. Пані Лакустова просила <щось> 100 гул. або 200 кор. Отже, єсли можливо, я бим проcила тебе, Татуся, вислати ші гроші на імя Пані Лакустовойі зараз і не вдовзі. Пані Лак. каже, що телеграфувала нам в П'ятницю, аби ми не прийіздили, шчо місця нема. В Субботу рано ми вийіхали, отже, можливо, що с телеграммою розминулись. Про Ворохту я тобі написала докладно, шчоб ти знав, як поступити, єсли збереш ся йіхати до нас. Можно фіру знайти і там, але як трафится оказія, шчо звідси буде фіра, то шче ліпше, то ти мені напиши, коли надумаешь йіхати до нас. Я думаю, що Яворска[222] і склепічарка, спєвшися, можут припільнувати хату і в день, і в ночи. А може, якій мущина прийіде з Россійі і схоче обняти обовязок стружа на пару день. Тут нема нікого цікавого. Має прийіхати Станіславовскій Владика на цілий місяць і замовив 3 нумери, для того богато кому відмовлено, Трилиньскому[223]. І [нерозбірливо] Сохацкі[224] прийіхали. Хлопці трохи нудять. Андрусь шчо хвилі вертае до Львова, як тільки в чім єму недогода, а всі взагалі борше хотіли йіхати до Криворівнойі. Напіши, яке свідоцтво дістали хлопці, і як довго маемо ми тут бути. Хлопці мають крепкій апетіт. Завтра підемо по будз з кошари, аби мати шчо йісти на друге сніданє. Бувай здоров, Ольга Франко. Діти тебе цілують. Не забудь кинути до черниц цукру.

Подається вперше за автографом (№ 1636, с. 53–56). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 49

[Львів, 1900-ті р.]

Дорогій Татусь!

Из тих грошей, що ти дав: 5 р. пішло на колію, 5 – Гандзя завинила склепі чарці, у котрої вона і ночувала, за 5 купила обрус і вишиває, 5 – на віктуали і цукер, що положили в бочки з грушками. Прийшов направляти видотяг і заправив 6 р. У мене всего лишилося 10 р. Отже, я підписала квіток і послала єго з ним до Козловского. Не знаю, як там буде. Пишу тобі з тим, аби довідатися. Як мені забракне грошей на той час, поки Вас не буде, до кого я маю удатися, бо склепічарка мене не любить і не схоче мені боргувати? Гандзя ходить до міста, а в Понеділок хоче їхати до Поморян[225]. Пріятелька єі Фітрер править з неї за якійсь пігнути нею браслет, що мама єї пожичила у жидівкі на весілє дл[я] Гандзі, 5 р. Отже, ми находимся в денежних клопотах. Если там гарно, то будте всі якнайдовше. Листонош все чогось добуваєся до дверей, помимо того, що має вікно отворено на складанє листіи*. Чому лист, адресований до Петр[а], прийшов назад до Львова?

Цілую Вас усіх

Ольга Франко.

Чи Петро і Тарас поїдуть до Черновиць, і коли вернуть до Львова? Як будуть вертати, то най возьмуть мій кофтарик і листи, котрі Андрій взяв з собою, або най Андрій відішле їх мені назад, бо мені їх треба.

Друкується вперше за автографом (№ 1636, с. 57–58). Місце написання встановлюється за змістом.

Лист № 50

[Болехів, 1888 р.]

Дорогой мой Татуся. Как ти поживаешь і як дійшов, чи здоров? Тепер я дуже безспокоюсь, що від тебе нема жадноі вістки, написала тобі коротенько зараз, як прийіхалам, просячи тебя о присланнє росписк[и], може, вона загублена, то як сему зарадити? Пиши мині, серденько, частіше, а я покуда пользуюсь случаем передати тобі кілька слів Павликам. Івась, я дуже плакала, боялась за здоровлє хлопця[226], а тім більш, що на дворі було спершу непогодно. Тепер йому ліпше, але розвільненє ще есть. Мині К[обринська] справді дуже ласкава і

* Має бути "листів".

радить мині що до ліків. Мною К[обринська] може буде не довольна, але я їій від усеі душі дякую за ласкавість і материнську заботливість до мого сина. Ти [їй] пропиши благодарственицю.

У ніх служниц умів росповидати про страшний суд[227], але вона <каж[е]>, що то вже есть надруковано в книж., а я сама не знаю, чи есть. В пєснє фигурирует Илья и Покрова Богородица, а её син записывает от неі же стихи.

Я исполняю всє мои обязанности [то]лько в отношеніі хлопця, а потому боюсь показаться в их глазах невєжою.

Відки ти взяв, що я сержусь, мала бым я на себе сердится, бо сама пода[ла] ту гадку. Ну, та Павлик тобі все роск[аже], а як я і поплакала, то лиш боячі[сь] за хлопця.

Друкується вперше за автографом (№ 1610, с. 19–20). Місце написання та дата встановлюються за змістом. Як відомо, з 9 травня по 1 липня 1888 року Ольга Франко разом з сином Андрієм гостювали в Болехові у хрещеної матері первістка родини Франків – Наталі Кобринської.

ПРИМІТКИ

1. Волочиськ – селище міського типу, центр Волочиського району Хмельницької області.
2. Хоружинська Марія Федорівна – сестра Ольги Франко. Жила у Харкові, очевидно, мала медичну освіту, оскільки довгий час доглядала тяжко хворого Ніколаєва Івана Миколайовича (див.: №1606, с. 385–386, 389–392, 397–402, 403–406 та ін.). Листувалася з сестрою протягом [1886]–1892 рр., у фонді І. Франка налічується 17 листів М. Ф. Хоружинської. Лист, про котрий згадує О. Франко, в архіві відсутній.
3. У листі до О. Франко від 25 травня 1892 року М.Ф.Хоружинська писала: "Письмо твоё меня чрезвычайно обрадовало, что ты благополучно доехала до дому, о себе же я тебе скажу, что телесное моё здоровье почти уже на исходе, что же касается душевного, то я не могу этого сказать."(№ 1612, с. 380).
4. Франко Тарас Іванович (1889–1971) – середній син родини Франків, український учений, автор досліджень і спогадів про батька.
5. Даний лист І.Франка з Відня, що мав би бути датованим 7 жовтня, не зберігся.
6. Франко Петро Іванович (1890–1941) – наймолодший син родини Франків, український вчений і педагог, хімік за фахом.
7. "Народ" – двотижневий громадсько-політичний журнал, орган Радикальної партії в Галичині; виходив у Львові (1890–1892) і Коломиї (1892–1895) за редакцією М. Павлика та І. Франка.
8. Мається на увазі окреме видання праці М. Драгоманова "Чудацькі думки про українську національну справу", котре вийшло у Львові 1892 р. накладом І. Франка. Коректуру названої праці читала Ольга Франко.

Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) – український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист і громадський діяч. Мав великий вплив на формування світоглядних позицій І.Франка, листувався з ним протягом 1882–1895 рр. В архіві І.Франка налічується 190 листів від М. П. Драгоманова.

9. Гадаємо, йдеться про журнал "Народ", оскільки у листі до дружини, написаному в другій половині жовтня, І. Франко зауважував: "...правопись в моїм передруку трохи відмінна, ніж в "Народі", – Россія усюди писана сс." (Т. 49, с. 360)
10. Годак Валентин (1835–?) – управитель "Народної друкарні" Войцеха Манецького у Львові.
11. "Киевская старина" – щомісячний історико-етнографічний і літературно-художній журнал, з 1889 р. – орган "Старої громади", виходив у Києві в 1882–1907 рр.
12. Франко Андрій Іванович (1887–1913) – старший син родини Франків.
13. Можливо, йдеться про 4 статті І.Франка про еміграцію, надруковані в "Kurjeri" у 1892 році: "Emigracja do Rosji" (23. VIII, № 235, с.1), "Emigracja ludu ruskiego" (27. VIII, № 239, с.1), "Emigracja i kaczki" (28. VIII, № 240, с. 1), "Emigracja ludu i jej przychyny" (24. IX, № 267, с. 1). Наступного року письменник опублікував лише одну статтю, присвячену цій проблемі: "Z tajemnic emigracji" (28. III, № 305, с. 1).
"Kurjer Lwowski" – польська щоденна газета (виходила у Львові з 1883 року), до складу редакції якої І.Франко ввійшов у липні 1887 року і пропрацював там десять років.
14. Вислоух Болеслав (1855–1937) – редактор газети "Kurjer Lwowski".
15. Павлик Михайло Іванович (1835–1915) – український письменник, публіцист і громадський діяч. Разом з І. Франком видавав журнали "Громадський друг", "Товариш", "Народ", газету "Хлібороб", перебував з ним у приятельських стосунках. З літа 1892 року М.Павлик переїхав до Коломиї, де займався редагуванням та виданням журналу "Народ" і газети "Хлібороб".
16. Куліш Пантелеймон Олександрович (псевд.: Панько Олелькович, Павло Ратай, Хуторянин та ін.; 1819–1897) – український письменник, літературний критик, фольклорист, етнограф, історик, мовознавець.
17. Стаття М. Павлика "Куліш та Крашевський. Причинок до історії руськопольських відносин" та тексти листів П. Куліша і І. Крашевського надруковані в журналі "Народ" (1892, № 20–21, с. 219–224).
18. Мається на увазі збірка Лесі Українки "На крилах пісень" (Львів, 1893), видавцем якої був І. Франко. Під час перебування письменника у Відні всі турботи по підготовці даного видання (читання окремих коректур, вирішення фінансових проблем тощо) лягли на плечі Ольги Франко.
Косач Ольга Петрівна (псевд. Олена Пчілка; 1849–1930) – українська письменниця, етнограф, громадська діячка, мати Лесі Українки, сестра Михайла Драгоманова.
Косач-Квітка Лариса Петрівна (псевд. Леся Українка; 1871–1913) – визначна українська письменниця і громадська діячка.
19. Йдеться про поему Лесі Українки "Самсон", котра у збірці "На крилах пісень" передувала "Кримським спогадам" (див.: Леся Українка. На крилах пісень. –

Львів, 1893. – С. 57–78). Назва "Соломон" вживається О. Франко помилково.

20. Бачинський Юліян (1870–?) – громадський діяч, публіцист, член Української радикальної партії.
21. Бажанський Порфирій Іванович (1836–1920) – український композитор, музикознавець, письменник і фольклорист. У листі до редакції журналу "Kwartalnik historyczny" від 12 травня 1893 року Іван Франко писав: "Рецензії на кс[ьондза] Бажанського, навіть при найщирішому моєму бажанні, зробити зараз не зможу. Не будучи музикознавцем, не можу проаналізувати її теоретично-музичної частини..." (Т. 49, с. 395). У вищезгаданому виданні така рецензія І. Франка не друкувалась. Проте письменник написав дві рецензії на праці Бажанського П. І.: "Музика ... та й годі" (не друкована за його життя) та "Руська народна музикальна гармонія. Зложив Порфирій Бажанський" (ЛНВ, 1900, т. 12, кн. 11, с. 123–125).
22. Мається на увазі друге видання збірки І. Франка "З вершин і низин", яке побачило світ 1893 р.
23. Ягич Ватрослав Ігнатій (1838–1923) – відомий хорватський філолог-славіст, у той час професор Віденського університету, науковий керівник І. Франка у підготовці докторських екзаменів та дисертації.
24. Данилович Северин Теофільович (1860–1939) – український публіцист, адвокат, один із організаторів Русько-української радикальної партії та співробітник її видань. За проведення угодової акції на користь Польщі був на початку 1920-х років виключений з партії.
25. Байда – герой української народної пісні "В Цареграді, на риночку" ("Пісня про Байду").
26. Франко Ганна Іванівна (1892–1988) – дочка родини Франків, у післявоєнні роки жила в Канаді (Торонто).
27. З листа І. Франка до дружини, написаному на початку листопада 1892 року, довідуємось, що йдеться про роботу "Bibliographische Übersiht ber die slavische Philologie, 1876–1891". ("Arhiv für slavische Philologie", Supplementband. – Berlin. – 1892), автором якої був Пастрнек Франтішек (1853–1940) – чеський славіст, професор Празького університету. (Див.: Т. 49, с. 367).
28. Маються на увазі свята, що припадають на кінець року.
29. Морачевська Софія Анастасіївна (Окуневська; 1866–1925) – українська громадська і культурна діячка, лікарка.
30. Галич – місто в Івано-Франківській області.
31. Величко Григорій (1863–1935) – географ і природознавець, чоловік сестри Наталії Кобринської Єроніми (Роми), знайомий І. Франка.
32. Яросевич Роман (1862–193?)* – галицький політик і громадський діяч, гімназійний учитель у Коломиї і Кракові, доктор медицини у Краківському університеті, депутат австрійського парламенту, лікар.
33. Науменко Володимир Павлович (1852–1919) – український громадсько-політичний діяч, педагог, філолог, журналіст, етнограф. Був активним членом

* У науковому обігу побутує три дати смерті Яросевича Романа: 1933 р. (Спогади про Івана Франка. – С. 567), 1934 р. (Спогади про Івана Франка. – С. 593), 1938 р. (Спогади про Івана Франка. – С. 578; Т. 50. – С. 483).

"Старої громади", у 1902–1906 рр. – видавцем журналу "Киевская старина". У фонді І. Франка наявні 5 листів (1893–1904) Науменка В. П.

34. Можливо, Дроздовський Юліан (1876–1945) – правник, автор спогадів про І. Франка.
35. Волянський Олекса (1862–1941) – парох с. Криворівні, в будинку якого неодноразово відпочивала родина Франків, починаючи з 1899 р. (Див.: Волянський Олекса. Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – Львів, 1997. – С. 491–501).
36. Йдеться про членів українського студентського культурно-освітнього товариства "Січ", заснованого 1868 р. у Відні.
37. Тобто, від Трегубових.
    Трегубов Єлисей Кипріянович (1848–1920) – культурно-освітній діяч, викладач Колегії П. Галагана в Києві, член "Громади", співробітник журналу "Киевская старина". Чоловік старшої сестри Ольги Федорівни Франко –Антоніни.
38. Невестюк Яків (1868–1939) – один з діячів Радикальної партії, у червні 1892 р. був заарештований на кордоні із забороненою в Росії літературою (Див.: Невестюк Я. Спомини з моєї пригоди в Росії // Народ. – 1893. – № 17. – С. 173–178).
39. Очевидно, київський знайомий І. Франка.
40. Левакович Генрик (1836–1907) – головний редактор газети "Kurjer Lwowski" з 1884 р.
41. Поплавський Ян Людвіг (1854–1908) – польський громадсько-політичний діяч, журналіст і публіцист, засновник журналу "Glos" (1886), в якому друкувався І. Франко. В архіві І. Франка наявний один лист Поплавського Я. Л., умовно датований 1892 роком (№ 1607, с. 431–432).
42. Коцовська Валерія – дружина Коцовського Володимира Миколайовича, рідна сестра Уляни Кравченко.
43. Коцовський Володимир Миколайович (псевд.: Корженко та ін.; 1860–1921) – галицький літературознавець, письменник і педагог, співробітник журналу "Зоря", газети "Діло" та ін. періодичних видань, приятель І. Франка.
44. "Діло" – провідна щоденна українська газета в Галичині, орган "народовців". Виходила у Львові у 1880–1939 рр.
45. Мійський – київський знайомий І.Франка.
46. "Конрад Валленрод" (1828) – поема видатного польського письменника, діяча національного визвольного руху Міцкевича Адама Бернарда (1798–1855).
47. Беднарський Кароль (1848–1911) – з 1878 року директор друкарні Товариства імені Шевченка (згодом НТШ), яка під його керівництвом стала провідним видавничим центром у Галичині.
48. Хоружинська Олександра Федорівна (1863–1911) – старша сестра О. Франко, була дружиною Ігнатовича В.В. (1862–1933) і проживала у Києві.
49. Хоружинський Іван Федорович – брат Ольги Франко, певний час був опікуном сестер, згодом жив в Одесі.
50. Хоружинська Марія Федорівна.
51. Броди – місто, центр Бродівського району Львівської області.
52. Йдеться про Хоружинську М. Ф. та Ніколаєва І. М.
53. Собор св. Юра у Львові (1745–1770 рр., архітектор Б. Меретин).

54. Пшемисль, Перемишль – місто на Південному Сході Польщі, в Жешувському воєводстві.
55. У журналі "Народ" (1892, № 20–21, другий наклад) було надруковано дві статті М.Павлика: "Куліш та Крашевський. Причинок до історії руськопольських відносин" (с. 219–221) та "П.Окуневський і еміграція" (с. 224–226). Отже, йдеться про одну з цих публікацій.
56. На славістичному семінарі В.Ягича у Відні І.Франко виступав з доповіддю "Варлаам і Йоасаф", яку Ягич рекомендував розробити як докторську дисертацію.
57. Очевидно, йдеться про Терлецького Остапа Степановича (1850–1902) – українського громадського діяча, публіциста і економіста.
58. 22 жовтня 1892 року у журналі "Народ" (№ 19, с. 213) було опубліковане повідомлення про те, що з'їзд Радикальної партії відбудеться у Львові наприкінці цього року, а також подано коротку програму його роботи та адресу Юліана Бачинського як організаційного секретаря. Отже, йдеться про Бачинського Юліана та його батька Бачинського Олександра (1844–?) – ректора Львівської духовної семінарії, церковного письменника, перекладача Старого й Нового Завіту, редактора "Богословської бібліотеки".
59. Проблема еміграції галицьких селян в Росію досить гостро постала восени 1892 року. Майже в кожному жовтневому номері газети "Галичанинъ" за той рік подавались ті чи інші матеріали, що стосувались даної теми. У 19 номері журналу "Народ" (с. 205) було опубліковано грунтовну і об'єктивну статтю М. Павлика "До ситуації", в котрій автор наголошував на соціальних причинах еміграції. Широку характеристику еміграції галицьких селян дав і І. Франко у своїх публікаціях в газеті "Kurjer Lwowski", акцентуючи на трагічній долі емігрантів.
60. Ганкевич Микола (1869–1931) – публіцист, політичний і профспілковий діяч, один із засновників соціал-демократичної партії в Галичині, редактор газети "Воля" (1900–1907).
61. Можливо, мається на увазі Павлик М.
62. Даний лист Павлика М. до Годака В. в архіві І. Франка відсутній.
63. Даний лист не зберігся.
64. Йдеться про Драгоманова М. П.
65. У листі до Драгоманова М. П. від 28 січня 1893 року І. Франко писав: "Записки Тов[ариства] Шевч[енка]" жінка повинна вислати Вам на днях..." (Т. 49, с. 381).
66. Можливо, маються на увазі статті, що друкувалися в "Kurjeri Lwowskim" у рубриці "Teatr ruski".
67. Даний лист Олени Пчілки не зберігся.
68. Очевидно, йдеться про з'їзд Радикальної партії, який відбувся 22 січня 1893 року. І. Франко участі в ньому не брав, оскільки перебував у Відні.
69. Будзиновський Вячеслав (1868–1935) – галицький письменник, історик і публіцист, один із засновників Української радикальної партії, редактор її органу "Громадський голос".
70. "Галичанинъ" – львівська газета "москвофільського" напряму, виходила у 1893–1913 рр.

71. "Хлібороб" – літературно-політичний журнал демократичного напряму, виходив протягом 189–1893 рр. у Львові та Коломиї.
72. У журналах "Народ" (1893, № 2, с. 13–14) і "Хлібороб" (1893, № 1, с. 6) подавались лише короткі повідомлення про з'їзд Радикальної партії, що відбувся 22 січня 1893 р.
73. Герцен Олександр Іванович (псевд. Іскандер; 1812–1870) – російський письменник, філософ, публіцист і літературний критик.
74. Роман О. Герцена "Кто виноват?" (1847).
75. Епопея О. Герцена "Былое и думы" (1852–1868).
76. Протягом 1893 року в газеті "Kurjer Lwowski" така стаття не була опублікована.
77. Лукич Василь (псевд. Левицького Володимира Лукича; 1856–1938) – український культурно-громадський діяч, видавець, літературознавець і бібліограф. У 1891–1897 рр. був редактором літературно-наукового і громадсько-культурного журналу "Зоря", який виходив у Львові у 1880–1897 рр. Видав альманахи "Ватра", "Квітка", "Рідний зільник", "Левада", "Рідна стріха".
78. Йдеться про продовження статті І. Франка "Наше літературне житє в 1892 році", опубліковане в другому номері "Зорі" за 1893 рік (С. 36–37). Перша частина статті з'явилась друком у першому номері цього видання (С. 15–18).
79. Маковей Осип (псевд. Євмен, Омікрон, Явор та ін.; 1867–1925) – український письменник, критик, історик літератури, публіцист, перекладач, громадський діяч. Був редактором журналу "Зоря" (1894–1895), газети "Буковина", одним з редакторів ЛНВ (1898–1899).
80. "Мужичка" – драматичний твір Ванченка-Писанецького Костянтина Іполитовича (українського актора, антрепренера, драматурга, 1863–1928;), відзначений на конкурсі другою премією. Драма І.Франка "Украдене щастя" посіла лише третє місце (див. детальніше: "Зоря", 1893, № 3, с. 57).
81. П'єса "Мужичка" за змістом була дуже близькою до драми "Світить, та не гріє", написаної Соловйовим М. Я. і Островським О. М.
82. Папроцький Теодор (1857–1895) – книгар і видавець у Варшаві.
83. Мається на увазі повість І. Франка "Для домашнього огнища", котра так і не була надрукована польською мовою.
84. "Квартальник історичний" – орган польського Історичного товариства, заснóваного 1887 року у Львові. І. Франко був членом даного товариства.
85. В архіві І. Франка наявні лише два листи Ольги Озаркевич (Рошкевич) даного періоду: від 9 лютого 1893 року (№ 1609, с. 75–77) та недатований (№ 1609, с. 85–86).
86. У вищезгаданому недатованому листі до І.Франка Ольга Озаркевич писала: "Тепер іде мені лише о то, щоби знати автора росправи: "Гегеліянізм в викладі о Антигоні Софокля" (С. 85).
87. Байздренко Микола Георгійович (1869–?) – член соціал-демократичного гуртка, виконував обов'язки зв'язківця між Києвом і Львовом.
88. У листі до дружини від 20 лютого 1893 року І. Франко писав: "Якби в хвилі, коли сей лист прийде до тебе, був іще у Львові Байздренко, то, будь ласкава, крім "Читалень" і "В поті чола", передати мені через нього також Überweg'a "Geschichte der Philosophie", 3 томи..." (Франко І. Зібрання творів у 50 т.

Т. 49, с. 387) В особистій бібліотеці І.Франка наявні всі 3 томи згаданого видання (№ 991–992).

89. Коломия – місто Івано-Франківської області.
90. Мається на увазі лист І.Франка від 20 лютого 1893 року (див. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 49, с. 386–387).
91. Йдеться про 200 гульденів – премію за драму "Украдене щастя".
92. Савчак Дам'ян (1847–1912) – український громадський діяч, депутат Галицького крайового сейму, член конкурсної комісії.
93. Прухнікова Феліція – письменниця і перекладачка, яка зробила переклад повісті І. Франка "Для домашнього огнища" німецькою мовою; надруковано під назвою "Am häuslichen Herd" у "Vorwärts", 1899, № 42–74 (див.: Ф. 3, № 341).
94. Можливо, йдеться про НТШ, оскільки 1893 року Літературне товариство ім. Шевченка було перейменоване в Наукове. У 1898–1908 рр. І. Франко був головою Філологічної секції.
95. Каспрович Ян (1860–1926) – польський письменник і перекладач. З кінця 80-х років співпрацював разом з І. Франком у редакції газети "Kurjer Lwowski".
96. Мається на увазі праця "Шевченко і Міцкевич" (опублікована 1894 р.) Колесси Олександра Михайловича (псевд. Олекса Ходовицький та ін.; 1867–1945) – українського літературознавця, мовознавця, фольклориста і поета.
97. В архіві І. Франка наявний лише один лист Колесси О. М. даного періоду – від 21 лютого 1893 р. (№ 1609, с. 77–79).
Гадаємо, йдеться про меншого брата Колесси О. М. Філарета Михайловича (1871–1947), на той час студента філософського факультету Львівського університету.
98. З третього по дев'яте березня 1893 року в "Kurjeri Lwowskim" (№№ 62–64, 66–68) під заголовком "Taras Szewchenko" публікувався реферат, виголошений І. Франком 19 лютого 1893 р. в товаристві "Biblioteka Polska" у Відні.
99. "Бібліотека для молодіжі" – щомісячний літературно-художній журнал. Видавало його у 1885–1914 рр. товариство "Руська бесіда".
100. "Дзвінок" – ілюстрований журнал для дітей і молоді, виходив протягом 1890–1914 рр. у Львові двічі на місяць.
101. "Зоря" – літературно-науковий і громадсько-культурний журнал. Виходив у Львові у 1880–1897 рр.
102. Крилов Іван Андрійович (1769–1844) – російський письменник, байкар, журналіст, академік Петербурзької АН з 1841 р.
103. Глібов Леонід Іванович (1827–1893) – український поет, байкар.
104. Смаль-Стоцький Степан (1859–1939) – мовознавець, педагог, громадсько-політичний діяч, один з керівників національно-культурного відродження Буковини.
105. Йдеться про працю І. Франка "Іван Вишенський, руський писатель XVI віку", яка була надрукована в часописі "Хлібороб" (1892, № 8–11) та окремою відбиткою (Коломия, 1892).
106. Гаврилик Гринь (Григорій) (1843–1916) – вітчим І. Франка.
107. Франко Онуфрій Якович (1861–1913) – наймолодший брат І. Франка.
108. Ясениця Сільна – селище Дрогобицького району Львівської області.

109. Тарновський Василь Васильович (молодший) (1837–1899) – український поміщик. Збирав рукописну та художню спадщину Т. Г. Шевченка.
110. Йдеться про Левицького Павла (1830–1905) – пароха в Ясениці Сільній з 1869 року і до смерті.
111. Марина Митровна – очевидно, мова йде про служницю.
112. Навесні 1893 року Ольга Франко залишила помешкання на вул. Зиблікевича (№ 10) і переїхала жити до вітчима чоловіка з метою економії коштів.
113. Мається на увазі лист І.Франка від 12 травня 1893 р. (Див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 49, с. 396–397).
114. Даний лист в архіві І. Франка відсутній.
115. Стефаниха – селянка з Нагуєвич.
116. Василиха – селянка з Нагуєвич.
117. Луки, що належали селу Унятичі Дрогобицького району Львівської області.
118. Винницький – сусід Франків.
119. Риб'як Ясь – очевидно, син Гната Риб'яка, сусіда Гриня Гаврилика.
120. Шопенгауер Артур (1788–1860) – німецький філософ-ідеаліст, представник ірраціоналізму та волонтаризму.
121. Косач Петро Антонович (1841–1909) – український громадський діяч, правник, батько Лесі Українки.
122. Йдеться про повість "Для домашнього огнища".
123. Мається на увазі Лілієн банк, в який О. Франко помістила під проценти привезені з Києва гроші, що було великою допомогою в господарстві.
124. Йдеться про листи І. Франка, умовно датовані 19 та 28 травня (див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 49, с. 400, 402–403). Датування другого листа видається неточним, адже в ньому письменник повідомляє дружину про надсилання орієнтальних казок. У відповіді ж від 29 травня Ольга Франко зазначає, що обидва листи отримала в понеділок (тобто, 24 травня) і що переглядатиме казки, як тільки отримає книги. Отже, даний лист був написаний до 24 травня.
125. У листі до дружини від 2 червня 1893 р. І. Франко писав: "На з'їзді філологів я не був, крім того одного засідання, на котрім промовляв мін[істр] Гауч. [...] На прийняття у цісаря могли йти тільки запрошені" (Т. 49, с. 403).
126. Спенсер Герберт (1820–1903) – англійський філософ-позитивіст.
127. Гаврилик (Багрій) Юліана Григорівна (1868–1943) – сестра І. Франка по матері.
128. Повість І. Франка "Для домашнього огнища".
129. Пернесторфер Енгельберт (1850–1918) – австрійський політичний діяч. В архіві І. Франка зберігається 8 листів Пернесторфера за 1890–1897 рр. У листі до Драгоманова М. П. від 20 грудня 1892 р. І.Франко зауважував, що Пернесторфер обіцяв посприяти в друкуванні повісті "Для домашнього огнища" (Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 49, с. 371).
130. Франко Захар (Михайло) Якович (1859–1942) – молодший брат І. Франка. По одруженні 1881 р. з Марією Ясінською (1864–1930) жив у будинку її батьків. Через хатні непорозуміння згодом змушений був будувати собі дім на місці згорілої стодоли батьківського обійстя.

131. Отець Михайло Єднакий (1861–1953), котрий став парохом у Нагуєвичах у 1894 р. по смерті Василя Білинського (1821–1892).
132. Турка – місто Старосамбірського району Львівської області.
133. Нагуєвичі – селище Дрогобицького району Львівської області.
134. Андерсен Ганс Крістіан (1805–1875) – датський письменник, найповніше виявив свій художній талант у казках.
135. З басні І. А. Крилова "Квартет".
136. Гадаємо, йдеться про Щепановського Станіслава (1847–1900) – польського економіста, автора твору "Nędzy Galiciji", друге видання якого наявне в особистій бібліотеці І. Франка (№ 871, компакт 1).
137. "Macierz ludowa" – назва товариства, що за характером своєї діяльності було подібне до "Просвіти".
138. "Просвіта" – культурно-освітня громадська організація.
139. У листі від 2 червня І. Франко повідомляв дружині, що малюнки для дітей послав осібно. (Див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 49, с. 403).
140. "Звістки про арешт у Харкові я не подавав, а подали її поляки варшавські [...]. Їх догадка про донос Хараша ні на чім не основана," – писав І. Франко у листі до дружини від [12–13 червня 1893 р.] (Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 49, с. 405).
141. 28 травня 1893 р. українська молодь влаштувала у Відні демонстрацію проти Сильвестра Сембратовича. Митрополит очолював групу паломників, що відвідала Рим і прийняла там ряд неприйнятних для української церкви зобов'язань. (Див. детальніше: "Галичанинъ", 1893, № 117, с. 1).
142. Щурат Василь Григорович (1871–1948) – педагог, літературознавець, поет і перекладач. У 1895 році здобув докторат у Відні; у 1892–1893 роках І.Франко жив разом з В.Щуратом в центрі Відня на Віплінгерштрассе, 27.
143. Першою казкою у виданні "Tausend und ein Tag: Morgenländishe Erzählungen. – Prenzlau: S. W. Kalbersber. – 1836. – T. 1", що зберігається в особистій бібліотеці І.Франка під номером 94, є "Geschichte des Abulkasem Basry" (с. 8–13). Гадаємо, саме цей текст мала на увазі О. Франко.
144. Правда – літературно-науковий і політичний часопис, що виходив у Львові з різною періодичністю в 1867–1879 та у 1880–1896 роках; у 1884 році редагував "Правду" І. Франко.
145. Камінський Андрій Варфоломійович (1873–1957) – український письменник і публіцист. На той час студент філософського факультету Львівського університету.
146. У листі від 4 травня 1893 р. А. Остр[овськ(?)]ий звертається до О. Франко з проханням надіслати йому журнал "Народ" та окремі видання Драгоманова М. П., Франка І. Я. і Куліша П. О. (№ 1612, с. 667–668).
147. Гринь Марк – селянин з Нагуєвич.
148. Можливо, йдеться про Франка Петра Івановича (1870–1893) –онука рідного брата Якова Франка – Степана. (Див.: Горак Роман, Гнатів Ярослав. Франко Іван. Книга перша. Рід Якова. – Львів, 2000. – С. 89).
149. Самбір – місто Львівської області.
150. Мається на увазі лист І. Франка від 20 червня 1893 р. (Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 49, с. 408).

151. Терлецька Марія Стефанівна (1843–1900) – друга дружина вітчима І. Франка Гриня Гаврилика.
152. 7 липня за церковним календарем Рождество Иоанна Предтечи.
153. Див прим. 127.
154. Кримський Агатангел Юхимович (псевдон.: Хванько, Панько Рогач та ін.; 1871–1942) – український сходознавець, історик, мовознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф, письменник, перекладач, академік АН України з 1918 р. А. Ю. Кримський почав листуватися з І.Франком у лютому 1890 р. У фонді письменника зберігаються 76 листів А. Ю. Кримського.
155. Навесні 1893 року родина І. Франка залишила помешкання по вул. Зибликевича, 10, а восени оселилася по вул. Глибокій, 7.
156. Влітку 1893 року О.Франко дістала вибух крові, про що І.Франко писав у листах до М. І. Павлика та Олени Пчілки. (Див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 49, с. 412, 427).
157. Митро – селянин з Нагуєвич.
158. Каспрович Ян (1860–1926) – польський письменник і громадський діяч, разом з І. Франком працював у редакції газети "Kurjer Lwowski".
159. Крехів – село Нестерівського району Львівської області.
160. Даний лист, очевидно, не зберігся.
161. "Житє і слово" – літературно-науковий і громадсько-політичний журнал. Виходив у 1894–1897 рр. у Львові під редакцією І.Франка.
162. Протягом 1895 року в журналі "Житє і слово" А. Кримський публікував під назвою "Шаг-намс або Іранська книга царів Абуль Касима Фірдовсія Туського" переклад поеми "Шах-наме" класика таджицької та перської літератури Фірдоусі (близько 940-близько 1020). П'ятий розділ даного твору (1895, том IV, с. 231–248) був присвячений саме царю Зоггаку, про якого й згадується в листі О. Франко.
163. Така публікація відсутня в журналі "Житє і слово".
164. Йдеться про працю англійського етнографа Клоустона Вільяма Александра "Popular tales and fictions, their migrations and transformations, by W. A. Clouston, t. I–II" (London, 1887). Переклад вступу та окремих розділів цієї книги здійснив А. Кримський, видавши їх 1896 року окремою книжкою: "Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни. З англійської мови переложив А. Кримський." І. Франко переклав окремі місця цієї книжки.
165. Руданський Степан Васильович (1834–1873) – український поет, перекладач. У журналі "Житє і слово" 1895 року (том IV) публікувались лише стаття А. Кримського "Про рукописи Руданського, про їх відносини між собою та про поетові листи" (с. 261–266) та "Два листи до брата Грицька" С. В. Руданського (с. 266–271).
166. Літературно-наукова бібліотека – серія видань, що виходила з 1889 р. до кінця 90-х років накладом І. Франка.
167. Вовк Федір Кіндратович (1847–1918) – український етнограф, археолог і антрополог. Учасник київської "Громади". З 1879 р. – на еміграції в Парижі. У 1904–1906 рр. робив екскурсії в Галичині, Буковині й Угорщині разом з іншими українськими етнографами.

У фонді І. Франка наявні 34 листи Ф. К. Вовка, написані протягом 1882–1908 рр. Лист, про який згадується, очевидно, не зберігся.

168. По смерті О. Огоновського, професора української мови і літератури Львівського університету, 3 листопада 1894 року І. Франко звернувся до Сенату університету з проханням дозволити йому читати лекції з української літератури та етнографії на основі його докторського диплому, захищеного у Відні. Пробна (так звана габілітаційна) лекція письменника на тему "Розбір "Наймички" Т. Г. Шевченка" відбулася 22 березня 1895 року, але Сенат скерував відповідні документи у Намісництво, яке, в свою чергу, відправило прохання затвердити І. Франка у Міністерство віросповідань і освіти у Відні. Однак, І. Франко не був затверджений, це був перший випадок подібної відмови в історії Львівського університету. Таким чином, вченого-енциклопедиста не було допущено до викладання у Львівському університеті.
169. Йдеться про анонімну брошуру "Порабощаемый народ" (автором її був Б. Д. Грінченко), котра вийшла у Львові 1895 року (44 с.) заходом редакції "Житє і слово". Брошура була перекладена німецькою мовою.
170. "Оповідання про заздрих богів" М. П. Драгоманова вийшло друком у Коломиї 1894 р.
171. Можливо, йдеться про працю М. П. Драгоманова "Рай і поступ" (Коломия, 1894).
172. Глібовицький Омелян – священик, дядько Богдана Лепкого, був парохом у Циганах на Поділлі.
173. Глібовицькому Омеляну та його родині.
174. Мається на увазі Дорундяк Михайло (1857–1908) – адвокат, громадський і культурно-освітній діяч на Тернопільщині.
175. Можливо, йдеться про Матковського Северина. У фонді І.Франка наявний його лист (№ 822, с. 85) і автограф початку оповідання без заголовка (№ 3503, с. 289).
176. Гнатокова – дружина Гнатюка Володимира Михайловича (1871–1926; український фольклорист і етнограф, академік АН УРСР (з 1924 р.).
177. Кобринський Володимир Йосафатович (1858–1940) – лікар, жив і працював у Коломиї, лікував О. Ф. Франко, І. Я. Франка та Ю. Г. Гаврилик. Перебував у приятельських стосунках з І. Франком. У фонді письменника наявні 6 листів і 4 поштівки, надіслані Кобринським В. Й. протягом 1897–1907 рр.
178. Жаб'є – нині: селище Верховина Івано-Франківської області.
179. Косів – місто на Гуцульщині (Івано-Франківська область).
180. Марина Павличка – селянка з Жаб'єго.
181. Тарнавський – повітовий лікар.
182. Родина Абрисовського Савина Йосиповича (1874–1900) – українського художника.
183. Труш Іван Іванович (1869–1941) – відомий український художник-імпресіоніст, майстер пейзажу і портретист. З 1898 р. жив у Львові, зблизився з І. Франком та НТШ.
184. Харкевич – директор школи, в якій вчилися діти Франків. Про нього згадував у своїх спогадах Франко Петро Іванович: "... з другого гімназійного, французького вчив мене директор Харкевич, для якого батько не мав досить слів похвали." (Див.: Спогади про Івана Франка, с. 459).
185. У листі до сина Андрія, написаному 3 лютого 1901 року з Києва, О. Франко зазначала: "Нині справлятимуть юбілей Олени Пчілки" (№ 1611, с. 307). У

газеті "Киевская старина" (1901, № 3, с. 161) повідомлялось про те, що 3 лютого відбулося святкування 25-літнього ювілею літературної діяльності О. Пчілки. Таким чином, лист до І. Франка був написаний наприкінці грудня 1900 року.

186. Йдеться про Харкевича.
187. Лисенко Катерина Миколаївна – дочка композитора Лисенка М. В.
188. Кропивницький Марко Лукич (1840–1910) – український драматург, актор, режисер, антрепренер, композитор. П'єса "Глумъ и помста" ввійшла до третього тому "Повного Збирныка Творивъ" М. Л. Кропивницького, що вийшов друком у Харкові 1903 р. (с.175–219).
189. Заньковецька (справжнє прізвище Адасовська) Марія Костянтинівна (1854–1934) – українська актриса й театральна діячка, народна артистка України з 1923 р. З 1882 р. – провідна актриса українських труп: М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, П. Саксаганського та І. Карпенка-Карого.
190. Кобринська (дівоче прізвище Озаркевич) Наталія Іванівна (1855–1920) – українська письменниця, організатор феміністичного руху в Галичині, ініціатор видання жіночих альманахів "Перший вінок" та "Наша доля".
191. Мається на увазі редакція "Київської старини".
192. Грушевська Марія Сильвестрівна (1860–1947; дівоче прізвище Вояківська) – громадська і просвітня діячка, перекладач, співробітниця ЛНВ, дружина Грушевського М. С.
193. Очевидно, йдеться про Грушевську М. С., адже саме ця родина була найближчим сусідом Франків. У листі до дружини, умовно датованому початком серпня 1905 р., І. Франко повідомляв: "Я вікт увесь дістаю від Груш[евських], снідання присилають, а обідаю і вечеряю у них." (Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 50, с. 271). Оскільки щойно процитований лист є, на нашу думку, відповіддю на лист Ольги Франко від 25 липня 1903 року, то він був написаний наприкінці липня 1903 року.
194. Буркут – місцевість на Гуцульщині, нині: Верховинський район Івано-Франківської області.
195. Вижниця – провінційне місто Буковини.
196. Мається на увазі Вовк Ф.К. Як голова Етнографічної комісії у серпні 1904 р. Вовк Ф. К очолював експедицію, метою котрої було проведення антропологічного та етнографічного дослідження Підкарпаття. Активним членом даної комісії був Іван Франко.
197. Дідинська Юлія Василівна (1866–1945) – дружина Франка Онуфрія Яковича.
198. Як відомо, І. Франко віддав належні йому гроші від продажу родинного обійстя в Нагуєвичах брату Онуфрію для купівлі садиби в селі Підгірках біля Калуша. Іван Коссак у своїх спогадах писав: "Онуфер з Іваном продали свій ґрунт у Нагуєвичах за 6 тисяч срібних римських (гульденів), а купили за 8 тисяч хоч той судля хотів 8.200. Ґрунту було сорок моргів. Іван свої гроші дав Онуфрові, кажучи: "Будеш мені віддавати, як будеш мати" (див.: Коссак Іван. Іван Франко та його брати // Україна. – Кн. 6. – 1926. – С. 166). У листі до І. Франка від 10 червня 1904 року Онуфрій зауважував: "За два тижні обіцяв ся судія приїхати, щоби вже який конец зробити, то мушу ся о

гроші старати. І вас, дорогий Брате, будем на означений час просити." (Див.: Горак Роман. Листи родини до Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Випуск 1. – Львів, 2000. – С. 194). Очевидно, планувалося остаточне підписання контракту з приводу купівлі Онуфром садиби у Підгірках.

199. Мається на увазі річка Лімниця, що протікає в Івано-Франківській області.
200. Лакусти – гуцульська родина, власники пансіону, в якому Франки зупинялися під час побуту в Буркуті.
201. Митчук (Мітчук) Микола – гуцул із села Криворівні, можливо, родич Проця Мітчука, в хаті якого Франки зупинялись, приїзджаючи сюди на відпочинок з 1900 р. У фонді І. Франка наявні 3 листи М. Мітчука до І. Франка 1902–1906 рр. (№ 1624, с. 303–304; № 1632, с. 599–602, 603–606), з котрих стає відомо, що він завинив письменникові гроші (100 корон).
202. З листа І.Франка до дружини від 28 серпня 1907 р. довідуємось, що йдеться про адвоката Е. Роде (Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 50, с. 327–328).
203. Йдеться про Волянського Олексу.
204. Мається на увазі син Олекси Волянського Роман.
205. 2 вересня 1907 року у Відні розпочався процес проти 17 студентів Львівського університету, "обжалованих о публичне насильство, тяжке ушкодженє тіла й інші переступства" під час демонстрації 23 січня того ж року (Див.: "Діло", 1907 р., № 186, с. 1–3). Процес набув суто політичного характеру і тривав до 7 вересня, його перебіг детально висвітлювала газета "Діло" (№ 187, с. 2; № 188, с. 1–2; № 189, с. 1–2; № 190, с. 1–2; № 191, с. 1–2; № 192, с. 1–2; № 193, с. 2; № 194, с. 2).
206. Козловський Всеволод (1877–?) – адміністратор видань НТШ.
207. На початку 1908 р. стан здоров'я І. Франка погіршився і за порадою Л. Коссака він виїхав 21 березня 1908 р. на лікування до Ліпіка – курортного містечка в Хорватії. Повернувся до Львова І. Франко 15 або 16 травня 1908 р.
208. У Завадові І. Франко був у травні 1897 р. У листі до М. І. Павлика він писав: "Останні два дні болить права рука в кості вище ліктя, здається ревматизм, так що пишу, зціпивши зуби і щохвиля випускаючи перо. Надто на мене находить часто психічна неміч, якась дика тоска, що й жити не хочеться..." (Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 50, с. 91).
209. Студинський Кирило Йосипович (1868–1941) – український літературознавець, академік АН УРСР з 1929 р.
210. Луценко Іван – гімназійний товариш Шелухіна С. П., лікар за фахом, член одеської старої "Громади", один із засновників "Просвіти". І. Луценко спілкувався з І. Франком під час його перебування 1909 року в Одесі.
211. Можливо, йдеться про львівського палітурника Старжецького, котрий робив обкладинку для "Фауста".
212. В архіві І. Франка даний лист (листівка) відсутній.
213. 12 липня – день "святих первоверховних апостолів Петра і Павла".
214. Дземброня – село неподалік Жаб'єго.
215. У червні 1914 року Франко Ганна Іванівна поїхала в гості до Києва на запрошення тітки – Ігнатович Олександри Федорівни. Деякий час Ганна жила в маєтку Ігнатовичів у с. Плютинці біля Білої Церкви.

216. Зигмунтовська (Журовська) Целіна – знайома І. Франка. В останні роки життя письменника Целіна Зигмунтовська жила в його будинку. У листах до дружини від 2 та 6 серпня 1914 року І. Франко радить їй познайомитись з Целіною, "попросити її підмоги й товариства", врешті, запросити "до себе на мешкання з дочкою" (Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 50, с. 420).
217. Очевидно, йдеться про Зубрицького Петра, сина Зубрицького Михайла (1856–1919) – греко-католицького священика, пароха села Мшанця на Бойківщині, дійсного члена НТШ, відомого етнографа, близького товариша І.Франка по Дрогобицькій гімназії.
218 "Палінодія" – антиуніатський твір українського церковного письменника, діяча культури Захарія Копистянського, написаний 1620–1622 рр.
219. Ця телеграма, очевидно, не збереглась. У фонді І.Франка наявна телеграма від Теофілі Лакустової, надіслана 18 вересня 1906 року, в котрій зазначалось: "...прошу ласкаво о надісланє мені оставшої живності в сумі 150 корон" (№ 1632, с. 7–8).
220. Ворохта – нині селище міського типу в Івано-Франківській області.
221. Роздольська Ольга (1878–1963) – дружина відомого фольклориста, етнографа, музикознавця, автора спогадів про І. Франка Осипа Івановича Роздольського (1872–1945).
222. Яворська – знайома Франків.
223. Гадаємо, мається на увазі Трильовський Кирило (1864–1942) – громадсько-культурний діяч, член Радикальної партії і видавець її періодичних видань.
224. Можливо, йдеться про родину Сохацького Германа.
225. Поморяни – нині селище міського типу Золочівського району Львівської області.
226. Йдеться про Франка Андрія.
227. У час перебування в Болехові Ольга Франко цікавилась народними казками та легендами. Записана нею від служниці Марти легенда про початок і кінець світу була 1894 р. опублікована в журналі "Житє і слово" (с. 144–146).

РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ОМЕЛЯНА ГЛІБОВИЦЬКОГО ДО ІВАНА ФРАНКА

Все того 1895 року для Івана Франка заповідалось добре. За наполяганням дружини Ольги Хоружинської, він 1892 року, попередньо закінчивши повну університетську освіту в Чернівцях, поскільки Львівський університет, в якому раніше вчився і закінчив, як тоді вимагалось сім семестрів, йому у восьмому семестрі відмовив, поступив разом з молодим, але дуже амбітним, початкуючим науковцем Василем Щуратом у докторантуру так званого слов'янського семінару, керівником якого був відомий вчений-славіст, хорват за національністю, Ватрослав Ягіч. Зробити докторську роботу, а відтак дістати місце праці в університеті у Львові, вимагала дружина, хоч він переконував її, що скоріше Австрія перестане бути Австрією, ніж його, Івана Франка, допустять до викладання в Університеті. Ольга в це не хотіла вірити. Послала його у Відень на свої посагові гроші, терпіла у Львові з малими дітьми, які постійно хворіли, готова була знести муки ще в сотні раз прикріші, аби тільки її чоловік, якого безумно любила і яким гордилась, став доктором наук, бо всі "друзі" вважали, що, одружившись з нею, Іван Франко змушений був поставити хрест на своїй науковій кар'єрі...

Здавалось, що на початку 1895 року мрія Ольги Хоружинської нарешті здійсниться. На кафедрі слов'янської літератури після смерті її завідуючого професора Омеляна Огоновського звільнилось місце. В оголошеному конкурсі на заміщення вакантної посади взяв участь тільки один Іван Франко. Конкуренції на посаду доцента у нього не було. Ніхто не хотів з ним змагатись, знаючи наперед, що програє. Габілітаційна (пробна) лекція в Університеті, яка вимагалась від кандидата, була прочитана Франком на початку березня і мала серед студентів неймовірний успіх. Подібні лекції в стінах університету ті сту-

денти досі ще не чули. Вражала новизна вибору тематики (поема Т. Шевченка "Наймичка"). Досі в таких випадках для габілітації брали добре опрацьовані наукою теми, найчастіше зі старої літератури. Вражали також вміння оперувати матеріалом, переконливість доказів, майстерність викладу. Успіх одночасно приніс і збільшення числа ворогів Іванові Франку. Це не секрет, що адміністрація університету, яка в переважній кількості була не стільки німецькою, скільки польською, всілякими силами, правдами і неправдами, не хотіла допускати до викладацької роботи українських вчених. Але якщо вимушена була це робити, то вибирала таких з-поміж претендентів, які явно програвали німецьким чи польським викладачам. Іван Франко мав стати для них тим прикрим винятком, який порушував уже складені традиції, а тому й не дивно, що вони також стали проти кандидатури Івана Франка, як і ті українські ура-патріоти, які приобіцяли місце на кафедрі своїм зятькам, синкам, як, наприклад, приобіцяв Н. Вахнянин своєму зятеві К. Студинському. Проти кандидатури Івана Франка було й Намісництво в особі намісника цісаря в Галичині графа Казиміра Бадені. Проте університетський Сенат утвердив кандидатуру Іван Франка і подав відповідні документи на затвердження в Намісництво, яке в свою чергу подало документи в Міністерство освіти та віросповідань у Відень, яке повинне було сказати своє останнє слово.

Іван Франко тепер уповав на свого керівника роботи професора Ватрослава Ягіча, який був гофратом цісаря і його радником з даних питань. Не знав Іван Франко, що його сподівання будуть марними. Так і не дізнався він до кінця своїх днів, що той, на кого так уповав, зрадить. І не раз...

Почались довгі дні очікування. Від того ставало нестерпно. Нерви зраджували дружину. Потрібно було кудись її відвезти з дітьми на відпочинок. В Нагуєвичі? Там не виходило.

"На Зелені Свята, – повідомляв Іван Франко 25 травня 1895 року Уляну Кравченко, – вибираюсь з жінкою і дітьми на пару день на село до Яйковець коло Журавна. Куди подінемось на вакації, ще не знаю. Що буде з моєю доцентурою, поки що також не знаю".

Врешті з відпочинком вирішив допомогти Андрій Чайковський. Він над тим вже думав давно і щиро хотів якось допомогти Франкові, про що свідчить лист Івана Франка до нього від 26 березня цього ж року. "Жінка моя, – писав у тому листі Іван Франко, – Вам кланяється, а мої малі часто фантазують о поїздці до Бережан, де є великий став, великі черепахи і блискучі камінчики на дорозі". Очевидно, з

того нічого не вийшло. Тоді написав своєму швагрові Омеляну Глібовицькому, щоб той проявив свідомість та ініціативу і запросив до себе в гості Івана Франка з сім'єю на літо на відпочинок. Омелян Глібовицький якраз перед тим написав листа Іванові Франкові з проханням, щоб той вислав йому свою монографію "Іван Вишенський і його твори", яка вийшла якраз перед тим у Львові. Образ Івана Вишенського, його життя, монаше сподвижництво, велика любов до простого українського люду, постійне бичування могутніх цього світу, церковної верхівки, імпонували отцю Омеляну Глібовицькому. Він, якщо судити про нього з листів, які писав до чернівецької "Буковини" та до її редактора Осипа Маковея, й сам нагадував Івана Вишенського, а тому його гнали з однієї парафії на другу і ніде на довше не затримували. "Було щось в ньому, – писав Богдан Лепкий, – що нагадувало нашого Іларіона і польського Скаргу".

Іван Франко вислав монографію о.Омеляну Глібовицькому, і той з вдячністю подарував Іванові Франку рукописний "Ірмолігіону", старі куренди, одну церковну книжку невідомого нам змісту, а також два листи Леоніда Заклинського, з яким жив, "як рідним братом", коли вчився, а відтак разом з ним агітував на Станіславовщині за мужицького посла Йосипа Гурика до Віденського парламенту, а не за кандидата, якого підтримувала митрополія. Обіцяв ще роздобути між священиками подібних книжок.

Якою тоді була відповідь Іван Франка на лист і дарунки о.Омеляна Глібовицького з Циган, невідомо, бо жоден з листів Іван Франка до нас не зберігся. Збереглись, проте, листи Омеляна Глібовицького до Івана Франка. Сьогодні вони зберігаються у відділі рукописів та текстології Інституту ім. Т.Шевченка НАН України у фонді Іван Франка (ІЛ, ф. 3, № 1638, 1621 та 1626). Тих листів всього шість і писані вони у 1895–1896 роках.

Наступний лист О. Глібовицького до І.Франка датований 14 травня 1895 року і є зовсім коротким. Омелян Глібовицький посилає І.Франкові до публікації у рубриці "Із уст народа" в журналі "Житє і слово" декілька байок, які записала від селян його сестра Дарія Глібовицька та яка жила при ньому після смерті батька о. Михайла Глібовицького. Іван Франко був радий такому дарункові, і в листі до Драгоманова від 18.05.1895 року писав: "Молоді та й то навіть радикали, домагаються від мене, щоб я викинув рубрики "Із уст народа" та "Із старих рукописів", а натомість почав перекладати з Ібсена, Метерлінка та інших модерністів. А тим часом рубрика "Із уст народа" починає по провінції будити нову охоту до збирання творів народних і я

дістаю раз у раз нові збірочки, в котрих обік звісного попадаються й нові, дуже інтересні матеріали".

Серед тих матеріалів І.Франко називає збірку казок із с. Циган, зокрема казку про жениха-мерця, в якій "скомбіновано сюжет "Ленори" (уведення дівчини мерцем) зі змістом угро-руського "Фраїра на гусячих лапках".

Із байок, записаних Дарією Глібовицькою, Іван Франко в журналі "Житє і слово" опублікував "Христос і циган", "Як два брати носили вечерю до чорта", "Іван і жиди", "Чарі і чарівниці" у IV томі за 1895 рік.

Листа від А.Чайковського Омелян Глібовицький дістав десь наприкінці травня. Втішився щиро тим. "Сердечно тішусь та так само прошу, – писав він І.Франкові. – Чим хата багата, певно, буде рада. Та у Вас бо є і Добродійка, і діточки, котрим не завадило б яких 6 неділь подихати здоровим воздухом сільським. Не пан я, а просто мужик в реверенді. Хата велика, простора та і у всякі дари Божі не вибагливі, не вбога. Так і просим, я і жінка моя. Довкруг, а також близенько від хати, ліси величезні, гарні, густесенькі. І степ найдеться, та водиця недалеко здорова, Збруч. Та вже всьо то побачите, як зробите ласку, о котру прошу, бо, мовляв, кожний циган свої діти хвалить, а я ще і циганський піп".

Переконував І. Франка, щоб не шукав далеко за причиною такої своєї гостинності. "Просто жаль мені того Франка, – писав у цьому ж листі, – що мов кертиця порпаєсь в землиці правди, та рад би чимнебудь пошанувати єго труд, піднятий в благо сердечної Русі".

Іван Франко прийняв щире запрошення Омеляна Глібовицького і вже 28 червня 1895 року писав Андрію Чайковському: "Ми їдемо в понеділок 1/7 до Циган, де надіємось бути у вівторок. Там я пробуду пару день і відтак верну до Відня і до Праги. Чи не могли б Ви тепер прибути до Циган, отак проти неділі і так, щоб ми опісля разом вернули, хоч би й через Бережани? А коли ні, то мені було би приємно здибатись з руською прогулькою в Празі".

До Відня Іван Франко мусив їхати у справі свого затвердження доцентом Львівського університету, а в Прагу на так звану чеську етнографічну виставку, яка, правді, офіційно називалась "Народна виставка". На ній було зібрано експонати матеріальної і духовної культури чеського народу. Іван Франко назвав цю виставку "цивілізаційно-історичною подією". На неї спеціальним поїздом їхала делегація галицьких українців. Везли свої хори, свої "Бояни", які справили на виставці справжню сенсацію. Детально про цю поїздку написав Б. Леп-

кий у "Казці мойого життя". На цю виставку і був відряджений газетою "Кур'єр Львовскі" Іван Франко. Як кореспондент. Проїзд та проживання у Празі йому оплачувались газетою...

Так мало знаємо про Цигани, а ще менше про отця Омеляна Глібовицького.

Цигани – село. Типове подільське село, що належало колись до Борщівського повіту, а тепер до району тієї ж назви. Як і колись, так і тепер, не мало і не має ніяких природних принад, які б виділяли його з-поміж інших подільських сіл, таких сумних своєю одноманітністю. Як і колись, так і тепер тече через село потічок без назви, що впадає в тихоплинну, теж типову подільську річку, Неславу. Болотиста вона надто...

До районного центру за старими мірками одна з четвертю милі, до Скали, найближчого містечка, що не уступає Борщеву, всього одна миля. Борщів, правда, на південь, а Скала – на захід. У Борщеві колись було староство, уряд податковий, а у Скалі, зате, станція телеграфічна, а найближча пошта є в селі Лосяч. Найближча залізнична станція – Тересин, Цигани–Тересин.

Власником Циган був граф Адам Сапєга, якому воно дісталось 1862 року після смерті свого родителя Лева Сапєги. Мав шанований пан у селі після знесення панщини, тобто кріпосного права, 952 морги орної землі, 84 морги городів та сіножатей разом з двома чималими ставками, 81 морг пастівників та 2528 морги прекрасного будівельного лісу. Селяни ж мали 1721 морг орної землі, городів та сіножатей 244 морги, стільки ж моргів пастівника, що й граф, але зате лісу не мали ні корчика. За будь-яке пруття треба було кланятись панові граб'ї. Гриби і ягоди також були в лісі, зрозуміло, не селянські. Село було напівпольське, напівукраїнське із 117 ізралітами, що вели свою справу тут доволі успішно. 610 поляків не мали свого костьолу, а тому ходили на мшу аж у Скалу, де був костьол. А українці, котрих нараховувалось дещо більше від поляків, бо аж 835, мали свою церкву в селі, яка була посвячена Святому отцю Миколаю. Разом з поблизькими селом Бурдяківцями, в котрому опісля священиками загніздились войовничі москвофіли, село Цигани творило одну парафію, яка належала до Скальського деканату. Парафія Циган рахувалась між священиками багатою, проте сказати, що трималися тут священики довго, не можна. Жартували, ніби не хотіли, аби на них казали, що вони "циганські попи".

Парохом Циган довший час був отець Іван Мочульський, який помер 18 серпня 1891 року і на місце померлого прийшов о. Омелян

Глібовицький. Твердять раз шематизми (довідники) "всего клира греко-католической єпархіи", що був він 1857 року народження, а раз що й 1856-го, а то й 1858-го. Точним є те, що 1881 року закінчив Львівську духовну семінарію, в яку поступив 1877 року, того ж 1881-го був рукопокладений і по закінченні навчання скерований в церкву Святого отця Миколая села Залуччя над Черемошем. Повноправним парохом тієї церкви працював отець Антоній Сабат (нар. 1814 р., рук. 1839), і, не пропрацювавши року, о. Омелян Глібовицький перейшов працювати в церкву Святого Онуфрія села Августівки Бережанського деканату. В парафію церкви входило село Хоростець та Хоробрів. Належали села до маєтностей Станіслава Потоцького і давали молодому священику, про рік народження якого шематизми говорять по-різному, в користування 122 морги орного поля та 13 моргів сіножатей. Другий би на такому приходстві вже й до смерті працював, а отець Омелян Глібовицький довго тут не затримався і 1886 року консисторія перевела його у село Більче, яке також було у маєтностях графа Адама Сапєги. Вже наступного 1887 року – нова парафія: село Мельниця Кудринецького деканату, церква Архистратига Михаїла. Село було володінням графа Мечислава Борковського. І знов перенесення. 1888 року отець Омелян Глібовицький стає лиш "сотрудником" в селі з дуже промовистою назвою Худиківці цього ж Кудринецького деканату у церкві Великомучениці Параскевії. На диво, тут отець Омелян затримується аж на два роки і після того консисторія переносить його на аналогічну посаду в село Більче Добрикут Скальського деканату Борщівського повіту. Як і в попередній парафії, церква тут також була посвячена Великомучениці Параскевії. Село було власністю Льва Сапєги.

Мав гостре слово отець Омелян Глібовицький. Був прекрасним проповідником і, як казали на нього, був таким, що вмів "допекти" тим словом до живого. Через те й не любив його ніхто, ніде він не зумів пригріти місце. 1893 року отець Омелян став адміністратором церкви села Цигани. Парафія Цигани була для отця Омеляна дев'ятим місцем праці. Від часу висвячення минуло вже три терміни, згідно яких мав право бути парохом. "Мене, як дику звірину, – скаржився він в листі до тодішнього редактору часопису "Буковина" Осипа Маковея, – гонили по всім краю з кута в кут. Не помогло, що я 12 літ навіть не заходився дістати парохію; не помогло прошення мужиків, внесені до консисторії, щоб мене наставили їм священиком. Мене заєдно брати більше ляхів посуджували. Між братами по званню я мало маю друзів, хіба не цілих десять. В очи, правда, мало який лізе,

бо я гострий на язик, але поза очи, о там не жалують чорної класки в малюнку" (Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України – далі ІЛ – фонд 59, справа 741).

Його вважали хлопоманом, а, водночас, за те, що любив свій народ, називали ще й шовіністом. "Я людина проста на ужиття, – писав Ом. Глібовицький у тому ж листі до Остапа Маковея, – знаю хлопа наскрізь, знаю і ціню добрі сторони його, знаю гаразд і лихі – люблю мужика таким, яким є, бо добрі сторони кладу природньою вдачею, а лихі віковій неволі, ще й ляцької, значить в кормизі народу, від котрого не міг научитись наш брат нічого, крім краю підлоти та звірської лютости в боротьбі з ворогами, коли лучилось (Богу дякувати зрідка) побороть того ворога". Знав добре історію, вивчав її, а, значить, як казав, "з досвіду" знав підлість польської шляхти, яка нищила не тільки народ український, але і свій рідний. "Справді дивно, – писав Омелян Глібовицький, – що Русь наша осталась ще і така, як є нині – слава прадідам нашим, що силою вродженої і щиро любленої моралі не дались до споду здідчити – і саму одні ділом проти того протестували". Довколишні священики просто дивувались цьому "дикому хлопоману", в якого діти говорять виключно по-українськи, ходять в простій селянській одежі, їдять страви виключно такі, які їдять мужики, і водять дружбу з мужицькими дітьми. З тих його дітей навіть сміються. Бо коли заїжджають у польську хату в гості, то замість того, щоб говорити по-польськи, як це роблять всі без винятку вихована діти, вони говорять "мужицькою", тобто українською мовою. Отець Омелян принципово не посилав дітей до школи, щоб не польщились, а винаймав для них учительку-німку, щоб вчила їх німецьку мову, а сам вчив їх українську мову.

Врешті він взявся за священиків, котрих зовсім не цікавлять народні справи, продаються "чревоугодію", картярству та різним розвагам. Бив за це й інтелігенцію світську, котра вважала, "що Бог створив мужика на службу і прожиток людей вчених". Врешті разом з однодумцями (а їх було четверо) виробив правила поведінки українського священика та інтелігента. Пропонував товариству понехати дорогий одяг, робити просте прийняття (страви звичайні: одна шклянка пива або один келішок вина), пропагував рівність товаришів між собою, а також виключити з ужитку слово "пан", "пані". Був категорично проти вживання чужих слів (штраф 2 крейцари за слово, а за польське слово 4 крейцари). На зібраннях відчитувати реферати з різних питань і обговорювати їх... Його проект дуже скоро занесли до старостава і проти нього було розпочато справу "про моральність".

Занесли його ж товариші, яким він довіряв... "Моє життя нині претяжке", – скаржився Осипу Маковею. Справа дійшла до того, що хотів виїхати до Поділля, наївно думаючи, що десь буде йому краще. Принаймні буде краще товариство, бо не мав до кого слова й промовити. Спочатку думав податись у Сучаву на Буковину і проміняти своє приходство з отцем Шихом. Однак отець Ших добре знав Поділля і не захотів їхати туди. По тім о. Омелян задумав поїхати священиком у Канаду. "Не думайте, –переконував у листі Осипа Маковея, – що легко прийшло б мені покидати рідний край. Страх, як люблю єго. Та якраз тому для нього (для свого краю) гаразд було б заснувати колонію, урятувать частину здорового люду, якому всі інші пророчать загладу з лиця землі"... Його розрадили не робити цього, бо саме це рятування можна зробити в рідному краю.

Крім історії, цікавився соціологією. Добре знав твори Маркса, Енгельса, Бокля, Спенсера та утопістів, і в листах до Осипа Маковея писав про своє ставлення до них. Мав своє дуже критичне ставлення до перекладу праці Ф. Енгельса "Розвиток соціалізму від утопії до науки. Соціалізм утопічний і науковий. Фр. Енгельса. П. Лафарга, здійменого Ю. Бачинським". "Ю. Бачинський, – писав Омелян Глібовицький О. Маковею, – радить єму (тій дрібноті рільників та ремісників) здобувати землю на річ обшарну, а навіть жидів, бо по єго думці лиш такі обшарники зможуть видержати конкуренцію з громадним капіталом німецьким та заграничним ринком. Я між рядками єго друкованої книжки дочитуюсь бажання, щоб з мас чим скорше накопичилось міліони бездомного пролетаріату, і цей пролетаріат в крові розв'язав квестію "бути чи не бути", без програми і навіть не вказуючи, яким має бути той новий лад". "Набридло, – ще напише, – мені читати проекти новочасних добродіїв "страждаючої людскости", бо як трапиться зайти до такого фільозофа в хату, то всюда знайду і плюшеві меблі, і занавіси ажурові, і зеркала прегарні кришталеві та жінок і дітей в шовках та аксамитах [...]. Я знаю лично таких, які в теорії за бідолаху віддали б душу, а в практиці залюбки добираються до єго шкіри та кровці і друть, стрижуть та голять та ще й лютяться, що тих голярів є в світі більше, а не лише вони".

Він боровся по селах з пиятикою, картав на своїх проповідях за це селян – і вони часто були з того незадоволені і піддавались намовам ворогів отця, щоб виступити проти нього.

Омелян Глібовицький активно включився до виборців у Віденський парламент та Галицький сойм 1895–1897 рр. Став одним з активних агітаторів за свідомого українського посла. Лист Омеляна

Глібовицького до Осипа Маковея від 23. III. 1889 року (ІЛ. Ф. 58, справа 742), дає повну уяву, що творилось тоді. Вибори були курі-альні і село спочатку вибирало правиборців, які потім голосували за кандидата. Обдирство жандармами, бійка, обман – все це було дуже характерне для виборів того часу. Найбільше дошкуляв "хрунізм" своїх селян. Таких хрунів народ бив за зраду. "У мене сі побої, – писав Омелян Глібовицький, – такі часті, що день в день приводять десятками людей до Борщівського суду. Всьо даремно: народ рішився на тюрму, на кари грошей, а своє робить, карає і каратиме зраду братів поганих". В цьому ж листі він писав, як обурено було його село. Він, отець Омелян, намовив селян опротестувати результати виборів правиборців, сфабрикованих поліцією. В час тих виборів проти селян, які прийшли протестувати проти фальсифікації, було наставлено багнети, комісар перед часом закрив вибори. "Розумієсь, – писав отець Омелян Глібовицький, – внесли-сьмо сейчас протест, а пан староста взявся на штуку, то значить, що у нас в марцеві болота дев'ятьма кіньми до Борщева годі добитись. Велів протестуючим особисто в старостві явитись, бо просто напугався натовпу (що обліг двір, де йшли правибори – *Р. Г.*), бідні люди бредучи цілу ніч по коліна в болоті добились на восьму рано до староства. Прийшло 260, а на протесті було підписано коло 200. От який народ! Тож дурний, хто єго не любить та працювать для нього не хоче".

Був о. Омелян Глібовицький сином Бережанського декана о. Михайла Глібовицького та рідним братом матері Богдана Лепкого Домни, дружини о. Сильвестра Лепкого, відомого в літературі як Марко Мурава.

Отець Михайло Глібовицький був одним з найвидатніших діячів Бережанщини і, на жаль, як це часто в нас трапляється, майже забутий у нас сьогодні і недостойно пошанований, хоч його ім'я присутнє чи не на кожній сторінці спогадів його внука Теодора-Нестора Лепкого, в літературі знаного як Богдан Лепкий, що мають назву "Казка мойого життя"...

Перший раз прізвище о. Михайла Глібовицького, тоді ще, правда, не як отця, а звичайного вихованця Львівської генеральної грекокатолицької семінарії (в ті часи семінарію "руською" мовою називали "семенищем") згадують шематизми Львівської дієцезії на рік 1837-й. Саме в цьому році закінчував навчання в семінарії Маркіян Шашкевич і вже очікував висвячення; цього року вийшла "Русалка Дністровая", яку з вихованців семінарії майже ніхто не бачив, бо вона була заарештована цензурним комітетом; цього ж року цю першу ла-

стівку нашого нового письменства в Галичині було заборонено, весь наклад, що потрапив у Львів, приказано було спалити, а над укладачами книги було розпочато слідство... Ще були зовсім свіжі традиції "Руської Трійці", а йти працювати священиком у глухі села, говорити рідною українською мовою до людей Слово Боже вважалось святим обов'язком – саме в тих умовах ріс Михайло Глібовицький, а разом з ним і його товариші по навчанні, які згодом стали справжніми народними провідниками, талановитими проповідниками, церковними, політичними та громадськими діячами. Згадати б хоча о. Степана Качалу, одного з фундаторів Товариства Т. Шевченка у Львові, пароха Шельпак на Збаражчині. Серед тих, хто вчився з о. Михайлом Глібовицьким, були о. Данило Танячкевич, Юліан Соневицький...

Духовну семінарію Михайло Глібовицький закінчив 1841 року, однак висвятився тільки наступного 1842 року, одружившись перед тим з Марією Розлуцькою, про яку нічого не відомо, окрім того, що була дружиною о. Михайла Глібовицького.

Після висвячення о. Михайло Глібовицький дістав скерування в Підгаєцький деканат у Святодухівську церкву села Теляче, де, як належалось молодому спеціалістові, мав пропрацювати чотири роки.

Першою дитиною, яка прийшла на світ в сім'ї о. Михайла, була дочка Юлія, яка народилась 3 квітня 1844 року, але від простуди померла 4 жовтня 1847 року (Центральний державний архів України, м. Львів, фонд 201, опис 4 а, справа 5552, арк. 46). За Юлією 13 квітня 1846 року народилась дочка Софія (там же, арк.40), про долю якої нічого сьогодні не відомо, так само, як нічого не відомо про долю сина Зеновія, який народився 4 листопада 1847 року (там же, арк. 48). 30 жовтня 1848 року (там же, арк. 49) народився син Лонгин, котрий по закінченні Чернівецької гімназії та Віденського університету став відомим юристом, працював у Бережанах секретарем повітової ради, був опікуном хору "Боян", яким диригували у ті роки такі відомі композитори, як Д. Січинський та О. Нижанківський, а навіть був сам солістом. Мав гарний тенор.

На жаль, це єдина збережена метрична книга з усіх парафій, де працював отець Михайло Глібовицький. Решту книг втрачено і сьогодні невідомо не тільки років народження, одружень та смертей членів родини о. Михайла Глібовицького, але навіть кількість його дітей... Тільки збереглась лише книга села Телячого (так у радянські часи називали село Мирне). Це тим більше прикро, що наступною парафією, куди був скерований о. Михайло Глібовицький, було село Крегульці Гусятинського повіту. Село на самому пограниччі Галичи-

ни з Росією. Сюди о. Михайло Глібовицький був скерований на роботу 1850 року. Після смерті дружини (одні джерела твердять, що сталось це 1873 року, інші ж – що раніше: десь 1869 або 1870-го) о. Михайло Глібовицький перенісся на роботу в Бережани, де став тамтешнім деканом, а місце в Крегульці зайняв його зять Сильвестр Лепкий, батько Богдана Лепкого. В метричних книгах Крегульця мала бути метрика народження Богдана Лепкого, його братів та сестер. Немає цієї метричної книги. Втрачена. Нема і метрик. Нема і метрик народження дітей о. Михайла Глібовицького. Всі ці метрики були у ній.

Першою дитиною, яка народилась в Крегульці, була Домна, мати Богдана Лепкого. Дата її народження невідома. Ця дата удокументована тільки метричним записом про її смерть, яка сталась 15 лютого 1914 року в м. Бориславі, де її зять Іван Ліщинський працював парохом (архів Бориславського райбюро ЗАГС, книга 12, арк. 38). В графі, де записують вік померлої, стоїть цифра 63. О. Іван Ліщинський з невідомих причин не записав дня, місяця і року народження Домни Глібовицької.

Крім неї в Крегульці народились ще Анна, Дарія, Емілія, Микола, Сильвестр та Омелян Глібовицькі, дочки й сини о. Михайла Глібовицького. Про них відомо з монографії Василя Лева "Богдан Лепкий, життя і творчість", що вийшла в Нью-Йорку 1976 року.

Анна Глібовицька працювала у Шумлянах Малих, що коло Бережан, вчителькою. Учителькою була і Дарія Глібовицька. Останні роки свого життя вона жила при сестрі Домні в Бориславі, де й померла 31 липня 1934 року. Священик, що її хоронив, записав також в метриці смерті і дату її народження – 14 листопада 1864 року (архів Бориславського райбюро ЗАГС, кн. 12, арк. 196).

Хворого на фебру Богдана Лепкого о. Михайло Глібовицький взяв до себе в Бережани, де було більше сонця, і Богдан Лепкий пробув у свого дідуся від 5 років. Помер о. Михайло Глібовицький в Бережанах 28 лютого 1887 року.

Сини о. Михайла Глібовицького Лонгин та Омелян навчались у Чернівцях в гімназії, відтак Лонгин пішов вчитись на юриста, а Омелян пішов на теологію, яку закінчив 1881 року і як вимагав того припис, перед висвяченням одружився. Його дружиною стала Євгенія Темницька (27.08.1865 – 23.01.1950, Мюнхен), дочка отця Єроніма Темницького та Ангелини Кисілевської. Лонгин Глібовицький перший раз одружився з Іванною Голінатою, а по її смерті з Олександрою Гладилович, рід яких дав українському суспільству таких двох відомих діячів, як Дем'яна та Теофіла, котрі були рідними братами

Олександрі. Сестра Олександри Гладилович Наталія була дружиною відомого письменника Андрія Чайковського. Саме через ту спорідненість навесні 1895 року Андрій Чайковський написав листа о. Омеляну Глібовицькому, який був у Циганах, щоб той запросив до себе в гості на літні вакації Івана Франка з родиною, бо так склались обставини, що йому на літо нікуди подітись, а він сам, а особливо його дружина, вимагають хоч якогось відпочинку.

На жаль, о. Омелян Глібовицький не залишив жодних спогадів про приїзд у Цигани та перебування у них Івана Франка з сім'єю. Зробила це за нього його сестра Дарія. Властиво, записав ці спогади від неї син Андрія Чайковського Микола і відправив у Львів вже тоді відомому франкознавцеві академіку М. Возняку. Так чогось склалось, що ці важливі для характеристики Івана Франка спогади чогось не були опубліковані М. Возняком, хоч зробити це йому перед війною чи у війну не складало жодних труднощів. Вперше вони були опубліковані у збірнику "Іван Франко у спогадах сучасників", які вийшли у Львові до сторіччя від народження Івана Франка, повністю спотвореними, перекрученими, з чисельними коп'юрами та свідомим перекручуванням фактів. Зараз ці спогади зберігаються в архіві М. Возняка у рукописному відділі Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України у Львові. Прикро, але в такому ж спотвореному вигляді ці спогади були передруковані у книжці "Спогади про Івана Франка", упорядником яких і автором приміток є Михайло Гнатюк. Книжка вийшла у видавництві "Каменяр" 1997 року.

"Розпочали нарешті, – писала Дарія Глібовицька, – пп. Франки вживання свіжого повітря. Досвітками виходили в ліси, а деколи вертали вечером, несучи вдвійку гриби". Здавалось, що обидвоє були щасливими. Так здавалось. Йому, а особливо їй, гризли думки про затвердження кандидатури Івана Франка в Міністерстві у Відні...

Важко сказати, скільки часу був Іван Франко в Циганах, бо вже 21 липня 1895 року писав Ф. Ржегоржу: "Оце я в Празі", а при кінці листа: "Я буду нині пополудні в Divadle". Тобто в театрі.

У Празі також був гостем графа Яна Гараха, відомого чеського політика, про якого писав, що належить він до найсвітліших борців за права чеського народу. Про чеську владу Іван Франко відгукувався кількома статтями, зокрема доволі довгим репортажем "З гостювання у Празі", яка друкувалась в "Кур'єрі Львовскім" в 210–215 номерах. Відомо точно, що був у Празі з 21 по 26 липня, бо саме 26 липня писав Ф. Ржегоржу: "Сьогодні виїжджаю до Відня. А відти до Львова". У Відень їхав зі зрозумілих причин, бо там у Міністерстві

вирішувалась його доля. Відразу ж мусив їхати по Відню до Львова, щоб знайти для сім'ї нове помешкання. Попереднє по вулиці Глибокій виповів власникам. У листі до А. Кримського від 30 липня 1895 року Іван Франко зі Львова писав, що з давнього помешкання вибрався, звалив на купу в одній кімнаті ще не вивезені книжки та пожитки, серед тої купи пише, а ночує "де Бог дасть". Лист написаний по приїзді з виставки. Повідомив А. Кримському, що Міністерство його кандидатури не затвердило. Вже йде активна підготовка на його місце зятя Натана Вахнянина Кирила Студинського. Залишилось тепер або написати листа дружині про свій провал, або ж поїхати і сказати їй це самому. "Жінка моя з дітьми, – писав у цьому листі А. Кримському, – на селі, куди й я незадовго подамся. Адрес: о. Омелян Глібовицький у Циганах, п. Лосяч, для Івана Франка". Коли вдруге приїхав у Цигани, невідомо. Найправдоподібніше, що не довго затримався у Львові і приїхав десь на початку серпня. "Сиджу тепер на селі, – повідомляв А. Кримського з Циган 8 серпня 1895 року. – Тут, у Циганах, побуду ще тиждень, а опісля переїду, здається, до Нагуєвич, та, проте, Ви адресуйте все: Львів, ул. Хорунщини (Chorunszczyzny), звідки листи мені передадуть куди треба". Адреса на Хорунщині – це адреса редакції "Кур'єра Львовскєго". Питання з помешканням на той час ще не було вирішене...

В той другий приїзд у Цигани повідомив свою дружину, що з доцентурою нічого не вийшло. Казав же, що Австрія перестала би бути Австрією, якби його допустили до Університету. "На всім гордилась своїм чоловіком, – писала у спогадах Дарія Глібовицька. – Вірила в него, яко в найгеніальнішого чоловіка під той час. Вірила, що доб'єсь красшого життя. А як довідалась, що катедра сподівана кому єнчому дісталась, ревнивими слезами плакала. Може, ходило єї о гонор, а, може, поліпшене житя, а, може, жаль єї було, що стілько напрацювалася над працями [...]. Конець концем тою вісткою сумною Франкова так на нас подіяла, що она не хотіла вечеряти та й ми, домашні, відчули єї прикрість та й не вечеряли". На диво, Іван Франко був спокійний. Ніби та вістка його не здивувала, бо знав, що так буде, як сталось.

Про неприємну вістку стало невдовзі знати в околиці. До Циган, щоб розрадити Франка, поспішили знайомі та друзі. Серед них, як згадує Дарія Глібовицька, були відомі на Борщівщині люди: адвокат М. Дорундяк, Є. Калитовський, Р. Яросевич, М. Ганкевич. Зі Львова приїхав Василь Щурат та А. Чайковський. Усі співчували Франкові. Деякі ж, як твердить Дарія Глібовицька, навіть вважали, що добре,

що так сталося, бо коли б, вважали вони, Іван Франко дістав кафедру, став професором, то змінився би. Перестав бути Франком...

Спокій був тільки зовнішній. Душа боліла. З ним поступили несправедливо. Дарія Глібовицька застала його, як, залишившись на самоті, впадав у розпач і просив на допомогу Бога. "Входить, – згадувала Дарія Глібовицька, – здивовано йому кажу, чому так Бога взиваєте?" – "Ви гадаєте, що я в Бога не вірю? У фарисеїв не вірю!" – "А чому такі сумні?" – "Не бійтеся, ще як би мені не було зле, енергії, ані віри в себе не страчу".

Зрештою, в Циганах сталася подія, яка повторилась 1901 року у селі Вовчухах Городоцького повіту на Львівщині, коли в тамтешній церкві святого Юрія на Зелені свята Іван Франко з хорів на Службі Божій читав "Діяння Апостолів". "Раз вечером, – оповідає Дарія Глібовицька, – іду коло церкви, чую – вечірня, дяка в співі переганяє якийсь сильний голос. Не догадуюсь, що то Франко співає псальми. Темно і Франкова стоїть коло крилоса, світить величезну воскову свічку. Рада, що всі зглядаються. Потім питалася, чи гарно співав єї муж". Тішилась своїм чоловіком...

Ще в Циганах, де на плебанії було фортепіано, слухав музику. Грала панна Дарія. Хвалив дуже її гру. Франкова дружина хвалила також. Від коломийок, які виконувала Дарія Глібовицька, і обробок народних пісень Іван Франко був у щирому захопленні. Раз приступив до неї і за гру поцілував її в руку. "Першу женщину, – сказав, – в життю цілую в руку, а знаєте за що? Ви потрафили так гарно, вірно схопити, відтворити душу мого рідного дорого народу". Дарія Глібовицька була також честю збентежена.

Отак і перебували в Циганах. Як твердить Дарія Глібовицька, два-три місяці... Як сон... І був такий час, коли Іван Франко з дружиною показував гостям, як на Великій Україні, звідкіль родом його дружина, танцює парубок з дівчиною козачка. І рум'янилась в танці Ольга, і притопував ногами Іван... Розповідав про Київ, тамтешніх людей та їхні звичаї.

Вже 22 серпня 1895 року Іван Франко повідомляв Уляну Кравченко: "Моя жінка з дітьми перебуває в Нагуєвичах. Вибираюся до них на пару день. Виїду зі Львова в суботу на ніч".

А куди ще дітись дружині, як не в чоловікові Нагуєвичі? Не хотіла бути каменем на шиї вітчиму та домашнім. Хапалась за всяку роботу. Чоловік постійно шукав нового помешкання. Врешті знайшов: Костелівка, ч. XI.

Цигани відтепер залишились лише в спогадах. Гарних канікулярних спогадах...

Якраз тоді, коли Франки вибрались з Циган додому, в гості до вуйка приїхав Лев Лепкий, молодший брат Богдана Лепкого. "А до вуйка ми приїхали по півночі, – писав Лев Лепкий у своїх спогадах "Дещо про молодість Б. Лепкого" (Богдан Лепкий. Казка мойого життя. – 2-ге вид., виправ. і доп. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999 р.), – і всі, і говорили аж до ранку. Циганське приходство було старосвітське, під стріхою, тільки з ґанком, але всередині простірне і на гостей. У кімнатах ще наприхапці порядкували, бо якраз так зложилось, що того ж дня виїхав Іван Франко, що гостив там більше ніж місяць разом з цілою своєю сім'єю. Франко приятелював з вуйком Глібовицьким. Професор Возняк показував мені одного разу цілу пачку листів вуйка до Франка й дивувався, що той замудрий був священик, та ще на селі. Вуйко мав теж письменницький талант, дописував до "Зорі", "Діла" тощо під псевдонімом "Михайлович". Був теж виїмковим проповідником. Скоро помер у молодому віці на серце.

Брат жалував, що не застав, дуже жалував, що не застав Франка. Домашні оповідали в подробицях про Франковий побут тоді в Циганах. Він вставав ранесенько, йшов босий на росу або на рибу до річки. Ходив теж з вуйком до церкви на Сл. Божу, звичайно служив при вівтарі, а в неділі чи свята співав у крилосі. Оповідала тета Дарія, друга сестра мами, що Франко страшенно любив музику. Тета була піяністка, під настрій уміла заімпровізувати і свої власні речі, зокрема варіяції на коломийкові (подільські) теми. Франко просив завжди тету, щоби грала, і не міг налюбуватись та заєдно настоював: "Не марнуйте таланту, списуйте свої композиції на папір, бо пропаде".

Пізніше тета була учителькою музики в Перемишлі, там часто грала свої імпровізації на фортепіяні, а композитор Людкевич пригадував їй завжди те саме, що Франко".

Ідеологічно розбіжності з Франком, його захоплення соціалістичними ідеями, як виявилось, не сприяли більш тісному зближенню з ним о. Омеляна Глібовицького. "Франка, – писав о. Омелян Глібовицький в листі 1896 року, – я знав ще з часів університетських... Та по щирості кажу, коли б не надто давав вагу пересвідченням соціалістичним, ми зажили б, певно, у великій дружбі. Обох Франків поважаю високо. Франко з родиною приїздив минулого літа, а час той доказав мені, що Франко не лиш знаний учений, але й людина наскрізь добра і чутлива. Він іде гордим живчиком..."

На згадку про Цигани вирішено було вишити хлопцям сердачки. Чи не вони ото на світлині малого Андрія та Тараса, що притулились один до другого?

Хотів Омелян Глібовицький допомогти Іванові Франкові фінансово у виданні "Життя і слова". Не виходило. Завжди треба було латати якісь діри. Та й проблем мав повно. Як-от місцевий вчитель виявився садистом і збиває кожного разу дітей, до того ж веде аморальний спосіб життя. Метав громами і блискавками в дооколичне пасивне священство, яке більше уваги приділяє картам, пиятиці, а не роботі з селянством. Організовував читальню "Просвіти". Кооперативи, працював безнастанне. "Спори в родинах, – твердила Дарія Глібовицька, – потрафив залагоджувати в мирний спосіб. З водою (освячувати хати по Йорданю. – *Р. Г.*), як ходив, ніколи не позволив, щоби прислуга в ґаздинь данину брала. Не того їхав своїми пегазами. Їхав в гості до своїх парафіян. В кожній хаті скидав з себе епатрихіль, сідав межи дітьми, катехізував, розпитував і обдаровував образками та цукерками. Мучили його сі візити, але йшов по засаді, що кожний священик повинен своїх парафіян знати..."

Ті, хто знав отця Омеляна Глібовицького, твердили, що мав великий авторитет. "І чужі, – казала Дарія Глібовицька, – вплив брата цінили". Мав вплив на вдову по графу Сапєзі. "Она інтересувалась українцями, а для своїх мужиків була би всьо зробила, о що єго (О. Глібовицького. – *Р. Г.*) просили. Млини, школи, читальні були єй не чужі. І нас всіх добре знала. Я мала честь єї грати, а навіть при моїм акомпаніменті заспівала: "Чи я в лузі не калина була?". Так писала Дарія Глібовицька... Для Івана Франка вона збирала по селу байки, повір'я, приказки. Збирала народні пісні, зладила до них фортепіанний супровід і мала намір видати окремою книжкою, але не сталось так, як вона хотіла.

Отцеві Омелянові Іван Франко висилав різні книжки, як той просив. Гандзуні, Франковій наймолодшій, ціла плебанія вишивала сорочку. "Коб у мене були гроші, – писав Франкові отець Омелян, – я б з любовію дав вам стільки треба та вислав до Святого Єрусалиму, до Риму та куди треба, щоб зібрати матеріали до біографії Іоана Кристителя. І я певний, що без огляду на Ваш суб'єктивний суд, образ Іоана, цего взірця аскета-правдолюба, вийшов би вірний і величний".

Отця Омеляна турбувало, чому Іван Франко не закінчує "Основ суспільності". Він рад би допомогти чим можна.

Останній лист отця Глібовицького до Івана Франка стосується травня-червня 1896 року. Прикрість сталася отцю в Циганах. Його діти залишились без догляду, грались з вогнем, і пожежа забрала багато нажитого добра отцю.

Після від'їзду Івана Франка сталась подія, яка остаточно "підірвала довір'я" уряду до шановного циганського пароха Омеляна Глібовиць-

кого. Справа в тім, що на той час проводилось будівництво залізниць через Тернопільщину. Ще 1884 року була прокладена колія, що з'єднувала Станіслав з Ярмолинцями і йшла через Бучач, Чортків, Гусятин. 1898 року до цієї колії вирішено було прокласти відгалуження на Заліщики, а 1898 року ще й на Скалу й Мельницю-Подільську. Зрозуміло, що прокладалась залізниця через поля селян села Циган, яке, дякуючи отцю Глібовицькому, перестало бути покірним і активно включилось на останніх виборах 1895 року в боротьбу за свої права. Уряд вирішив покарати непокірних. "Крають ґрунта мої та хлопські – скаржився в листі до Остапа Маковея з Циган від 9 травня 1897 року (ІЛ, ф. 59, справа 743), – як їм до вподоби. Роблять собі з наших нив химерні фігури, 3,4 або 5-ти кутники, а платять, що їх ласка. Ще й не торгуйся, бо кричать "бунт". Прошу собі представити, яка з того виходить шкода мужикові, як перетнуть єго морг наскрізь. За забране платять яких 20–30 золотих ринських, а з остальним роби що хоч. Хоч подаруй кому. Ґрунта сухі з природи цілком спісковатіють, осушені до решти двома глибокими та широченними ровами, але це панам байдуже. Минулого року, таки серед жнив, товклись по полі землеміри три рази, товкли кервавицю людську донесхочу, пообіцяли відшкодування, ага, дасть Біг. Треба і ту праці, щоб добитись правди. Ясна при тім тенденція доскулити селам, які не хрунили при виборах. Село Пилатківці (хрунівські) дістали за морляки 50 крейцарів від сажня, а Желенці та Заліссє за подільський чорнозем – 30 крейцарів пересічно. Розумієсь, на ґрунтах пілатківських копання ровів під колію для власників сумежних ґрунтів просто добродійство, благодать, а для Желенець та Залісся – руїна, бо там і так сухий ґрунт".

Газета "Буковина" друкувала "справоздання з будівництва колії" отця Глібовицького, але без підпису, бо він так просив, думаючи відвернути від себе увагу. Даремно. Його швидко розпізнали. Тому й дали іншу парохію...

Дописував отець Омелян і до релігійних журналів, зокрема "Душпастир" та "Посланник", де були надруковані його проповіді. "Посланник" у четвертому номері за 1893 рік надрукував повість Омеляна Глібовицького "Люби ближнього свого, як себе самого".

1903 року після того, коли з полів був зібраний урожай, отця Омеляна Глібовицького перевели в село Глубочок (Глубічик) у володіння наслідників князя Льва Сапєги. В селі тільки недавно 1896 року збудували нову церкву, посвячену Різдву Пресвятої Діви Марії. У своє розпорядження отець Глібовицький дістав орного поля 152 морги, дрова на опал плебанії. Консисторія підрахувала, що чистого доходу

з поля мав мати отець 750 золотих. В парафії знаходилось каплиця, посвячена Івану Богослову, а на Рождество Богородиці відбувались відпусти. Староство, суд і уряд знаходились у Борщові, пошта, станція телеграфічна і залізнична в Озерянах. Ніби непогано... На місце отця Омеляна в Цигани був скерований о.Дмитро Курдидик. Був 1868 року народження і 1895 року висвячення.

На нову парафію вже Іван Франко не приїжджав. Приїздив зате Іван Труш, Василь Щурат, Михайло Дорундяк, Роман Яросевич з дружиною та сином Дмитром. Приїздила вдова по Леву Сапєзі княгиня Тереза. "У хаті дядька Омеляна, – писав Богдан Лепкий у "Трьох портретах", – гість нудитись не смів... Винятковий оповідач, людина надзвичайно дотепна, вмів гостей зворушити до сліз або примусити їх сміятися на ціле горло".

21 серпня 1906 року після емоційно виголошеної проповіді в церкві о. Омелян Глібовицький помер. Залишилась вдова і шестеро неповнолітніх дітей. Наймолодшому, Василеві, ледве виповнився рочок. Три доньки і чотири сини. Найстарша Теодозія (1883–1976) була одружена з о. Казновським Антоном (1878–1959). Єпископ Станіславівської єпархії спеціально перевів у Глубочок о. Казновського, щоб заопікувався дітьми по покійному та його дружиною. Дочка Богдана вийшла заміж за о. Якова Тарнавського, дочка Марія-Анна вийшла заміж за колишнього січового стрільця Павла Федишина (помер 1940 року). Син Сильвестр загинув на фронтах Першої світової війни, а наймолодший син Василь (народився 1904 року) загинув при невиясненних обставинах 1945 року в Німеччині. Був відомим журналістом. Син Тарас 1890 року народження і про його долю невідомо нічого. Так само, як про долю сина Миколи.

На могилі отця Омеляна Глібовицького громада та рідня поставили пам'ятник, який зберігся. На ньому посвята: "Пароху с. Глубочок Омеляну Глібовицькому – вірному синові церкви і України".

Про нащадків Омеляна Глібовицького докладно оповідає книга Василя Лева "Богдан Лепкий, життя і творчість". Там і їх родове дерево.

9 листопада 1997 року в Циганах на приходстві, яке дивом збереглось, відкрито меморіальну таблицю в честь 125-літнього ювілею Богдана Лепкого.

Мало тепер хто знає, що було насправді на тому приходстві колись, коли був тут Іван Франко. Невже тільки й залишиться у спогадах, що ходив на гриби, ловив рибу у ставку, слухав гру Дарії Глібовицької і показував, як танцюють козачка?

Маленька плебанія в Циганах дала Іванові Франкові та його сім'ї захист від цього страшного і жорстокого світу. І він, Іван Франко, і його дружина Ольга були вдячні завжди... За ті короткі канікули, пам'яттю про які залишилось шість листів Омеляна Глібовицького до Івана Франка, спогади Дарії Глібовицької та три її листи до дружини Івана Франка Ольги з Хоружинських Франко. Листи зберігаються у фонді Івана Франка, що у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України, а спогади Дарії Глібовицької у відділі рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Всі вони публікуються вперше зі збереженням стилістичних особливостей, згідно з правилами першопублікацій.

Лист №1

[травень-червень 1895 р.][1]

Високоповажаний Пане Докторе!

Сердечне "Спаси Бог" за Вишенського[2], позабочусь віддячити присланьом Вам матеріялів до "Житя і Слова"[3] після Вашої інструкції[4].

Посилаю Вам Ірмольогіон[5] писаний, і другу церковну книжку, та переміняю первісну постанову настільки, що сі книжки Вам таки даю. Придадуться – прийміть яко дарунок, а ні – так розпорядіться ними по волі.

Переглядаючи шпаргали, котрі в мішку возив я з собою 9 літ[6] (мене за той час гонили як вічного жида з кута в кут), найшов я два листи Леоніда Заклинського[7].

Певно знаєте єго, тож може буде Вам мило перечитати письма того завчасно на крест прибитого чоловіка. В однім з тих листів є згадка про К. Левицького в поганій тогож драмі родинній не малої ваги. Коли б Вам хотілося сі письма публікувати в "Ж[итті] і С[лові]", прошу випустити натяк Л[еоніда] З[аклинського] про попів[8].

Ми з Леонідом жили в тісній дружбі, як два найріднійші брати. Не одне єму завдячую. Було і таке, що ми вдвійко збирали тріски (ніччю) по дорозі, опісля купили за 2 крц[9] чаю, а за 2 сахару та при тім бенкеті, сидячи до досвітку, виводили пляни ущасливеня люцкої суспільности. Я мав тогди жінку, двоє дітей і 15 flr. 13kr. Öst. m. місячно, а Леонід за 18 flr. Öst m.[10] місячно словно, за 13 годин денно працював як віл. Кромі того робив до всіх читальнів в Станіславщині відчити, агітував при всіх виборах убирав салі на вечірки, а коли ходило о то, щоби яку худібку приєднати для справи, робив з себе пана,

та своє substractum[11] до вочеловіченя вів на каву або і на обід до "grunga". – Образував посла Гурика[12] ! Коли нині ще згадаю Леоніда мого і Желехівського[13], жаль стає сих злиденних часів, я з них виніс певне пересвіченя, що чоловікові не зле живеся від поживи духа.

Простіть за забранє часу, Вас може сі справи не обходять дуже, бо і справді Леонід мій на полі науки нічим не відзначився. Та, бачите, хоть ми лично не знакомі, шаную в Вас наскрізь доброго чоловіка і окремо щирого трудолюбця, так і не подивуйте попові-околотові, що злегчив серцю згадкою любої минувшини.

Посилаю Вам книжку розпоряджень[14], вона мені не придатна до актів, а для Вас може найдеться там що пригоже.

Деякі старі куренди[15] також прилучую, хоть вони і не рідкі та, може, Вам здадуться. Коли час позволить, виберуся я в околицю по священиках, може добуду що цікавого. Прошу донести мені, що Вам цікаве, щоб даром не посилав я Вам дрантя, а я в сих річах майже цілий невіжа.

Як напереді сказав я, будемо збирать тилько всякі народні повірки, легенди та оповіданя народні. Маю на думці заангажувати до цего деяких моїх знакомих учителів та дяків (мудріших) ,чи мож[16] ?

Я обома руками пишусь на виска з Вашої п. Добродійки, що "головна річ мати Бога в серці та робити те, що каже етичний закон гуманности", але не про мене річ, я б рад, щоб якраз через Ваше "Ж[итє] і С[лово]" хоть частина тих, що добираються до живої братньої (хлопської) печінки, хотьби про сором пізнали Бога (най буде і бога), а посміли толкуватися тим, що "мовляв, не "му читать письма, де бог не Бог"[17]. Нема ще і місяця, як мені на більшім зборі лучилось закреслене "почути"! От чому я до Вас про се писав. Та і сим разом зазначую, що не хочу уважати моєї уваги міродайною ніяким робом.

Листи Л. Зак[линського] прошу мені ласкаво, по евентуальнім спожитковаю, прислати коли-небудь[18] . За порученіе присланія мені Ваших поезій сердечно дякую, не знаючи, де їх добути. Прийміть на відворіт желаня веселих і здорових свят.

З глибоким щирим поважаньом

Омелян Глібовицький

ІЛ, фонд 3, № 1638, с.95–98. Рукопис. Оригінал.

Лист № 2

Цигани. 14. 5. 1895 [р.]

Високоповажаний Пане Доктор!

Посилаю Вам байки, списані моєю сестричкою.

Самої її тепер нема, поїхала на короткий відпочинок. Невдовзі може дасться що ужити з списаних у нас вірувань-пересудів, котрі пришлемо.

З щирим поклоном зістаю глибоко поважаний

Омелян Глібовицький
руський піп.

ІЛ, фонд 3, № 1613, с. 9І–92, Рукопис. Оригінал.

Лист № 3

[кінець травня 1895 р.][19]

Високоповажаний Пане Докторе!

Повідомив мене мій товариш Андрій Чайковський[20], що задумали Ви зробити мені приятність правдиву своїм прибутьом до мене.

Сердечне тішусь та так само прошу. Чим хата багата, певно, буде рада. Та у Вас бо є і Добродійка, і діточки, котрим не завадило б яких 6 неділь подихати здоровим воздухом сільським.

Не пан я, а просто мужик в реверенді. Хата велика, простора та і у всякі дари Божі не вибагливі, не вбога. Так і просим, я і жінка моя. Довкруг, а такой близенько від хати, ліси величезні, гарні, густесенькі. І степ найдеться та водиця недалеко здорова, Збруч. Та вже всьо то побачите, як зробите ласку, о котру прошу, бо мовляв, кождий циган свої діти хвалить, а я ще і циганський піп.

За одно Вам ручу, що серця застанете на Ваш прийом широко безобидно щиро отворені та не шукайте далеко за причиною, чому нараз я такий став для Вас до гостинності прудкий. Просто жаль мені того Франка, що мов кертиця порпаєсь в землици правди, та рад би чим-небудь пошанувати єго за труд, піднятий в благо сердечної Русі. Ось Вам і слово моє, на котре жду скорої а щирої відповіді.

Здоровлячи Вас всіх добром, зістаю з високим поважаньом.

Ом[елян] Глібовицький.

ІЛ, фонд 3, № 1638, с. 99–100. Рукопис. Оригінал.

Лист № 4[21]

Високоповажаний Пане Докторе, Дорогий Друже!

Ні сердачків не було, ні грошей[22] так не відповідав я на письмо, за котре дякую сердечно.

Не дуже там гнівайтесь на "найменчого" брата, що так довго шив "плотскія омофори" для Ваших хлопців-козаків. Поминувши "lelum-po-lelum" нашого брата, загальну чергу всього люду, сей таки справді не здужає ще й досі. Поміж сердачками 1–2–3 [дні] пролежував, колись ту ревно екузувався[23] та просив прощеня.

Що до грошей моїх, діло ось яке, Желенецькі[24] посесори з дня на день просяться і не дивниця. Не вродилось на полі, засів не вернувся та ще би вони (як мусять) переболіли, а мені заплатили з худоби. На лихо в сусідніх Пилатковцях[25] взялась (вічева) холера, то і ярмарки замкнені.

Одержавши Ваше письмо, я сейчас поїхав до Скали[26], шукаючи "юдского пристанища" помочі. Жид обіцяв навіть під cheirem[27] достачити мені вчера грошей, та тепле єго слово. Як тільки зможу добути вільної хвилі, кинусь за грішми, і сей час пришлю; поки що сердечно прошу: потерпіть мені.

У нас всьо по давньому, тільки біда такой не шуткуючи доскулює. В селі просто голод, так і попові не гаразд. Кормлюсь духом Божим. Та від біди не пропасти.

З учителем заєдно маю клопіт і заслуги єго при акції виборчій піднесли єго шанси немало. Та Бог з ним, коб лишень не катував дітей хлопських, а їх родичів не здирав рубанами.

Не Вам казати чи і де шукати в нашій Галилеї на подібні річи правосуду. Мовчу до слушного часу,

Діти мої сердечно втішилися листочками Ваших козаків, чи відпишуть не знаю, тож поки за них дякую.

Сестра[28] зладила свої коломийки і гаївки, вже давно б вислала, просячи о поміч в виданю перших а ужите, як надобляться, других, та і вона ждала на сердачки.

В тій хвилі сестри нема вдома, пішла до смертельно хорої служебниці, тож не знаю, як вона розладнає свої діла. Здається мені, що хотіла б коломийки видати півкоштом якого літографа, розумієсь, наколи б охотник до сего діла найшовся[29]. Чи не ласка Ваша єї порадити?

Політика у нас покищо на кілочку. Збирались мої селяни на віче (4-х) та, може, і гаразд, що їх завернено з Чорткова, бо грошики вельми виплакані лишень на хліб, на сіль. "П'ять fünf Gulden Ö. Münz"[30]

даємо на делегацію до Відня[31] ; значить, самі Цигани дають тільки до спільної каси. З Борщівщини вибираються восьмох людей під проводом Др. Дорундяка[32] . Мені приходиться ликати слинку на "трудніші вещі", як каже Калитовський[33] .

Борщівські всі були позавчора в мене, а Др. Яросевич[34] с всею семією. Бідняка гарує гірко, дарма, що ніби космополіт, поляки страшно проти него агітують спільно з braćmi mojs. wyznania* .

Казав мені Дор[ундяк], що "Житя і Слово" звинулисьте. Шкода, велика шкода.

Перші десять ринських, які зароблю по сплаті довгу, сей час пішлю на Вашу працю, про котру згадував Дор[ундяк]. Чи "Осн. суспільности"[35] вийдуть окремо?

Пишу безладно, бо багато б рад написати і жаль мені Вашого дорогого часу!

Пані Добродійці від мене і моїх, як і Вам, сердечне здоровленє всім добрим. Цьомаєм діточки. Цьомаю Вас сердечне високоповажаний.

Ом[елян] Гліbовицький.

P.S. Не знаючи Вашої адреси, шлю до Kurjerza[36] посилку. О адресу[37] прошу.

Сестра таки посилає свої коломийки та просить дати якому музиці їх переглянути і, коли б було що, поправити. Єсли б треба коломийки до друку переписати, кошт наш. Я вже доплачу решта за сердачки.

Сестра посилає Вам дві байки[38], бо другі (7–10) не переписані ще, а с[естра] тепер нездужає на очи.

Ще раз Вас з цілою семією здоровлю щиро всім добрим.

Ваш Ом[елян Гліbовицький].

ІЛ, фонд 3, № 1638, 101–104. Рукопис. Оригінал.

Лист № 5

[березень 1896 р.][39]

На Ваше послідне письмо, п. Доктор, я не відписував досі з двох причин: раз – про тяжку працю в приході, а друге про те, що за про енергічне домаганя мого Тараса, ціла хата шила сорочечку для Вашої Гандзуні[40] . Най же здорова носить на потіху Вам і "всему міру християнскому православному".

* Братами мойсеєвого визнання *(польськ.)*.

Хотіли ми і для Ваших козарлюгів дістати готові сорочки, та часу не стало, тож нехай носять бодай ковнірці, а Мамочка[41] при вільній хвилі пришиє їх.

"Записок етног[рафічних]", про котрі згадуєте, я не одержав. Як ласка пришліть їх, але конечно рекомендовано, бо інакше попадуть просто в сіті поліцейські, бо мій сусід научитель, безпосередний кондуктор, доповів на мене до "Cabinet'y noir-y"[42].

До всего мож привикнути, от і я вже дістав до тої фільозофічної максими, що, мовляв, "так треба" і "так має бути". Поміг мені до сього д[обродій] Будзиновський "Хлопською посілостію"[43], а ще більше д[обродій] Бач[инський] своїм "Укр. irridenta"[44], котрі тричи перечитав словечко за словечком; опісля справив Marx-a, читав, порівнював та прийшов до заключеня, що Marx був би не писав нічо, якби був знав, що є ще на світі пп. Бач[инський] та Будз[иновський]! За здоровля обох сих відправлю, як кардинал позволить, дві св[яті] літургії!

Набік тутка, але в Будз[иновського] розвідці багато мудрих рад, жаль, що вони не приймуться. Але й запаху крові там чимало, а я боюсь за долю людей, дав би і сам себе зарізати, коби з того надіятися хісна... А воно мені вслід за Gumptowicz-em[45] здається (майже певно), що пановане ідеальной держави, опертої на колективізмі навіть совершеннім, не тривке та не довге. Треба ж і ту дирекції, рад надзорчих, магазинєрів на провінції etc, etc[46], цілої урядничої корби. Це буде розсадник арістократів; пропаде рівність і братерство, а засади відвічної "homo homini lupus est"[47] та "du bist... dann ich bin groß und du bist klein"[48] не позволять довго ждать плоди.

Та Бог вість, може, попові-околотові і не рухать тяжко мудрих книжок. Хіба й так, та "нічо нічо", як каже наш брат-мужик, як, йдучи з ярмарку в гурті-толоці, дишльом просадить бабі хребет.

Так і я кажу, коли мені по наших psevdo-маркенках від марева рік крові, безхосенних жертв житя і т.п. заскімить в мозгу, і я, зрікаючись чести брати участь в проблематичної вартости руху, рад би втічи до Канади, – я тоді кажу "нічо нічо" та хапаю за Вашого Вишенського і успокоююсь. Мені Афон з єго дикими монахами-аскетами, з єго романтично дивними поглядами на Бога і диявола, чогось сто разів милійший. Я єго розумію!

Вас хвалив такий Ягіч[49], тож моя похвала просто неприлична, єсли б не щира, я ж єї виражу лиш так: "Дурні ті, що не дали Вам катедри"[50].

Коб у мене були гроші, я б з любовію дав Вам скільки треба на дорогу та вислав до Святого Єрусалиму, до Риму та куди треба, щоб

зібрати матеріали до біографії Св. Іоана Кристителя. І я певний, що без огляду на Ваш суб'єктивний суд, образ Іоана, цего взірця аскета-правдолюба, вийшов би вірний а величний, та не менче для всіх людей добрих цікавий.

Та лишім це і гараз, що ні Rewakowicz[51], ні Ви не маєте до роздання парафій, а тому і подумали підлещуєсь піп Propter Esum[52].

Чи вийде кінець Ваших "Основ суспільности"?[53]

Ми живемо, як бувало. Мале Interrnezzo[54] в щоденній нудьзі був Шевченківський вечерок, котрий моя читальня устроїла таки в малій хаті. Удався прегарно головно тому, що кромі Дор[ундяка] і Кали-[товського] не було нікого з інтелегенції. "Діло" чогось набундючилось на мене та дописі Дорундякової про той вечерок не помістило. Хай і так, я при вільнім часі переведу допись на польське і пішлю до Kurjerza.

За труд коло сестриних коломийок щиро Спаси-Біг. Час кінчать. По старому звичаєві перед Христовим воскресеньом желаєм всі Вам всім "Хай воскресне всьо добро, а пропаде до "не возстанія" всьо погане лихо!"

Поклін наш в[исоко]поважаній пані Добродійці і такий же від моїх Вам. Здоровлю всім добром та сердечне уклінно

Ваш Омелян [Глібовицький].

ІЛ, фонд 3, № 1621, с. 289–241. Рукопис. Оригінал.

Лист № 6

[травень–червень 1896 р.]

Вельми шановний Пане Докторе!

Певно Ви думали: "Піп дохáпався чужого гроша та поминай, як звали". Годі було скорше у своїх посесорів добути грата, бо 2 з них найбагатшії вивандрували до Репуженець[55] коло Городенки, а на їх місце найняв заступників в минувший четвер. Того ж четверга замкнув я цілих дві соточки для Вас під ключ, а сам з жінкою вибравсь в гості на своє лихо в старім суртуку. Вернувши домів, застав я дітей весело гуляючих, а шафу, де висіли річи в домі, забавляючись в жмурки, сердечні підпалили сестрину хустку. Всі жінчині моєї і сестрині річи просто перемінились в уголь. От Вам польське щістє, що метрики[56] надгорівші мож було уратувати. Я нині турецький святий, правлю Сл[ужбу] Б[ожу] в спідниці, суртук чорний. Ober-rock[57] і т.п. се

нині для мене pium desiderium[58] – се річ пустомрія. От чому я задержав одну сотку. Одну сотку і новий вексель посилаю. Наколи грошей Вам треба конечно, прошу мій век[сель] в які руки подати, й коло другої половини липня викуплю єго напевне.

Єсли б Вам однак треба було грошей конечно, а спосіб мною проектований не знадобився, прошу написати, а я вже позбувсь хотьби коров та Вам пошлю.

Прошу о ласкавий зворот мого давнього акцепту (рекомендовано).

Чому не пишете? Повірте, що письма Ваші я дуже радо витаю і читаю. Не знаю Вашої адреси, тому все пишу на адр[есу] Kurjerza.

Чи дістали Ви сердачки? Ми тут сяк-так живемо. Завели ми товариство політичне. Нарід горнеться громадно та все оно поки ще проби з малою надією на хосен реальний. Нарід до ярма привик, ніби стопурчиться на всяких зборах, а на ділі панькає всякому суртуковому дурневі. Інтелігенція бачить в тім своє "європейство", що краде з комори, з обори у бідного мужика чого допаде. Який но Калит[овський] та Дор[ундяк] наскрізь щирі люди. Я сам плюнув би на Галилею та емігрував до Канади.

Коли б Бог дав добрі жнива та вдалось зібрать по продажі всього дві тисячки, я такой на серіо подумав би о Канаді. Розумівсь, я би вернув, призбиравши грошей та виховавши дітей на волі, у рідний край. Страх, які глупі та підлі тутешні школи, рабство галілейське так воняє мерзко, а то чим раз дужче, що аж ляк бере.

В моєй читальні (а таки в моїй хаті) устроїли II с[ього] м[ісяця] збори. Вийшло прегарно. Мав я гостей (селян) з-за 7 миль. Цілу ніч ішла розмова щира, люба. 4 столи по 25 осіб парували.

Кал[итовський] та Дор[ундяк] просто похрипли. Мужик з Устя[59] єпископского підніс тост за Ваше здоровля.

Всьо то гаразд, але це лиш проблиски сонця посеред безнастанної темряви глупо глухої ночі.

Ваша "Вандрівка рус[ина] з бід[ою]"[60] знакома вже у нас в кождім селі. Ця річ програмова на кожні вечорниці, а майстром у відданю цієї довшої річи є оден борщівський парубок. Запроте і зазивають его всюди.

Сли ласка на пишіть, що сталось з коломийками моєї сестри? Чи часом не клопіт Вам про сю орудку? Та не трудіться надто, а просто відішліть нам коломийки. У Вас і так чимало безплатного труду.

Як здоровля Вашої п. добродійки та діточок? Чи згадуєте бодай часом циганецьку гостину? Нам соромно, що за при дурний рік ми не гостили Вас так, як були б раді. Мій Тарас[61] учиться гарно, па-

м'ять у него шалена. За сестрою (тільки з прислуху) навчився Шевч[енкове] "Посл[аніє]". Та за те і урвитель з него не абиякий!

Прошу дуже напишіть, коли лиш буде у Вас вільна хвиля.

Здоровимо всі Вас всіх всім добром.

Цьомаю Вас щиро.

З глибоким поважаньом.

Ом[елян] Глібовицький.

ІЛ. фонд 3, № 1626, с. 227–230. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Датується на основі змісту самого листа, а також на основі датованих листів Івана Франка до Уляни Кравченко від 25.05.1895 року (т. 50, стор. 46) та до Андрія Чайковського від 28.07.1895 року (т. 50, стор. 47).
2. Мова йде про монографічне дослідження Івана Франка "Іван Вишенський і його твори" про життя і творчість українського письменника-полеміста. Книжка вийшла у Львові 1895 року.
3. "Житє і Слово" – журнал, що видавав Іван Франко у 1894–1897 роках.
4. До читачів журналу "Житє і Слово" Іван Франко звернувся з проханням присилати на адресу редакції записи "з уст народних", а також виписки з полів церковних книг, чи повідомляти журнал про наявність таких записів.
5. Доля даної книжки невідома. Очевидно, вона потрапила у збірку НТШ, куди Іван Франко звичайно передавав подібні книжки.
6. Омелян Глібовицький був висвячений у священичий сан 1881 року і до парохії в селі Цигани, куди був скерований Станіславівською митрополією 1893 року, побував на восьми парафіях.
7. Леонід Заклинський (1850–1890) – гімназійний учитель в Станіславові. В 1870-х роках був одним з провідників народовецької молоді у Львові, а в 1880-х роках був відомим громадсько-освітнім діячем Станіславівщини.
8. Кость Левицький (1859–1941) – один з найвидатніших галицьких політиків кінця XIX – початку XX століття. 1918 року очолив уряд ЗУНР у Львові.
9. Тут і далі скорочення та підкреслення авторські.
10. 15 флоринів 13 крейцарів австрійських грошей; 13 флоринів австрійських грошей *(нім.)*.
11. Витяг, суть, єство *(лат.)*.
12. Йосип Гурик (1852–1924) – громадський і політичний діяч Станіславівщини, селянський посол до Галицького сойму у Львові 1901 року. Проти його кандидатури на виборах виступила Станіславська митрополія, всім священикам та гімназійним учителям було наказано вести проти нього агітацію.
13. Євген Желехівський (1844–1885) – відомий лексикограф, гімназійний учитель (працював у Перемишлі та Станіславові). Автор "Малорусько-німецького словаря", який спричинився до введення фонетичного правопису в Галичині та Буковині.

14. В архіві Івана Франка вона не значиться. Очевидно, Іван Франко віддав її в бібліотеку НТШ.
15. Циркуляр *(лат.)*.
16. З того приводу Іван Франко в листі Михайлові Драгоманову від 18.05.1895 року писав: "Молоді, та й то навіть радикали, домагаються від мене, щоб я викинув рубрики "Із уст народа" та "Із старих рукописів", а натомість печатав переклади з Ібсена, Метерлінка та інших модерністів. А тим часом рубрика "Із уст народа" починає по провінції будити нову охоту до збирання творів народних і я дістаю раз у раз нові збірочки, в котрих обік звісного попадаються й нові, дуже інтересні матеріали" і, далі в цьому листі: "Серед тих матеріалів: "Збірка казок із с.Циган" – казку про жениха-мерця, в котрій скомбіновано сюжет "Ленори" (зведення дівчини мерцем) зі змістом угро-руської "Фраїр на гусячих лапках". Балада "Ленора" належала перу німецького поета Готфріда-Августа Бюргера (1747–1794), а казка про "Фраїра на гусячих лапках" записана письменником Крамницьким А. Ф. (1835–1894) і була друкована в "Житті і Слові" 1894 року. Наскільки вдалося ввести свою обіцянку о. Глібовицькому, невідомо, однак його сестра Дарія Глібовицька висилала записи регулярно.
17. Тобто – "Не буду читать письма, де бог не Бог".
18. В архіві Івана Франка листи Л.Заклинського до О. Глібовицького не значаться.
19. Датується на основі листа Івана Франка до А.Чайковського від 28.07.1895 року, в якому Іван Франко, зокрема, повідомляє: "Ми їдемо в понеділок 1/7 до Циган, де надіємось бути у вівторок".
20. Андрій Чайковський (1857–1935) – відомий український письменник, адвокат в Бережанах, близький родич о. Омеляна Глібовицького.
21. За змістом цей лист написаний десь відразу по від'їзді Івана Франка з Циган. Дружина з дітьми на той час перебувала в селі Нагуєвичах, про що свідчить лист Івана Франка до Уляни Кравченко від 27 серпня 1895 року.
22. У Львівському літературно-меморіальному музею І. Франка зберігається світлина Андрія та Тараса Франків у сердачках, висланих з с. Циган. Що ж до грошей, то можна здогадуватись, що Франко вирішив їх позичити в отця О. Глібовицького, оскільки знаходився тоді в дуже важкому матеріальному становищі і навіть подумував продати свою бібліотеку, якою дуже дорожив.
23. Виправдовувався.
24. Село Желенці, де була церква Переображення, належали до парафії села Циган. Ерекційне поле в тому селі о.Глібовицький здавав посесорам.
25. Сусіднє з Циганами село, котре належало до Скальського деканату. В селі регулярно проводились ярмарки.
26. Повітове містечко, а також центр деканату, до котрого належали й Цигани.
27. Клятву *(євр.)*.
28. Дарія Глібовицька (14.11.1863 – 31.07.1934 р.) – рідна сестра о. Омеляна Глібовицького, тітка Богдана Лепкого. Збирала казки та народні оповідання, які опублікував Іван Франко в "Житті і Слові". Залишила спогади про Івана Франка та Омеляна Глібовицького, які в спотвореному та скороченому вигляді вперше були опубліковані у збірнику "Іван Франко у спогадах сучасників" (Львів, 1956 р.).

29. Про долю коломийок, висланих Д. Глібовицькою Іванові Франкові, нічого не відомо.
30. П'ять гульденів австрійських грошей *(нім.)*.
31. Про яку поїздку до Відня йде мова, встановити не вдалося. Невідомо також, чи вона відбулася. Тодішня преса про даний факт не писала.
32. Михайло Дорундяк (1857–1908) – галицький адвокат, довголітній громадський і культурно-освітній діяч Борщівщини. Організатор "Просвіти", співпрацівник часопису "Батьківщина". Родина відомого українського політичного діяча Теофіла Окуневського. Відомо один лист М. Дорундяка до І. Франка, який наводимо тут. Лист стосується пекучої для Франка проблеми грошей, які були потрібні для продовження видання "Життя і Слова". Письменник надіявся дістати їх у самого о. Глібовицького та його оточення:

"Високоповажний Добродію!

Відповідно до устного порозуміння я в Львові пересилаю Вам на покриття видатків "Житє і Слова" 50 зр. австрійської валюти з власної мошенки. Прошу ласкаво приймити їх від мене небогатого, бо більше не маю, а то коби ми мали своїх грошовитих людей, то й література наша не потребувала би умерати на сухоти та такими дрібними датками ся запомогати. Чим хата богата, тим рада – жаль нам тілько, що "Житє і Слово" уже не виходить та видно нема ілюзії, щоби бодай в части зачаті більших статей, як "Основи суспільности" і "Стремління Русинів" скінчене бути могло. Звиніт, що так спізнююся с поплатов. Бачите подорожи при кінці тамтого року підорвали матеріально та годі борше з уложеням і тої невеликої кількости.

Одно позволю собі поставити до Вас прошенє. Ми маємо тут читальню "Просвіти", котра не зле розвиваєся і закладаємо теж бібліотеку, дещо спровадили з видавництв деяких, котрі міщане читают з досить великою приліжностю.

Сли Ваша ласка і спромога, то дотеперішні зшитки "Житя і Слова", оскільки они суть у вас на складі і оскілько то не чинило би для Вас великої різниці і для нашої читальні "Просвіта" в Борщеві. О евентуальну посилку прошу на мою адресу прислати.

Не знаємо, яким чином дісталися книжки від книгарні "Gabrynowicz i spólka" до нашого кутка, і усі суть здивовані, яким чином присилано їх.

Сли мож словами до мене напишіт. Тішуся, з глибоким поважаням, добром і здоровимо Вас з усім. Ваш щирий М. Дорундяк.

P.S. Єсли можна для читальні даром, то прислали-бисьте також "Діло" і "З вершин та низин".

Борщів via Чортків, 15/3 1896".

ІЛ, фонд 3; 1613, с. 423–425. Рукопис. Оригінал.

33. Єронім Калитовський (1866–1926) – галицький адвокат, довголітній громадський та політичний діяч на Поділлі. Письменник. Виступав у пресі під псевдонімами "Дріт", "Трохим Дріт". Автор численних гуморесок та гумористичних повістей. Однією з кращих повістей його є колись дуже популярна повість "Декани з гір" про життя галицького священництва. Відомо три листи Є. Калитовського до Івана Франка.

34. Роман Яросевич (1862–1938) – громадсько-культурний діяч Галичини, активний член Радикальної партії, неодноразово висувався кандидатом у віденський парламент та галицький сойм і був туди обраний. Товариш Леся Мартовича та Василя Стефаника. Лікар за фахом. Відомо 37 листів Р. Яросевича до Івана Франка.
35. "Основи суспільності" – незакінчена повість Івана Франка. Друкувалась в журналі "Житє і Слово", 1894, т.1. кн.1, 2, 3; т. 2. кн. 4, 5, 6. 1895; т. 8. кн. 1, 2, 3; т. 4. кн. 4, 5. Друкування повісті закінчено травневим випуском часопису. За життя Івана Франка твір не виходив окремим виданням.
36. "Кур'єр Львівський" – польська газета ліберального напрямку, в котрій з 1897 по 1898 рік працював Іван Франко, як сам казав "у наймах у сусідів".
37. З листа до А. Кримського від 20 липня 1895 року (т. 50, с. 49–50) відомо, що Іван Франко зі старого помешкання випровадився, а нового не найняв. Всі пожитки склав в одну кімнату на старім помешканні (вул. Глибока, 1А) і "серед тої купи пишу, а ночую, де Бог пішле", а тому всіх адресатів просив писати йому на адресу редакції "Кур'єра Львівського"(Львів, вул. Хорущизни, 3). Тільки у вересні найняв нове помешкання на вул. Кастелівці, 11.
38. Див. примітки до спогадів Дарії Глібовицької.
39. Датується на основі опису подій, про які оповідає лист.
40. Ганна Франко народилась 3 вересня 1892 року у Львові.
41. Так у сім'ї Франків звали ласкаво дружину Івана Франка Ольгу з Хоружинських Франко.
42. Чорний кабінет *(фран.)*, тут – чорний список.
43. Вячеслав Будзиновський (1868–1935) – відомий галицький політик, публіцист та письменник. Один із засновників Української радикальної партії та редактор її органу "Громадський голос", автор багатьох історичних пригодницьких повістей, через що дістав титул "український Купер". Автор чисельних праць на економічні теми. Після розпаду Української радикальної партії став організатором Української націонал-демократичної партії, депутат австрійського парламенту (1907–1918 рр.). Згадана праця написана.
44. Юліан Бачинський (1870 –?) – громадський діяч, публіцист, член Української радикальної партії. 1895 року випустив книгу "Ukraina irredenta", в якій обґрунтував потребу створення української соборної держави. В 1930-х роках після переїзду в СРСР був засуджений і знищений.
45. Невстановлений автор, а також важко зрозуміти, про яку книжку йде мова.
46. І т.д. і т.д. *(лат.)*.
47. "Людина людині вовк" *(лат.)*.
48. "Ти є ... бо я є великий, а ти малий" *(нім.)*.
49. Ватрослав Ягич (1838–1923) – хорват за національністю, на той час професор Віденського університету, під керівництвом якого Іван Франко у червні 1893 року захистив докторську дисертацію. Відомий славіст, вчений, редактор "Archiv für slavische Philologie", з яким активно співпрацював Іван Франко.
50. Після смерті завідуючого кафедрою слав'янської філології у Львівському університеті О. Огоновського Іван Франко в березні 1895 року зробив спробу дістати посаду доцента філософського факультету, однак уряд не затвердив його в даній посаді. Аналогічні спроби дістати роботу в Університеті Іван Франко робив ще два рази і обидва рази безуспішно.

51. Генрик Ревакович (1837–1907) – відомий польський публіцист, українець за походженням, довголітній редактор газети "Кур'єр Львівський", в якій працював Іван Франко.
52. Тут – підлиза *(лат.)*.
53. Див. прим. 35.
54. Інтермеццо *(італ.)*, розривка.
55. Невелике село, що входило в парафію села Дубків неподалік Снятина–Залуччя Городенківського повіту.
56. Метричні книги, які вів священик. В них вносились громадські акти села (народження, одруження, смерті). Ведення їх входило в обов'язок священика і контролювалось урядом.
57. Оберок *(нім.)*, чоловічий костюм.
58. Верх блаженства *(лат.)*.
59. Офіційна назва села – Устя Біскупське. Володіння графа В. Баворовського. Входило до Борщівського повіту.
60. Вперше надруковано в книзі "З вершин і низин", 1893. Твір користувався великою популярністю у народі.
61. Тарас Глібовицький (1890–?) – син Омеляна Глібовицького. Доля його невідома.

РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ДАРІЇ ГЛІБОВИЦЬКОЇ ДО ОЛЬГИ ФРАНКО

Лист № 1

1/11 [18]96 [р.]

Високоповажана пані Докторова!

Гринько Волощук[1] не дістає "Голосу громадского"[2] від часу, як наступила зміна в Редакції [3], хоть передплату за цілий 96 рік заплатив. Так само на всі письма, які до редакції шле, не дістає ніякої відповіді. В своїй журі загадав він удатися до мене, щоби я о причину у В.П.Доктора запитала. А що то перший чоловік в цілім повіті і єдиний агітатор, то ж не могла-м єго прошеню відказати і проте осмілююсь о відповідь в той справі для него просити. Допись єго, сли ласка, по змозі в "Голосі"[4]. А то дуже прошу не відкажіть мені. Боюсь, щоби відмовою не зразити єго до труду, який поносить в загальній роботі, а ходить мені і о єго жінку горду на характер і розум свого мужа.

Здоровлю Вас всіх добром і шлю поклін ВПП Докторови.

1/11 96
Шумляни малі[5].

ІЛ. фонд 3, № 1638, с. 35–86. Рукопис. Оригінал.

Лист № 2

4/12 1896 р.
Шумляни малі.

Високоповажана Пані Докторова!

За полагодженє моєй просьби сердечно Вам дякую. Щирі слова Ваші покладу з вдячностив в моє серце на все. Гандзуню поцілуйте від мене, сорочечку колись краснійшу їй пришлю.

Скажіть мені, хто то загадав поріжнити Вас Паньство з Циганами. По від'їзді Вашім ніхто про Вас і словечка лихого не чув. Брат

мій згадує все Вас дуже мило. Що ж би то могли за сплетні ходити? У нас ведеться так, що ми в ворогів багаті і як они побачать, що хтось з добрих людей нам добрий, сей час знайдуть спосіб, щоби поріжнити.

Я здорова. Від жовтня перебуваю між сестрами[6], до Циган звідуюсь щораз, а, може, і знов поїду. То все іде від обставин, чи поїду, чи ні. Тут я не дармую. Займаюсь що лиш можу людьми, помагаю їм заложити читальню і хотіла би-м, щоби так розвивалась, як в Борщеві. Треба в читальні тримати школу для старших людий. Коби хоть "Просвіта" скоро статут до Намісництва вислала. Як Бог поможе, буде в сільци, де єсть 51 нумерів, читальня, склеп і у мужика трафіка. От се наразі помагаю їм завести, а вже опісля читальню здам на мою сестру, що тут є учителькою, а сама гайда в світ.

Є тут людей горстка, мало ще вчених, не дуже красного характеру. Ними проводить Волощук, в котрого справедливим ідеалом є пан Доктор. Єдна єму жура, що писав до пана Доктора і нема ніякої відповіді. Верш його посилаю, сли можливий до поміщеня, то просить, єслі ні, то най там. А нє, то най Батьківщина помістить. Багато людей попитує, що сталось з видавництвом пісень народних. Гроші знаю, що є, а пісні у о. Нижанківського, і ніхто не годен їх звідтам дістати. Єсли би-сьте паньство могли то зробити, але в такий спосіб, щоби о. Нижанківський на нікого не гнівався, то можна би приступити до видавництва[7].

За коломийки боюсь вже і щось казати. Записала-м по совіту багато байок, не посилаю Вам, бо не знаю, чи здадуться. Одну пісню посилаю, бо мені ся сподобала. Прочитайте, пані Докторова!

Може добре, що з творів "Марка Мурави"[8] можу Вам післати. Гай! Гай! що ту різних справ я списувала, а всьо мало що варте. Простіть, що смію Вас нудити, знаючи, що маєте вдома і коло дітей тілько заняття, але, як бачите, висповідалась наперед Вами зі всього. Я так чогось люблю удаватись до тих, котрим вірю і не скриваюсь з нічим.

Богдан каже Паньству поклонитись від нього. О тім, що ся женить, мусите знати від Щурата. Щурат перебував з Богданом в Коломиї сего року, то знає всьо[9]. Но-но, забув Богдан свою першу любов. Так оно часто ведеться у мужчин. Що ж робити!

Сподіваюсь, що не забудете за мене, бо обіщали. Цілую Вас сердечно і здоровлю всіх добром враз з дітьма.

ВП Пану Докторови низенько кланяюсь.

Дарія.

Шумляни малі 4/12

ІЛ, фонд 3, № 1638, с. 87–88. Рукопис. Оригінал.

Лист № 3

Цигани, 3/2 [18]97 р.

Високоповажана Пані Докторова!

Позвольте мені трошка вибалакатись перед Вами. Мені так часом хочесь знати щиру людяну душу, щоби мене годна зрозуміти, відгадати. Я утікаю від людей, боюсь їх, страшенно так боюсь, они бо тільки разів мені допекли, тілько разів мене скривдили. Коли мимоходом знайду таку щиру душу, як Ви, пані, я цілим серцем прилягну до неї, їй вірю і так добре мені, то я і не дивуюсь, бо знаю, що мало часу є у Вас, розраджую собі, бо що ж би то було? Я ж ся ані крихітки не змінила, а Ви ж за мене так щиро згадали в першім листі.

Я знов переїхала до Циган. Чи надовго знов, не знаю, бо, здається, Бог наслідував мені по світу блукати. Ту, на жаль, багато змінилось. Що ж робити, оно так часто дієсь.

Вчера дістала-м лист від Волощука і присилає мені допись, радиться, чи добра. Шарпнув так сильно вчених братів бережанських взагалі, розумієсь, Кордубі не жалував ще за вибори до Ради повітової і єнче. Я відослала-м єму допись похваливши, розумієсь. Я Волощукови і Ковалеви з Жукова нич не можу по моєй повісти закинути і всьо, що они пишуть хвалю. Він бо і правду написав. Знають тілько дзєвкати, а ніц не роб'ють. Коли я годна людей знайти і послухають моєй ради, то чому ж їх більше не виділо. Коли то заваджає задаремно з хлопами говорити. А ще міські люди – ті панята, що так їм ся не хоче, що страх! Дивіться, а то не встид, щоби пані бережанські русинки спомагали польську читальню! А спитайте їх, чи хоть дві має "Житє і Слово". Не ліпше було би заложити руску для міщан читальню, та там тих два злр місячно вложити?! А де там! То самі пани. Нема кому. Як они славно їдяться. А зависть, а пльотки, а боягузи як зайці. Дурна довірочна нарада в Жукові, і вигідно і задармо випило би ся вина. Завізвав Мосора двайцять, приїхало п'ять. Мужики, коли то вже хотіли щоби зробити "віче", страшуть. Хіба вже тепер рушаються про людське око. Щістє, що Яворский[10] кандидує, то троха безпечно. Мужики, знаю, що хотіли наперід Скотара. Хоть і Яворский робить людям багато добре, то правда. Він і може, бо має гроші і значінє. Він і Радикал кажуть. Може бути пан багач і радикал? Він і держить керму і теперішніх Бережанах. Там хто би добре походив, то перейде.

"Громадский голос" пішліть з ласки своєї до читальні Шумляни малі, а "Житє і Слово" також будем просити, тілько не знаю, чи мають вже на тілько грошей. Я хочу, щоби читальня Шумлянська була перша наді всі.

Що порабляєте? Чи здорові Ви, Паньство, діти Ваші як учаться? Міцьків Тарас учить ся дуже добре. Сегодня Міцька[11] нема вдома, поїхав на весіля Богдана, Геня білить зі слугами, а я затиснулась до салі і всі праві мої мислі вишкрабала перед Вами. Пришліть мені, Пані Докторова, свою фотографію, видіти ся Бог зна, коли будем, я хочу видіти, як виглядаєте, і най я Вас маю, то буде мені мило, що ж Вам то шкодить зробити мені приємність? Щурат, чула-м, оженився. Дай Боже щастя.

Цілую Вас дуже сердечно і здоровлю всім добром цілий Ваш ВПДім. Міцьки шлють Вам, ВП Паньство, поклін. Тарас і Даньця кажуть поздоровити Ваші діти.

Щиро жичлива *Дарія Глібовицька.*

Цигани 3/2 1897 р.

ІД, фонд 3. № 1638, с. 91–95. Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Григорій Волощук (?–?) – разом з братами Михайлом та Висилем був членом Українсько-руської радикальної партії Івана Франка. Талановитий селянський агітатор. Разом з іншими селянами села (братами Василем та Михайлом Мищишиними, Степаном Шагаєм, лісничим Льохманом) під керівництвом о. Сильвестра Лепкого відкрили в селі Шумляни Малі читальню "Просвіти" (Див.: Бережанщина у спогадах емігрантів, в-во Тернопіль, 1993 р., с. 370).
2. "Громадський голос" – орган Українсько-руської радикальної партії в Галичині. Почала виходити у 1895 році. Її редакторами були М. Павлик, І. Франко, Л. Мартович.
3. 1896 року замість М. Павлика газету очолив І. Франко. На засіданні управи Радикальної партії 15 листопада 1897 року деякий час газету знову очолив М. Павлик, а відтак Л. Мартович.
4. Стаття Г. Волощука в газеті не була опублікована. В архіві І. Франка зберігся лист від Г. Волощука з 1896 року.
5. Шумляни Малі – село в семи кілометрах на північ від Бережан. На південь – Лапшин, на заході – село Вербова, на півночі – село село Біще, на сході – село Жуків. Разом з парохією села Жуків творили одну релігійну громаду. В селі часто бував Б.Лепкий в гостях у своїх тіток Анни та Дарії, які працювали там вчительками.
6. В селі 1891 року громада вибудувала новий шкільний будинок з помешканнями для вчителів. Першими вчительками села були Анна Глібовицька та Дарія Глібовицька. В Жукові жила їх сестра Домна, мати Б.Лепкого, дружина Сильвестра Лепкого.

7. Свого часу Д. Глібовицька зібрала чимало народних пісень, зладила до них фортепіанний супровід і відправила у Львів Іванові Франкові, щоб той допоміг видати їх. Попередньо просила укладачка Франка дати для оцінки тієї збірки комусь з композиторів. І. Франко дав Остапу Нижанківському. Доля збірки невідома. Вона не була надрукована.
8. Псевдонім Сильвестра Лепкого.
9. Богдан Лепкий одружився зі своєю двоюрідною сестрою Олександрою Лепкою, дочкою рідного брата Сильвестра Лепкого Миколи, що працював катехитом тамтешньої гімназії. На такий шлюб довелося чекати дозволу від вищих церковних влад. Василь Щурат, тоді чи не найбільший товариш Богдана Лепкого, допомагав йому розв'язати труднощі, які стояли на шляху до одруження.
10. Олекса Яворський – адвокат, організатор Підгаєччини, опісля – посол до варшавського сейму.
11. Так кликали о. Омеляна Глібовицького.

ЯКИМ ГОРАК

ЛИСТИ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА ДО ІВАНА ФРАНКА

Серед широкого кола знайомих респондентів Івана Франка ім'я Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939) – літературознавця, одного з чільних представників Центральної Ради та Директорії, академіка ВУАН, фізично знищеного як підозрюваного по сфабрикованій справі СВУ – в радянський час несправедливо заборонялося й замовчувалося. Крім особистих контактів з І. Франком, постать і творчість письменника постійно були об'єктом літературно-критичних та наукових досліджень С. Єфремова. Його наукова Франкіана багата: це книга "Співець боротьби і контрастів", і створена на її основі монографія "Іван Франко". Значний інтерес для франкознавства становлять також чимало сторінок, присвячених аналізу Франкової творчості в "Історії українського письменства"[1] С. Єфремова та його "Щоденниках"[2], які висвітлюють малознані обставини написання С. Єфремовим спогадів про І. Франка та взагалі атмосферу обходин десятих роковин смерті Каменяра у Києві.

Тому зараз є актуальним повернення читачеві не лише франкознавчих праць цього визначного літературознавця, але і його листування з І. Франком, яке становить величезний інтерес. Воно охоплює 1900–1907 роки, – отже, приблизно половину часового відрізку тривалості їх контактів, і не лише вносить цінний фактичний матеріал, але й спонукає переглянути наново деякі, здавалося б, відомі факти біографії Каменяра.

Пропоноване листування слід розглядати в контексті взаємин між Сергієм Єфремовим та Іваном Франком, які ще не досліджувалися спеціально. Крім праці М. Гнатюка[3], яка їх частково торкається, першорядну цінність має єфремівська публікація "З спогадів про Ів. Франка та з його листування"[4], яка містить цікаві спогади про Каменяра і 14 листів І. Франка до С. Єфремова з коментарями останнього.

За спогадами С. Єфремова, його перша особиста зустріч з І. Франком відбулася 1903 року. Однак, джерельний матеріал показує, що літературні контакти між ними почалися значно раніше. З 1900 року ім'я Сергія Єфремова доволі систематично з'являється серед авторів різних матеріалів у "Літературно-Науковому Вістнику", співредактором якого був Іван Франко. У рукописному архіві Каменяра зберігся лист С. Єфремова до редакції "Вістника", датований 1900 роком (він поданий першим у нашій публікації), який доводить, що епістолярний діалог між ними тривав вже тоді. З листа дізнаємося, що саме С. Єфремов замовив вінок від НТШ на похорон Олександра Кониського. Творчому зближенню сприяло й те, що деякі твори І. Франка друкувалися на сторінках щомісячника "Київська Старина", в якому доволі часто публікувалися й праці С. Єфремова.

1901 року на сторінках "Літературно-Наукового Вістника" публікувалася стаття І. Франка "З остатніх десятиліть XIX в." В ній, серед іншого, інформувалося, що, публікуючи 1886 року роман А. Свидницького "Люборацькі", редакція журналу "Зоря" поробила ряд суттєвих купюр, чим дуже понівечила сам твір. С. Єфремова це зацікавило, оскільки він раніше розшукував автограф згаданого твору. У зв'язку з цим С. Єфремов листовно звернувся до І. Франка з питанням, чи не зберігся серед його архіву рукопис, за яким передруковували роман А. Свидницького у журналі "Зоря". На прохання С. Єфремова І. Франко надіслав збережений рукопис. С. Єфремов "відреставрував" текст роману, і повний його варіант було видано 1901 року видавництвом "Вік". Позичений у І. Франка рукопис С. Єфремов повернув до Львова через Івана Труша, який у той час здійснював мандрівку по Наддніпрянській Україні. Перебіг цих подій фіксують подані нижче три листи з 1901 року (від 1/14 вересня, від 16/29 вересня, та від 1/14 грудня).

Влітку 1902 року за ініціативою Бориса Грінченка колектив авторів, що згуртувалися довкола щомісячника "Київська Старина" (серед них і С. Єфремов), взявся до створення серії монографій про визначних українських письменників, які б у сукупності мали утворити історію українського письменства. На опрацювання С. Єфремову було надано творчість І. Франка і П. Грабовського. Однак, його робота над Франковою творчістю супроводжувалася труднощами, оскільки обсяг Франкових творів і праць, що потрапляли на Наддніпрянську Україну, був дуже обмежений через цензуру. "Що тоді, на початку 900-х років, могли ми тут мати з Франкових творів? – пише С. Єфремов. – Мав я "В поті чола", що купив ще хлопцем в І. С. Нечуя-Ле-

вицького (випадком у нього було кілька примірників цієї книги), міг дістати збірки – не всі – поезій; читав те, що друкувалося в "Зорі", дещо з того, що до нас присмикалося як нелегальщина, в "Народі", "Хліборобі", "Житті і слові"; читав, нарешті, регулярно все, що з'являлось тоді в "Літературно-Науковому Вістнику", який виходив з 1898 року. Дещо випускали й ми, студенти, літографовано; [...]. Література про Франка була тоді, можна сказати, ніяка: неодмінний Огоновський, кілька рецензій та невеличких заміток по українських виданнях і одним-одна критична стаття Є. Дегена в російському журналі "Новое слово" – от і все, що міг я тоді знайти"[5]. Справі поміг щасливий випадок. В той час, з ініціативи Є. Чикаленка, вирішили поновити давню традицію – на громадські кошти висилати до Галичини молодих людей для зміцнення їх національної самосвідомості, оскільки тоді Галичина мала славу "українського П'ємонту", оплоту українства. Щастя усміхнулося цього разу С. Єфремову, і 1903 року він виїхав до Галичини. Наслідком двомісячної поїздки стало не лише особисте знайомство з Іваном Франком, але й велика стаття про нього російською мовою "Певец борьбы и контрастов", котра вперше була опублікована у листопадовій та грудневій книгах "Київської Старини"[6]. Згодом у спогадах С. Єфремов занотував і думку І. Франка про свою працю: "... я знав, що взагалі Франко поставився до неї прихильно, ба навіть запропонував був мені, дізнавшись, що цензура її пошарпала, надрукувати цілу в Галичині. Але було в ній одне місце, яке мені самому здавалось рискованим, – це те, де мова про спорідднення Франкового таланту з "жорстоким талантом" Достоєвського. І. Франко того вечора сам звернув увагу на це: "Дивно, як ви вгадали... адже я ніколи про це не писав. Достоєвського я люблю найбільше, може, з усіх письменників. Москалі самі не знають, який скарб посідають в особі цього геніального серцезнавця, не розуміють і не цінять його як слід..."[7].

У названій праці С. Єфремов чи не перший з дослідників – сучасників І. Франка – наголошує на всебічності, енциклопедизмі Франкових зацікавлень, причому справедливо акцентує як позитивну, так і негативну (трагічну) сторону цього: позитивна – в тому, що творчість таких митців, як І. Франко, сприяє піднесенню духовного рівня нації; негативна – "те, що дав нашому письменству цей визначний талант – це ж тільки частка, і я глибоко певен – невеличка частка того, що він міг дати, вважаючи на широчінь свого хисту й ріжносторонньої кебети, багацтво знанням, величезну начитаність та освіченість літературну." На думку С. Єфремова, "сили свого великого таланту Франко

вживав так – мало сказати: не економно – а просто таки марнотратно, що результат його діяльності виявився в скромній, як на його звичайно, сумі послуг нашому письменству й науці. Тим часом силу він таку мав, що сміливо міг би важити на почесне місце серед діячів світового письменства"[8]. Після викладу у перших розділах праці історії становлення І. Франка як письменника і громадянина, С. Єфремов систематично, на основі різножанрових його творів, написаних до початку XX ст. включно, аналізує тематику і сфери образів письменника (дитячі образи, типи людей – хижаків, представників "дна" суспільства тощо). Висновок цього аналізу закладений у самій назві праці: "І тут, у своїй особистій боротьбі автор стає перед нами тим самим борцем за дорогі йому ідеали і перш за все людиною, – не вживленням якоїсь ідеї, не однобічним заступником якоїсь доктрини, а справді таки людиною, тим "цілим чоловіком", що носить у собі зародки щедро обдарованої людської натури. Франко не спинається на котурни, не удає з себе героя, що "силу нездішнюю" посідає. Навпаки, скинувши покривало з свого "святая святих", з потаємної боротьби у власній душі, він немов хоче промовити цим, що і з його людина й ніщо людське не чуже йому"[9]. А сили змалюванню цієї боротьби додає те, "що серед його письменицьких прикмет є заложений у самій вдачі нахил до малювання життьових контрастів, – таких ситуацій, що не тільки суперечать, а просто таки всією істотою своєю протестують проти околишніх обставин"[10].

1902 року у книгах 79 тому журналу "Київська Старина" з'явилася друком стаття С. Єфремова російською мовою "В поисках новой красоты"[11]. У статті доволі прискіпливому, іноді й несправедливому аналізові було піддано твори модерного напрямку української літератури – твори М. Вороного, Г. Хоткевича, О. Кобилянської, К. Гриневичевої. Напрями символізму і декадансу, перші паростки яких щойно тоді проявилися в українській літературі, аналізувалися С. Єфремовим з характерних опісля для його літературознавчих досліджень позицій присутності в них суспільної і літературної користі. Підсумок аналізів С. Єфремова і з'ясування, в чому ж полягає для авторів творів ідеал краси, який вони прагнуть знайти, негативний: "Итак, вначале – красота, культ которой и составляет главнейшее содержание произведений названных писателей, а для героев их служит высшим смыслом и целью жизни. Культ красоты, разветвляясь по двум направлениям – в сторону необыкновенного почтения и преклонения перед великой [...] и т.п. природой и столь же необыкновенного презрения к мизерному и т.п. человеку – находит свое наи-

более естественное и яркое воплощение в любви, в культ которой и превращается. [...] Дальнейшее развитие символистской схемы и суть открытия, сделанного молодой генерацией, последнее, так сказать, слово нашего символизма состоит в том, что культ любви обращается в культ... голого тела, – конечно, женского преимущественно, если не исключительно."[12] Здивування С. Єфремова викликає й те, що такі твори друкує "Літературно-Науковий Вістник": "Ведь отсюда недалеко и до полной беспринципности, которую при желании также можно оправдывать беспристрастием и желанием предоставить голос каждому направлению."[13] Не дивно, що поява статті С. Єфремова викликала значний резонанс, хвилі обурення з боку багатьох письменників[14], що переросло в гостру дискусію. Своє слово у полеміці сказав також Іван Франко, опублікувавши у "Літературно-Науковому Вістнику" статтю "Принципи і безпринципність"[15]. Залишивши поза увагою аналізи С. Єфремовим окремих творів, І. Франко наголосив у статті на принципових, засадничих проблемах єфремівської критики. І. Франко зауважує різницю між символізмом та декадентством і зазначає, що С. Єфремов плутає ці поняття, оскільки вони не тотожні. У зв'язку з питанням про декаденство, акцентовано увагу на тому, який настрій, яку атмосферу в суспільстві має підтримувати література, художні твори. На думку С. Єфремова, для якого громадська, соціологічна позиція письменника дуже важлива для характеристики його творів, вона повинна підтримувати "живое, бодрое настроение", і в творах письменники передусім повинні аналізувати прояви суспільного та громадського життя, що є ознакою зрілості національної літератури. Цьому І. Франко протиставляє такий контраргумент: "А котрий письменник, не маючи змоги або вмілості студіювати ті появи (адже ж для їх студіювання треба і практичної, і теоретичної підготовки, а то, студіюючи на осліп, замість "истинного света", нагородиш таких дурниць, що й собі не рад будеш!), та почне студіювати "человеческую природу вообще" на собі самім, почне з того, що психолог називає внутрішньою обсервацією, і дасть нам результати своїх спостережень у більше або менше вдатній артистичній проекції? Яку мірку приложить критик до таких творів? Адже ж такий артист-психолог може малювати нам усякі настрої не конче героїчні та бадьорі, може малювати великі страждання з приводу дрібних буденних прояв, може малювати сумніви щодо важних, загальнолюдських питань, але також і спільні всім людям хвилі загального отупіння, зневір'я, байдужості і занепаду волі і т.ін. Раз д. Єфремов признає інтересним і оправданим малювання "человеческой природы вообще",

то буде мусив признати, здається, оправданими і такі малюнки"[16]. Що ж до зрілості літератури, на думку письменника, "новіша література і побачила одну із своїх головних задач у психологічному аналізі соціальних явищ, у тому – сказати б – як факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці, і навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються і виростають нові події соціальної категорії."[17] У глибині та тонкості такого аналізу вбачає І. Франко секрет і вартість творів того чи іншого письменника.

Важливою сторінкою взаємин між Іваном Франком та Сергієм Єфремовим була їх співпраця у видавництві "Вік". Це видавництво було створене ще 1895 року силами молодих літераторів, що співпрацювали у "Київській Старині", і С. Єфремов брав у ньому участь, починаючи з перших кроків його діяльності. Свою назву видавництво обрало з назви першого свого видання – антології української літератури "Вік", у двох томах якої містилися кращі твори визначніших українських письменників, створені за сто років нової української літератури (1798–1898). Перший том, який містив поезії, мав два видання – одне 1900 року, друге – 1902. До обидвох видань увійшли поезії І. Франка[18]. Після виходу другого видання першого тому антології у світ, 1902 року на сторінках "Літературно-Наукового Вістника" письменник охарактеризував антологію у рецензії. Вона не увійшла до 50-томового зібрання творів І. Франка і була перевидана тільки недавно[19]. У ній І. Франко писав: "Коли мати на увазі сам зверхній вигляд книги – папір, друк, малюнки, обложки, то можна сказати напевно, що у нас така книжка не буде могла появитися й за десять літ. Наші друкарні виросли з наших злиднів і стоять на злиднях. Коли мати на увазі ціну й публіку, для якої призначене видання, то треба сказати, що у нас мусив би мати шалену фантазію накладець, який би захотів ризикувати свій гріш на таке видання, бо воно б у нас мусило бути значно дорожче, а навіть і по такій ціні, як київське, ледви чи пішло би в світ..."[20] Важливим для рецензента є те, що "перший раз оце в українськім виданні в Росії, обік українських поетів і письменників, найшлись рядом, не як курйози, а як товариші, також галицькі і буковинські. І коли в першім томі, присвяченім поезії, ті галицькі та буковинські поети (з угроруських нема нікого) вносили з погляду язика й форми деяку дисгармонію [...], то в двох дальших томах, присвячених українській повісті й новелі, виявляється, по моїй думці, далеко більша гармонія: видно, що галицькі та буковинські повісті можуть сміло і без сорому стояти обік українських, мають свій оригінальний колорит, своє питоме обличчя, збагачують щироукраїнський основний тип варіантами"[21].

До другого тому антології, що складався з прозових творів, С. Єфремов попросив І. Франка подати дещо зі своїх творів. З огляду на цензуру, з них було відібрано оповідання "До світла", "Чума", "Вівчар", "Грицева шкільна наука" та "Малий Мирон". Всі вони, крім оповідання "Малий Мирон", увійшли до видання.

Згодом "Вік" зосередив свою діяльність на авторитетних виданнях української класики. 1903 року для вшанування пам'яті нещодавно померлого Олександра Кониського видавництво взяло на себе публікацію літературного збірника на спомин про письменника. С. Єфремов, до речі, запропонував І. Франкові надіслати щось зі своїх творів. І. Франко погодився на передрукування у збірнику свого оповідання "Муляр".

Коли на серпень 1903 року планувалося відкриття у Полтаві пам'ятника Іванові Котляревському, то видавництво зініціювало відзначити цю подію в літературі виданням пам'ятного збірника. Тому С. Єфремов звернувся до І. Франка з проханням надіслати дещо зі своїх творів. Спочатку письменник хотів надіслати щойно написане оповідання "Як Юра Шикманюк брів Черемош", але спізнився з його надсиланням. Тому у збірнику було передруковано сонет "Котляревський" та поему "Іван Вишенський" І. Франка. Збірник під назвою "На вічну пам'ять Котляревському" побачив світ 1904 року. Оповідання "Як Юра Шикманюк брів Черемош" С. Єфремов запропонував І. Франкові помістити у збірнику до ювілею 35-літньої творчої праці І. Нечуя-Левицького, матеріали на який у той час збиралися у видавництві "Вік". Ювілей І. Нечуя-Левицького відбувся, однак збірник з тієї нагоди виданий не був, і І. Франко опублікував твір у "Літературно-Науковому Вістнику". Історію запросин І. Франка до участі у збірниках "На вічну пам'ять Котляревському" та "Літературного збірника на спомин Олександра Яковлевича Кониського" розкривають 2 наведені листи з 1902 (від 4/17 лютого та від 9 жовтня) та 3 листи з 1903 років (від 15 січня, 24 квітня, 21 травня). До речі, у відділі україніки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України збереглися примірники обидвох згаданих збірників з написом С. Єфремова на титульних сторінках: "В бібліотеку Наукового товариства ім. Шевченка. С. Єфремов". Ймовірно, ці примірники були передані в бібліотеку Товариства через Івана Франка.

Того ж 1903 року видавництво "Вік", не без участі С. Єфремова, вирішило видати збірку творів Івана Франка. Видання задумувалося і було здійснене протягом 1903–1905 років у трьох томах і стало першою спробою багатотомного прижиттєвого видання творів письмен-

ника. Зрозуміло, що воно не охоплювало всього його доробку, а обмежувалося лише зібранням малих прозових творів. Про підготовку творів до видання С. Єфремов постійно інформував письменника, як свідчить його лист до І. Франка від 2 лютого 1905 року. Лист доводить помилковість думки редакторів зібрання творів І. Франка у 50 томах стосовно непричетності письменника до цього видання[22]. Кожен з трьох томів видання мав свою назву. Перший том під назвою "В поті чола" містив оповідання: "Лесишина челядь", "Два приятелі", "Муляр", "Малий Мирон", "Грицева шкільна наука", "Олівець", "Schön Schreiben", "На дні", "Сам собі винен", "Слимак", "Добрий заробок", "Хлопська комісія". За ініціативою С. Єфремова і, очевидно, погодженням І. Франка, цей том прикрашала перша версія портрета Івана Франка, здійснена Іваном Трушем 1903 року. Другий том, під аналогічною назвою "В поті чола", містив твори: "До світла", "Цигани", "Ліси і пасовиська", "Історія моєї січкарні", "Довбанюк", "Домашній промисел", "Маніпулянтка", "Між добрими людьми". Названі дві частини були видані 1903 року. Через два роки (1905) побачив світ третій том видання – "Бориславські оповідання", до якого увійшло 5 творів: "Ріпник", "Навернений грішник", "Яць Зелепуга", "Полуйка", "Вівчар". У відділі україніки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України збереглися примірники цього видання. На титульних сторінках другого і третього його томів – автограф Сергія Єфремова: "В бібліотеку Наукового Товариства ім. Шевченка. С. Єфремов".

У грудні 1903 року, коли у Львові відзначали 35-ліття творчої діяльності Миколи Лисенка, Сергій Єфремов разом з Євгеном Чикаленком супроводжували Ювіляра в дорозі до Львова. Під час святкувань С. Єфремов мав змогу знову зустрітися з І. Франком і двічі відвідати його. Перший раз – перед урочистою академією С. Єфремов відвідав письменника у його помешканні на вулиці Понінського, 4. Цей епізод згадує Є. Чикаленко: "У Львові в першу чергу пішли ми з Єфремовим до проф. Грушевського, який тоді мав вже славу найчільнішого українського діяча, і якого я знав трохи з Київа; потім до Франка, який жив в своєму будиночкові поряд з вілею Грушевського. Вразило нас страшне безладдя, непорядок у помешканні Франка: жінка його [...] не доглядала за порядком і чистотою в помешканні. Мабуть тому Франко зараз повів нас до кавярні, де ми й посиділи разом кілька часу"[23]. Другий раз зустріч відбулася вже після ювілейного концерту, коли разом з Ювіляром київські гості навідалися в Наукове товариство ім. Т. Шевченка. "Бачив знов його зустріч з

М. В. Лисенком, – згадує С. Єфремов, – експансивний музика обняв його з словами: "Франко – це святий!" – "Н-но, хіба турецький!" – з тихим сміхом одповів у лад йому Франко, на вічні свої злидні натякаючи"[24].

Помітного пожвавлення набули взаємини між Іваном Франком та Сергієм Єфремовим 1905 року. У лютому зазначеного року С. Єфремов надіслав І. Франкові частину своєї статті "Бонавентура в українській літературі" для опублікування у "Літературно-Науковому Вістнику". Початкова версія цієї статті під заголовком "Литературный Бонавентура" паралельно публікувалася у "Київській Старині". Стаття стосувалася драматичної та поетичної літератури. Назва статті взята від імені персонажа комедії "Сто тисяч" І. Карпенка-Карого Бонавентури – людини доволі далекої від літератури, яка, не маючи письменницького хисту і вважаючи літературну працю "одним баловством", заради матеріального збагачення має намір написати "малоросийську комедію". На думку С. Єфремова, "Бонавентура таки й справді йде в нашу літературу, суне цілими лавами, залазить у всі сфери літературної творчості, скрізь полишаючи сліди по собі й голосно, скільки духу в грудях вистарчить, про себе гукаючи"[25]. Слідами і проявами Бонавентури С. Єфремов вважає бездарні твори "отих певних себе та позбавлених хисту людей, що присмоктуються до літератури з причин літературі цілком сторонніх"[26], які не лише компрометують добротну літературу, але й роблять останній чимало шкоди. І. Франко згодився передрукувати статтю С. Єфремова у "Вістнику", але вніс свої поради. Насамперед, порадив авторові скоротити вступ, де розглядалося питання історичної появи різних літературних родів – лірики, епосу та драми. На думку І. Франка, "...хто би тут хотів ставити якусь розвоєву драбину, зробив би дурнищо, бо ані лірика не розвивалася з епопеї, ані драма з лірики"[27]. На зауваження І. Франка С. Єфремов відповів об'ємним листом від 21 лютого 1905 року, де вказував, що "моя думка в тім, що драма мусить бути закінченням літературної еволюції". З поваги до І. Франка С. Єфремов все ж послухав його, і цей вступ зняв. Наступною порадою І. Франка було: "А друге: що Вам за охота лазити по смітнику нашої літератури і підбирати та віяти таке сміття, яке, власне, при помочі Вашої критики житиме довше, ніж би жило без неї? [...] Спеціально ж для галичан статті про такі книжки мало інтересні вже хоч би тому, що таких книжок у нас не купують і не читають, а таких драм на сцену не ставлять, а читаючи про них критику, хоч би й як талановито написану, почуваєш хіба нудоту та жаль"[28]. Відповіддю С. Єфремова на цей закид

було те, що потрібна відсіч, протест проти такого явища: "Лазити по смітнику літератури я не маю жодної охоти і був би несказанно радий, якби сього не доводилося робити. Але що ж подієш, коли літературу обернено в смітник, коли на всіх путях і перепутіях тільки і бачиш Бонавентуру? [...] І дивлячись на таке поруганння – мовчати?" У березневій книзі "Вістника" 1905 року частину статті було надруковано і І. Франко просив автора надсилати наступні частини. Але вчений засумнівався, чи є сенс продовжувати публікацію, знеохотився у дальшій публікації тої статті у "Вістнику" і просив повернути рукопис статті, чим викликав певне обурення І. Франка. С. Єфремов засумнівався у доцільності публікації, бо у статті обговорювалися твори авторів, що публікувалися у "Літературно-Науковому Вістнику", і стаття у "Вістнику" залишилася до кінця не надрукованою.

Того ж 1905 року І. Франко завершив роботу над поемою "Мойсей". Маючи намір публікувати поему, він поцікавився у С. Єфремова, чи можливо здійснити це у "Київській Старині". У листі від 27 травня 1905 року С. Єфремов повідомляв, що така публікація навряд чи можлива, тому І. Франко не посилав поеми до Києва. В той же час С. Єфремов готував до друку у видавництві "Вік" збірку поезій В. Самійленка. Але цензура не дозволила публікації збірника, і С. Єфремов надіслав зібрані твори В. Самійленка І. Франкові. Ці твори пізніше увійшли до збірки поезій В. Самійленка "Україні", котра була видана 1906 року Українсько-Руською Видавничою Спілкою, а І. Франко написав ще й передмову до книги.

Відвідавши Київ весною 1909 року, Іван Франко знову зустрівся з Сергієм Єфремовим. В той час С. Єфремов працював над "Історією українського письменства" і, очевидно, говорив про це з І. Франком. 1911 року перша версія "Історії українського письменства" С. Єфремова побачила світ у Петербурзі. Іван Франко відгукнувся на це видання доволі просторою і ґрунтовною рецензією в газеті "Діло"[29], яка, на жаль, не передрукована у п'ятдесятитомному зібранні творів письменника. "Талановитий український критик і публіцист Сергій Єфремов протягом останніх кількох літ займався писанням історії української літератури. Ще бувши 1908 р. [так помилково надруковано в "Ділі", йдеться про 1909 рік – *Я. Г.*] в Києві і бачучися з ним особисто, я чув від нього, що він займається головно сею працею, яка одначе вийшла з друку аж у половині біжучого року" – сказано на початку рецензії. І. Франко погодився з автором праці щодо оцінки естетичного напрямку досліджень історії літератури, найстаршим представником якого є О. Огоновський, а наймолодшим – Б. Лепкий,

однак рішуче не погодився з думкою С. Єфремова щодо свого "Нарису історії українсько-руської літератури", виданого роком раніше від рецензованої праці: "Справедливо осуджуючи цей напрям [естетичний – *Я. Г.*] як занадто вузький і суб'єктивний, д. Єфремов кількома словами збуває мій "Нарис історії українсько-руської літератури", твердячи, буцімто він оснований головно на бібліографічній методі. Ся оцінка зовсім несправедлива і доказує хиба, що д. Єфремов не читав мойого "Нарису", а взяв свій осуд із зовсім нефахової та несправедливої рецензії, поміщеної в "Раді" 1910 р.". Незважаючи на оправдання І. Франка, думка С. Єфремова з приводу франкової праці була слушною і, зрештою, С. Єфремов був не першим, хто її І. Франкові висловив: дискусія між І. Франком та М. Грушевським під час підготовки "Нарису..." до друку – свідчення цьому. Різниця полягала лише в тому, як це було висловлено: якщо М. Грушевський не зважав на фізичний стан І. Франка (хвороба), то С. Єфремов толерантно обминув Франкову критику, хоч опісля не змінив своєї думки про цю працю[30].

У рецензії І. Франко в цілому схвалив методику дослідження і періодизацію історії українського письменства, запропоновану С. Єфремовим: "Д. Єфремов мотивує далі свою власну методу, вишукання ідейної основи письменства, і знаходить таку основу у визвольній ідеї української національности, яку він віднаходить скрізь у творах найстаршої та середньої доби нашого письменства, а найяркійше і найповнійше висловлену в остатній добі. Не можна відмовити оправдання такому представленню задачі, хоча з другого боку не можна заперечити, що воно значно звужує рамки дійсної історії літератури, коли її вважати, як я фактично вчинив се в своїому "Нарисі", відтвореннєм духового розвою нашої нації на протязі цілого тисячоліття, о скілько сей розвій виявився пам'ятками усної традиції та писаного слова. Далі в передмові подає автор поділ історії нашого письменства на три доби, а власне добу національної державної самостійности, добу національно-державної залежности і добу національного відродження. Поділ у головному вірний, хоча треба зазначити, що фізіономія письменства на території нашого краю не все змінялася радикально рівнобіжно зі зміною політичного устрою і що, приміром, традиції письменства удільно-княжої доби тривали значно довше від політичної самостійности Південної Руси, тривали, можна сказати, аж до появи перших друкованих книжок при кінці XV в.". Твердження І. Франка, що запропонований С. Єфремовим підхід до дослідження історії літератури звужує рамки історії літератури, десь

нагадує дискусію довкола єфремівської статті "В поисках новой красоты": як тоді, так і тут І. Франко все ж не погоджується із соціологічним підходом до аналізу літератури, застосованим С. Єфремовим. Далі у рецензії І. Франко порозділово аналізує працю С. Єфремова, вказуючи ряд суттєвих зауважень і недоліків, найбільше – у частині старої та середньої доби історії українського письменства. Найкраще, на думку І. Франка, вдалася С. Єфремову частина праці, присвячена новітньому українському письменству XIX століття, де дослідник повністю знаходить "свій ґрунт". Доволі цікавою видається реакція І. Франка на характеристику власних творів: "Щодо моєї власної особи, якій автор, крім частих принагідних згадок, присвятив чотири сторінки характеристики (ст. 379–383), можу висловити хіба здивованнє, що ані в тексті тої характеристики, ані в бібліографії, доданій до розділу, він не згадував мойого "Мойсея". Невже історик української літератури, виданої 1911 р., не читав сего твору, виданого в початку 1906 р.", – пише І. Франко. Як відомо, згодом С. Єфремов ще перевидавав свою працю, однак істотних змін у її тексті не поробив.

1911 року, коли у Львові було створено літературний комітет для організації святкувань 40-літнього ювілею творчої праці І. Франка, С. Єфремов увійшов до його складу, а згодом з-поміж інших авторів виданої до ювілею літератури С. Єфремов був автором поважного числа праць про І. Франка: окрім перевиданої українською мовою монографії "Співець боротьби і контрастів", у київській газеті "Рада" було опубліковано низку статей С. Єфремова про творчість І. Франка ("Герой наших днів", "В поті чола", "Серед хижаків", "Два табори", "Під прапором любові"), декілька рецензій на ювілейні видання художніх і наукових творів І. Франка[31] . Як відомо, на ювілеї письменникові було подаровано значну суму грошей – так званий ювілейний фонд, який зберігався у страховому товаристві "Дністер", і в будь-який момент письменник отримував з нього регулярні виплати.

З початком Першої світової війни, восени 1914 року товариство "Дністер" припинило діяльність, і хворий І. Франко залишився без засобів до існування. У пресі появлялася інформація про його бідування, а сам письменник звернувся до знайомих з Наддніпрянщини по допомогу. Саме тоді було написано той невеликий драматичний лист, в якому говорилося: "Хоча в мене ювілейний фонд 27 000 корон, із яких я досі міг брати 200 кр. місячно на вдержання, то, проте, тепер наслідком війни мені грозить просто голодна смерть, бо дирекція страхового товариства "Дністер", у якім зложені мої гроші, заявила, що від першого вже не одержу нічого. Тому прошу Вас по-

хлопотати, аби мені вислано в якнайкоротшім часі хоч 100 рублів"[32]. Лист був адресований Сергієві Єфремову, який опублікував його в 1928 році серед добірки листів І. Франка до нього з наступним поясненням: "З самого початку окупації російським військом Львова приходили звідти звістки від офіцерів-українців, що "Франко голодує"; потім прийшла і ця цидулка, писана на картці каталога (на звороті "Гомерова Іліяда Рапсодія В. Ст. 70. Ц. 35 сот. Ч. 30, II") тим характерним ломаним письмом, на яке міг здобутися хворий Франко. Зібрано було в Київі 100 крб., які я й одіслав К. Паньківському, а від його Франко одержав їх 21 жовтня 1914 р. Потім зносини зо Львовом знов на довго, власне до смерти Франка, урвалися цілком"[33]. Цей лист передрукований у п'ятдесятитомовому виданні творів письменика, однак з незрозумілих причин тут його адресатом зазначено Єлисея Трегубова. За ініціативою С. Єфремова українцями Наддніпрянщини було зібрано 100 рублів і вислано в Галичину Костеві Паньківському, щоб передав ті гроші І. Франкові. С. Єфремов наводить і текст розписки І. Франка про отримання грошей – "Від д. К. Паньківського одержав я 100 рублів д. 21 жовтня 1914. Др. Іван Франко" – і коментує: "Це був останній рядок, що мав я од Франка...". Ця грошова допомога І. Франкові на початку війни і стала останнім епізодом їх взаємин.

15 листів Сергія Єфремова до Івана Франка пропонуємо без змін авторської лексики і скорочень. Усі підкреслення в тексті авторські. Редакторське втручання стосувалося наближення правопису до сучасних норм (заміна букви "ї" на "і" в деяких словах, проставлення лапок при назвах окремих творів, додавання розділових знаків). Розшифрування скорочень слів, назв подаємо у тексті в квадратних дужках. Вважаємо приємним обов'язком скласти щиру подяку директорові Інституту літератури ім. Т. Шевченка у Києві НАН України Сергієві Гальченку та старшому науковому працівникові відділу рукописів та текстології цієї установи Аллі Дибі за надану можливість і сприяння у підготовці листів до друку.

ПРИМІТКИ

1. Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ: Femina, 1995. – С. 62–66, 489–494.
2. Єфремов С. Щоденники (1923–1929) – Київ: Рада, 1997. – С. 377–381.
3. Гнатюк М. Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу. – Львів: Каменяр, 1999. – С. 123–136.

4. Єфремов С. З спогадів про Ів. Франка та з його листування // Література. – Збірник перший / За ред. С. Єфремова, М. Зерова, П. Филиповича. – Київ, 1928. – Всеукраїнська Академія Наук, Комісія новітнього українського письменства. – С. 158–171.
5. Єфремов С. Зі спогадів про Ів. Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 224.
6. Ефремов С. Певец борьбы и контрастов // Киевская Старина. – Т. LXXXIII – Ноябрь. – К.,1903. – С. 284–332; Т. LXXXIII – Декабрь. – К., 1903. – С. 625–701.
7. Єфремов С. Зі спогадів про Ів. Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 228–229.
8. Єфремов С. Співець боротьби і контрастів. – Київ, 1913. – С. 202
9. Єфремов С. Співець боротьби і контрастів. – С. 180–181.
10. Єфремов С. Співець боротьби і контрастів. – С. 171.
11. Ефремов С. В поисках новой красоты // Киевская Старина. – Т. LXXIX – Октябрь. – К., 1902. – С. 100–140; Ноябрь – К., 1902. – С. 235–282. Стаття перевидана у кн.: Єфремов С. Літературно-критичні статті / Упоряд., передм. Е. Соловей. – Київ: Дніпро, 1993. – С. 48–120.
12. Єфремов С. Літературно-критичні статті / Упоряд. і передм. Е. Соловей. – Київ: Дніпро, 1993. – С. 110.
13. Єфремов С. Літературно-критичні статті. – С. 109.
14. Див. наступні статті, вміщені у "Літературно-Науковому Вістнику": Копач І. До питання про єство науки і ціну штуки // Літературно-Науковий Вістник. – 1903. – Кн. 5. – С. 133–136; Доманицький В. А може ще не все пропало? // Літературно-Науковий Вістник. – 1903. – Кн. 5. – С. 136–141; Гриневичева К. Нерозумінє як доказ // Літературно-Науковий Вістник. – 1903. – Кн. 6. – С. 213–214; Лист д. Хоткевича // Літературно-Науковий Вістник. – 1903. – Кн. 6. – С. 214–218.
15. Франко І. Принципи і безпринципність // Літературно-Науковий Вістник. – 1903. – Т. 21. – Кн. 2. – С. 114–119. Передрук у виданні: Франко І. Зібрання творів в 50 т. – Т. 34. – Київ: Наукова думка, 1981. – С. 360–365.
16. Франко І. Принципи і безпринципність // Франко І. Зібрання творів в 50 т. – Т. 34. – Київ: Наукова думка, 1981. – С. 362.
17. Франко І. Принципи і безпринципність // Там же. – С. 363.
18. У виданні 1900 року їх було 15: 1) "Не винен я тому..."; 2) "Догоряють поліна в печі..."; 3) "Веснянії пісні, веснянії сни..."; 4) "Не забудь юних днів..."; 5) "Розвивайся, лозо..."; 6) "Місяцю-князю..."; 7) "Не минай з погордою..."; 8) "Безкраї, чорні і сумні..."; 9) "Нехай і так, що згину я..."; 10)"Холодна ніч. Спокійно, важко..."; 11) "Отсе тая стежечка..."; 12) "Якби я знав чари..."; 13) "Пісне, моя ти підстрелена пташко..."; 14) "Червона калино, чого в лузі гнешся?.."; 15) "Як почуєш вночі...". У друге видання 1902 р. цього тому увійшли майже всі перелічені поезії, крім №№ 3, 5, 11, 14. Їх було замінено поезіями "Безмежнеє поле...", "Розвійтеся з вітром...", "Ні, не любив я на світі нікого...". Всіх поезій у другому виданні було 14.
19. Див. Франко І. Мозаїка: із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / Упоряд. З. Франко та М. Василенка. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 151–153.

20. Франко І. "Вік" (1798–1898). Томи I, II, III. Київ, 1902 // Мозаїка... – С. 151.
21. Франко І. "Вік" (1798–1898). Томи I, II, III. Київ, 1902 // Мозаїка... – С. 153.
22. Див.: Франко І. Зібрання творів в 50 т. – Т. 14. – Київ: Наукова думка, 1978. – С. 447.
23. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Частина II. – Львів: Накладом видавничої спілки "Діло", 1925. – С. 124
24. Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюк. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 226.
25. Єфремов С. Бонавентура в українській літературі (уваги читача) // Літературно-Науковий Вістник. – Т. XXIX. – Львів, 1905. – С. 191.
26. Єфремов С. Бонавентура в українській літературі (уваги читача) // Там же. – С. 189.
27. Франко І. Лист до С. Єфремова від 19. 02. 1905 р. // Франко І. Зібрання творів в 50 т. – Т. 50. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 263.
28. Франко І. Лист до С. Єфремова від 19. 02. 1905. // Франко І. Зібрання творів в 50 т. – Т. 50. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 263.
29. Франко І. Нова історія українського письменства // Діло. – 1911. – Ч. 196. – С. 1; Ч. 197 – С. 1–2; Ч. 198 – С. 1–2. Цитую за цією публікацією.
30. Про це свідчить рецензія С. Єфремова франкової праці у статті "Дорогою синтезу: огляд історіографії українського письменства", опублікованій 1923 року. Про це дивись: Гнатюк М. Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу. – Львів: Каменяр, 1999. – С. 135.
31. Мельник Я. З останнього десятиліття Івана Франка. – Львів, 1999. – С. 54–55, 63.
32. Франко І. Зібрання творів в 50 т. – Т. 50. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 421.
33. Єфремов С. З спогадів про Ів. Франка та з його листування // Література. – Збірник перший // За редакцією С. Єфремова, М. Зерова, П. Филиповича. – Київ, 1928. – С. 170–171.

Лист № 1

[До редакції "Літературно-Наукового вістника"]

Високоповажана Редакция,

Посилаю в листі квитки з рахункової книжки Товариства ім. Шевченка починаючи з № 1 і кінчаючи №-ром 16 на сумму сімдесят сім рублів.

Прошу до замітки про похорон Конисського[1] там, де перелічено телеграми додати отсі: 3) З Дорпату (Юрєва): "Просим положить за нас землю на могилу дорогого, незабвеннаго Александра Яковлевича" (підписано 12 чоловіка); 4) З Харькова: "Харьківська українська молодіж з великою тугою проважа у далеку дорогу вірного сина України. Най йому земля пером!"; 5) З Калуги: "Несподівана смерть незабутнього Олександра Яковлевича ударила нас, як грім. Над тяж-

кою втратою вашою і України щиро вболіваю. Афанасєв"; 6) Зі Львова: "Просимо приймити вирази щирого жалю з поводу смерти многозаслуженого покійника. Титко Ревакович[2] з родиною". 7) З Полтави: "Полтавська молодь просе осьвідчити родині Конисього свій жаль страти дорогого Україні чоловіка" (підписи). 8) З Катеринодара: "Возложите вінок Конисскому, – надпись родным языком: "Українському патріотові – Кубанці". 9) З Вороніжа: "Возложите винок на гроб Конисскаго: "Щирому патріотові в житті і праці од земляків – Вороніжців. Вашкевич". 10) З Чернигова: "Просим возложить винок Конисскому: "Чернигівці щирому патріотові, дорогому робітникові на українській ниві. Шраг[3] ".

Перечислені телеграми насьпіли після того, як допис мій[4] здано на почту.

З ушанованнєм

Сергій Єфремов

P.S. Я, здає ся, забув повідомити, що вінок від Товариства замовлено за 50 рублів. 4 грудня 1900 року.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1860. – Ар. 541–543. – Автограф. На аркуші 541 у верхньому лівому куті – погрудний портрет Т. Шевченка у кожусі та смушевій шапці.

Лист № 2

1/14 IX. 1901

Вельмишановний Добродію,

З Вашої статі в останній книжці "Вістника" довідавсь я, що колишня редакция "Зорі" значно скоротила повість Свидницького "Люборадські"[5], друкуючи в своїм органі. Ваші слова тільки ствердили мою догадку, яку я мав і ранійше. Вельми бажано було б всі ті місця вставити в нове виданнє сієї повісти, та і взагалі друковане виданнє звірити з первотвором. Росийська цензура, як може вже Ви чули, дозволила "Люборадських", і в осени вони мають вийти з друку. Я шукав авторського манускрипту тут, в Київі, але досі мені не пощастило з тим. Не кидаючи шукання тут, я звертаюсь ще й до Вас в тій справі. Чи не знаєте, де подівся той манускрипт, що був у редактора "Зорі", – може його якимсь чудом не знищено? За відомости в сій справі буду вдячний Вам не сам, а і вся інтеллігентна Україна. Редактори "Зорі"

вчинили велике злочинство і наш обов'язок – знищити його лихі наслідки.

З великою до Вас повагою

Сергій Єфремов

Адреса: г. Кіев, Кадетскій переулок, дом № 27, кв. 2. Сергію Єфремову. Краще посилати листи рекомендовані, – так безпечнійше.

Прохав я редакцию "Вістника" мій примірник вислати на адресу "Историческаго Общества Нестора-Летописца" (в Київ) [6], – чи вислали? Й жодної книжки не одержано!... С. Є.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1620. – Арк. 297–299. – Автограф. На арк. 297 у лівому верхньому куті аркуша – погрудний портрет Т. Шевченка у кожусі та смушевій шапці. Відповідь Івана Франка – лист від 16. 09. 1901 [Т. 50, № 147, С. 170].

Лист № 3

Для д[октора] И. Франка
16/29 IX 901.

Вельмишановний Добродію,

Велике спасибі Вам за те, [що] зберегли від затрати "Любораць-ких", і не від мене лишень, а від усіх українців. Тепер звіряю свій примірник з Вашим рукописом, виправляю та вписую те, що повикидали панове естетики. Дивують і чудують мене вельми ті поправки, які в "Любораць-ких" пороблено, – се просто якась профанация, якесь кощунство невимовне – псувати отак клясичний твір. Ще раз дякую Вам.

Скоро скінчу виправляти, зараз же вишлю Вам Ваш рукопис назад.

Посилаю трохи заміток до "Вістника". Важко мені се робити, бо московська пеня, що несподівано причепилась (відбувати військову службу москалем), і часу багато відберає, та й руки зв'язує. Але по спромозі й далі посилатиму.

"Вік"[7] прозовий дозволено і незабаром почнемо друкувати. З Ваших творів узято: "До світла", "Чума", "Вівчар", "Грицева шкільна наука" та "Малий Мирон"[8]. Перечитавши все, остаточно порішимо, що саме буде надруковано, бо до цензури подавалось більш, ніж можемо друкувати, – на той випадок, що цензура сама дещо викине. Думаємо також в новому виданні дати другий портрет Ваш – той, що

зробив д[обродій] Труш [9]. Чи може маєте кращого – то пришліть.

З великою до Вас повагою

Сергій Єфремов

P.S. В росийському перекладі вийшов Ваш збірник "В поті чола"[10]; ще не бачив його, то й не знаю, як перекладено й видано.

Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3 – № 1620. – арк. 301–303. – Автограф. На аркуші 301 у верхньому лівому куті – погрудний портрет Т. Шевченка у кожусі та смушевій шапці.

Лист № 4

Д[окторові] Франкові
1/14 XII. 901.

Вельмишановний Добродію,

Вибачте ласкаво, що й досі не вернув Вам рукопису "Люборацьких". Причина сьому та, що, друкуючи кожну сторінку, треба було перевіряти по Вашому рукописові, аби як найблизше додержати авторських зворотів. Опріч правопису та 2–3 незрозумілих виразів, помилок переписчика, нове видання зроблено цілком по Вашому рукописові. Сими днями друк "Люборацьких" буде скінчений, і незабаром маю надію вислати Вам рукопис, а також нове видання "Люборацьких". Дуже хотів би написати про сю повість ширшу статю до "Вістника", та не знаю, чи вистарчить у мене на се тепер часу. Друк "Віку", корректа і т.и. одбирає силу часу. В усякому разі сподіваюсь, що могтиму колись поговорити на сторінках "Вістника" про Свидницького.

Через д[обродія] Опокова прохав я вислати виправлений текст "Чуми" до "Віку"[11]. Чи дістали його листа? Прошу о тім вдруге, про се саме, та щоб не дуже гаятись, бо Ваші твори увійдуть до II т., а він уже друкується. Коли б тижднів за два вислали, то було б добре.

Чи заколот у Товаристві не відбився на складі редакції "Вістника"? Шкода була б велика, коли б редакція перейшла до людей, цілком нам, українцям, не відомих.

В листі до редакції прошу я, аби вислали мені "Вістника" на Москву. Прошу Вас, поклопочіться, щоб вислали.

Вибачте, що турбую Вас.

З великою до Вас повагою

С. Єфремов

Адреса моя: Кіев, Кадетский переулок, дом № 27, кв. 2. С. А. Ефремову.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – Арк. 325–326. – Автограф.

Лист № 5

Вельмишановний Добродію,

Хочу подати до цензури додаток до "Літературного Збірника", присвяченого пам'яти Конисського[12]. Чи дасте до того збірника якого-небудь з своїх оповідань? Бажано б, щоб нове, а коли не можна, то хоч друкованих вже. Коли згодитесь, то прошу прислати до 1 марця с[его] р[оку].

Чи д[обродій] Труш привіз рукопис "Люборацьких"[13], за який ще раз дуже-дуже Вам дякую?

Ваш *С.Є.*

4/17. II. 902.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 57–58. – Візитна картка, автограф.

Лист № 6

Пересилаю авторове спростованнє до статі про Марковича[14], що недавно вислав до Редакції.

Відбитки своєї статі про Норвегію[15] дібрав. Дуже дякую.

Бажаю усім всього найкращого.

Сергій Єфремов

10. IV. 902.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1859. – Арк. 471 – Автограф.

Лист № 7

Вельмишановний Добродію,

На серпень р. 1903, як може чули, припадає офіціяльне "открите" пам'ятника Котляревському в Полтаві[16]. Бажано було б чимось одзначити се національне свято і в нашій літературі, і для сього в Київі порішено скласти й до того часу видати літературний збірник,

присвячений пам'яти першого поета українського[17]. Редакція Збірника звертаєть ся до Вас з великим проханням – допомогти в сій справі, прославши що-небудь з своїх творів (бажано б – з нових, ще ніде не друкованих). Рукописи, переписані в форматі звичайного аркуша і російським правописом, прошу слати на мою адресу (Київ, Кадетскій пер., д. 27 кв. 2) до 1 грудня 1902 року.

Сподіваюся, що не одмовите свого співробітництва в нашому Збірнику.

9. X. 902.

З великою до Вас повагою
Сергій Єфремов

P.S. До збірника, присвяченого пам'яти Конiського, цензура дозволила Вашого "Муляра". Прошу як найшвидше сповістити, чи не противні Ви тому, щоб се оповіданнє було в тому збірнику надруковано[18].

Ваш С. Єфр.

Нехай В[исоко]п[оважана] Редакция "Вістника" вибачить мені, що останніми часами не посилав майже нічого. Скрутно ніколи за виданнєм книжок. Оприч того, мене лихо вчепилось: завтра йду до прийому, – може ще в москалі попаду.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1620. – Арк. 409–410. – Автограф.

Лист № 8

15. 01. 903.

Вельмишановна Редакция

Посилаю автобіографію Грабовського, що небіжчик прислав був д[обродієві] Грінченкові[19]. Гадаю, що вона Вам здасться, бо містить де-які нові звістки про життя бідолашного автора. Якщо матиму час, то виготовлю Вам про його невеличку статейку[20]. Чи може не треба, вважаючи, що у "Вістнику" вже писав про його д[обродій] Маковей[21]? Сповістіть, як що треба.

Чи сподіватись шчо-небудь до Збірника Котляревського від львівських літератів[22]? Збірник буде поданий до цензури в кінці сего місяця.

З поважаням *С. Єфремов*

Інститут літератури ім. Т. Шевченка. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 59. – Автограф.

Лист № 9

Вельмишановний пане Доктор

Вибачте, що доси не вислав Вам потрібних книжок. У Києві їх всіх не дістати і написав до Петербургу; скоро дістану їх звідти, зараз вишлю. За два тиждні сподіваюсь вернутись до Києва і певне вже застану там і книжки. Бажаю Вам усього найкращого. Хто мене ще не забув – кланяюсь.

24.IV. 903. з Ананєва

Ваш щиро *С.Єфремов*

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 61–62. – Поштівка, адресована І. Франкові у Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Автограф.

Лист № 10

Вельмишановний Пане доктор,

Разом з сим листом посилаю Вам книжки, які замовили, оприч однієї – Майкова. Останньої нема нігде по книгарнях, може коли пощастить знайти у якого-небудь антикварія, то тоді вишлю. Вибачте, що трохи загаявсь з висилкою, – недавно тільки вернувсь до Київа.

Кінець оповідання дістав, спасибі Вам. До Збірника Котляревського, як пишуть мені з Петербургу, вже запізно посилати, бо його вже читає цензор. Але у нас зараз складається новий збірник – ювілейний в честь Левицького-Нечуя (з приводу 35-літнього ювилею). Сподіваюсь, що не матимете нічого проти того, щоб Юра Шикманюк[23] брів у сьому Збірникові?

Що новенького? Як Ваше здоровля? Кланяйтесь усім знайомим.

Бувайте здорові.

Ваш щирий *С. Єфремов*

21. V. 903.

З Київа.

P.S. Рукопис "Юри" Вам зверну, переписавши.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3 – № 1620. – Арк. 513–514. – Автограф. Цей лист – відповідь С. Єфремова на лист І. Франка від 22. 04. 1903 р. [Т. 50, № 195, С. 226].

Лист № 11

Вельмишановний та любий Добродію,

Дуже мені прикро, що мушу робити прикрість редакції "Л[ітературно]- Н[аукового] Вістника": сьогодні послав до редакції відповідь Стешенкові[24]. Правду кажучи, мені самому не хотілося розводити тієї полемики, але ж тон сього добродія, а також оригинальне поводженнє з фактами примусило мене взятися за перо. Прошу отже надрукувати відповідь, не зміняючи в ній нічого, в найблизшій книзі "Вістника". Трохи запізнився я з нею, бо лиш недавно дібрав VII книгу і міг прочитати Стешенкову статю. Чув я від д[обродія] Дурдуковського[25], що рецензія з І. Л.[26] також цілком негативно говорила про статю Стешенка, але редакція викинула усі гострійші місця, – чи не можна б сього зазначити "від редакції" в відповідному місці моєї відповіді? Се збиває ще більш Стешенка, що побачив "прихильну відозву". Ну, та чиніть з сим, як сами знаєте. Коли треба буде, то я можу прислати й ту книжку "Научного Обозрения", де надрукована "Новійшая украинская поезія", аби редакція сама могла з тією статею ознайомитись. Може, за яких десять день мені доведеться бути у Львові в справі Пелехина[27], то разом привезу з собою ту книжку та і взагалі, може, доведеться про дещо побалакати.

Цензура дозволила друкувати "В поті чола"[28] цілком, викинувши лиш лист Драгоманова, Вашу автобіографію[29], та один уступ з "Малого Мирона" (на прикінці). Мені хотілося б розбити сю книжку на дві, по десять аркушів у кожній. Гонорару пропонували б Вам – по 100 руб. за кожну книжку в 10 аркушів (більш-менш). Розумію, що се просто мизерно, але ж грошей чорт-ма: книжки друкуєм здебільшого на борг.

Драматична цензура дозволила "Украдене щастє", і я сю драму зараз передав Карпенкові-Карому[30], який охоче згодився її виставляти. Се також може дати Вам заробіток і навіть добрий, як що п'єса матиме поспіх на нашій сцені. Треба лиш обміркувати справу з тим, чи можна Вам буде записатися в члени Росийського Общества драматургов. Я постараюсь дізнатися тут, як се зробити, і як буду у Львові, то разом усе обміркуємо.

Як Ваше здоровлє тепер? Про те, що діялось в Полтаві, мабуть, знаєте з оповідань земляків, що там були. Шкода, що Ви не приїхали.

Д[обродієві] Гнатюкові[31] і всім знайомим щире привітаннє від мене перекажіть. Бувайте здорові й щасливі.

Ваш Сергій Єфремов

10. IX. 903.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1624. – Арк. 479–482. – Автограф. – На аркуші 479 у верхньому лівому кутку – погрудний портрет Т. Шевченка.

Лист № 12

Дорогий Товаришу,

До III томика Ваших творів має увійти: 1. Ріпник, 2. Навернений грішник, 3. Яць Зелепуга, 4. Полуйка, 5. Вівчар[32]. Його вже розпочато друком. Трохи згодом вишлю Вам за його, як умовлено було, 100 крб. До цензури має бути поданий IV т., який міститиме "Захара Беркута". Переписують також дещо до V; як складеться, то сповіщу Вас, що саме до його увійде[33]. Простіть, що так Вашим добром порядкуємо, але як я пам'ятаю Ваш загальний дозвіл, а на листованнє не маю часу, то дозволяю собі часом не запитувати кожного разу, а лиш потім повідомляти. Думаю, не гніваєтесь.

Новину нашу знаєте: уряд заходиться переглядати указ 1876 р.[34] принаймні признався, що він істнує. Побачимо, що з того вийде. Сподіваюсь, що про се напишу Вам до "Вістника". А тепер, замість обіцяної статі (її конче напишу), посилаю несподівано для себе самого "Літературного Бонавентуру" (першу половину). Переклад сієї статті буде друкований в "К[иївській] Старині" за лютий і марець[35], то дуже був би я радий, коли вона Вам до "Вістника" згодилась до мартської книжки[36]. Мабуть, вже запізно. Вибачте, що посилаю брульон. Ніколи було переписати. Взагалі страшенно ніколи; життя кипить, а працівників не багато.

Як матимете вільну хвилину, черкніть, чи здасться Вам Бонавентура, і чи попаде до III книжки. Кінець можу вислати за 3–4 тиждні. Бувайте здорові. Стискаю Вашу руку.

Ваш Сергій Єфремов.

2. II. 1905.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 63–65. – Автограф.

Лист № 13

Дорогий Товаришу,

Хоч як прикро мені, що досі не одписав на Вашого листа, але просто таки фізично не міг сього зробити; збираюся, бачите, писати докладно і тут щоденна робота, якої все прибуває, а не поменшується.

А тут гарячкове життя останніх часів, коли, лягаючи спати, не знаєш, що почуєш завтра і т.д. Се все не давало часу й одбирало навіть охоти говорити про такі речі, як той невдаха Бонавентура. Вчера одібрав од Гнатюка звістку, що статю Ви думаєте пустити на IV книжку, й ся звістка примусила мене взятися до відповіді зараз.

Що до Ваших уваг про статю, то я не можу з ними цілком згодитися. Насамперед, я зовсім не хотів сказати, що єдине завдання науки – то в створенні формул та схем. Я дуже добре тямлю вагу детального виучування кожного окремого факту, але говорю також проти того, щоб сим і обмежуватися в науковій роботі. Виучування фактів, не зв'язане ширшими синтетичними нитками, не зведене до одного якогось загального принципу, не тільки не може бути цілком користним, а ще доводить до розумової плутанини, з якої годі щасливо вибратись. Історія людської думки, історія науки се наочне доводить. Панування голого факта, взятого und fur sich раз-ураз ішло в парі з пониженням справжньої творчости і здобутків для людскости давало не багато; ціле море фактів, не з'єднаних ширшим принципом, фільософично не звязаних поміж себе – справжнє солоне море, яким не задовольниш своєї спраги. Я нічого не говорю проти виучування фактів, навпаки – воно мусить бути, але тільки для того, щоб служити підставою для загальних вивідів, давати матеріал для широких теорій, які обхоплюють собою великі проблеми людського життя. Може бути, що се у мене висловлено не ясно, але сама думка здається мені правдивою.

Так само що до "бульварної" тези. Знов таки, я не хотів сказати, що драма розвилася з лірики і епоса; моя думка втім, що драма мусить бути закінченням літературної еволюції, розуміючи увесь процес її не так простолінійно, як розумів хоч би Летурно[37]. Не називаючи її, я викладав ту теорію, яка саме панує в сучасній науці, – себто, теорію синкретизму, якої представниками уважаються Спенсер[38], Гроссе, Веселовський[39]. Ся наука уважає основною прикметою первісної поезії брак вправно зазначених меж поміж поетичними формами; на сій стадії не можна вирізнити всіх елементів сучасної поезії, і вони разом складають те, що, може й не совсім вдатно, я назвав народною піснею, очевидно, не в тому розумінні, яке тепер сьому терміну надається. Потім вже еволюційно з сеї початкової поезії розвиваються різні форми, передаються диференціяціями, наслідком якої і появляється лірика, епос і драма. Чому драма стоїть на кінці, легко зрозуміти і з чисто психольогічних основ. Адже ж факт певний, що первісний чоловік, як і сучасний дикун, як і кожна дитина відзна-

чається розімкнутістю своїх стремлінь і, сказати б, егоцентричним світоглядом. Для його тепла існує сонце, для його страху гримить грім і сичить гадюка, для його наживи ростуть рослини й бігають тварі, поки він їх не спіймає і не споживе, як сам схоче. Я-типна лірика усього, що кругом себе бачить такий чоловік, майже рефлекторними, майже несвідомими рухами, він виявляє свої домінни. До об'єктивації він абсолютно не здатний, він попросту не може поставити себе на місце другого. Певна річ, що такий суб'єкт і може висловити тільки свої суб'єктивні почування, і не здатний піднятися до тієї вищої об'єктивації, якої потребує драма. Ось чому я й поставив драму останньою в ряді поетичних форм. Ви згадуєте Шекспіра, але згадую його й я і гадаю, що Шекспір – як геній не вкладається в рамці загальної схеми і як виємок тільки скріпляє схему. Знов згоджуюсь з тим, що у мене се, може бути, не ясно сказане, але й говорив я тільки між іншим, на швидку, і щоб сказати се докладно, треба б написати величезну книгу, а не кілька карток.

Лазити по смітнику літератури я не маю жодної охоти і був би несказанно радий, як би сього не доводилося робити. Але що ж подієш, коли літературу обернено в смітник, коли на всіх путях і перепутіях тільки і бачиш Бонавентуру? Заплющити очі й казати, що у нас усе гаразд та аналізувати твори кращих письменників, які майже нічого не пишуть? Візьміть останні роки і скажіть, що дала вартнійшого наша література між тим морем дурниці, яке просто затоплює нас? Бонавентура кругом, він залазить, між іншим, і на сторінки "Л[ітературно]-Н[аукового] Вістника" та інших видань і підкопує всяку повагу до письменства серед серйознійших людей. І, дивлячись на таке поруганння – мовчати? Та й Ви ж самі не мовчите, Ви не можете мовчати. Ви ж хочете про Павлика, наприклад, раз сказати своє слово[40], а що ж таке той Павлик, як не Бонавентура – публіцист? Гнатюк пише довгу статю про Шухевича[41] – хто ж той Шухевич, як не Бонавентура – учений? Се все люди одного типу, се представники того смітника, який панує в літературі, в публіцистиці, в науці, і мовчати не можна. Коли ми хочемо (а певна річ, свого ми не хочемо) віддати перед Бонавентурі, коли не хочемо мити помістя літератури – цілковитого смітника.

З одною увагою Вашою я цілком згоджуюсь – з тим, що той Бонавентура, про якого я говорю в своїй статі, для Галичини не цікавий, бо він специфічно український. І тому то я просив би не друкувати моєї статі у "Вістнику". Я міркую так: коли Франко, який наші обставини з поміж галичан знає найліпше, читаючи її, почуває нудо-

ту й жаль, то що ж почуватиме пересічний, звичайний рутенець? Очевидно, ще гірше щось, або й зовсім статі не читатиме. Значить, на віщо її друкувати? Я згодився б на ту операцию, яку Ви пропонуєте (пропустити початок), бо не належу до авторів, що мають за Святе письмо кожне своє слово, але думаю, що ся операция справи не поліпшить: статя лишиться такою ж нудною для Галичан й не цікавою, бо суть не в тих справедливих чи несправедливих увагах, які радите пропустити, але в цілій статі. Мені здається, що процес упадку драматичної літератури і театру може бути цікавішим для читача. Через те я послав до "Вістника" статю. Коли ж побачив, що помилився, то не можу доводити помилки до краю. Тим то, дякуючи від щирого серця за уваги, прошу статі не друкувати і вернути її мені: може колись я скористуюсь українським текстом для російської України, бо думаю, що у нас се питання таки має свій резон.

І ще одна причина нахиляє мене до того, щоб статі у "Вістнику" не друкувати. В дальшій частині я обговорюю твори Яновської, Коваленка і Хоткевича[42]; останніх двох твори друкувались у "Вістнику". Посилаючи початок статі, я якось не поміркував над тим, на скільки зручно обговорювати (й до того негативно) на сторінках "Вістника" твори, друковані у "Вістнику" ж. Поміркувавши, бачу, що се може бути справді незручним для редакції, навіть тоді, коли підписую статі власним ім'ям.

А втім – хай він скисне, той Бонавентура! Тепер такі часи, що написав би щось цікавійше до розмови. Очевидно, ми стоїмо на порозі великих подій і на їх треба б відгукнутися. Коли ж проклята щоденщина так заїдає, що просто нема змоги викінчити другу працю, яку я розпочав був для "Вістника" і яку мусів покинути. А час іде, а вона старіє й незабаром може здатися непотрібною. Як раз на сей місяць збіглося до купи стільки нагальної дрібної роботи, що взятись до того, що хотів би сам робити, не можна – і через те все роблю погано, з відразою, думаючи про що інакше. Простіть, що пишу натяками.

"На лоні природи" з радою душею передрукуємо. Чи Хойнацький[43] довів уже до краю видання Ваших творів? Останній том, який я бачив – се "З бурливих літ"[44]. Сповістіть, що далі вийшло, то я собі придбаю й подаватиму до цензури.

"Кіев[ская] Стар[ина]" запізниться сього місяця ще більше, бо в друкарні складачі застрайкували. Страйк вже скінчився, але часу пропало досить.

Бувайте здорові. Щиро стискаю Вашу руку. Кланяйтесь усім добрим людям.

Ваш Сергій Єфремов.

21. II. 905.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 67–74. – Автограф. Лист є відповіддю на лист І. Франка від 19. 02. 1905 [Т. 50, № 235, С. 262–264].

Лист № 14

27. V. 905.
З Києва

Дорогий товаришу,

Хоч з тону Вашого листа бачу, що Ви на мене вгнівалися, але дозвольте мені по старому називати Вас товаришем, без того офіціального "добродію", – тим більш, що власне не почуваю за собою вини, або принаймні великої вини.

Бачу й сам, що з Бонавентурою не гаразд вийшло, що не прислав Вам кінця. А сталося се тому, що спершу Ваш лист знеохотив мене до його і, думаючи, що Ви без моєї відповіді друкувати його не будете (тим більш, що питали згоди на те, щоб дещо повикреслювати), я відложив український текст. Коли раптом пише мені Гнатюк, що початок друкується; тоді я й написав і Гнатюкові, і Вам, щоб не друкувати. Одбираю книжку "Вістника", бачу – там надруковано. Треба було братися за дальшу частину, але тим часом надійшли такі часи, коли всякі Бонавентури й мені самому не цікаві були, усяка інша робота наспіла і за нею я од книжки до книжки одкладав статю й добрався аж до того, що Ви мені докір прислали. Що правда, останнім часом мав я Вам кінець вислати, висліпавши трохи часу, щоб хоч не багато обробити, та після Вашого останнього листу вже й сам не знаю, що робити. Пишете, що я вилаяв наших письменників, – то б то виходить дурно, хоч за Хоткевича самі згоджуєтесь, що з ним зроблено "по правді". Лишається Коваленко й та кумедна Аріядна Сакунівна. Коваленкова драма звичайно – не таке сміття, як напр., Суходольського твір, се попросту тупа річ і власне своєю претензійною тупістю здалась мені вартою того, щоб бути залученою до витворів Бонавентури. А втім не змагатимусь: de gustibus non disputandum[45]. Що ж до Сакунівни, то тут, даруйте мені, більш винувата редакція "Вістника", ніж я. Судіть самі: Кониський помер р.1900, р.1903 влітку надруковано його творів IV т.[46], де можна знайти й інкриміновану повість. Р. 1903 в осени, три роки по смерти Кониського і 5 року по виході

IV т., у "Вістнику" появляється його повість за підписом якоїсь Сакунівни[47]. Ви пишете, що се псевдонім Конiського – вірю тепер, але чому ж редакція сього не оговорила, друкуючи повість, навіщо свято додержала непорушності псевдоніму померлої людини? Хто міг думати, що редакція три роки видержить повість у своїй шухляді й потім надрукує її після того, як вже її де инде друком оголошено. І не пояснить, чому се так зроблено, і не роскриє нарешті псевдоніма людини, що вже не потребує того, щоб заховувати й оберігати його псевдоніми? Додам до сього, що бувши у Львові між смертю Конiського й надрукуванням повісти у "Вістнику", я (може пам'ятаєте?) дуже цікавився, що до "Вістника" надсилають, і Вас розпитував, але в той час про нову тоді ще повість Конiського нічого не чув, хоч взагалі Ви скаржилися на українців, що нічого до "Вістника" не надсилають, так що доводиться на самих Коваленках виїздити. А зваживши се все, чи не мав я рації думати, що просто якийсь жвавий Бонавентура, прочитавши в IV т. "Навипередки", так уподобав собі ту повість, що не встояв перед спокусою переписати її й зажити слави[48], не сподіваючись, що вчинок його виявиться. Дуже мені прикро, що зробив таку помилку, але чи міг я її не зробити? Властиво кажучи, се вже дурниця, над якою не варто так довго і розводитися, але я дорожу кожною Вашою думкою й не хотів би, аби Ви судили мене, не маючи усіх обставин.

100 рублів на III т. Ваших оповідань Вам, певна річ, належаться. Я мав переслати їх через одного товариша, що на тім тижні збирається до Львова. Тепер пошлю тільки 50, а рештою порядкуватиму так, як у листі наказуєте. 10 р. 7 к. до Петербургу вислав (квиток посилаю Вам), собі взяв 3 р., а на решту ждатиму Ваших доручень. Дуже радий я, що Ви нарешті забираєтесь до писання історії літератури, тільки одно мене мучить: а як же з Вами самим буде? Очевидно, без Вас історія нашої літератури матиме дуже замітну щербу і не буде повною. До речі, в Вашій праці, що в "Энциклопедичному Словари"[49] є деякі фактичні помилки й не зовсім доведені тези, – не забудьте повиправляти їх, друкуючи історию літератури. Хотів був написати на ту статю рецензию, та за іншою роботою не встиг, – може хиба влітку напишу.

Про "Мойсея"[50] запитував редакцію, – вона нічого не має принципіяльно проти поміщення Вашої поеми, але зважайте на цензуру не тільки щодо змісту, а й до самої форми. Річ у тому, що "Кієвская Старина" по затвердженій програмі не має права містити поезій; дві поемки, що там були надруковані ("Хвесь преславний Гайдамака" Грінченка та "Роксоляна" Комарівни[51]), тільки тому цензор пустив,

що редакція напирала на їх історичну сторону. Може бути, що упреться й не схоче пустити віршів не з української старовини. Се треба мати на увазі заздалегідь. Власне через се я не знаю, що буде з тими поемами. Які на конкурс можуть прийти, коли цензор не схоче їх пустити? Звичайно, що треба буде попробувати, бо тепер взагалі цензура для "К[иївської] Ст[арини]" трохи полегшала, хоч иноді такі вибрики бувають, що тільки руками розведеш. Може на конкурс поему пришлете?

Рукопис поезій Самійленка[52] перешлю через згаданого товариша. Прошу дозволити йому списати, як що у Вас знайдуться такі, яких нам бракує.

В листі сьому пересилаю й документ в справі Шухевича, який прошу видати Гнатюкові (якому при сій оказії кланяюсь). От іще Бонавентура – той Шухевич! Товариству не вадило б як-небудь спекатися сього й подібних до його добродіїв.

Все у нас тепер живе однією думкою про сподівану волю, але вона десь забарилась. Уряд навіть після останнього погрому, здається, хоче воювати далі, аби тільки не зробити уступок опозиції. Сими днями сподіваємося в Київі мобілізації, яка певно й мене зачепить (я – "запасний рядовой"). Уявіть собі, який з мене вояка вийде! Та ж "не за Україну, а за її ката"... Чорт батька зна, що таке та й годі. А все таки не к Різдву іде, а к Великодню!

Бувайте здорові. Щиро стискаю Вашу руку.

Ваш Сергій Єфр.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 75–80. – Автограф. На аркушах 75 та 79 у верхньому лівому кутку – погрудний портрет Т. Шевченка. За змістом, за всіма деталями, цей лист – відповідь на лист І. Франка від 31 травня 1905 року [Т. 50, № 241, С. 266–267]. Неясним залишається хронологічний нонсенс: як відповідь С. Єфремова могла бути написана швидше, ніж лист І. Франка, якого стосується ця відповідь. На цей лист С. Єфремова І. Франко відповів листом 13. 06. 1905 року [Т. 50, № 243, С. 267–268].

Лист № 15

30 березоля року 1907

Вельмишановний Добродію,

Видавнича Комісія Товариства "Просвіта" у Київі на своему черговому зібранні 23 березоля ухвалила видати Ваше оповіданнє "Ліси і пасовиська", поробивши в йому деякі стілістичні поправки, щоб

таким чином стало воно більше приступним по селах на Україні. Тоді ж таки Комісія доручила мені попрохати у Вас дозвіл на таку операцію. Виконуючи сю постанову Комісії, я і звертаюсь в сьому листі до Вас, Вельмишановний Добродію, за таким дозволом, маючи надію, що Ви ласкаво його дасте.

З великою пошаною до Вас,
Секретарь Видавничої Комісії *п. Єфремов*

Адреса: Київ, Бульварно-Кудрявська 10, кв. 6, Товариство "Просвіта".

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Відділ рукописів та текстології. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 55. – Автограф. У верхньому лівому куті аркуша штамп: "Товариство "Просвіта" у Києві, засноване в пам'ять Тараса Шевченка".

ПРИМІТКИ

1. Йдеться про Олександра Яковича Кониського (1830–1900) – письменника, публіциста, громадського діяча, одного з фундаторів Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, який помер у листопаді 1900 року.
2. Ревакович Тит (1846–1919) – суддя, громадський діяч, член-засновник НТШ, правний дорадник Товариства "Просвіта" у Львові і його почесний член.
3. Шраг Ілля (1847–1919) – громадський і політичний діяч, адвокат. З 1869 року працював гласним Чернігівської губернаторської земської управи, 1906 року був послом до Першої Державної Думи, де очолював українську фракцію.
4. Мова йде про статтю С. Єфремова "Останні години життя, смерть і похорон Олександра Кониського", опубліковану у "Літературно-Науковому Вістнику" (Кн. 1, за січень 1901 р. – С. 51–54). У цю статтю увійшли тексти усіх телеграм з приводу смерті О. Кониського, які наводяться у даному листі.
5. Йдеться про роман-хроніку "Люборацькі" Анатоля Патрикійовича Свидницького (1834–1871), котрий з ініціативи Івана Франка було опубліковано у львівському журналі "Зоря" за 1886 рік (№№ 1–6, 9, 11–22) з суттєвими купюрами. У І. Франка зберігся рукопис роману, за яким здійснювався друк у "Зорі". Цей рукопис було надіслано С. Єфремову. 1901 року завдяки зусиллям С. Єфремова, роман було перевидано без купюр (див. видання: Свидницький А. Люборацькі. Сімейна хроніка. – Київ: Друкарня П. Барського, 1901. – 326 с. "Українська бібліотека", видавництво "Вік" у Києві, № 3). Стаття І. Франка, про яку згадується, – "З остатніх десятиліть XIX в.", зокрема та її частина, що була опублікована у восьмій книзі (за серпень) "Літературно-Наукового Вістника" (С. 48–67). У листі С. Єфремов має на увазі уступ тексту, де сказано: "Скільки крови напсували нашій публиці і нашим редакторам ті невинні, невеличкі проби реалістичного мальованя нашого житя! Яких куріозних осудів були ми свідками!... Коштовна повість Свидницького "Люборацькі" могла бути поміщена в "Зорі" тілько з досить значними пропусками" (С. 56).

6. Історичне Товариство Нестора Літописця засноване у Києві 1873 року спочатку при Київському університеті, а з 1920 року при ВУАН. Товариство відбувало наукові засідання та видавало праці під назвою "Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца". Просячи І. Франка надсилати примірники "Літературно-Наукового Вістника" на адресу товариства, С. Єфремов намагався таким чином отримати ті примірники, оскільки видання було тоді заборонене російською цензурою.
7. "Вік" – видавництво, засноване в Києві 1895 року при участі О. Лотоцького, С. Єфремова, В. Доманицького, В. Дурдуківського та інших. Існувало до 1918 року і, незважаючи на важкі цензурні умови, видало коло 140 назв із 560 000 книг, серед яких особливо цінні видання української класики. Саме цим видавництвом протягом 1903–1905 років була здійснена спроба першого багатотомного видання творів Івана Франка – видано тритомник оповідань Каменяра. Упорядники 14 тому 50-томового видання творів І. Франка (Т. 14. – С. 447) помилково вважають, що "в підготовці цього видання письменник безпосередньої участі не брав". Пропоновані листи незаперечно доводять участь І. Франка у підготовці видання.
8. Йдеться про оповідання І. Франка, які мали увійти у другий том (що містив прозові твори) антології "Вік". Крім оповідання "Малий Мирон", всі перелічені твори увійшли до видання: Вік: Українська проза від Квітки до 80-х років XIX в. – Т. 2. – Київ, 1902. – С. 512–584.
9. У першій частині "Збірника творів Івана Франка" (Київ, 1903) було вміщено репродукцію найвідомішого портрета Івана Франка, створеного Іваном Івановичем Трушем (1869–1941) 1903 року. У 1940 році І. Труш зробив авторський повтор цього портрета (про це див.: Різун Т. Іван Труш у фондовій збірці Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка // Іван Труш (1869–1999): матеріали конференції до 130-річчя з дня народження. – Львів, 2001. – С. 31), і оригінал цього авторського повтору зберігається нині в Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка у Львові.
10. Йдеться про видання: Франко И. В поте лица. Очерки из жизни рабочего люда // Перевод О. Рувимовой, Р. Ольгина с предис. и под ред. М. Славинского. СПб, б.г.
11. Маючи намір опублікувати Франкове оповідання "Чума" у другому томі антології "Вік" (Київ, 1902), редакція видавництва спочатку взяла за основу текст оповідання, опублікований у "Зорі" і через видавця М. Опокова просила письменника надіслати пояснення використаних в оповіданні діалектизмів, які малозрозумілі українцям-наддніпрянцям. У листі до С. Єфремова від 28. 10. 1901 року І. Франко писав: "Цікаво б знати, відки видавець "Віку" бере текст "Чуми"? Коли з "Зорі", то звертаю його увагу, що се текст не мій, а Василя Щурата: се його переклад із "Киевской Старины". Коли треба, я готов прислати свій (досі не виданий текст), бо щуратський аж кишить москалізмами" (Т. 50. – С. 171). М. Опоков сповістив І. Франка, що справді текст взято з "Зорі". На прохання С. Єфремова І. Франко надіслав свій текст твору, і його було опубліковано у видавництві "Вік".
12. Йдеться про видання: Литературный збирнык'ъ, зложеный на спомынъ Олександра Конiського (1836–1900). – Київ: Вік, 1903. У цьому виданні було передруковане оповідання Івана Франка "Муляр" (С. 93–100).

13. Відомо, що протягом 1900–1901 років художник Іван Труш здійснював мандрівку по Придніпрянській Україні (див.: Нановський Я. Іван Труш. – Київ: Мистецтво, 1967. – С. 30–31). Побувавши в Києві, він налагодив тісні контакти з багатьма діячами української культури, в тому числі з С. Єфремовим. Очевидно, через І. Труша С. Єфремов передав до Львова І. Франкові рукопис "Люборацьких".
14. Йдеться про статтю С. Єфремова "Дмитро Маркович. Літературна характеристика", яку було опубліковано в "Літературно-Науковому Вістнику" (1902. – Т. 19. – С. 54–75) під псевдонімом "С. Волох".
15. Стаття С. Єфремова "Національне питанне в Норвегії", про яку йдеться, була опублікована у "Літературно-Науковому Вістнику" за 1902 рік (Кн. 1. – С. 17–32; Кн. 2 – С. 98–114).
16. Церемонія відкриття пам'ятника відбулася 30–31 серпня 1903 року і стала визначною подією в історії української культури. З Галичини на святі побувала ціла делегація (Ю. Романчук, К. Студинський, В. Стефаник, В. Гнатюк та інші). Про перебіг свята С. Єфремов оповів у статті "Праздник украинской интеллигенции", опублікованій у "Київській Старині" (Т. LXXXIII. – Октябрь. – Київ, 1903. – С. 169–202).
17. Мається на увазі збірник: На вичну пам'ять Котляревському. Литературный збирныкъ. – Київ: Викъ, 1904. З творів І. Франка у цьому збірнику опубліковано сонет "Котляревський" та поему "Іван Вишенський".
18. Очевидно, І. Франко не заперечував проти пропозиції С. Єфремова, оскільки оповідання "Муляр" було надруковане у збірнику.
19. Йдеться про автобіографію відомого українського поета Павла Арсеновича Грабовського. Ця автобіографія написана П. Грабовським у листі до Б. Грінченка від 8. 09. 1901 року (див.: Грабовський П. Зібрання творів в трьох томах. – Т. 3 / Підготовка тексту та упоряд. приміток І. Дзеверін, О. Кісельов, М. Сиваченко. – Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР. – С. 30–307) і була надрукована у "Літературно-Науковому Вістнику" 1903 року (Т. 22, С. 50–52).
20. Статтю С. Єфремов написав, але не для "Літературно-Наукового Вістника". Під заголовком "Поэтъ-гражданинъ" вона була опублікована у "Київській Старині" (Т. LXXX. – Февраль. – Київ, 1903. – С. 323–348).
21. Йдеться про літературно-критичний нарис Осипа Маковея "Павло Грабовський (Дещо про його життя і діяльність)", опублікований 1899 року у "Літературно-Науковому Вістнику" (Т. 6. – Кн. 4. – С. 22–37 (Наукова частина)).
22. З галицьких авторів у збірнику були представлені твори Т. Бордуляка, Н. Кобринської, О. Маковея, Л. Мартовича, В. Стефаника, І. Франка, Л. Яновської.
23. Йдеться про оповідання Івана Франка "Як Юра Шикманюк брів Черемош". Письменник надсилав це оповідання для публікації у збірнику "На вічну пам'ять Котляревському", однак спізнився, і оповідання у збірник не увійшло.
24. Стешенко Іван (1873–1918) – громадський та політичний діяч, педагог, літературознавець і письменник, член старої громади. У часописі "Научное Обозреніе" (1902. – Кн. XII) І. Стешенко опублікував статтю "Новійшая украинская поезія". На цю статтю С. Єфремов відгукнувся статтею "Критика sui generis", про надіслання якої С. Єфремов згадує у цьому листі. Названа стаття С. Єфремова була опублікована у "Літературно-Науковому Вістнику" (1903.

– Кн. 4. – С. 57–60). Однак, полеміка на цьому не вичерпалась, бо І. Стешенко відповів С. Єфремову статтею "З приводу уваг д. Єфремова", яка побачила світ також у "Літературно-Науковому Вістнику" (1903. – Кн. 7. – С. 39–51). Вся ця полеміка є фактичною основою даного листа.

25. Дурдуківський Володимир (1874–?) – педагог, директор Першої української гімназії ім. Т. Шевченка у Києві, керівник Науково-Педагогічної Комісії ВУАН, один із засновників видавництва "Вік". Як і С. Єфремов, пізніше також був засуджений в процесі СВУ.
26. Очевидно, йдеться про рецензію на статтю І. Стешенка громадського і політичного діяча, письменника Івана Липи (1865–1923), опубліковану під криптонімом "І. Л." в другій книзі (за лютий) 1903 року "Літературно-Наукового Вістника".
27. Ймовірно, йдеться про Павла Петровича Пелехина (1842–1917) – українського хірурга, родом з Петербурга. 1898 року П. Пелехин передав НТШ у Львові 90 000 австрійських корон на фонд будівництва майбутнього медичного факультету Українського Університету та для підготовки професури для нього. За ці гроші НТШ купило будинок по вул. Чарнецького 24–26 (зараз вул. В. Винниченка), де Товариство міститься донині.
28. Йдеться про збірку прозових творів Івана Франка "В поті чола. Образки з життя робучого люду", котра була видана у Львові. Твори з цієї збірки склали зміст перших двох томів тритомного зібрання прозових творів І. Франка, виданих видавництвом "Вік".
29. У львівському виданні 1890 року збірку "В поті чола" відкривало вступне слово Михайла Драгоманова та автобіографія І. Франка, котра являла собою частину листа письменника до Михайла Драгоманова (від 26 квітня 1890 року).
30. Йдеться про п'єсу Івана Франка "Украдене щастя". Іван Карпович Карпенко-Карий (справжнє прізвище –Тобілевич, 1845–1907) – видатний український драматург, актор, корифей українського театру. Завдяки йому та зусиллями його братів – Панаса Саксаганського та Миколи Садовського – трупа українського театру здійснила постановку п'єси І. Франка у Києві 1904 року.
31. Гнатюк Володимир (1871–1926) – визначний етнограф, організатор наукової праці, з 1899 року секретар НТШ, з 1916 – голова Етнографічної Комісії товариства, редактор (з 1900 року) всіх видань цієї комісії, співредактор "Літературно-Наукового Вістника".
32. Цей третій том із зазначеними оповіданнями опубліковано виданням: Збирник творів Івана Франка. Том третій. Иван Франко. Бориславські оповидання. У Київі, 1905.
33. Четвертий та п'ятий томи "Збірника творів Івана Франка" не були видані.
34. На святкуванні 35-літнього ювілею творчої праці І. Нечуя-Левицького ухвалили внести просьбу до міністра внутрішніх справ, щоб зліквідувати указ 1876 року. Дію указу того року було зупинено. (Про це див.: Заходи коло знесення указу з 1876 р. // ЛНВ. – 1905. – Річник VIII. – Т. XXIX. – Кн. II. – Хроніка і бібліографія. – С. 138.).
35. Йдеться про статтю С. Єфремова "Литературний Бонавентура", текст якої російською мовою опубліковано у щомісячнику "Кіевская Старина" (Річник 24. – Т. LXXXVII. –1905. – Февраль. – С. 302–323 та Т. LXXXIX. – 1905. – Апрель. С. 90–116).

36. Мова йде про статтю С. Єфремова "Бонавентура в українській літературі", лише частину якої було опубліковано у березневій книзі "Літературно-Наукового Вістника" 1905 року. С. Єфремов надіслав І. Франкові український варіант тексту для публікації у "Літературно-Науковому Вістнику". Бонавентура – ім'я копача із комедії І. Карпенка-Карого "Сто тисяч". У коментарі до публікації Франкового листа від 19. 02. 1905 року С. Єфремов писав: "Я запропонував Франкові подавати разом матеріал до "Кіевской Старини" (по-російському) і до "Л. Н. Вістника" (по-українському). Названа стаття мала бути першою спробою такої комбінації – як виявилось потім, невдатної, бо з текстом вже другої половини статті для "Вістника" я запізнився і, хоч затримав друкування російського тексту в "К. Старині" на місяць, все ж український мав би вийти після російського. Це знеохотило мене провадити таку спробу далі й викликало справедливі нарікання Франка" (Література. – Зб. 1. – Київ, 1928. – С. 168).
37. Летурно Шарль (1831–1902) – французький етнограф, антрополог, філософ та соціолог.
38. Спенсер Герберт (1820–1903) – англійський філософ, психолог і соціолог, один із засновників позитивізму та еволюційної школи в історії культури та етнографії.
39. Веселовський Олексій Миколайович (1843–1918) – російський літературознавець, історик літератури, професор Московського університету та Лазарівського інституту східних мов.
40. Натяк на статтю Івана Франка "Михайло Павлик (замість ювілейної сильветки)", опубліковану у 29 томі "Літературно-Наукового Вістника" 1905 року. У ній І. Франко подав дуже гостру оцінку діяльності свого друга Михайла Павлика (1853–1915), що привело до певної прохолоди в їх взаєминах. На статтю І. Франка М. Павлик відповів необ'єктивною і нетолерантною статтею "Пан Іван Франко супроти мойого 30-літнього ювілею", опублікованою того ж року у "Вістнику".
41. Йдеться про визначного етнографа, дослідника Гуцульщини, громадського діяча, члена НТШ Володимира Осиповича Шухевича (1850–1915). Щодо статті В. Гнатюка, йдеться, мабуть, про рецензію В. Гнатюка на працю В. Шухевича "Гуцульщина", опубліковану під криптонімом "М. Р." у другій книзі (за лютий) 88 тому "Киівської Старини" за 1905 рік.
42. У російськомовному варіанті статті С.Єфремов критично аналізував п'єси "Повернувся із Сибіру" Л.Яновської, "Зрада" Коваленка та "Пристрасті" Г. Хоткевича.
43. Хойнацький Антін (1862–?) – управитель Ставропігійської друкарні у Львові, видавець творів І. Франка.
44. Йдеться про збірку оповідань Івана Франка "З бурливих літ", опубліковану у Львові 1903 року.
45. Про смаки не сперечаються *(лат)*.
46. Йдеться про видання творів Олександра Кониського (про нього див. виноску 1): Твори О. Я. Конисского-Перебенди. – Том четвертий. – Одесса: Типография Е. И. Фесенко, 1903. Повість "Наввипередки", про публікацію якої ідеться, міститься на 199–255 сторінках цього видання з авторською датою "28 серпня 1900. У Київі".

47. Повість "Наввипередки" О. Конiського опублікована у 24 томі "Літературно-Наукового Вістника" 1903 року (ч. 1 – С. 113 – 133, 176–196) під псевдонімом "Аріядна Сакунівна".
48. У російському варіанті статті про Бонавентуру С. Єфремов писав: "...повесть Сакунивни буквально переписана из IV тома произведений Конисского – сохранено даже заглавие, проставлена та же дата. Все это уже настолько грубо и совершенно бесцельно проделано, что на счет мотивов подобного поступка можно только теряться в догадках, если не предположить, что покойный Конисский сделался жертвой увлечения какого-то безнадежного Бонавентуры – графомана, уже совершенно не ведавшего, что творит" ("Киевская Старина", 1905, кн. 4, с. 105). Цей уступ статті і був приводом до інциденту, який обговорюється в даному листі. У листі 31 травня 1905 року І. Франко пояснив С. Єфремову, що "Сакунівна" – це псевдонім О. Конiського
49. Йдеться про нарис І. Франка "Южнорусская литература", опублікований у 81 півтомі Енциклопедичного словника Брокгауза та Євфрона.
50. Мова йде про поему Івана Франка "Мойсей". У листі від 31 травня 1905 року І. Франко писав до С. Єфремова: "Сими днями надіюся викінчити свою поему "Мойсей". Д[обродій] Кошобинський, бувши тут проїздом і мавши нагоду пізнати першу половину її, піддав мені думку заслати її в "К[иївскую] стар[ину]". Я, знаючи, як скептично дивляться українці на галицькі вірші, не дуже похочую, бо то ж треба б переписувати (цілість обійме, числячи по 8 строф на сторону друку, коло трьох аркушів). Ось я й запитую Вашої думки: слати Вам чи не слати "Мойсея". Невважаючи на стару тему, в поемі порушено багато дуже новочасних думок, та й надіюся, що й з цензурного погляду вона буде невина". [т. 50, № 241, с. 267].
51. Поему "Роксолана" Галини Комарівни (1877–1930) – поетеси, доньки відомого бібліографа та етнографа Михайла Комарова – було опубліковано у "Київській Старині". – Т. LXXXV. – Июнь. – Київ, 1904. – С. 597–604; Поезію Бориса Грінченка "Хвесь, преславний гайдамака" було опубліковано в тому ж виданні (Т. LXIX. – Июнь. – Київ, 1900. – С. 398–402).
52. С. Єфремов мав намір опублікувати збірку поезій Володимира Самійленка (1864–1926) у видавництві "Вік". Однак, цензура заборонила цю збірку і С. Єфремов надіслав зібрані поезії В. Самійленка І. Франкові. У 1906 році зусиллями І. Франка в "Українсько-руській Видавничій Спілці" було опубліковано збірку поезій В. Самійленка "Україні", до якої увійшли поезії, прислані С. Єфремовим.

РОМАН ГОРАК

ІВАН ЛИЗАНІВСЬКИЙ

Він був особистим секретарем Івана Франка у 1912–1914 роках, написав про це спогади. І був першим редактором багатотомних видань творів Івана Франка, що протягом 1927–1932 років вийшли у видавництві "Рух" та "Книгоспілка" на Великій Україні, але про нього заборонялось ширше говорити, а твори, редаговані ним, надійно зберігались у спеціальних хранилищах. Там же ж і зберігалися редаговані ним твори Ольги Кобилянської та Василя Стефаника. Правда, той факт, що Іван Лизанівський редагував ці твори, фіксували деякі бібліографічні довідники, як, наприклад, бібліографічний довідник творів Івана Франка, виданий "Науковою думкою" у Києві 1966 року, складений М. О. Морозом.

Вперше бодай якась згадка про Івана Лизанівського в незабороненій літературі з'явилась тільки 1972 року у виданні "Іван Франко у спогадах сучасників", яке видало видавництво "Каменяр" у Львові, упорядником тих спогадів був О. Дей, чи не найголовніший цензор того реакційного часу по Франку. Він включив у збірник спогади Івана Лизанівського, які були написані ним 10 травня 1926 року і опубліковані в журналі "Всесвіт" (1926, № 10, с. 6–7) під заголовком "Франко в роках 1911–12", а відтак був передрукований в журналі "Україна" (1926, кн. 6, с. 175–179). Спогади Івана Лизанівського, надруковані звичайно з певними скороченнями, О.Дей назвав "Два роки з Іваном Франком", а до них про Івана Лизанівського дав наступний коментар: "Лизанівський Іван – літературознавець, після 1917 р. працював у видавництвах Харкова". І достатньо. Ці ж спогади Івана Лизанівського з таким же коментарем його особи опублікував О. Дей і в наступному виданні "Спогадів про Івана Франка", що вийшли 1981 року у видавництві художньої літератури "Дніпро". Нарешті ці ж спогади були включені у "Спогади про Івана Франка", які упорядкував М. Гнатюк і видав у видавництві "Каменяр" 1997 року, давши про Івана Лизанівського дещо ширший коментар: "Лизанівський Іван

– студент Львівського університету. Працював секретарем у Івана Франка в 1911–1912 роках, про ці роки в житті Івана Франка й написані спогади". Зрештою, всього цього можна й було не писати, бо про це міг дізнатись й сам читач зі спогадів. Правда, М. Гнатюк відновив оригінальну назву спогадів, тобто назвав їх так, як і були названі вони Іваном Лизанівським.

Про Івана Лизанівського останнім часом можна дізнатись з багатьох джерел, зокрема з "Енциклопедії українознавства (Словникова частина)" за редакцією В.Кубійовича (Львів, 1994 р., т. 4, с. 1289) Encyclopedia of Ukraine за редакцією Данило Рузара-Струка (Торонто–Буффало–Лондон, 1993 р., т. 3, с. 261); "Українська журналістика в іменах" (випуск 3, Львів, 1996 р., с. 197-198); "Довідник з історії України" (видавництво "Генеза", Київ, 2001 р., с. 405); "Українська літературна енциклопедія" (т. 3, Київ, 1995 р., с. 172) та інші. Це дуже подібні між собою тексти, які складають враження, що переписані вони з одного і того ж джерела, і тим джерелом виявились спогади Михайла Кураха (1895–1962), автора пісні "Коли ви вмирали, вам дзвони не грали", що стала народною. Він народився в селі Сердинці Пустомитівського району Львівської області і був за фахом інженер. Служив у Легіоні Українських січових стрільців, потрапив у полон і став одним із організаторів полку ім. гетьмана Мазепи в Саратові. В 1919–1920 роках був референтом Ревкому УГА, брав активну участь в наших національно-визвольних змаганнях і саме тоді познайомився і співпрацював з Іваном Лизанівським. Залишившись на Великій Україні, був заарештований і засуджений на довгі роки тюремного ув'язнення. Свій строк відбував у Воркуті. Через місію Червового Хреста у 1951 року виїхав за кордон. Мешкав неподалік Нью-Йорка. Працював простим робітником. Після його смерті в Швейцарії 1962 року вийшла збірка його віршів під назвою "Перед брамою". 1962 року на сторінках часопису "Вільна Україна" (1962 р., т. 34, с. 52–58) опублікував спогади "Іван Лизанівський", які і стали основою для різних біографічних довідок про Івана Лизанівського, повні різних суперечливих та невірних даних, що й примусили взятись за роботу по встановленні істини та правдивих, а не видуманих даних про цю людину.

Походив Іван Лизанівський з села Заріччя, що обіч Золочева, як з центральної частини його перейти річку Золочівку. Зараз це одне з передмість міста. Його батько був теслею і, до речі, робив перед І Світовою війною дах на залізничному двірці в Золочеві, що й дало підставу деяким дослідникам твердити, що був батько Івана Лизанів-

ського залізничним працівником чи навіть службовцем. Батька звали Миколою і народився він, як свідчить надпис на його могилі, 14 вересня 1860 року. 19 лютого 1891 року, тобто доволі вже пізно, він одружився з Варварою Бартошик, яка була дочкою Семена Бартошика і Пелагії Німкевич, селян із Заріччя, що замешкали у власному будинку, що мав орієнтаційний номер 51. На час одруження їй, як і чоловікові, йшов 32-й рік. У метриці шлюбу (Центральний державний історичний архів України, м.Львів, ф. 201, опис 4а, справа 2313, арк. 260) зазначено, що Микола Лизанівський був сином Теодора Лизанівського та Францішки Руданської, також селян із Заріччя, які мешкали у будинку з орієнтаційним номером 26. Свідчили даний шлюб Яким Дубно та Пилип Гупаловський, а давав шлюб о.Олександр Чемеринський. Микола Лизанівський пішов за зятя і замешкав у будинку тестя, який нещодавно помер, і метрична книга (там же, ф. 201, опис 4 а, справа 2313, арк. 312) фіксує, що сталось це 18 квітня 1890 року. В хаті тестя жили брати та сестри дружини, які одружувались, заводили свої сім'ї і продовжували там же і жити. 12 жовтня 1898 року, наприклад, дочка покійного Семена Бартошика та Пелагії Німкевич Наталія, якій виповнилось 26 літ, тобто була вона 1872 року народження, виходила заміж за вдівця Олексія Буковського, сина Петра Буковського та Марії Латавець, селян зі Шляхів, що також неподалік Золочева. Нареченому, чи як кажуть в Золочеві – молодому, було 35 років, тобто був він 1863 року народження (там же, справа 2313, арк. 274). 2 лютого 1901 року в цій же хаті № 51 син Семена Бартошика та Пелагії Німкевич Іван, який народився 22. 10. 1875 року, одружувався з Євдокією Бохною, дочкою Йосифа Бохна та Марії Березні (там же, справа 6650, арк. 262). Метрика шлюбу вказує, що народилась наречена Євдокія в Золочеві 04. 02. 1873 року.

Цього ж 1901 року, 14 червня, померла теща Миколи Лизанівського Пелагія Бартошик (там же, справа 6650, арк. 146). Мала 55 років, тобто була 1846 року народження. Як і чоловік, що помер перед 11 роками, померла через туберкульоз. Помер від туберкульозу і сам Микола Лизанівський 15 червня 1915 року (там же, справа 6650, арк. 577). Мав всього 57 літ.

Іван Лизанівський був найстаршим сином у сім'ї. Він народився 28 травня 1892 року. Згідно метричного запису, який зберігається у метричній книзі Золочівського районного відділу РАГС, прийняла його на світ повитуха Розалія Замбовська, яка проживала в селі під номером 15, а хрестили Івана Лизанівського наступного по народженню дні 29 травня 1892 року. Так вимагав звичай. Хресними бать-

ками новонародженого були Марко Савчук та Євдокія Галащук, тамтешні селяни. Хрестив і миропомазав Івана Лизанівського парох церкви Миколи о. Іван Гураль. Працював священиком при церкві Миколи монах-василіанин Софрон Телесницький, про якого оповів Іван Франко в оповіданні "Отець-гуморист". В архіві Золочівського районного відділу РАГС метрична книга села Заріччя, де метрика народження Івана Лизанівського та його братів і сестер, має інвентаризаційний номер 35.

Наступною дитиною, яка народилась в Лизанівських, була дочка Параскевія. Вона народилась 4 січня 1894 року. 1 червня 1911 року (ЦДІА України, м.Львів, фонд 201, опис 4а, справа 6650, арк. 344) вона вийшла заміж за Івана Гупаловського, який народився 23.03.1884 року і був сином Тимофія Гупаловського та Анастазії Ковціцької. Відразу по одруженню в них 8 квітня 1912 року (там же, справа 6652, арк. 51) народилась дочка Ольга, 28. 08. 1916 року народився син Богдан-Мар'ян (там же, справа 6652, арк. 370), а 15. 08. 1922 року дочка Ірина. Дивовижно трагічно склалась доля родини Гупаловських. 1939 року був заарештований активний член "Просвіти" Мар'ян-Богдан Гупаловський. Він був вивезений на Сибір, де і був замордований того ж 1939 року. Перед самим відходом радянської армії в 1941 року був заарештований, а відтак замордований в Золочівській тюрмі, як і тисячі інших українців, чисто по-садистськи. Для того, щоб трупи не були обізнані, вони були облиті сірчаною кислотою. І все-таки родина спізнала Івана Гупаловського. Він похоронений на так званому старому цвинтарі в Золочеві. В підпілля пішла дочка Гупаловських Ірина. Вона воювала в рядах УПА, була впіймана і заарештована на 25 років каторги, з якої повернулась і померла 10 жовтня 1984 року. Найстарша дочка Ольга, коли їй виповнилось 16 років, була забрана вуйком Михайлом в Канаду, де вийшла заміж за священика і має троє дітей: Лесю, Богдана і Любу. Парасковія Лизанівська-Гупаловська упокоїлась 17 грудня 1970 року.

Молодший за Параскевію брат Михайло Лизанівський народився 12. 04. 1896 року. 1926 року він виїхав у Канаду. Був двічі одружений. Перша дружина його була сестрою Івана Гупаловського. Вона невдовзі по переїзду до Канади померла і Михайло Лизанівський одружився вдруге. Його дружину звали Катериною і вона була родом з Глинян коло Львова. Михайло Лизанівський помер 4 липня 1964 року, залишивши по собі двох дітей: старшого сина Івана та молодшу дочку Ольгу.

Четвертою дитиною в сім'ї Миколи Лизанівського був син Теодор, який народився 12 вересня 1898 року. Він одружився з Анною Іванів-

ною Хлопіцькою з села Городилова, яка народилась 09. 12. 1906 року. Троє дітей цього подружжя повмирало ще в грудному віці і в живих залишився син Микола, який народився 14. 10. 1931 року. 10. 08. 1958 року вів одружився з Софією Іванівною Мудрою із Заріччя, яка народилася 25. 12. 1935 року. В них буде троє дітей: Галина (нар. 11. 01. 1960 р.), Любов (нар. 11. 03. 1964 р.) та син Юрій (нар. 07. 07. 1965 р.). Тепер вони всі одружені і мають своїх дітей. Лизанівський Теодор помер 02. 05. 1976 року, а його дружина Анна померла 13. 09. 1994 року. Вони похоронені на старому золочівському цвинтарі в одній могилі з Миколою Лизанівським. Микола Теодорович Лизанівський зараз на пенсії, а працював головним ветлікарем в Золочеві. Його дружина, Софія Іванівна, працювала лікарем-фтизіатром в районній туберкульозній лікарні. Живуть вони зараз на передмісті, що називається Піски.

Наймолодшою дитиною у Миколи Лизанівського була дочка Пелагія, яка народилась 1 липня 1902 року. Вона вийшла заміж за Івана Григоровича Олійника і мала з ним троє дітей: Ольгу (1927–1996), Григорія (1928–1971) та Мар'яна (1939–28. 03. 2000). Пелагія Лизанівська-Олійник померла 1989 року, а її чоловік Іван Олійник у віці 96 років 30. 12. 1990 року.

Лизанівська Варвара Семенівна, дружина Миколи Лизанівського, померла 6 березня 1932 року. Мала 62 роки.

Після закінчення звичайної народної школи Іван Лизанівський у 1903 році поступає в перший клас цісарсько-королівської гімназії в Золочеві. Така була воля батька, який хотів бодай одному синові дати освіту та відкрити дорогу у світ. Директором гімназії в Золочеві був відомий педагог Тома Гарницький, релігію вчив Євгеній Громницький, а серед відомих викладачів гімназії був Петро Карманський, що вчив українську літературу, та Михайло Галущинський, який невдовзі переїхав у Рогатин у тамтешню гімназію, а на початку Першої світової війни очолить Легіон українських січових стрільців. Навчальною мовою гімназії була польська, українською мовою з навчальних предметів велась тільки релігія, а сама українська мова та література була предметом обов'язковим лише для українців та інших, батьки яких виявили бажання, щоб їх дитина знала цю "краєву" мову. Таке відношення до української мови та літератури, шовіністичне висвітлення краєвої історії, приводило у всіх галицьких гімназіях до виникнення підпільних гуртків серед українських гімназистів, метою яких було поглиблене вивчення своєї рідної літератури та історії. Часто з цією метою при гімназіях створювались нелегальні бібліотеки, які попов-

нювали свої фонди відповідною літературою і часто переслідувались поліцією, громились, а навіть виключались з гімназії чи віддавались "у руки справедливості", під якою розумівся цісарсько-королівський суд.

Золочівська гімназія не була в тому відношенні винятком, а Іван Лизанівський в старших класах навіть відважився запропонувати дирекції гімназії для обговорення свій реферат з історії України, який називався "Відродження України до 1848 року", що й зафіксував зокрема "Звіт дирекції ц-к гімназії в Золочеві" на рік шкільний 1910/1911. 19–21 червня 1911 року Іван Лизанівський успішно складає матуральні екзамени за гімназію і цього ж року поступає на філософський факультет Львівського університету.

Якраз на той час для українських студентів з провінції був збудований Академічний дім по вулиці Супінського (зараз Коцюбинського), 21, що був звичайним гуртожитком з доволі дешевою кухнею. В ньому одержує місце й Іван Лизанівський. У першому зимовому півріччі 1911/1912 навчального року він слухає історію педагогіки (4 години в тиждень) та працює в його педагогічному семінарі (дві години в тиждень) та ряд предметів у титулованого професора, відомого вченого Броніслава Кручкевича. У нього він слухав "Пошанівок богів у Римі" (3 год.), "Топографію Риму" (2 год.) та працював у грецькому просемінарії (2 год.). У не менш відомого професора Станіслава Вітковського він слухає "Вступ до грецької граматики" (1 год.) та працює в семінарії "Віргілієва "Енеїда" (2 год). Працює також у латинському просемінарі, який веде професор Тадеуш Сінко (2 год.). Найбільше часу займають предмети, які веде професор Олександр Колесса: "Історія руської драматичної поезії 17 та 18-го віку" (4 год.), "З генези Шевченкової творчості" (1 год.), бере участь у його семінарі (2 год.) та семінарі з української філології, який веде Кирило Студинський (3 год.). Як свідчить каталог студентів (Державний архів Львівської області, фонд 26, опис 15, справа 360, аркуш 406) заліки та екзамени з даних предметів Іван Лизанівський здав 13 квітня 1912 року.

В другому півріччі 1912 року Іван Лизанівський у професора Казиміра Твардовського вивчає психологію (4 год.), відвідує семінар з педагогіки у проф. Болеслава Маньковського, у доцента приватного Константина Войцеховського вивчає творчість А. Міцкевича ("Гражина" та "Дзяди") по одній годині в тиждень, а основний навчальний час присвячує вивченню української літератури. Зокрема цього семестру у професора Олександра Колесси він вивчає курс "З генези

творчості Т. Шевченка" (1 год.) та відвідує у нього семінар для українсько-руської філології (2 год.).У професора Кирила Студинського він слухає курс "Вибрані питання з руського письменства XIX в." (2 год.). "Кон'югація церковнослов'янської мови" (3 год.) та відвідує його семінар (2 год.). Екзамени за цей курс Іван Лизанівський успішно склав і був переведений 3 серпня 1912 року на вищий курс (там же, фонд 26, опис 15,справа 629, арк. 384).

Насиченими виявляються й наступні семестри. В четвертому семестрі, який припадає на літо 1913 року (там же, справа 635, арк. 420). Іван Лизанівський вивчає у професора Кручкевича "Особисте життя римлян" (3 год.) та бере участь в його латинському просемінарії (2 год.). У доцента Войціцького він відвідує курс "Любов в поезії польській" (1 год.), курс історії німецької літератури у професора Полмейєра (2 год.), у професора Гадачека курс "Грецька різьба в IV віці до Різдва Христового", у професора Болеслава Маньковського курс "Ідея народного виховання" (4 год.) та у професора Твардовського з курсу історії філософії (3 год.). Основна увага на українській філології. Він відвідує курси професора Кирила Студинського "Староруське письменство" (2 год.), "Іпатій Потій" (1 год.), семінар для української філології (2 год.) та практичні вправи з української філології (2 год.). Екзамени складено було за цей курс 30 вересня 1913 року.

П'ятий семестр (там же, справа 642, арк. 479) зосереджений на поглибленому вивченні української філології. Він включає курс "Вибрані питання з історії української літератури" (1 год.) та семінар для української філології (2 год.) у професора О. Колесси, курс "Староруське письменство" (3 год.) та семінар для русько-української філології у професора К. Студинського (2 год.). До цих предметів додається курс "Головні напрямки наукової етики" (4 год.) та курс "Вибрані питання з історії Східної Європи" (1 год.).

Останній семестр науки припадав на літо 1914 року, і Іван Лизанівський записується на наступні курси: "Наука громадянства" (3 год.) у доктора Стажинського, курс німецької філології (4 год.) у професора Доллмайєра, грецький семінар у професора Кручкевича (2 год.), педагогічний семінар у професора Маньковського та семінар для Українсько-руської філології (2 год.) у професора Студинського, про що засвідчує каталог студентів на цей рік (там же, справа 641, арк. 426).

Навчаючись в університеті, а також працюючи секретарем Івана Франка, Іван Лизанівський на сторінках "Літературно-наукового вісника" дебютує як і літературний критик. 1912 року на сторінках

цього часопису з'являється його рецензія на збірку "Вічна пісня" В. Товтоносова. Потяг до літературної критики та серйозного літературознавства зауважує Іван Франко і пропонує Іванові Лизанівському стати до праці в "Літературно-науковому віснику", видання якого з 1907 року з ініціативи М. Грушевського перенесено до Києва, де вже зняті заборони на українську мову. Іван Лизанівський виявився дуже потрібною для часопису людиною. Він пише короткі рецензії на твори, котрі на той час з'являються, робить коректу, працює своєрідним експедитором, а часто й сам їздить до Києва зі зробленою роботою та привозить нову роботу.

Зокрема Іван Лизанівський підготовляє до друку останню прижиттєву збірку прози Михайла Коцюбинського "Тіні забутих предків", яка вийшла у видавництві "Українсько-руської видавничої спілки" (Київ-Львів) в першій половині квітня 1913 року і містила, крім повісті, що дала назву збірці, ще й "Сон", "Лист", "Подарунок на іменини", "Хвалу життю", "Коні не винні" та "Що записано в книгу життя". Про участь Івана Лизанівського в роботі над цим виданням свідчать його два листи до М. Коцюбинського, які зараз зберігаються в Чернігівському музеї-заповіднику М. Коцюбинського. Перший з них (№ 1452) від 08. 02. 1913 року повідомляє, що книжку вже набрано, 9 лютого він, Іван Лизанівський, вишле М.Коцюбинському коректу перших аркушів та надіється, що книжка вийде до кінця лютого. Другий лист (№ 1453) датовано 22. 02. 1913 року. В ньому Іван Лизанівський повідомляє письменника, що від нього вже одержано перші 64 сторінки книжки з правками, наступні, 65–96 він, Іван Лизанівський вислав 16 лютого, а 25 лютого вишле решту.

1913 року накладом Івана Лизанівського у Львові в серії "Дешевої бібліотеки" (№ 10) вийшла збірка творів Івана Франка "Панщизняний хліб" накладом Івана Лизанівського. До даної збірки на прохання Івана Лизанівського Іван Франко написав передмову, яка датована 15 жовтнем 1912 року. Дана збірка містила наступні оповідання "Панщизняний хліб", "Ліси і пасовиська", "Цигани" та відому "Історію кожуха". До видання твори підготував Іван Лизанівський.

Протягом 1913–I9I4 року Іван Лизанівський пише цілу низку рецензій на твори, які з'явились друком у різних виданнях, і публікує ці рецензії на сторінках "Літературно-наукового вісника". Це рецензії на книжку Г. Левченка "Стогін життя" (т. 62, с. 381–382), "У сяйві мрій" М. Вороного (т. 62, с. 569–570), збірку віршів Шевченка польською мовою (т. 62, стор. 187–190), збірку гумористичних оповідань Т. Франка "На крилах гумору" (т. 63. стор. 252–253), збірку

поезій О.Кобця "Ряст" (т. 64, с.3 81–383), книжку Г.Чупринки "Лицар-Сам" (т. 65, с. 599–602), збірку О.Неприцького-Грановського "Акорди" (т. 65, стор. 379–380), "Діти землі" Т. Осадчого (т. 66, с. 201–203). На жаль, досі (з відомих причин) не укладено бібліографії Івана Лизанівського, а тому важко представити літературознавчий та критичний аспект його роботи. Деяке уявлення дає про це "Літературно-науковий вістник. Покажчик змісту (1898–1932 р.)", укладений Богданом Ясінським. Дана праця вийшла 2000 року у видавництві "Смолоскип" (Київ–Нью-Йорк).

Яким чином познайомився Іван Франко з Іваном Лизанівським встановити важко, тим більше що й сам Іван Лизанівський про це не згадує у своїх спогадах. Невідомо навіть, хто порекомендував його Франкові, проте відомо, що Іван Франко працює з ним від того моменту, як Іван Лизанівський з'явився у Львові і аж до кінця 1912 року. Кожного дня, коли Іван Лизанівський є вільним від занять, до нього в Академічний дім приходить Іван Франко і починається праця. Умов для праці вдома у Івана Франка нема: загострилась психічна хвороба у дружини. Часто робота переноситься в наукову бібліотеку університету, де для Івана Франка була спеціально виділена для праці окрема кімната на третьому поверсі, а також у книгозбірню Оссолінських. Часто буває й так, що лекції в Івана Лизанівського починаються після обіду, а тому вже о 9-й годині ранку Іван Франко в Академічному домі. "Увесь час мого секретарювання, – напише у своїх спогадах Іван Лизанівський, – він точно додержувався розпису моїх лекцій, а коли я йшов на лекцію, він дожидав мене внизу, в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка", мається на увазі на партері будинку, де тоді містилися деякі кімнати Товариства, яке збиралось пронести туди свою книгозбірню.

На жаль, Іван Лизанівський мало торкнувся питання, над чим тоді він працював з Іваном Франком. Зі спогадів І.Лизанівського слідує, що працював тоді з ним Іван Франко над текстами літопису Нестора. Хотів довести, що цей літопис Нестор писав віршами, а не прозою, тобто Іван Франко хоче довести, що даний літопис є пам'ятка українського віршованого епосу. Над цим Іван Франко трудився ще з 1907 року. Над цією проблемою потрачено й цілий рік праці з Іваном Лизанівським. Науково довести цю тезу Іванові Франку не вдалося.

У фонді Івана Франка, що сьогодні зберігається в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України, зберігся рукопис цих студій. Рукою Івана Лизанівського написане "Переднє слово" (8 аркушів),

яке датоване 08–09. 03. 1912 року, а також наступні оповіді, що в "Студіях" мають № 403 та 404 і стосуються найстаріших переказів Київської землі: "Орби і дуліби", "Похід Олега на Царгород", "Другий похід Ігоря на греків", "Смерть Ігоря", "Ольжина помста", "Війна Ольги з древлянами", "Подорож Ольги до Царгорода", "Ольга й Святослав", "Похід Святослава на Болгарію", "Кроваве сватання Володимира", "Володимир і варяги", "Культ ідолів у Києві". Цю працю заслуховували на засіданнях філологічної секції НТШ і її, ці свої студії, Іван Франко мав намір видати окремою книжкою у "Всесвітній бібліотеці", але з цього нічого не вийшло. Вперше частину цієї праці було опубліковано за рукописами № 403 та 404 у четвертому томі "Літературної спадщини" Івана Франка 1967 року (видавництво "Наукова думка"), а 1976 року включено в корпус шостого тому відомого 50-томного видання творів Івана Франка.

Рукою Івана Лизанівського дописана після Андрія Франка, який постійно допомагав батькові, "Найстаріші традиції Київської землі". Ця праця вперше увійшла до 50-томного зібрання творів Івана Франка (т. 39, 1983 р.).

Працював Іван Лизанівський і над другим виданням повісті "Петрії і Довбущуки", які свого часу 1875 року публікувалися у студентському журналі "Друг". У своїх спогадах Іван Лизанівський дуже детально оповідає, як вони з Франком працюють над сценою в Жидачеві та монологом Бляйберга.

Крім бібліотеки університету Іван Лизанівський працює з Іваном Франком у бібліотеці Оссолінських: Франко загорівся ідеєю випустити невідомий твір Адама Міцкевича. Він його знайшов у одного львівського антикваря. Він шукає серед вчених когось, хто б підтримав його. На жаль, таких немає. Іван Франко називає віднайдений рукопис "Вєлька утрата" і видає її окремим виданням. Але це вже буде пізніше.

Подібна історія сталась і з поезіями Афанасьєва-Чужбинського, які також розшукав Іван Франко і "духом" довів, що вони саме належать цьому поетові. Ця книжка під назвою "Афанасьєв (Чужбинський) Олександер Степанович. Українські поезії". Вийшла 1912 року накладом та передмовою Івана Франка в серії "Міжнародна бібліотека" № 1. "Вєльку утрату" Іван Франко видав 1914 року.

Судячи по тому, що цього 1911 та 1912 року видав Іван Франко, то можна припустити, що й частка праці у виданнях тих творів була й Івана Лизанівського. Зокрема це збірка "Батьківщина і інші оповідання", частково "Вавілонські гімни і молитви", які друкувались в

"Ділі", а відтак були видані окремим виданням 1911 року накладом "Українсько-руської видавничої спілки". До цього часу належить і друге видання збірки "Мій Ізмарагд", яка тепер дістала назву "Давнє й нове", та другого видання збірки "Зів'ялого листя". Обидві збірки вийшли накладом "Українсько-руської видавничої спілки". 1911 року видав Іван Франко своїм коштом і збірку "Іван Вишенський" з авторською передмовою, поемою "Іван Вишенський", а також із твором самого Івана Вишенського "Лови сего світа".

Очевидно приклав свою працю Іван Лизанівський й до видання арабських казок "Тисяча й одна ніч", які вийшли також накладом Українсько-руської видавничої спілки 1912 року, а відтак й 1913 року.

Повну уяву про праці Івана Франка, які у тому часі були опубліковані у різних часописах та в яких брав участь Іван Лизанівський, дає бібліографічний покажчик, який склав М. Мороз та котрий вийшов у "Науковій думці" 1966 року.

Врешті Іван Лизанівський відважується запросити Івана Франка у свій рідний Золочів, бо зустрічі з ним прагнуть мешканці цього міста, а особливо інтелігенція. Іван Франко згоджується. Наступного року буде святкуватись його сорокалітній ювілей письменницької праці. Франка запрошують в гості різні громади, щоб він "щось прочитав". Для того читання Іван Франко вибирає поему "Мойсей". Спочатку читав основний текст поеми, а на завершення відомий пролог, де оті слова "Народе мій, замучений розбитий".

Приїзд Франка у будь-яке місто чи містечко перетворювався у свято. Так було і в Золочеві. На залізничному двірці, який в декількох кілометрах від центру міста Івана Франка, вийшла зустрічати вся українська інтелігенція, золочівська "Січ" у своїх січових відзнаках стала в ряд і зробила парадних прохід від вагону. Студенти, гімназисти і взагалі молодь хоче випрягти коней і самим запрягтися, щоб вести свого Вчителя. Франко зворушений, просить не робити йому "такої паради".

Увечері у винаймленій для цієї мети залі польського урядничого казино Іван Франко читав свого "Мойсея"...

"Зала повна народу, – писав у спогадах Іван Лизанівський, – багато поляків і євреїв. Перед читанням багато привітань. Коли Франко виходить на естраду й хоче сісти за столик, зала повна оплесків і криків "Слава". Цим разом Франко спокійний, читає середнім, розміреним голосом. Більшість присутніх читала "Мойсея", але слухає ще раз із уст самого Франка з побожністю і пієтизмом. А надто молодь, гімназисти! Це ж історична подія в їх житті – вони бачили Франка, чули з його уст "Мойсея". Увечері, під час вечері, один з при-

сутніх українців, А. Скобельський, зворушений до глибини появою Франка й тим враженням, яке він справив на масу, пропонує Франкові лікувати його за його кошт. Але для Франка це дуже важка річ. Всяке нагадування йому за хворобу викликало припадок психічної нерівноваги. А сьогодні і так Франко одержав багато вражінь. І нерви розіграліся. Руки почали скоро рухатися, викручуватися аж за спину".

Про приїзд Івана Франка залишив свої спогади й тодішній учитель а опісля відомий адвокат, сенатор з Бережан Михайло Західний. Свої спогади під назвою "Як Франко послав мене до гімназії" він опублікував у газеті "Діло" від 2 червня 1926 року. "Простуджений, спаралізований, – писав у них Михайло Західний, – з'явився перед нами! Приємний голос, виразна вимова захопили слухачів і дедалі присутні почули голос невмирущого велетня духа. Зникла особа лектора, а ми з запертим віддихом ловили кожне слово поеми, перед нами явився у величній постаті наш український Мойсей. Після читання старенький о. Купчинський на струнах цитри заграв коломийки з розмахом молодого революціонера".

Поява поета в Золочеві, його огненні слова так сильно вплинули на публіку, що в короткому часі при підйомі духа д-р Теодор Ваньо на ліцитації купив дім польського казино з театральною залою (в котрій декламував "Мойсея" Франко) на власність Товариства ім. Маркіяна Шашкевича в Золочеві".

Свого часу на цьому будинку була встановлена меморіальна таблиця, яку, звичайно, вкрали і продали як металобрухт нащадки тих, які 1912 року хотіли впрягтись замість коней у віз і везти свого Учителя.

Таблицю поставили нову. А прикре відчуття сорому залишилось... Зараз цей будинок належить райспоживспілці, яка очевидно рахує себе спадкоємцем колишнього власника Товариства ім. Маркіяна Шашкевича. Холодне, неопалюване й без належної уваги з боку теперішніх власників.

Тільки 2002 року відзначив Золочів цю подію. Від приїзду Івана Франка минуло 90 років. Ініціаторами відзначень цієї події стала вчителька української мови та літератури золочівського коледжу-ліцею Лідія Жулин. Поему "Мойсей" читали народний артист України Святослав Максимчук та відомий культурницький діяч Петро Зозуляк.

Урочистості закінчились тим, що встав зал і заспівав "Не пора, не пора", безсмертний національний гімн, який подарував Україні Іван Франко...

На другий день Іван Лизанівський запросив Івана Франка в гості до своїх батьків у Заріччя. Хата збудована десь в часи панщини. Напівкурна. Під соломою... "З моїми батьками-селянами, – писав у спогадах Іван Лизанівський, – він поводився просто й щиро. Коли ми вертали в місто, він увесь час всміхався, йшов мовчки, неначе щось із собою в думці говорив, а вкінці додав: "Оце пригадали ви мені мої молоді літа".

Ця хата, в котрій побував Іван Франко того 1912 року, простояла до 1958 року, а відтак Теодор Миколайович Лизанівський перебудував її, його син Юрій нещодавно збудував замість неї нову хату. Неподалік, в сусідстві, вже дорозбирують подібну хату. На все свій час...

Ніхто свого часу не здогадався записати спогадів про цю подію від тих, хто був її свідком. Ніхто навіть не зафотографував цієї хати (збереглися тільки випадкові фотографії), ніхто не здогадався зараз хоч би назвати іменем Івана Ливанівського вулицю, як не в самому Золочеві, то принаймні на його рідному Заріччю.

На початку 1914 року "Українсько-руська видавнича спілка" вирішує здійснити п'яте видання "Лиса Микити" Івана Франка спеціально для читачів Великої України і доручає цю роботу Іванові Лизанівському, який як експедитор "Літературно-наукового вісника" буває то у Львові, то у Києві. Властиво з того часу і збереглося два листи Івана Лизанівського до Івана Франка, хоч жодного листа Івана Франка до Івана Лизанівського не збереглося. Ці листи є сьогодні у фонді Івана Франка Інституту літератури ім. Т.Шевченка. Перший з тих листів датований 14 березнем 1914 року (ІЛ, ф. 3, № 1632, арк. 139–142), а другий 12 квітнем 1914 року (ІЛ, ф. 3, № 1632, арк. 143). Обидва листи свого часу не привернули увагу дослідників, тому з п'ятим, київським, виданням "Лиса Микити" вийшло чимало непорозумінь. Свого часу ця поема була опублікована в дитячому виданні "Дзвінок" 1890 року, а наступного року була видана окремим виданням з ілюстраціями відомого українського художника Теофіла Копистинського.

Ця поема побила всі тодішні тиражі української книжки, вдруге вийшла 1896 року, а втретє 1902-го. Четверте видання вийшло 1909 року накладом "Українсько-руської видавничої спілки". Всі видання зберігали ілюстрації першого видання.

Про п'яте видання, яке вийшло в Києві 1914 року ще перед самою Першою світовою війною, склалась думка, що воно відбулось без участі Івана Франка та що тут, без його згоди, самовільно було позамінювано такі слова, як "цар", "цариця", а замінено їх, з огляду

на цензуру, на "лев" та "львиця", а також зняті ті характеристики героїв, які б могли тією ж цензурою трактуватись як зневага християнських традицій та догм. Збережені два листи Івана Лизанівського до Івана Франка спростовують ці твердження і вказують, що Іван Франко особисто брав участь у виданні поеми і все відбувалось з його згодою та участю. За згодою Івана Франка і був змінений правопис поеми з метою облегшити сприймання її читачами Великої України.

Шосте видання поеми здійснив 1921 року Петро Франко у Відні, який заклав спілку "Франко, син і Спілка". В незміненому вигляді поема видалась цього ж року "Всеукраїнським державним видавництвом". Ще перед тим з ініціативи Івана Лизанівського ця поема була видана в Харкові видавництвом "Рух" з передмовою О.Синявського, а відтак включена в 25-й том 30-томного видання "Рухом" творів Івана Франка. Том із поемою вийшов 1928 року. Поема часто видавалась і в Галичині. Зокрема 1925-го і 1934 року її випустило видавництво "Українська книгарня і антикварня".

1935 року поема "Лис Микита" була перероблена "для дітей середнього віку" Максимом Рильським і видана 20-тисячним тиражем "Дитвидавом" у Харкові–Одесі. В такому вигляді поема була відома дітям і фактично залишається в тій же "обробці" відома й зараз, хоча в четвертому томі 50-томного видання (рік видання цього тому 1976-й) відтворена так, як її написав Іван Франко.

Війна застає Івана Лизанівського в Києві, він не має змоги повернутись до Львова, а тому й не стає січовим стрільцем, як більшість його товаришів. Невдовзі Іван Лизанівський сам опинився у вирі найважливіших подій в Києві та на Великій Україні.

Центральна Рада після проголошення I Універсалу не зуміла взяти владу в свої руки. Підштовхувана домаганнями українського війська, вона проголосила III Універсал і Українську Народну Республіку, але і в той момент проявила також своє безсилля, бо заявила, що ця республіка стоїть у федеративному зв'язку з Росією, якої вже не було.

Свідками тої безпомічності Центральної Ради й були галичани, які опинились в Києві. Найчастіше це були воєннополонені, які, вникнувши в ситуацію, що склалась в Галичині та Великій Україні, вирішили залишитись в Києві і, як самі говорили, "будувати Україну тут", йдучи на службу до різних офіційних установ Центральної Ради.

В Києві галичани гуртувались при "Галицько-Буковинському комітеті допомоги жертвам війни", домівка якого у липні-серпні 1917 року

стала своєрідним політичним клубом галицьких українців. Завдання "Комітету" було допомагати полоненим та біженцям. Очолював його доктор М. Сабат, а в керівництво входили такі відомі особистості, як Д. Левицький, В. Охримович, М. Шухевич та інші. Насправді головну роль в "Комітеті" відіграли молоді галичани, які аж ніяк не обмежувалися тільки гуманітарною діяльністю. Вони нелегально виробляли галичанам паспорти та посвідки, що вимагали поліційні органи російського Тимчасового уряду, який не зважав на І Універсал і був фактичним господарем в країні.

Незабаром "Комітет" перетворився у звичайну політичну організацію, яка почала вимагати від Центральної Ради сформувати галицьку воєнну частину для охорони завоювань революції. Проти цього була категорично Центральна Рада, яка панічно боялась, щоб Росія не звинуватила її в тому, що вся сила її опирається на "австрияках". Дійшло навіть до того, що Центральна Рада заборонила українським полкам приймати у свій склад колишніх полонених галичан.

Врешті під тиском "Комітету", який перейшов до більш рішучих дій, Центральна Рада вимушена була дати дозвіл на створення такої формації і 12 листопада 1917 року в київській газеті "Нова Рада" № 203 було надруковане оголошення із закликом записуватись у цю формацію добровольцем. Цю відозву підписали Іван Лизанівський, Євген Коновалець, товариш Івана Лизанівського по університету, Іван Чмола, Федір Черник, Роман Дашкевич, Микола Низькоклон та Григорій Лисенко. Так з'явився у Києві відділ Січових Стрільців, який і привів опісля до влади отамана Симона Петлюру...

Іван Лизанівський, як член Української Партії Соціалістів-Революціонерів (УПСР), став делегатом до Центральної Ради, бере участь в підготовчій роботі закордонних комісій, визначається як добрий промовець та організатор.

Створена формація Січових стрільців була під постійним контролем Івана Лизанівського. "В критичні дні, – писав у своїх спогадах Михайло Курах, – гетьманського перевороту, коли німецькі війська роззброїли СС-ів, Лизанівський піддержав їх усіма можливими засобами та обстоював конечність їх збереження, хоч би навіть в нелегальному стані. Він передбачував, що можуть наступити важливі переміни, в яких Січове Стрілецтво може відіграти вирішальну роль. Завдяки його старанням та інших впливових діячів, вдалось зберегти основні кадри Січового Стрілецтва та знову поставити його під зброю".

Іван Лизанівський був близьким товаришем із студентської драгоманівської організації у Львові Юліаном Охримовичем, який був

головним секретарем УПРС і, як і він, був прихильником виразних національно-державницьких та самостійницьких позицій партії. Брав участь в установчім з'їзді партії та в її заснуванні, яке відбулось 17–18.04.1917 року, у виробленні її тимчасової програми, ухваленні постанови про територіальну автономію України, а також націоналізацію землі. Керівництво партії складалось головним чином із студентів. З партією постійно співпрацював М.Грушевський. У зв'язку з ефективною пропагандою передачі без викупу землі народові партія у виборах до російських установчих зборів здобула понад 50 % голосів по Україні, а після проголошення IV Універсалу 30. 01. 1918 року на її основі було створено уряд на чолі з В.Голубовичем (7 есерів – так популярно називали членів УПСР – та 2 есдеки). Ця партія мала перевагу в Раді Міністрів також після повернення уряду до Києва (01. 03. 1918 р.).

За Гетьманату УПСР провадила нелегальну діяльність. На IV з'їзді 13–16. 05. 1918 року відбувся розкол партії на ліве крило – боротьбістів, яка захопила Центральний комітет та пропагувала "радянську" форму влади і домагалися співпраці з большевиками (О. Шумський, Г. Михайличенко, В. Еланський, А. Приходько та інші), і праве крило, котрих звали центральною течією та до складу якої входили І. Лизанівський, М. Чечель, М. Шраг, М. Шаповал, Ю. Охримович та інші. Боротьбісти на своєму з'їзді 06–08. 03. 1919 року перейменувались на Українську Партію Соціалістів-Революціонерів-Боротьбістів (комуністів). Центральна течія УПСР взяла участь в організації Українського Національного Союзу (УНС), який взяв на себе роль координатора дій українських партій, культурно-громадських та профспілкових організацій і стояв в опозиції до політики гетьманського уряду. Він мав на меті створення демократично-парламентського ладу та закріплення самостійності української держави. Союз домагався від гетьмана Скоропадського реорганізації уряду та участі в ньому міністрів. Однак реформований уряд 24. 10. 1918 року не викликав довір'я УНС, і коли П.Скоропадський проголосив федерацію України з майбутньою Росією (14. 11. 1918 р.) та затвердив кабінет з російських монархістів на чолі з С. Гербелем, УНС розпочав проти гетьмана повстання, на чолі якого поставив Директорію. Від центральної течії в УНС був М. Шаповал. За Директорії до уряду Чехівського (УСДРП) входили М. Шаповал, О. Мицюк, І. Штефан, С. Остапенко. Натомість інші діячі УСРП не входили до уряду Остапенка, котрий вийшов з УПСР і на знак протесту проти його політики УПСР разом з іншими соціалістичними партіями утворили Комітет Охорони

Республіки (22. 03. 1919 р.). В уряді Б. Мартоса (УСДРП) брав участь М. Ковалевський, І. Лизанівський, І. Паливода, Л. Шрамченко, а трохи пізніше Д. Одрина та Т. Черкаський.

В добу Директорії Іван Лизанівський займав різні відповідальні політичні і державні пости. При кінці січня 1919 року підготовив та організував краєву конференцію центральної течії УПСР, яку проводив М. Грушевський. В останніх днях березня 1919 року був активним членом Трудової Ради Кам'янецького Трудового Конгресу, а опісля був там же обраний разом з І. Мазепою членом Комітету Охорони Республіки, яким керував В.Чеховський та який в часі дезорганізації державного апарату Директорії планував зміну зовнішньої політики. Від квітня 1919 року Іван Лизанівський керував міністерством преси і пропаганди в новім кабінеті Б. Мартоса.

В критичні дні грудня 1919 року Іван Лизанівський переходить в район розташування УГА та здійснює ряд заходів, щоб консолідувати всю військову та політичну силу в боротьбі за незалежність України. Велика частина УПСР виїхала на еміграцію в Чехословаччину та Австрію, де пропагувала принцип диктатури мас (М. Шаповал, Н. Григоріїв). Дехто з лідерів УСПР – М. Грушевський, М. Чечель, М. Шраг, П. Христюк, Д. Ісаєвич заснували закордонну делегацію УПСР у Відні, яка з 1920 року видавала орган "Борітеся – поборете" (1920–1922 р.), прагнучи зробити з УНР "радянську республіку" та дійти до примирення з совєтською Росією.

З кінцем січня 1920 року Іван Лизанівський перебирається до Києва, щоб бути там, де вирішується доля нації. Він збирає членів УПРС, які уціліли від різних погромів та розколів, які не пішли на співпрацю з більшовиками, і проводить в перших числах лютого партійну конференцію. Серед учасників тієї конференції з визначних лідері були присутні А. Степаненко, Н. Петренко, Ю. Охримович, В. Голубович. Були представники галицьких радикалів та представники боротьбістів.

Основним питанням конференції було завдання партії в нових умовах. Учасники були за "радянську форму правління", але щоб вона мала український зміст. Україна мусить бути незалежною радянською республікою, а її взаємовідносини мають будуватись шляхом міждержавних договорів. Конференція вирішила офіційно відновити діяльність УПРС. "Сам Лизанівський, – писав у спогадах Михайло Курах, – знав ціну більшовикам і не покладав надій на те, що вони допоможуть будівництву української "радянської держави". Також інші учасники не мали ілюзій відносно національної політики боль-

шовиків. Йшлося про те, щоб послабити большевицьку агресію, ліквідувати її розмах, вести підготовчу роботу для створення таких об'єктивних умов, які сприяли б відновленню боротьби за державну незалежність України". Щоб досягти цього Іван Лизанівський вважав вклинювати своїх людей у всі ділянки совєтської адміністрації та всілякими способами усувати русотяпський елемент, що ставиться вороже до будь-якої України.

Під кінець квітня до Києва дійшли чутки, що уряд УНР заключив договір з Польщею, що на Київ ідуть польські війська та що уряд УНР зрікся Східної Галичини в користь поляків. У Київ справді увійшли польські війська та незначна частина військ УНР. Іван Лизанівський виступив з категоричним осудом польсько-українського договору. З цією метою він відновив діяльність своєї групи і випустив перший номер журналу "Трудова Україна", який відразу ліквідувала польська військова комендатура та провела ревізію в помешканні Івана Лизанівського, Миколи Опоки та Миколи Балицького, арештувала їх та посадила у військову тюрму. Разом з Лизанівським були заарештовані інші члени його групи, в основному галицькі радикали. Їм грозив військовий суд та смерть, а тому для їх звільнення було докладено багато зусиль. Звільнено Івана Лизанівського та його групу було завдяки втручанню представника Головного Отамана та Уряду УНР Івана Романченка, який прибув у Київ. Також допомогло втручання у справу генерала Безручка, командира 6-ї Стрілецької Дивізії Армії УНР. Поляки невдовзі покинули Київ.

В Україну йшла Червона Армія, почався терор проти українців. Винищувалось все, що було свідоме. Рятуючись, боротьбісти розпустили свою партію і в серпні 1919 року оформились як Українська Комуністична партія (большевиків), домагаючись прийняття їх до Комінтерну. З уваги на чималий вплив, який мали боротьбісти на українського селянина, В.Ленін обіцяв їм "незалежність" УССР, але взамін домігся самоліквідації УКП(б) і влиття їх в лави КП(б)У. В 30-х роках всі колишні боротьбісти були ліквідовані.

В даних умовах Іван Лизанівський бачив, що відновити діяльність українських есерів неможливо, тому вирішив разом зі своїми друзями влитись в органи совєтської адміністрації, культурно-освітні кооперативні та видавничі установи, конспіруючи зв'язки між собою. Сам Іван Лизанівський взявся за видавничу діяльність, щоб не марнувати дорогоцінного часу, бо, як казав, "коли ворог обтинає гілля, треба коріння запускати в глибину".

Тільки дякуючи "Спогадам" Надії Суровцевої, що були видані видавництвом ім. Олени Теліги в Києві 1996 року, стало відомо дещо

про особисте життя Івана Лизанівського. Надія Суровцева свого часу працювала в Центральній Раді і була добре знайома з тими, хто групувався при "Комітеті" галицько-буковинських біженців та полонених, в тому числі знала й Івана Лизанівського. Вона емігрувала свого часу за кордон разом з групою М. Грушевського, звідси повернулась переконаною більшовичкою і провела майже все своє життя у більшовицьких концтаборах.

Саме дякуючи Надії Суровцевій відомо, що 1918 року Іван Лизанківський одружився з Варварою Гнатівною Мокроус, яка народилась 28 листопада 1892 року в селі Войтково на Черкащині, закінчила Охтирську жіночу гімназію та Київський комерційний інститут. Вона походила з великої сім'ї, де, крім неї, були два брати – Петро і Павло та ще три сестри – Ганна, Ольга, Параска. Про їх долю, крім молодшої за Варвару сестри Параски, невідомо нічого. Параскевія Мокроус народилась 1895 року в селі Рокитне на Курщині. Закінчила Охтирську жіночу гімназію та Київський комерційний інститут. 1921 року вийшла заміж за Івана Семеновича Чмолу, який народився 06. 03. 1892 року в селі Солотвин Богородчанського повіту. Він, як і Іван Лизанівський, навчався на філософському факультеті Львівського університету, був одним із організаторів "Пласту", а також командантом сотні УСС в серпні 1914 року.

В боях під Соколовим 1915 року був поранений, потрапив у полон – відбував його під Києвом в Дарниці. В березні 1918 року разом з Іваном Лизанівським організовував Українських січових стрільців у Києві, спочатку був командантом куреня, а опісля коша Січових стрільців. Був членом Стрілецької ради. 1919 року повернувся в Галичину, вчителював у Яворові та Дрогобичі. Напередодні відступу совєтських військ перед німцями був забраний 22. 06. 1941 року енкаведистами і вивезений невідомо куди*.

* 1997 року до мене, як директора Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка, приїхав з Новосибірська колишній енкаведист, високий, як повідомив, військовий чин у відставці. Представився під прізвищем Ніколаєв і заявив мені, що він власноручно розстріляв Петра Франка, який був ним забраний з Дрогобича. Той "Петро Франко" мав двох синів, дружину з Києва, був учителем. Ніколаєв "взяв" його і коли віз, то вирішив, "дабы не возиться", застрелити. Приїхав тепер до Львова показати, де захоронений Петро Франко. Розуміючи, що маю справу з психічно хворою людиною та що про ніякого Петра Франка мова йти не може, я все-таки скерував його до тодішньої завідувачки музеєм Івана Франка в Нагуєвичах Марії Оркуш. Ніколаєв показав, що похоронив "Петра Франка" на цвинтарі поблизу вокзалу... Лише опісля, коли стало відомо більше про Івана Чмолу, стало відомо, що саме його мав на увазі гість з Новосибірська...

Дружина з двома синами Тарасом (нар. 1922 р.) та Ігорем (нар. 1924 р.) перебула війну у Дрогобичі, а відтак виїхала в Словаччину, звідти на Відень, відтак у Баварію і врешті опинилась у США. Померла 3 січня 1978 року в м. Буффало, штат Нью-Йорк.

Тільки дякуючи Миколі Теодоровичу Лизанівському із Золочева, відомо, що 1919 року в Варвари та Івана Лизанівських народився син, якого назвали Володимиром...

Кооперативне видавництво "Рух", в я кому почав працювати Іван Лизанівський, було засноване 1917 року в м. Воїчі, а відтак перенесене в грудні 1921 року до Харкова. Видавало здебільшого твори для масового поширення: "Бібліотечка української літератури для робітничих та селянських книгозбірень", "Ілюстрована бібліотека для дітей", "Франківська бібліотека", "Театральна бібліотека", в якій вийшло понад 100 п'єс. Виходили у світ мистецькі монографії та повні зібрання творів українських письменників: 30-томне видання творів Івана Франка (1924–1931), дев'ятитомне видання творів Ольги Кобилянської (1927–1929), десятитомне видання творів Бориса Грінченка (1926–1930), десятитомне видання творів Миколи Черняхівського (1927–1931) та восьмитомне видання творів Гната Хоткевича (1928–1932). 1933 року видавництво "Рух" було ліквідоване. Ще раніше, 1931 року, було ліквідоване видавництво "Книгоспілка", організоване в Києві 1918 року, відтак закрите більшовиками 1920 року. Відновило свою роботу 1923 року в Харкові та спеціалізувалося на виданні книг з літератури, природознавства, науково-популярних книжок та шкільних підручників. Крім Харкова, видавництво малої філії в Києві та Одесі.

Праця у даних видавництвах для Івана Лизанівського розпочалась після того, коли весною 1921 року його разом з товаришами, а серед них В. Голубович, В. Чехівський, Н. Петренко, І. Часник, Ю. Мазуренко, Д. Коліух, М. Горбань, були заарештовані та над ними влаштовано показовий публічний процес з метою компрометації даних діячів в очах громадянства. Проте даний процес не дав більшовикам бажаного ефекту, а навпаки ці люди стали ще більш популярними серед громадянств. Большевики здавали собі справу, що засуд цих діячів та їх розстріл увінчає їх ореолом мучеництва за народну справу, тому заарештованих було звільнено. Тільки дехто відбувся засланням. Звільнений був і Іван Лизанівський, бо за нього клопотали такі авторитети, як Шумський, Блакитний, Любченко, Гринько Полоз та інші.

Після звільнення Іван Лизанівський ще більше конспірується, все більше проникає в культурницьку та видавничу діяльність. Саме він

попереджує М. Грушевського, коли той надумав повертатись назад з еміграції, щоб цього не робив, а щоб за кордоном працював на українську справу, бо в умовах совєтської дійсності буде позбавлений цієї праці М. Грушевський не послухався...

Найбільшою працею Івана Лизанівського в літературі стало видання тридцятитомного зібрання творів Івана Франка. Це у Франкознавстві перше таке потужне й багатотомне видання творів Каменяра. У всіх томах зазначалось, що до друку їх підготував Іван Лизанівський за загальною редакцією С.Пилипенка. Перший том вийшов 1924 року тиражем 10 тисяч примірників. У 1925-му вийшли другий, третій та четвертий. Другий том вийшов тиражем 5000 примірників, а решта тритисячним тиражем. 1926 року вийшли два наступні томи, п'ятий та шостий, тиражем 3 тисячі книг. 7–9-й томи вийшли 1927 року, з десятого по сімнадцятий том йшли повісті Івана Франка. 10-й том вийшов 1928 року. 11 – 1927, 12-й, який містив повість "Борислав сміється", вийшов 1926 року, в 13-му томі був "Захар Беркут" і цей том вийшов 1925 року. "Основи суспільності" (14-й том) вийшли 1926 року, "Для домашнього вогнища" (15-й том) вийшли 1927 року, і в цьому ж році вийшли "Перехресні стежки" (т. 16), "Великий шум" (т. 17). Попередні томи (т. 1–9) містили оповідання Івана Франка. Вісімнадцятий том, що вийшов 1929 року, називався "Із літературної спадщини. Книга 1". Дев'ятнадцятий том, що вийшов 1928 року, містив драматичні твори. 20 та 21 томи, що вийшли 1926 року містили поезії. Поезії були і в 22 та 23 томах, що вийшли 1927 року. Поеми Івана Франка були поміщені в 24–26 томи. 24 та 25-ті вийшли 1928 року, а 26 том вийшов 1928 року. Переклади (поезія та проза, а також драматургія) містились у 28–29-му томах, які вийшли у 1929 роках. Всі ці томи, за винятком першого, вийшли тритисячним тиражем. В 30-му, останньому томі, була поміщена повість "Лель і Полель". Він тільки закінчив реконструкцію цієї повісті, переклав її українською мовою з польської, написав передмову та вислав Іванові Лизанівському для публікації. Цей том вийшов 1929 року тиражем 5000 екземплярів.

На основі цього видання було здійснене друге видання творів Івана Франка у 1927–1931 роках, причому томи 1, 3 – 7, 11–13 та 17 були видані видавництвом "Рух" у 1927–1931 роках, а томи 1–4, 6–29 видані видавництвом "Книгоспілка" в 1924–1929 роках. Першим виданням, томи 1–3,11–13 у 1928–1930 роках другим виданням. Зміст ідентичний зі змістом видання видавництва "Рух".

Видання творів Івана Франка Іваном Лизанівським – це на сьогодні ще малодосліджена сторінка франкознавства з будь-якого по-

гляду, і містить чимало несподіванок, котрі тепер стають важливими ланками у загальному франкознавстві.

На основі даного видання Іван Лизанівський (загальна редакція С. Пилипенка) у 1930–1932 роках здійснює п'ятитомне видання творів Івана Франка.

Між цією капітальною працею Іван Лизанівський видавав й інші твори. 1925 року він видав "Моя стріча з Олексою" ("Рух", тираж 5000). 1930 року він видав збірник "Про Толстого", в якому у вигляді вступного слова було поміщено статтю "Іван Франко про Л. Толстого", аналогічним способом був виданий збірник "Про Е. Золя" у харківському видавництві "Рух" 1931-го. У вигляді вступного слова була стаття "Іван Франко про Е. Золя".

В архіві Івана Франка, що в Інституті літератури, зберігається стаття Івана Лизанівського "Уваги до генези "Боа констріктора" та "Борислав сміється", а також невелика кількість листів Івана Лизанівського до різних діячів: Х. Алчевської, М. Вороного, О. Кобилянської, В. Старосольського, Т. Романченка.

Зберігся і один лист до дружини Івана Франка Ольги, писаний 1924 року.

Чимало епістолярної спадщини залишилось і у Центральному державному історичному архіві України, що у м.Львові. Це листи до Антона Крушельницького (фонд 361, опис 1, справа 49, арк.1–9), Кирила Студинського (ф. 362, опис 1, справа 338, арк.1–35), а також лист з 1929 року до А.Крушельницького в справі видання видавництвом "Рух" оповідань і повісті М. Яцкова "Танець тіней" (ф. 361, опис 1, справа 49, арк. 6).

Безумовна заслуга Івана Лизанівського, як літературознавця та редактора, полягає ще в тому, що він видав майже всі твори Василя Стефаника і познайомив з ними Велику Україну. Вже 1924 року він видав у ДВУ (Державне видавництво України) в м. Харкові "Кленові листки" Василя Стефаника з передмовою В.Коряка. З приводу цього видання Василь Стефаник згодом писав Іванові Лизанівському: "При перегляді "Кленових листків", які Ви хочете пустити другим виданням у Харкові, я, крім дуже дрібних помилок коректи, не найшов нічого такого, щоби не віддавало моєї думки або переіначувало мої артистичні тенденції. Дякую Вам за Вашу вмілу роботу, яка мене разом з покутським діялектом зблизила до читачів Великої України. Через те Ви, як мій довірений і співробітник, уважайте "Кленові листки", тепер Вам післані, як авторське поправлене видання". Цей лист був написаний у Русові 3 листопада 1925 року.

Ще "Кленові листки" були включені до наступних видань творів Василя Стефаника, які вийшли у ДВУ в Харкові та котрі до друку зладив Іван Лизанівський. Передмову до них написав В. Коряк. Видання були здійснені в 1927 році (друге видання) та 1929-му (3-тє видання). Ці видання містили вище наведений лист до І. Лизанівського, автобіографію В. Стефаника та додатки, серед яких переклади Василя Стефаника новел Людвіка Тома "Тверді голови", "Смерть". Був поміщений також "Перший твір Леся Мартовича" (спомин) та стаття "Поети і інтелігенція". 1926 року Іван Лизанівський у журналі "Червоний шлях" (№ 2) вперше друкує три оповідання Василя Стефаника "Воєнні шкоди", "Морітурі" та "Дід Гриць", які В. Стефаник спеціально вислав йому. 1927 року в журналі "Плужанин" була опублікована стаття Івана Лизанівського "Стефаник про себе". У цьому журналі Василь Стефаник писав у листі від 1 серпня 1927 року: "Я писав тому, щоби струни душі нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоби з того вийшла велика музика Бетховена. Це мені вдалося, а решта це – література".

Врешті цього ж 1927 року в листі від 7 березня Василь Стефаник з Русова: "Всім організаціям і товаришам з Радянської України, – "Плугові", Григорію Косинці, Іванові Лизанівському – кажу, що стою на вуглі моєї хати і протягаю до Вас руки. Поздоровте від мене всі дужі таланти у Вас і привітайте Олену Пчілку та тіні Лесі Українки і Михайла Коцюбинського..." Цей лист вперше був опублікований журналом "Світ", № 6. У всіх наступних публікаціях ім'я Івана Лизанівського, Григорія Косинки, "Плугу" старанно викреслювали і справжнього листа Василя Стефаника радянський читач так і ніколи не прочитав. До речі, першим, хто почав публікувати листи Василя Стефаника, був також Іван Лизанівський. Тільки 1956 року якось зовсім випадково, скоріше через незнання редакції та цензора, було опубліковано два листи Василя Стефаника до Івана Лизанівського в журналі "Жовтень" (№ 5). Це були листи від 09. 10. 1923 року та від 17. 03. 1924 року. Зовсім не вивченим питанням залишається історія випуску дев'ятитомного видання творів Ольги Кобилянської у 1927–1929 роках. Розвідка Івана Лизанівського "О. Кобилянська в українській критиці", яка була поміщена в четвертому томі, так і ніколи в пізніший радянський час не друкувалась...

1931 року засоби масової інформації більшовиків проголосили, що завдяки пильності стражів революції – органів енкаведе – відкрито нову підпільну організацію "Український Національний Центр", який підготував повстання проти радянської влади. До складу того

Центру, згідно з даними, входили колишні есдеки, есери, боротьбісти, укапісти та інші українські партії, які глибоко замаскувались "в радянську дійсність" і мали чималу фінансову підтримку з-за кордону. Більшовицький "губернатор" Косор оголосив привселюдно, що на чолі того центру стояв професор Михайло Грушевський, а його заступником був колишній комендант січових стрільців полковник Гриць Коссак, який вирішив свої знання, набуті в боротьбі за Україну передати у досвід Школі Червоних командирів у Харкові. Серед інших "заводил" того "кубла" контрреволюції було названо Івана Лизанівського, І. Часника, М. Шрага, П. Христюка, М. Чечеля та інших. Всі вони були заарештовані і невдовзі над ними відбувся показовий політичний процес. Метою даного процесу було скомпрометувати і позбавитись всіх, хто заважав будувати світле майбутнє всього людства під диригуванням Сталіна.

Підготовка процесу провалилась. Підсудні велись гідно, і більшовицькі заправила вирішили не проводити показового процесу, щоб черговий раз не скомпрометуватись, а учасників його знищити. Суд не відбувся, але заарештованих не було звільнено. По них згубився слід. Тільки дякуючи Надії Суровцевій відомо, що Івана Лизанівського було заарештовано 1 березня 1931 року в справі УНЦ і засуджено на шість років ув'язнення, які він відбув, але додому його не відпустили і додали ще 5 років, але трибунал по Іванівській області, на території якої в таборах він відбував покарання, 22 грудня 1937 року засудив Лизанівського до розстрілу. Вирок було виконано десь в перших числах січня 1938 року.

Довгий час від Івана Лизанівського брат Теодор, що залишився в Золочеві, не отримував жодної вістки, а дружина його не пояснювала, що з ним. Врешті брат запитався відкрито: що з Іваном. У відповідь – дістала фотографії в жалобному одязі... Брат в пом'янику записав тільки рік смерті – 1938. Переслала дружина ще фотографію Івана Лизанівського з тюрми та сімейну фотографію, на якій Іван Лизанівський, його дружина Варвара Гнатівна Мокроус та син Володимир Лизанівський. Невдовзі, 23 лютого 1938 року, була й заарештована Варвара Лизанівська. Її було заслано до Івдельлагу – концтабору на Полярному Уралі, Західний Сибір.

Завдяки друзям, сина Володимира через Червоний хрест було відправлено в Німеччину, а відтак він переїхав до США. Був одружений. Дітей не мав. Не підтримував контакту з рідними. Його відшукала родина Лизанівських незадовго до його смерті в листопаді 1990 року. Мав 71 рік.

Варвара Лизанівська померла з голоду 2 травня 1943 року в Охтирці на Сумщині.

"Совєтські володарі, – писав у своїй статті-спомині про Івана Лизанівського Михайло Курах, – знищили того небуденного діяча на 41-му році його трудолюбивого життя. Ніхто не віднайде його могили, яка згубилась десь в глухій закутині нової московської імперії"...

Листи Івана Лизанівського до Івапа Франка

Лист № 1

27. 12. 1912 р.[1]

Поважані Пане Доктор!

Я вже приїхав до Львова і можу писати дальше. Остаюся з глубоким поважанєм.

Лизанівський Іван

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – Арк. 138. – Поштова листівка. Рукопис. Оригінал.

Лист № 2

14. III 1914 р.

Високоповажані Пане Доктор!

В Київі "Видавнича спілка" друкує Вашого "Лиса Микиту"[2]. Чи не краще було би передмов до третього і четвертого видання не передруковувати, тому що раз книжка друкується в Київі і обчислена на Українців російської України, то ті дві передмови видаються зайвими[3].

Прошу про се найскоріше повідомити. Правопись буде пристосовуватися до тутешніх вимог, меньше більше така, як в "Літ.-Наук. Вістнику", тому в коректі два "н" і genetiv. plür.[4] на "ей" (прим. людей) не треба викидати, "і" лишається скрізь.

Яку коректу Вам присилати? Найкраще було би другу, вже зверстану, коли Ви взагалі будете робити коректу. Коректу книжки і взагалі друкованє її припоручено мені.

Прошу ласкаво відписати, щоб книжку можна було віддавати до набору.

Остаюся з глибокою пошаною до Вас

Іван Лизанівський

Київ, 14. III. ст.ст. 1914.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – Арк. 139–142. – Рукопис. Оригінал.

Лист № 3

12. IV. 1914 р.

Вповажані Пане Доктор!

Висилаю перші два аркуші (ст. 1–32) "Лиса Микити".

Добре було би, якби Ви, роблячи зміни, не викидали цілих зворотоκ[5], тому що прийдеться потім все переверстувати, а се буде довго тревати і буде багато роботи.

В понеділок висилаю дальші два аркуші (від ст. 32–96).

Прошу дуже скоро робити коректу і якнайскорше відсилати.

З глибокою пошаною

Іван Лизанівський

Київ, 12. IV. 1914 ст.ст.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1632. – Арк. 143. – Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Датується на основі поштового штемпеля відправлення.
2. Мова йде про п'яте видання поеми "Лис Микита": "Лис Микита. З німецької переробив Іван Франко. П'яте видання, Київ, Накладом Українсько-руської видавничої спілки у Львові, 1914. XVI, 152 стор., з ілюстраціями. (Українсько-руська видавнича спілка. I серія, № 113)".
3. Вперше поема "Лис Микита" була надрукована в журналі "Дзвінок" (№ 3, № 4, № 6, № 7, № 8, № 9, № 10, № 11, № 12–21 за 1890 рік. Наступного року накладом редакції "Дзвінка" поема вийшла окремим виданням з ілюстраціями.
   Друге перероблене і розширене видання поеми було здійснене у Львові 1896 року (Видання Руського товариства педагогічного, № 48). Видання мало передмову "Хто такий "Лис Микита" і відки родом?"
   Третє видання ("поправлене") вийшло у Львові 1902 року, як і друге, у видавництві Руського товариства педагогічного (№ 11) і мало передмову "Хто такий "Лис Микита" і відки родом?"
   Передмова була і в четвертому виданні "Лиса Микити", яке було видане у Львові 1909 року накладом Українсько-руської видавничої спілки (I серія, № 113). У даному виданні була і передмова з третього видання. Всі видання були ілюстровані рисунками художника Теофіла Копистинського.
   Київське, п'яте видання "Лиса Микити" також мало передмову "Хто такий "Лис Микита" і відки родом?"
4. Родовий відмінок множини *(лат.)*.
5. Суттєвих змін у поемі Іван Франко не зробив, однак з уваги на царську цензуру було замінено слова "цар", "цариця" на "лев", "левиця", а також усунено місця, які могли б дати привід звинуватити автора у зневажанні християнської віри.

Лист Івана Лизанівського до Ольги Франко

5. VII. 1924 р.

Шановна Пані!

Листа Вашого я одержав. Довго не відписував Вам через те, що робив заходи в Ваших справа: 1) допомога Вам принціпіально ухвалена, я подав заяву від мого імені і приложив копії виписок з Вашого до мене листа. Але коли вона буде Вам дана, цього не знаю[1]. 2) На основі Вашої довіреності про видання "Рухом" повного видання творів Вашого покійного мужа Івана Франка "Рух" почав вже видання творів. Я, як впорядник цего видання, приготовив вже 2/3 всего матеріялу. I і II томи вже вийшли би і гонорар був би пересланий, але одно Видавництво[2], що недавно післало Вам листа, заявляє претенсії на друкування творів. Ми на підставі Вашої довіреності купили папір, заключили договор з друкарнею, яка на протязі двох років[3] має видати 28 томів[4], через те я від імені "Руху" дуже прошу негайно відписати на лист цего видавництва ось що: Ви довірили видання творів Івана Франка "Рухові", а догляд за виданням мені, через те нехай звертаються в цій справі до "Руху" і до Лизанівського. Прошу зробити це негайно, бо це задержує випуск друку I і II томів.

"Рух" буде Вам (на Ваші руки) висилати гонорар до 100 (сто) долярів що-місячно, а Ви, будь ласка, вже діліть ці гроші з Вашими дітьми.

Ще раз дуже прошу негайно відсилати Держвидатові або безпосередньо йому, або й навіть через нас, а копію листа прислати нам. Зараз тільки Ваша відповідь задержує випуск з друкарні творів Ів. Франка. Прошу в тій справі порадитися з тов. Струтинським, що працює в "Ділі".

Запевняю Вас в тому, що основна задача "Руху" є видати твори Франка, через те "Рух" Вас і дітей ні в якому разі не обідить. Моя задача, як великого поклонника Франка, якого я убоготворюю і маю для себе за щастя те, що я був два роки секретарем пана доктора, є – щоби як найскоріше і як найгарніше та без змін видати твори доктора. А хтось другий сего не зробить.

Жду негайно Вашої відповіді.

Остаюсь з глибокою до вас пошаною

Іван Лизанівський

Харків, вул. 1-го Травня, 10.
Кооперат. видав. "Рух".
5.VII. 1924 р.

Прикладаю Вам останній аркуш 1 тому, обгортку і коректу портрету, що піде в перший том. Прошу їх передати тов. Струтинському як можна найскоріше.

Ів. Лизанівський.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1849. – Рукопис. Оригінал.

ПРИМІТКИ

1. Допомога Ользі Франко була ухвалена тільки 1926 року, коли відзначалось десятиріччя від дня смерті Івана Франка. Згідно з ухвалою Ользі Франко щомісячно висилалось 50 ам. доларів, які отримував згідно її ж довіреності П. Франко. 9 лютого 1927 року Народний комісаріат освіти УРСР скерував листа до Народного комісаріату фінансів УРСР, що не має заперечень проти виплати законним спадкоємцям Ів. Франка належного їм з видавництва "Рух" гонорару за видання творів покійного Ів. Франка (Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР у Харкові, ф. 166, оп. 12, спр. 7901). Розмір гонорару не вказувався.
   1940 року Ользі Франко була призначена пенсія в розмірі 450 крб.
2. Як слідує зі змісту листа, тим видавництвом був Держвидат.
3. Твори Івана Франка вийшли протягом 1924–1928 рр.
4. Замість 28-ми томів, як планувалось, вийшло 30 томів.

РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ЦЕЛІНИ ЗИГМУНТОВСЬКОЇ ДО ІВАНА ФРАНКА

Лист № 1

Lwów, dnia 20/1 1887

Szanowny Panie!

Załiczam się do rzędu najmłodszych expedientek przy poczcie, przeto mimo najszczerszych chęci nie jestem w możnosci udzielic Panu żandanych informacyi, sądzę jednak w biurach c.k. Dyrekcyi Poczt ł Telegrafów, będzie Pan mógł dokładniej pod tym względem szczegółowo być poinformowanym, łecz ośmielam się jednak nadmienić iż obrał Pan sobie nie wdzięczny temat do pracy.

Z poważaniem

Celina Żurowska

ІЛ. – Ф. 3. – № 1608. – Арк. 599. – Рукопис. Оригінал.

Львів, дня 20/1 1887

Шановний Пане!

Зараховуюсь до ряду наймолодших експедієнток при пошті, а тому мимо найщирішої охоти не маю можливості уділити Панові бажаних інформацій, однак, думаю, що в бюро Ц[ісарсько-] к[оролівської] Дирекції Пошт і Телеграфів, буде міг Пан докладніше під тим поглядом бути поінформованим, проте осмілюсь однак зауважити, що обрав собі Пан не вдячну тему до праці.

З повагою

Целіна Журовська

ІЛ. – Ф. 3. – № 1608. – Арк. 599. – Рукопис. Оригінал. Переклад з польської мови.

Лист № 2

Lwów, 13/9 887

Szanowny Panie!

W odpowiedź na szanowne piśmo Jego oznajmiam iż ciekawość moja tak daleko nie sięga bym aż manuskrypta Jego przeglądac miała. Dziwi mię tylko ł pojać nie mogię, co dało wątek do umieszczenia mie w Jego powłŚci, gdyż niczem do tego powodu nie dałam – a znowu nie chce Go posadzić i zła wole a tem samem i chęć uchybienia mi przeto zostawiam przy nadarźonej sposobności przecytać w ow czas, kiedy będzie dla wszystkich przystepna. Co zaś zainteresowania sie mem zdrowiem to mogę Pana zapewnić iż wróciłam zupełnie zdrową na duszy i ciele.

Z wysokim poważaniem

Celina Żurowska

ІЛ. – Ф. 3. – №. 1602. – Арк. 219–220. Рукопис. Оригінал.

Львів, 13/9 887

Шановний Пане!

У відповідь на шановний лист Його оголошую, що цікавість моя так далеко не сягає, щоби аж рукописи Його переглядати мала. Дивує мене тільки і зрозуміти не можу, що дало привід до вміщення мене в Його повісті, коли нічим до цього поводу не дала, а знову не хочу Його посудити за злу волю, а тим самим за бажання ухибити мене, тим не більше залишаю при наданій мені можливості перечитати в такий час, коли буде доступною для всіх. Що ж до зацікавлення моїм здоров'ям, то можу Пана запевнити, що повернулась цілком здоровою на душі і тілі.

З високою повагою

Целіна Журовська

ІЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 219–220. Рукопис. Оригінал. Переклад з польської мови.

Лист № 3

Lwów, 25 Września 1887

Szanowny Panie!

Przeszłość moja a tern mniej mój życiorys nie jest tak dalece interysujący by się nadawał do Jego powieści. Na domiar muszę ł to jeszcze mieć na względzie, iż korespondencya moja z człowiekiem żonatym mogła by nmie narazić na fałszywa supozycia, czego ja sobie zupełnie nie życzę.

Przeto jak kolwiek uważam Pana za życzliwego mnie przez wzgląd na przełoczone okoliczności, dalszą korespondencye z Niem musze zaprzestać.

Z wysokiem poważaniem

Celina Żurowska

ІЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 223–224. – Рукопис. Оригінал.

Львів, 25 вересня 1887

Шановний Пане!

Минуле моє, а тим менше мій життєпис не є настільки цікавими, аби надавались до Його повісті. На додачу мушу й те мати на увазі, що кореспонденція моя з чоловіком жонатим могла би мене наразити на фальшиве становище, чого я собі цілковито не жичу.

А тому, поскільки вважаю Пана за зичливого мені, з точки наявних обставин, дальшу кореспонденцію з Ним мушу занихати.

З високою повагою

Целіна Журовська

ІЛ. – Ф. 3. – № 1602. – Арк. 223–224. Рукопис. Оригінал. Переклад з польської мови.

Лист № 4

Lwów, 31/10 896

Szanowny Panie!

Przykro mi, łecz nie mogę zadośćuczyć Pańskiemu życzeniu, gdyż Jestem nie zdrową.

Z poważaniem

Zygmuntowska

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 257. Рукопис. Оригінал.

Львів, 31/10 896

Шановний Пане!

Прикро мені, але не можу задовільнити Панському бажанню, коли не є здоровою[2].

З повагою

Зигмунтовська

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 257. – Рукопис. Оригінал. Переклад з польської мови.

Лист № 5

Lwów, 19/7 912

Łaskawy Panie!

Już od trzech dni chodzę do willi by smażyć owoce. Panna Anna 17/7 pojechała. Przychodził murarz, czy ma bielić kuchnię. Nie wiedziałam, co mu na to odpowiedź. W każdem razie dobrże by było by to przy mnie zrobił, a ja dopilnuje. Pies bardzo mizerny, kaszy z mlekiem nie chętnie je a ja dopilnuję, dobrze by mu jakie ochrapki kupić, by się posilił, a ja, Bogiem a prawdą, przy końcu miesiaca nie mam. Jeżeli by Pan był łaskaw przysłać jaki fundusz polakierowała bym omywalniky, drzwi kuchenne i od ogrodu, bo koniecznie potrzeba, gdyż są zniszczone, czy dobrze?

Proszę używać swieżego powietrza i kąpieli swobodnie, bo tu wezystko w porządku i złodzieje nic nie okradli.

Zasełam ukłony i pozdrowienia

zostaję z poszanowaniem

Zygmuntowska

Wielmożsy Pan Dr. Jan Franko w Krzywóruwni koło Żabiego przez Kossow.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 259–260. – Рукопис. Оригінал. Поштова картка з маркою та адресою.

Львів, 19/7 912

Ласкавий Пане!

Від трьох днів вже ходжу на віллу, аби смажити овочі. Панна Анна[3] 17/7 поїхала. Приходив муляр, чи має білити кухню. Не знала, що йому на то відповісти. В кожнім разі добре було би то при мені зробити йому, бо я припильную. Пес дуже мізерний, кашу з молоком не хоче їсти, але я допильную, добре би йому якісь відходи купити, аби підкріпився, а я, Богом і правдою, при кінці місяця не маю. Якщо б Пан був ласкавий прислати якийсь фонд, полакерувала би-м умивальники, двері кухонні і від городу, бо конечно потреба, коли такі вже понищені, чи добре?

Прошу вживати свіжого повітря і купелі свобідно, бо тут все в порядку і злодії нічого не вкрали.

Засилаю поклони і поздоровлення.

Зістаю з пошанівком

Зигмунтовська

Вельможний Пан Др. Іван Франко в Криворівні коло Жаб'є через Косів.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 259–260. – Рукопис. Оригінал. Поштова картка
Переклад з польської мови.

Лист № 6

6/6 914

Wielmożny Panie!

List otrzymałam i zaraz odpisuję. Mieszkam obecnie Paułinow № 3 parter oficyny. Prosze łaskamie pofatygować się wieczorem, gdyż jestem wolniejsza od zajęć domowych.

Z poważaniem

Zygmuntowska

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 261. – Рукопис. Оригінал.

6/6 914

Вельможний Пане!

Лист дістала і відразу відписую. Мешкаю зараз Павлинів, № 3, партер офіцини. Прошу ласкаво прибути ввечері, коли я трохи вільніша від занять домових.

З повагою

Зигмунтовська

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 261. – Рукопис. Оригінал. Переклад з польської мови.

Лист № 7

Lwów, 11/8 914

Wielmożny Panie!

Kartku wczoraj otrzymałam. Od czwartku nocowało sie, ale od soboty jest tak niebezpecznie, że nie się narazać, gduż już zaczyna bredzic, prosze jak najprzedziej przyjechać.

Zasełam ukłony

Zygmuntowska

ІЛ. – Ф. 1630. – Арк. 265. – Рукопис. Оригінал.

Львів, 11/8 914

Вельможний Пане!

Картку отримала вчора. Від четверга ночувалось, але від суботи настільки небезпечно, щоб не наразитись, коли вже починає марити, прошу приїхати якнайшвидше[4].

Засилаю поклони

Зигмунтовська

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 265. – Рукопис. Оригінал. Переклад з польської мови.

Лист № 8

Lwów, 16/8 914

Wielmożny Panie!

Przepraszam najmocniej że pisze na czwiartce papieru ale niedziela i nie mam w domu listowego. Kartke Pańską dziś otrzymałam, zmartwiło mie bardzo żem Pana zaniepokoiła, ale pisałam pod wrazeniem strachu, jakie miało miejsce, gdy tes list do Pana skresliłam.

Kilka dni upłyneło i nie chodziłismy do pani F., aż dostaliśmy wiastke w czwartek bym przyszła do willi. Zaraz poszłyśmy i Pani była spokojniejsza, serdecznie zaprosiła na noc i nie odmowiała. Na drugi dzień byłam do południa, gdyż musiajłam wracać do domu, bo Muszka (psina) była bez pożywienia.

Dobrże by było, by Panowie już wrocili jeżeli możliwie.

Bardzo sie martwie kaszlem Zdisia, jak wygląda, czy mizerny, może nic nie jest niebezpiecznego, tylko zaflegmienie. Prosze Pana bardzo, jezeli to mozliwie zaordynować Sdisiowi piwo gorące z żołtkiem na noc bardzo pomoczne.

Jutro idziemy do willi zajrzeć, co sie tam dzieje z Panią.

Tak krótko, gdy zajdzie coś waznego doniose, zasyłam ukłony i pozdrowienia

Zawsze życzliwo

Zygmuntowska

P.S. Zapewnie dla Zdisia jest powietrze za ostre w Krzyworownie, jeżeli kaszla.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 269–270. Рукопис. Оригінал.

Львів, 16/8 914

Вельможний Пане!

Найсильніше перепрошую, що пишу на чверті паперу, але неділя і не маю вдома паперу для листів. Панську картку сьогодні дістала, зажурило мене те дуже, що занепокоїла Пана, але я писала під враженням страху, який мав місце, коли той лист до Пана писала.

Кілька днів минуло і ходили-сьмо до пані Ф.[5], поки не дістали в четвер вістку, щоб прийти до вілли. Зараз пішли-сьмо і Пані була спокійніша, сердечно запросила нас на ніч і не відмовила. На другий день була-м до полудня, а потім мусила-м вертати додому, бо Мушка (псина) була без їжі.

Добре було б, аби Панове вже повернулись, якщо можливо.

Дуже непокоїть мене кашель Здіся[6], як виглядає, чи мізерний, може й нічого небезпечного, тільки закатарення. Прошу Пана дуже, якщо це можливо замовити Здісьові пиво гаряче з жовтком на ніч дуже помічне.

Завтра йдемо до вілли зазирнути, що там діється з Панею.

Так коротко, коли трапиться щось поважнішого, то повідомлю, засилаю поклони і поздоровлення.

Завше жичливо.

Зигмунтовська

P.S. Напевно для Здіся є в Криворівні загостре повітря, коли кашляє.

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 269–270. Рукопис. Оригінал. Переклад з польської мови.

Лист № 9

[кінець серпня 1914 р.]

Łaskawy Panie!

Jestem bardzo nie spokojna że Zdisio kaszla, jezeli możliwe prosze przyjechać ażeby go tu mogłam leczyć.

Dzić z Zosią idziemy do willi, prosze Pana w każdym razie gdyby Pania, wzieł do zakładu, cały dzień były byśmy z Zosia w willi, ale na noc w domu naszem, bo bardzo bym sie boją nocować.

Panie łaskawy! Błagam Pana, by te herbaty Zdisiowi gospodyni gotowała z cukrzem, a na noc z żołtkiem bardzo gorąco by sie napił.

Prosze mi wierzyć że mi to sen odbiara że on kaszle już tyle czasy.

Zasełam ukłony i pozdrowienia i jeszcze raz ponawiam ma prośbe zawcze życzliwa i wdzieczna

Sygmuntowska

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 271–272. – Рукопис. Оригінал.

[кінець серпня 1914]

Ласкавий Пане!

Дуже непокоїть мене, що Здісьо кашляє, якщо можливо, то прошу приїхати, щоби його тут могла-м лікувати.

Сьогодні з Зосею[7] йдемо до вілли, прошу Пана, якщо б Паню взяли до закладу, то тоді б ми цілий день були з Зосею у віллі, а наніч приходили б до нашого дому, бо дуже боїмось ночувати.

Пане ласкавий! Благаю Пана, щоб ті гарбати Здісьові господиня готувала з цукром, а наніч з жовтком дуже гарячу, щоб напився.

Прошу мені вірити, що мені те, що він стільки часу кашляє, відбирає сон.

Засилаю поклони і поздоровлення і ще раз поновлюю прохання завше жичлива і вдячна.

Зигмунтовська

ІЛ. – Ф. 3. – № 1630. – Арк. 271–272. Рукопис. Оригінал. Переклад з польської мови.

ПРИМІТКИ

1. Целіна Зигмунтовська (10 червня 1865 р., м.Трускавець – 18 жовтня 1940 р., м. Львів) – згідно з листом І. Франка до А. Кримського від 26. 08. 1898 р. була тією, під впливом якої було написано ряд творів, в тім числі й "Зів'яле листя". Дочка Рудольфа Журовського та Олександри Рихальської. 15 лютого 1896 року у Львові вийшла заміж за Здіслава Лукаша Зигмунтовського, 1842 року народження, сина Лаврентія Зигмунтовського та Генрики з Глудзінських. Після короткого перебування у Львові переїхала в Станіславів, де її чоловік 1 листопада 1899 року помер. (Більш докладно див: Р. Горак. Ілюзії, ім'я яким любов // Дзвін. – 1996. – № 6).
2. Згідно із спогадами Ц. Зигмунтовської, І. Франко запрошував її бути хресною матір'ю його дітей. Целіна відмовилась, оскільки сама була при надії першою дитиною.
3. Анна Франко, в заміжжі Ключко – дочка Івана Франка. Наймолодша з дітей.
4. Іван Франко залишив хвору дружину під опікою Целіни Зигмунтовської. Хвороба дружини на той час загострилась.
5. Ольга Франко – дружина Івана Франка.
6. Здіслав Олександр Зигмунтовський (нар. 21 лютого 1899 р.) – син Целіни Зигмунтовської, 1914 року перебував з І. Франком у Криворівні у знайомого – В. Якібюка.
7. Софія-Генрика Зигмунтовська (нар. 17 червня 1897 р.) – дочка Целіни Зигмунтовської.

ПЕТРО ЗОЗУЛЯК

ХРОНІКА МУЗЕЮ: 2001-й рік

Родовід Івана Франка

2001-й рік – 145-й рік від дня народження Івана Франка. Однією з перших акцій у Музеї на пошанування цієї дати було представлення книги "Іван Франко. Рід Якова" – книга перша. Автори – директор Музею Роман Горак і член Національної Спілки письменників України Ярослав Гнатів. Редактор Катерина Зозуляк, художній редактор Роман Гимон. Видавництво отців Василіян "Місіонер", Львів, 2000. Книга видана за рішенням Науково-методичної ради Львівського літературно-меморіального Музею Івана Франка.

Як зазначено в анотації, "книга є першою з серії документальної біографії Івана Франка і присвячена одному із найбільш актуальних питань його біографії – родоводу. Всупереч усіляким запевненням про німецьке, польське коріння Івана Франка, автори на основі документального матеріалу доводять про справжнє походження Івана Франка, якого справедливо вважають інтелектуальним показником української нації. Книга вперше охоплює матеріали, які до цього не були в науковому вжитку, або ж свідомо замовчувались чи перекручувались".

Про вагомість і цінність книги говорили заступник голови Львівської обласної державної адміністрації Володимир Герич, відомий громадський діяч Степан Давимука, письменники Микола Петренко, Євгенія Божик, Надія Ковалик, директор видавництва "Місіонер" Мар'ян Лозинський.

Роман Горак і Ярослав Гнатів поділилися секретами написання книги, акцентуючи на тому, що "для написання даної книги ми мали тільки метричні книги, які велися колись священиками у церквах. Від акуратності та ретельності записів метричних актів народжень, одруження та смерті залежить наша генетична пам'ять. Ось чому, оповідаючи про родовід Івана Франка, ми вважали за необхідне роз-

повісти про священиків. Вони теж формували нашу культуру..." ("Переднє слово" книги).

Актори академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької заслужені артисти України Олександр Кузьменко та Григорій Шумейко прочитали уривки з книги.

Вів урочистість заступник директора Музею з наукової роботи Петро Зозуляк.

Ідея пам'яті роду і народу лейтмотивом прозвучала на представленні книги, як і вся книга, про що дуже чітко автори сказали у "Передньому слові": "Оповідаючи про рід Якова Франка, що порохом розсіявся по світу, ми, дорогий читачу, говоримо і про твій рід, про твої корені у цьому світі, про твою відповідальність перед тими, хто уже відійшов від нас, і перед тими, хто ще прийде".

"Борислав Івана Франка"

У січні 2001 року у "Франковій вітальні" Музею відбулась урочистість з нагоди відкриття виставки відомого львівського художника Петра Марковича "Борислав Івана Франка".

Петро Маркович – педагог Львівського державного коледжу декоративного та ужиткового мистецтва ім. І. Труша, працює тут упродовж 30-ти років, плідно поєднуючи мистецьку і педагогічну працю. Згадана виставка – творчий доробок художника останніх років, цикл робіт, присвячених Бориславу, місту, в якому митець жив, і яке тісно пов'язане з іменем його улюбленого письменника Івана Франка. Ця тема – його рідна тема, як і рідна велика історична подія – День Злуки, День Соборності України, і якій, цій події, митець-патріот присвятив цю виставку.

Слово про художника виголосив мистецтвознавець Андрій Дорош.

Про творчість митця і талант педагога говорили проректор Академії мистецтв Роман Василик, заступник директора коледжу Богдан Стельмах, художник і педагог Степан Костирко, Роман Горак.

Петро Зозуляк читав "Святовечірню казку" Івана Франка, а відомі львівські співаки – Михайло Заборський, Михайло та Іван Куки колядували Петрові Марковичу.

Виставку допомогли організувати Олександра Стець, Олександр Дворський.

"...Ви, Пане, були для мене першим учителем-провідником..."

9 лютого 2001 року до Музею Івана Франка приїхали члени Товариства "Просвіта" і Конгресу української інтелігенції Борщівщини Тернопільської області. Приїхали з поважною і святою місією – поклонитись оселі Івана Франка, доторкнутись до духовних джерел Франкового духа. Гості показали літературно-музичну композицію, присвячену українській письменниці і громадському діячеві Климентині Попович, яка в одному з листів до Івана Франка у 1884 році писала: "...Ваші слова, наче голосна воскресення пісня, збудили мене з неприродного сну, прояснили сумніви, дали поетичний напрямок безладним досі думкам і назвали по імені всі неясні і не названі досі чувства, що важились у моїм серці. Ви, Пане, були для мене першим учителем-провідником..."

Перед львів'янами виступили голова Борщівської районної організації Конгресу української інтелігенції, член Національної Спілки письменників України Ганна Костів-Гуска, голова районної організації Товариства "Просвіта" ім. Т. Шевченка Петро Довгошия, редактор газети "Галицький вісник" Марія Фафруник, вокальне тріо районного Народного дому у складі Марії Кошуб'як, Марії Храпчинської та Ольги Стус, лауреат Всеукраїнських конкурсів співак Тарас Кузьмич, концертмейстер Мирослав Шманько.

Звучало слово Івана Франка і про нього, слово Климентини Попович і про неї. Музей доповнив це слово виставкою, присвяченою українській письменниці.

Тарасові Шевченкові присвячується

"Він був сином мужика, і став володарем в царстві духа..." – так починається знаменита й урочиста "Присвята", яку Іван Франко написав 1914 року з нагоди століття з дня народження Т. Г. Шевченка.

До 140-річчя від дня смерті Т. Г. Шевченка у Музеї експонувалася виставка "І став володарем в царстві духа", побудована на матеріалах фондів. На виставці вперше експонувалася Шевченкіана Музею – єдині у Львові рукописи Т. Шевченка, перші "Кобзарі", документи про перші святкування ювілеїв Т. Шевченка у Галичині, рукописи І.Франка та першодруки його праць про Т. Шевченка.

Виставку створили Віра Бонь, Олександра Стець, Алла Коцур, Петро Зозуляк, Олександр Дворський.

Пам'ять

28 травня 2001 року минуло 85 років з дня смерті Івана Франка. Дні пам'яті Івана Франка, організовані Музеєм, тривали з 27 травня по 10 червня. 27 травня відбулося на Личаківському цвинтарі освячення надмогильного пам'ятника Андрієві Франку – синові Івана Франка.

До слова, місце поховання Андрія було невідоме. Могилу знайдено завдяки пошукам і дослідженням працівників Музею. "Я втратив в ньому найдорожчого помічника" – так боляче сприйняв Іван Франко смерть сина. Саме ці слова і викарбувані на пам'ятнику-хресті роботи відомого скульптора Петра Дзиндри. Згаданий пам'ятник – дар СДПУ(о).

28 травня у церкві Святої Софії парох церкви отець Богдан Смук відправив Службу Божу за Іваном Франком, а на могилі Івана Франка відправлено панахиду за участю єпископа Андрія Сапеляка, отця Богдана Смука та хору "Благовіст" церкви Святого Архістратига Михаїла під орудою заслуженого діяча мистецтв України Ярослава Мелеха, президент хору – Петро Сидор. Слово пам'яті виголосили Роман Горак, відомий літературознавець і громадський діяч Михайло Косів, поезії Івана Франка читав актор театру ім. М.Заньковецької, заслужений артист України Святослав Максимчук.

У "Франковій вітальні" Музею у цей же день учні Львівської школи-інтернату № 2 виступили з літературно-музичною композицією "Тричі мені являлася любов".

У "Франківських читаннях" з доповідями виступили кандидат філологічних наук, вчений секретар Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України Галина Бурлака ("Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури – новий етап у вивченні спадщини Івана Франка"), молодший науковий працівник відділу рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України Алла Диба ("У пошуках київських знайомих та рідні Івана Франка"), старший науковий працівник Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України Лариса Чернишенко ("Листи Ольги Хоружинської до Івана Франка (1885–1892 рр.) – важливий етап до створення наукової та життєвої біографії Івана Франка"), ректор Українського університету м. Москви Віктор Ідзьо ("Іван Франко і російська Академія наук"), директор Музею Роман Горак ("Листи дітей Івана Франка до батька"), вчений секретар Музею Валентина Кухар ("Невідомий фрагмент з листування Олени Кисілевської й Івана Франка"), старший науковий працівник Музею Катерина Зозуляк ("Лицар обов'язку" – до історії

взаємин Івана Франка й Іллі Кокорудза), старший науковий працівник Музею Яким Горак ("Іван Франко та Остап Нижанківський: до історії творчих контактів"), старший науковий працівник Музею Марія Войціцька ("Іван Франко і Марія Колцуняк").

Згадані доповіді стали основою другого випуску "Наукового вісника Музею Івана Франка у Львові".

На виставці "Іван Франко і Київ", яка відкрилася під час Днів, експонувалися нові матеріали про перебування Івана Франка у Києві та про родину дружини письменника. На виставці були присутні гості з Києва – нащадки Ольги Хоружинської. Виставку організували Роман Горак, Олександра Стець, Зеновія Стець, Галина Бридун.

За ініціативою Музею і при підтримці управління освіти Львівської міської ради у 2001 році вперше було проведено конкурс читців-учнів шкіл Львова на краще виконання творів Івана Франка. Концерт переможців конкурсу відбувся у Музеї 1 червня. Автор ідеї й організатор конкурсу Петро Зозуляк.

"Шляхами Івана Франка" – цикл літературно-мистецьких акцій, які відбулися 3 червня у місті Городку, а 10 червня – у селі Вовчухи Городоцького району.

Свято у Народному домі у Городку розпочав Петро Зозуляк читанням прологу до поеми "Мойсей" Івана Франка. Слово про Івана Франка, про його перебування в Городку та окрузі виголосив Роман Горак. Голова Львівської організації Національної Спілки письменників України Левко Різник у своєму виступі торкнувся теми "Іван Франко і незалежність України". Поезії Івана Франка читали актриса театру ім. М. Заньковецької Тетяна Павелко та заслужений артист України Святослав Максимчук. Пісні та вірші Івана Франка виконували соліст Львівської опери народний артист України Володимир Ігнатенко, солісти Львівської філармонії Наталя Довгань, Лілія Коструба, Оксана Савицька, Михайло Саноцький, концертмейстери Олена Мацелюк і Мар'яна Русак.

Завершився концерт виконанням гімну "Не пора, не пора...", до якого приєдналися усі присутні.

Учасників концерту городківчани вітали оплесками і квітами, а міський голова Микола Савка – щирим і теплим словом подяки.

А у селі Вовчухи відбулося представлення книжки творів Василя Загаєвича (видавництво "Каменяр", упорядкування та текстологічне опрацювання Романа Горака, видано на замовлення Городоцької районної ради – голова Іван Попко). Василь Загаєвич багато років був парохом церкви св. Юрія у Вовчухах, підтримував творчі зв'язки

з Іваном Франком, який не раз бував у Вовчухах. Один приїзд до Вовчух став воістину історичним. Іван Франко на Зелені свята читав там "Апостола".

"На дев'яту в церкві людей було, вже не треба оповідати скільки. Всі чекали. Нарешті дійшло до того, на що чекали.

– Будьмо уважні, – густим голосом проспівав отець Загаєвич. – Мир усім. Премудрість, будьмо уважні.

Люди проспівали відповідний прокімен до свят Зіслання Святого Духа.

– Премудрість, – знову проспівав отець Загаєвич, і тоді з хорів відізвався голос Франка:

– Діянь святих апостолів читання.

– Будьмо уважні, – застеріг ще раз отець Загаєвич, і тоді стало тихо, як у вусі...

Читав Франко главу з Загала... Читав про мови, про слово, які розуміли всі і дивувались самі з того...

На одинадцяту все село пішло до Долинян. Там він читав "Апостола" також...

Цей факт зафіксований тільки у пам'яті нащадків тих селян з Вовчух та Долинян, які тої неділі були в церкві й чули, як сам Франко читав на Службі Божій "Апостола".

Навіть відомо рік – 1901-й..." – Це уривок з оповідання-есе Романа Горака "Апостол" у Вовчухах".

Урочистості у Вовчухах 10 червня 2001 року розпочалися покладанням квітів до меморіальної стели в центрі села, на якій зображено Івана Франка і отця Василя Загаєвича (автор стели – виходець з Вовчух скульптор Михайло Дмитрів). Потім на майдані відбулося велике свято. Сільські школярі виконали літературну композицію, присвячену Іванові Франку й Василю Загаєвичу. Книжку Василя Загаєвича представив директор видавництва "Каменяр" Дмитро Сапіга. Твори Василя Загаєвича читали Петро Зозуляк, заслужені артисти України Юрій Брилинський і Григорій Шумейко, студентка акторського відділення Національного університету ім. І. Франка Тетяна Луців. Пісні духовні та пісні на слова Івана Франка співали солісти філармонії Ліля Коструба, Наталя Довгань, Михайло Саноцький, заслужений артист України Мар'ян Шуневич, акомпанував Микола Габрук. На святі були присутні прийомні внуки отця В.Загаєвича Мирон та Іван Николишини.

Громада села щиро вітала письменника Романа Горака, журналіста Володимира Шалайського, вихідців з села – відомого художника,

заслуженого діяча мистецтв України Мирона Отковича та директора Національного музею у Львові, лауреата Національної премії України ім. Т. Шевченка Василя Отковича. З подякою виступив сільський голова Любомир Галів. На майдані урочисто звучить "Не пора, не пора..."

Свято представлення книжки Василя Загаєвича організували музей та видавництво "Каменяр" і в селі Кунин Жовківського району, де він був парохом і сюди до нього також приїжджав Іван Франко.

Програму Днів пам'яті Івана Франка збагатили львівські театри, які показали вистави за творами письменника – "Для домашнього вогнища" та "Моя Франкіана" у виконанні Святослава Максимчука у театрі ім. М. Заньковецької, "Фарбований лис" – у театрі ляльок.

Відбувся у музеї день Львівського училища культури і мистецтв.

"...За таких людей, як Франко, ми повинні молитися..." *(Андрей Шептицький)*

У 2001 році – році митрополита Андрея Шептицького Музей організував виставку про взаємини митрополита з Іваном Франком.

Навіть скромна виставка з фондів музею свідчить, що ці взаємини були тісні і щирі. Дочка Івана Франка Анна Ключко-Франко згадує, що "знаменною подією в нашім домі були відвідини митрополита Шептицького".

У 1917 році, коли митрополит приїхав до Києва, повертаючись з Росії із заслання, "у мене з'явилось бажання, – пише Анна, – щоб не хто інший, а митрополит відправив панахиду по татові, і з тим бажанням я пішла до нього... Панахида відбулася в католицькім костелі. Церква була вщерть виповнена народом, по панахиді митрополит промовив, згадуючи тата в словах піднесених і зворушливих".

Тоді ж, у Києві, митрополит сказав: "...За таких людей, як Франко, ми повинні молитися..."

Це лише кілька штрихів набагато глибших взаємин двох велетнів української духовності і культури.

Виставка була присвячена року митрополита Андрея Шептицького у Львові та приїзду Папи Римського – Святішого Отця Івана Павла II в Україну.

Над виставкою працювали Яким Горак, Олександра Стець, Олександр Дворський.

"Картка любові" у театрі ім. М. Заньковецької

У липні у Львівському державному українському драматичному театрі ім. М.Заньковецької відбулася прем'єра "Картка любові" за п'єсою Романа Горака. В одному з інтерв'ю в газеті "Шлях перемоги" (№ 39, 20–26 вересня 2001 року) автор п'єси розповідає: "П'єса "Картка любові" – це Франко очима його першої любові Ольги Рошкевич, яка виступає тут у двох іпостасях – молодої і старшої жінки, заміжньої і незаміжньої. Це сповідь одної перед другою щодо її стосунків з Іваном Франком".

Режисер вистави – заслужений артист України Григорій Шумейко, художник-постановник – Олесь Нога, ролі Ольги Озаркевич та Ольги Рошкевич виконували актриса Ірина Шумейко та студентка кафедри акторської майстерності і театрознавства Національного університету ім. І. Франка Мирослава Солук.

Львів'яни схвально сприйняли виставу. "Картка любові" не залишає нікого байдужим, як і доля Івана Франка та Ольги Рошкевич.

Франкове 145-ліття

27 серпня 2001 року сповнилося 145 років від дня народження Івана Франка. Напередодні у Музеї відкрилася виставка, назва якої з поезії відомого українського поета Петра Скунця – "...Є така країна Франкіана, де зів'яле листя ожило"'. На виставці вперше широко представлено образотворчу Франкіану, котрій уже понад 100 років. Образи Івана Франка і його літературних героїв, місця, пов'язані з шляхами письменника, митці України втілили в багатьох живописних, графічних, скульптурних творах, у народно-декоративному мистецтві. Скромна, але вагома частка їх є у фондовій скарбниці Музею.

Урочистість проводив Петро Зозуляк. З вітальним словом виступили начальник управління культури облдержадміністрації Роман Лубківський, відповідальний секретар Львівської Спілки письменників Роман Качурівський, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Феодосій Стеблій.

У художній частині взяли участь солісти філармонії Ліля Кострубa, Михайло Саноцький, Микола Габрук, заслужений артист України Мар'ян Шуневич та переможці міського конкурсу на краще виконання творів І. Франка – Оксана Карпович і Вікторія Шульга.

Автори виставки – Петро Зозуляк, Віра Бонь, Олександра Стець, Катерина Зозуляк, Олександр Дворський.

Головною подією у програмі відзначення Франкових уродин було святкування у Нагуєвичах 9 вересня 2001 року. До оселі, де народився Великий Каменяр, прибули сотні людей. Відбулося відкриття відновленої садиби письменника і літературно-мистецьке свято "Нам пора для України жить".

Розпочалося святкування Каменяревою піснею "Не пора, не пора..." у виконанні студентського хору Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка (художній керівник – декан музично-педагогічного факультету Степан Дацюк). Свято відкрив голова Дрогобицької районної державної адміністрації Павло Бехта.

Покладаються квіти до пам'ятника Івану Франкові у Нагуєвичах від Кабінету Міністрів України, Львівської обласної державної адміністрації та обласної ради, Дрогобицької районної державної адміністрації та районної ради, Дрогобицької, Трускавецької та Бориславської міських рад.

З промовами виступили віце-прем'єр-міністр України Володимир Семиноженко, перший Президент України Леонід Кравчук, голова облдержадміністрації Михайло Гладій, посол України в Польщі Дмитро Павличко, народні депутати Ярослав Кендзьор, Олександр Лавринович, Катерина Ващук, внук Івана Франка, вчений і дипломат Роланд Франко, міський голова Львова Василь Куйбіда, ректор Львівського аграрного університету, академік Володимир Снітинський, професор Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка Михайло Шалата, поет Богдан Стельмах (його вірш "Не пора" вперше прозвучав на цьому святі), директор Музею Івана Франка Роман Горак, гості з Кобзаревої Черкащини, Лесиної Волині, Івано-Франківщини, інших регіонів України.

На завершення офіційної частини було показане театральне дійство "Іван Франко у Нагуєвичах". Іван Франко часто приїжджав до рідного села. Тут він мав вірних друзів серед селян, які завжди просили його щось цікаве оповісти чи прочитати. Він читав їм "Кобзаря" і свої твори. "І знов я бачу тя, село моє родинне..." – писав Іван Франко. Цей епізод відтворили актор театру ім. М.Заньковецької, заслужений артист України Григорій Шумейко (в ролі Івана Франка) та актори Дрогобицького театру ім. Ю. Дрогобича. Автор ідеї і режисер – Петро Зозуляк, сценарій Романа Горака.

Вів урочистість заслужений артист України Святослав Максимчук.

Після урочистої церемонії здійснено чин освячення садиби і музею. (У 2001 році у музеї-садибі сталися дві пожежі. Усі об'єкти відновлені за рахунок бюджетних та спонсорських коштів).

Екскурсію по відновленій садибі і пояснення до оновленої літературної експозиції Музею провадив Роман Горак.

У літньому театрі відбувся великий святковий концерт за участю професійних і самодіяльних художніх колективів Львова, Дрогобича, Борислава, Трускавця, Самбора.

А на наступну неділю, 16 вересня, Франківське свято продовжилось у Великій Озимині на Самбірщині, де урочисто відкрито пам'ятний знак родові Івана Франка.

З Озимини бере початок рід Івана Франка. Тут народилися його прадід Теодор, дід Іван і батько Яків Франко.

Постав пам'ятний знак з ініціативи Музею і завдяки підтримці і втіленню цієї ініціативи Самбірською районною державною адміністрацією. Усі роботи щодо спорудження знаку здійснювались під керівництвом заступника голови райдержадміністрації Людмили Ярош і безпосередньо за участю завідуючого відділом культури райдержадміністрації Любомира Сосяка.

Урочистість відкрив і вів Петро Зозуляк.

Почесну місію відкриття знаку виконали голова райдержадміністрації Роман Паславський, голова районної ради Ігор Несторак, директор Музею Івана Франка Роман Горак, професор Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка Михайло Шалата.

Зі словом на пошанування Івана Франка і його роду виступили Роман Паславський, Роман Горак, Михайло Шалата, з родини І. Франка – Ганна Кос.

Художню частину свята представляли діти і вокальний ансамбль села, тріо бандуристок і народний хор "Діброва" районного Народного дому (керівник – Марія Гивель), солісти філармонії Ліля Коструба, Михайло Саноцький, Микола Габрук, артисти театру ім. М.Заньковецької Тетяна Павелко та заслужені артисти України Юрій Брилинський і Святослав Максимчук.

З виступу у Нагуєвичах Романа Горака

1795 року на хуторі, який звався Гора і котрий від села Нагуєвич був у двох кілометрах, збудував Гнат Добровлянський "со женою своєй" Марією хату в надії, що нажите чесною працею добро передасть у спадок своїм дітям. Йшли роки, а Господь не благословив подружжя нащадками. Надходила прикра старість, і вирішили Добровлянські Гнат та Марія взяти собі за опікунів Івана Франка з села Озимини, що біля містечка Дубляни на Самбірщині, та його дружину Кімакович Катерину, котра доводилась рідною сестрою Марії, дру-

жині Гната. В січні 1824 року у Самбірському суді з тої нагоди був складений відповідний документ, а вже при кінці цього ж року старший син Івана Франка Яків одружився з війтівською дочкою Марією Тимишин.

І знову повторилась стара історія. Не благословив Господь нове подружжя дітьми. Радили люди їм щедрими дарами умилостивити Бога. За свій кошт добудував Яків долішню церкву Миколая, яку громада розпочала будувати ще 1801 року і ніяк не могла докінчити. Викував для тієї церкви хрести, витесав іконостас, бо був добрим ковалем та теслею, а весільний староста Якова, пізніше хрещений батько його первістка, вималював для цього іконостаса ікони. Ще купив Яків дороге Євангеліє, окув у важкі срібні шати і дарував його церкві. Збудував пам'ятник на честь знесення кріпосного права. Ярий віск з пасіки на свічки церкві постійно давав, але не чув Господь благань Якова. Дітей не було. Навесні 1855 року померла дружина Якова, і, не дочікуючись встановленого терміну жалоби за дружиною, вдівець Яків Франко, якому було 53 роки, одружився з двадцятилітньою шляхтянкою Марією Кульчицькою з Ясениці Сільної.

Є щось майже містичне в народженні їх первістка 27 серпня 1856 року, якого нарекли Іваном в честь покійного діда. Його появу очікував не тільки батько Яків...

З 1854 року в селі Нагуєвичах, яке в повіті вважали за кару Божу за найбільшу кількість кримінальних злочинів, пожеж, вбивств, пограбувань, працював парохом Йосип Левицький, поет і перекладач Шіллера і Гете, просвітитель, автор шкільних підручників для народних шкіл, автор першої граматики української мови в Галичині, виданої 1834 року. Його за непокірний та різкий характер, а також постійне воювання з вищим церковним клером за їхню зневагу до української мови і погірдливе відношення до пастви, за рахунок якої жили, заслали на виправлення в Нагуєвичі. Рік у рік напередодні Різдва він друкував один і той же вірш, в якому просив Господа тому розпитому, розгнузданому народу без сорому і тями послати нового Мойсея, котрий виведе його з темряви і зіпсуття фізичного та морального до землі обітованої. Йосип Левицький був щасливою людиною. Сам того не знаючи, 27 серпня 1856 року він охрестив і здійснив чин миропомазання Іванові Франкові, якого цей же народ назве своїм Мойсеєм, а 1913 року свідомо вшанує його сорокаліття діяльності великим святом.

І він був тим, що мов стовп вогнистий вів свій народ з неволі, бо зазнав за свій труд зневагу, тюрми, етапи, насміхи, презирство, тобто все те, що мають в нагороду діставати пророки свого народу.

Сюди в Нагуєвичі, під батьківський дах, він втікав від світу, щоб набратись сил і сюди його приводили під жандармськими ґверами, щоб з цього села не пхався у світ.

Звідси від Івана Франка Україна і той світ дістали у вічне користування повість "Борислав сміється", повість "На дні", повість "Захар Беркут", як весільний дарунок братові Захару, нащадки якого живуть в Нагуєвичах, десятки наукових статей і врешті безсмертного "Вічного революціонера" у відповідь за етап з Коломиї в Нагуєвичі, від котрого йому облетіли пазурі на ногах, та після хвороби на тиф, що був також результатом тої подорожі під ґверами.

У вересні 1886 року блискавка вдарила у батьківську хату і спалила її дотла. Тоді люди врятували з тої хати те, що для нас найдорожче: ночви, в яких мати купала свого сина немовлятком, та ще колиску, в якій його колихала. Тоді вітчим Івана Франка Гринь Гаврилик разом з Іваном Франком відбудували хату. 1913 року, вже названий Мойсеєм, Іван Франко, розбитий недугою, востаннє прийшов на батьківське обійстя, щоб розкопати закинуту криницю, в яку влучила блискавка, коли був дитиною і бавлячись ненароком опустив ключі. Прийшов відкопати ті ключі. Вірив, що коли зможе зробити це, земля, його рідна земля, поверне йому силу, котрої потребував, щоб "пута ламати".

Не розкопав.

1936 року, в двадцяту річницю його смерті, внаслідок кровавого побоїща між прихильниками комуністичної та націоналістичної ідеї, не стало Франкової хати. Довгі роки тут була пустка і камінь, що нагадував, що ця земля дала світові Івана Франка.

1981 року прийшли люди, відкопали криницю, знайшли ключі, за якими шукав Іван Франко, і вдарила з криниці тої вода. І відбудували нащадки хату його батька. І було це свято української нації, свято українського народу. Велике свято.

1986 року, рівно через сто років від першої пожежі, на обійсті Франків знову пожежа. І знову відбудували люди знищене, а через десять років, на третій день Різдва, злочинна рука спалила церкву Миколая, до будівництва якої стільки сил приклав Яків Франко та в якій хрестили Івана Франка. Згоріло все дотла. Нічого не вдалось врятувати. Дивним чином згоріло срібне ошаття до Євангелії, подарованого Яковом Франком.

Це стало національною бідою, нашим національним болем. Ще не поставлено у цій справі крапку, мовчать слідчі органи. Святині нема.

Перший рік нового тисячоліття на Війтовій Горі, де тепер всесвітньо відомий Музей, в квітні 2001 року згоріли стодола та клуня, що були під одним дахом, а 5 липня цього ж року о 18 годині згоріла на очах всіх, хто відбудовував клуню та стодолу, батьківська хата.

Злочинна рука вдарила нам просто в серце.

І прорахувався ворог. Можна спалити батьківську хату, музей, знищити обійстя, сплюндрувати, як сплюндровано могилу батька Франка Якова, але нема в світі тої сили, щоб знищити Франкове слово, і нема того вогню, щоб спопелити його. Бо воно слово народу, що "вгору йде, хоч був запертий в льох", слово землі, що породила Івана Франка. Де в світі тая сила, "щоб згасила, мов огень, розвидняющийся день"?

Доля та історія хотіли, щоб від страшного вогню було врятоване, що врятували наші предки від пожежі 1886 року: ночви, в яких мати купала сина, та колиску, в якій вигойдала сина, генія нашого народу.

145-ту річницю від народження Івана Франка Україна зустріла воскреслою з попелу садибою і новим музеєм, за естетику і експозицію якого нам не соромно перед собою. Даним актом відновлення ми, українці, можемо сказати собі, що не тільки на здивування усьому світові можемо достойно вітати на своїй землі Святішого Отця Папу Римського, але гідно вшановувати своїх геніїв.

З виступу у Нагуєвичах Роланда Франка

До Франкового краю я повернувся через 45 років... Дуже вражає велика кількість людей – краян і гостей Нагуєвичів, котрі, незважаючи на негоду, зібрались на відкриття Музею-садиби після реставраційно-відновлювальних робіт. Від імені родини Франків хочу подякувати усім, хто прийшов на посвяту, хто вшановує пам'ять Великого Каменяра, чия творчість пробуджує національну свідомість і є тією глибокою криницею знань, що піднімає духовність нашої України.

Іван Франко – людина енциклопедичних знань – був особливо близьким до життя простих людей і як письменник прислужився рідній і вселюдській культурі. Хотілось, щоб сюди, до його батьківської оселі, приїжджали на урочистості з усієї України, знали Франка не лише за хрестоматійними творами, як знають її у Східній Україні. Вважаю, що творчість Каменяра повинна мати світове визнання і пропагувати українську культуру.

З виступу у Нагуєвичах лауреата літературних премій імені І. Котляревського, імені М. Шашкевича та імені Лесі Українки, поета Богдана Стельмаха

Народе мій, замучений, розбитий
Мов паралітик той на роздорожжу,
Людським презирством, ніби струпом вкритий,
Твоїм будущим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу.

І. Франко

Мій народе! Кровею вінчано
Кривд і правд твоїх сувій.
Серед болю, серед відчаю
Я – нащадок пізній твій.

Мій народе! Грім помпезності
Блиснув, гримнув і – погас.
Десять років Незалежності,
Але сором палить нас.

Мій народе – паралітику!..
З велелюдних роздоріж
Затягли тебе в політику,
Як вола – з ярма під ніж.

Вічного, одвіку сущого
Хочуть виманити в смерть,
Щоб позбавити будущого,
Все пустивши шкереберть.

Воля кодлом змасакрована.
Тільки й гасла – що гучне...
Мова "языком" запльована...
Хто почує? Хто почне?

І чия то над руїною
Молот вознесе рука?
Привид бродить Україною
Привид скорбного Франка.

Не пророчу я, не вказую,
Лиш болю, бо в серці ссе:
Люди, маєте оказію
Перемислити усе.

Нині з вотчини Франкової
Гляньте – видно ж далебі,
Як з держави кишенькової
Стати силою в собі;

Лиш вслухайтеся уважніше –
У Франкове "Не пора".
Не пора лизати задниці
Ні Варшаві, ні Москві.

Не пора державі-страдниці
Бути болем в голові.
Не пора молитись нарізно –
Хто на захід, хто на схід.

Не пора журитись заздрісно,
Що багатшає сусід...
Але нащо вас я втомлюю,
Адже знаю, о юрбо.

З гіркотою усвідомлюю,
Що слова ці марні, бо
Поки ділять нас конфесії
Та партійні шахраї,

Не поможуть вам поезії –
Ні Франкові, ні мої.

27.08.2001р.

У Будинку письменників України

У жовтні в Будинку письменників України в рамках програми "Літературні музеї України" відбувся своєрідний звіт Музею Івана Франка. У Києві була показана вистава заньківчан "Картка любові" Р. Горака і була відкрита Франкова світлиця, про активне духовне

життя якої у музеї у Львові, про роботу Музею розповідав Роман Горак. А другого дня відбувся організований Музеєм літературний вечір поета Михайла Василенка – одне з багатьох літературно-мистецьких дійств, які відбуваються у Львівському музеї Івана Франка.

У залах Національного музею літератури була розгорнута виставка "Іван Франко у Києві", яка засвідчила ще один бік діяльності Музею, – виставки. Виставка тривала три місяці, мала великий успіх у киян та гостей. Її відвідали члени Кабінету Міністрів України та працівники Міністерства культури та мистецтв України. Її переглянули також учасники стажування директорів музеїв України.

"Літературна Україна" писала від 1 листопада 2001 року: "Незабутні зустрічі, диво відкриття: лунали не просто слова, музика, пісня. Франко ніби зійшов з портрета й заговорив до присутніх властивими тільки йому словами, пристрасними і щирими, він ніби звіряв нам свої думи, болі, надії і сподівання".

"Франко і ми"

Театр ім. М. Заньковецької і Музей Івана Франка організували Заньківчанський вечір "Франко і ми". Оповідь про Івана Франка і нашу сучасність весь вечір провадив Роман Горак.

У мистецькій частині вечора актори театру заслужена артистка України Леся Бонковська та заслужений артист України Степан Глова показали уривок з вистави "Для домашнього вогнища" І. Франка, актриса Тетяна Павелко читала поезії І. Франка, заслужений артист України Юрій Брилинський виконував пісні у запису І. Франка, народний артист України Федір Стригун прочитав уривок з "Великих роковин" І. Франка.

Вів вечір і читав поезії І. Франка заслужений артист України Святослав Максимчук.

Після прочитаних Федором Стригуном рядків з "Великих роковин"

Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: "Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!"

весь творчий склад театру, а з ним і усі присутні виконали Державний Гімн України.

Наш скромний дар Франкові

У знаменитому пролозі до поеми "Мойсей" Іван Франко, звертаючись до рідного народу, написав відоме тепер усім величне пророчення:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж цей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри, хоч гіркий та вільний;
Твоїй будущині задаток слізьми злитий,

Твоєму генію мій скромний дар весільний.

Ми дозволили собі перефразувати останній рядок і назвали виставку дарунків Музеєві в останній час "Наш скромний дар Франкові". Цей скромний дар музеєві репрезентували майстри образотворчого мистецтва, дослідники творчості Івана Франка та інші поважні особи, засвідчивши надзвичайно благородну місію великої шани Музеєві, освяченого іменем Івана Франка.

Ці дари стали достойним поповненням музейної скарбниці. Свої роботи подарували художники М. Шимчук, М. Кристопчук, Р. Безпалків, Д. Стецько, Ю. Лесюк, Р. Василик, П. Маркович, О. Харук, І. Фартух.

Ілюстрації В. Овчиннікова до творів І. Франка подарував міський голова В. Куйбіда, ілюстрації С. Караффи-Корбут до поеми І. Франка "Іван Вишенський" люб'язно передав В. Валько.

Серед експонатів-дарів – фотографії сім'ї дочки Івана Франка Анни Ключко-Франко (дарунок правнучки Галі Франко з Канади), книги-переклади творів Івана Франка на англійську мову, які впродовж свого творчого життя здійснив давній друг музею Богдан Мельник (уродженець Бережанщини, живе у Канаді). Безсмертний "Лис Микита" є одним з 22-х перекладів Б. Мельника.

На відкритті виставки промовляли Роман Василик, Микола Кристопчук, Богдан Горинь, Василь Валько, Роман Горак.

Своє мистецтво подарували присутнім струнний квартет музичної академії ім. М. Лисенка під керівництвом професора Орести Когут, заслужений артист України Святослав Максимчук.

Незабутня Софія Караффа-Корбут

29 листопада, у день п'ятих роковин з дня смерті, у Музеї відбувся вечір пам'яті визначної української художниці Софії Караффи-Корбут.

Про славну художницю, рідну дочку свого народу і патріота, говорили Роман Горак, Володимир Шалайський, Богдан Горинь, Микола Петренко, Василь Гуменюк, Дмитро Сапіга та інші.

Протягом свого творчого життя Софія Караффа-Корбут проілюструвала понад 50 книг, що вийшли у видавництвах "Каменяр", "Веселка", "Дніпро".

У 1967 році вийшов у світ з її ілюстраціями "Кобзар" Т.Шевченка. Художниця створила понад сотню ліногравюр за мотивами творів Т.Шевченка і подарувала їх музеєві поета в Каневі.

Особливе місце в її мистецькому доробку займають твори Івана Франка. Вона проілюструвала усі його твори для дітей. А над ілюстраціями до поеми "Іван Вишенський" працювала 13 років, вони стали вершиною її творчості. Ще чотири роки вона віддала ілюстраціям до "Лісової пісні" Лесі Українки. Художниця так і не побачила їх. Книги видані лише у 2001 році. Ці її останні графічні роботи, за свідченнями мистецтвознавців, достойні найвищих художніх оцінок.

"Мойсей" у Золочеві

"Золочів прийняв його урочисто. Вийшла вся місцева інтеліґенція, золочівська "Січ" у червоних стрічках – відзнаках січових – станула в ряд і зробила парадний прохід від загону до станції. На станції було багато народу – старих, молодих, гімназистів. Хочуть випрягти коней і самі запрягатися, щоб везти свого Вчителя, свого Мойсея. Франко надзвичайно зворушений, він скромно просить не робити цього, я передаю цю просьбу, й ми сідаємо на візника.

Увечері у великій театральній залі він читає "Мойсея", пролог до "Мойсея" читає на кінці". Так розповідає у своїх спогадах про приїзд Івана Франка 1911 року до Золочева Іван Лизанівський, який тоді працював особистим секретарем письменника.

З того часу минуло 90 років. З цієї нагоди директор Золочівського коледжу-ліцею Ярослав Жулин зініціював урочистість, яка відбулася в цьому ж будинку, в якому Франко читав "Мойсея".

Урочистість почалася з читання прологу до поеми "Мойсей" Петром Зозуляком. Роман Горак промовляв про письменника і про його "Мойсея", вчитель української мови і літератури коледжу-ліцею Лідія

Жулин розповіла про приїзд Франка до Золочева, Святослав Максимчук читав поезію Івана Франка. Вихованці коледжу-ліцею виступили з літературною композицією.

Усі співали "Не пора, не пора".

* * *

У 2001 році до фондів музею надійшло 783 одиниць зберігання основного фонду.

Відвідали музей 24 662 особи.

Проведено екскурсій – 1124.

Серед почесних відвідувачів були прем'єр-міністр України Віктор Ющенко, голова Федерації профспілок України Олександр Стоян, голова Донецької облдержадміністрації Віктор Янукович.

Вражений. Вражений духом і волею Івана Франка і людей, які оберігають його пам'ять. Хай допомагає Бог!

07. 01. 2001 р.

Щиро!
В. Ющенко

З великим задоволенням ознайомився з життям І. Франка – видатного громадянина нашої України.

Скромність і бідність, велич і визнання цієї людини вражають! Жаль, що і сьогодні нащадки І. Франка до кінця не здійснили його мрії.

Дякую за збереження світлої пам'яті про великого патріота і громадянина України.

28 лютого 2001 р.

Голова Федерації профспілок України,
народний депутат України
Олександр Стоян

Я і мої друзі з Донеччини дуже вражені цією дивовижною простотою і величчю великого І. Франка. Низький уклін цій оселі і цій землі.

17. 10. 2001 р.

З великою повагою
Голова Донецької облдержадміністрації
В. Янукович

НАШІ АВТОРИ

Горак Роман, директор Музею, член Національної Спілки письменників України, заслужений працівник культури України

Горак Яким, старший науковий працівник Музею, аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського НАН України

Зозуляк Катерина, старший науковий працівник Музею, член Національної Спілки письменників України

Зозуляк Петро, заступник директора Музею з наукової роботи, член Національної Спілки театральних діячів України, заслужений діяч культури Польщі

Кухар Валентина, вчений секретар Музею, кандидат історичних наук

Чернишенко Лариса, старший науковий працівник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, кандидат філологічних наук, м. Київ

ЗМІСТ

ДОСЛІДЖЕННЯ

Горак Роман
КРИВДА 5
Горак Яким
ВЗАЄМИНИ МІЖ ФІЛАРЕТОМ КОЛЕССОЮ ТА ІВАНОМ ФРАНКОМ 34
Зозуляк Катерина
ІЗИДОР ПАСІЧИНСЬКИЙ 45
Филипчак Іван
СОЛОВЕЙКО БОЙКІВЩИНИ 58
Кухар Валентина
ЩЕ ОДНА ПОСТАТЬ ІЗ КОЛА СОРАТНИКІВ ІВАНА ФРАНКА: АНДРІЙ КОС 82

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Рудик Дмитро
Вивчаймо спадщину Івана Франка 98
Лисиченко Д.
Мова книжкових полиць 102

СПОГАДИ

Глібовицька Дарія
ІЗ СПОГАДІВ ПРО ІВАНА ФРАНКА 110
Дутчак Андрій
ІЗ СПОМИНІВ ПРО ІВАНА ФРАНКА 117
Західний Михайло
ЯК ФРАНКО ПОСЛАВ МЕНЕ ДО ГІМНАЗІЇ 122
Ракочі Йосифа
СПОГАДИ ПРО ЦЕЛІНУ ЗИГМУНТОВСЬКУ 130
Ющишин Іван
ОСТАННІ РОКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПРАЦІ ІВАНА ФРАНКА 136
Ющишин Віра
[СПОГАДИ] 145
Кияшко Іван
"Я БУВ КОЛИСЬ ДИРЕКТОРОМ МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА" 149

ЛИСТИ

Чернишенко Лариса
ЛИСТИ ОЛЬГИ ХОРУЖИНСЬКОЇ ДО ІВАНА ФРАНКА 173
Горак Роман
ЛИСТИ ДАРІЇ ГЛІБОВИЦЬКОЇ ДО ОЛЬГИ ФРАНКО 268
ЛИСТИ ОМЕЛЯНА ГЛІБОВИЦЬКОГО ДО ІВАНА ФРАНКА 237
Горак Яким
ЛИСТИ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА 273
Горак Роман
ІВАН ЛИЗАНІВСЬКИЙ 308
ЛИСТИ ЦЕЛІНИ ЗИГМУНТОВСЬКОЇ ДО ІВАНА ФРАНКА 336
Зозуляк Петро
ХРОНІКА МУЗЕЮ: 2001 РІК 344

НБ ЛНУ ім. Івана Франка
Іф 2578